

SZERKESZTETTE HANTÓ ZSUZSA ÉS TASSY-BECZ ÉVA

EMBERMENTÉS, SORSOK, TÉNYEK ÉS TANÚK

EMBERMENTÉS, SORSOK, TÉNYEK ÉS TANÚK

Szerkesztette
Hantó Zsuzsa és Tassy-Becz Éva

Pomáz, 2021

A kiadvány megjelenését

a The American Hungarian Federation, és

a Koszorús Ferenc Emlékbizottság támogatta.

Szerkesztők: Hantó Zsuzsa és Tassy-Becz Éva

Szakmai lektor: Bank Barbara

Borítóterv: Farkas Anna

EMBERMENTÉS, SORSOK, TÉNYEK ÉS TANÚK

© Hantó Zsuzsa, Tassy-Becz Éva és a szerzők

© Koszorús Ferenc Emlékbizottság

© Kráter Műhely Egyesület

Minden jog fenntarva!

A kiadvány a kiadó írásos engedélye nélkül sem egészben, sem részleteiben nem sokszorosítható vagy közölhető, semmilyen formában vagy értelemben, elektronikus, mechanikus vagy más módon, beleértve a nyilvános előadást vagy tanfolyamot, a hangoskönyvet, bármilyen internetes közlést, a fénymásolást vagy az információörögzítés bármilyen formáját.

Kiadja a Kráter Műhely Egyesület

2013 Pomáz, Búzavirág u. 2 • Telefon/fax: +36 26 328 491

krater@krater.hu • www.krater.hu

Felelős kiadó az egyesület elnöke: Szutor Ágnes

Gazdasági igazgató: Szomor Gergely

Nyomdai előkészítés: Clarion Stúdió Bt.

Nyomás-kötés: Séd Kft.

ISBN 978-963-298-257-1

Köszönetnyilvánítás

A szerzők és a szerkesztők mindenekelőtt köszönetet mondanak Dr. Kövér Lászlónak, az Országgyűlés elnökének a könyv alapját képező konferencia létrejöttéhez nyújtott segítségért. Köszönjük, hogy lehetővé tette azt, hogy az Országház főrendiházi ülés-termében megrendezésre kerülhetett az „Embermentők sorsa a diktatúrákban” című konferencia, a Koszorús akció 75-ik évfordulójára emlékezve.

Köszönettel tartozunk Dr. Hende Csabának, az Országgyűlés alelnökének, aki részvételével megtisztelte a megemlékezést, és megnyitó előadásával meghatározta konferenciánk alaphangját.

Köszönet illeti Dr. Zinner Tibor professzor urat az elnöki funkciók ellátásáért és a könyvben megjelenő soraiért.

Köszönjük Dr. Kelemen Andrásnak, az Országgyűlés elnöke külpolitikai főtanácsadójának a konferencia rendezésével kapcsolatban felmerült problémák megoldásában nyújtott segítségét.

Máthé Erikának a szervezéshez nyújtott áldozatos munkáját köszönjük.

Tiszta szívből köszönjük együttműködésüket azoknak az iskolaigazgatóknak, akik tanárok és diákok számára is lehetővé tették a részvételt konferenciánkon.

Köszönjük az előadóknak, hogy az első hívó szóra vállalták a felkérést, és előadásukkal, majd a könyvben megjelenő kiváló írásaikkal hozzájárultak a konferencia alapgondolatának magasszintű terjesztéséhez.

Köszönetet mondunk Dr. Bank Barbarának, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága tagjának, a könyv szakmai lektorának a kritikai észrevételekért és javaslatokért.

Rendesi-Kárpáty Ágnes pszichológusnak a traumák értelmezéséhez nyújtott segítségét köszönjük.

Farkas Anna Red Dot Grand Prix és Ferenczy Noémi-díjas tervezőgrafikusnak, a borító tervezőjének köszönjük, hogy biztosította a tartalomhoz méltó külsőt.

Köszönetet mondunk az Amerikai Magyar Szövetségnek, hogy a könyv megjelenését magánadományokból finanszírozta.

A magánadományozók közül külön köszönjük Aniko Gaal Schott, Ákos L. Nagy és Zoltán Bagdy nagyvonalú hozzájárulását.

Tartalom

Szerkesztői előszó	9
ZINNER TIBOR: Tények és emlékfoszlányok egy konferencia kapcsán	13
HENDE CSABA: A hazáért mindhalálíg.....	22
KAPRONCZAY KÁROLY: Menekültek menedéke – Magyarország	26
M. KISS SÁNDOR: Az ellenállás és a kiugrási kísérlet a második világháború idején (1941–1944).....	47
MONOSTORINÉ SZELECZKY GABRIELLA: Lázár Károly és a Magyar királyi Testőrség szerepe a „csendőrpuccs” leverésében és a budapesti zsidóság elhurcolásának megakadályozásában	69
IFJ. KOSZORÚS FERENC: Koszorús Ferenc ezredes – egy magyar katona és hős	80
HARASZTI GYÖRGY: Ismerjük meg jobban őket! – Zsidó embermentők 1944–45-ben	86
UJVÁRY GÁBOR: Antiszemita zsidómentők?	112

SZEKÉR NÓRA:

Egy internálótábor parancsnokának küzdelmei – Vasdényey István
története 154

TÖRÖK ÁDÁM:

Vitéz dr. Tiszolczy Lajos, az embermentő pomázi orvos 182

TULOK PÉTER:

Örmény embermentő a vérzivatarban 197

MIKLAUZIČ ISTVÁN:

Hullámtörő szirt a nyilas hatalom áradásával szemben 214

MUDRY PÉTER:

Per a Nemzet ellen 242

HANTÓ ZSUZSA:

Embermentők és családjaik sorsa a diktatúrákban 255

Szerkesztői előszó

„S az a szabadság, amikor az ember
erkölcsi ítéletéhez híven,
s tekintet nélkül érdekeire,
választ elv s elv, rendszer s rendszer között,
s magáévá teszi az egyiket,
avagy elfogadja a másikat,
vagy visszautasítja mind a kettőt.”¹

A könyv a 2019. november 14-én az Országház főrendiházi üléstermében elhangzott előadások írott változata, három tanulmánnyal kiegészülve, Miklauzič István dr. Ganczaugh Béla védő tevékenységét bemutató, Török Ádám és Tulok Péter egy-egy embermentő sorsát elemző írásaival.

A könyv tanulmányai egy kritikus és szó szerint életveszélyes korban és helyzetben lehetséges, kiélezett emberi magatartást mutatnak be. Hol jót, hol gonoszt. Hogy valaki jó ember, vagy gonosz, az általában független a közösségi hovatartozásától, mindenütt megtalálható mindkettő, legfeljebb arányuk változó. Az egyén felelőssége vitathatatlan. A történelmet pedig mindenki a saját életéhez, helyzetéhez igazítva éli meg, és e szerint tanul belőle. A tanultakat jó megosztani.

Minden eseményt többféleképpen is lehet értelmezni, feldolgozni, és emlékezni rá. Az igazság pedig előbb vagy utóbb napvilágra kerül és győzedelmeskedik. Ezzel kell szembenéznie az utókornak. Kordokumentumok és emlékezők vezethetnek el egy korszak bemutatásához, hiszen a közös jövő felé egyedül a múlt mutatja meg az utat, mert a múltat meg kell ismerni. Egy közös céllal, és közös akarattal indított közös gondolkodás mindenképpen közelebb visz egymáshoz és egymás megértéséhez. A szerkesztők ebben hisznek.

A felelősség vállalása egymásért, a közösségért és a nemzetért a magyar gondolkodás része volt államalapításunk óta. A második világháború időszaka, amikor Magyaror-

1 Faludy György: Szabadság

szág a menekültek menedéke lett, bizonyítja e gondolkodás állami, közösségi és egyéni létezését. A kötet tanulmányai arról szólnak, hogy mit tett az állam, a szervezetek, közösségek és az egyes emberek a vészkorszak idején. Ugyanakkor arról is tanúbizonyságot tesznek, ahogy az 1945 utáni politikai, társadalmi és gazdasági változások megváltoztatták ezt az értékrendet. Miután felszámolták az egyesületeket, megszűnt a magántulajdon, a nemzeti szuverenitás. Az értékrendet felülírta a terror és a megmaradás ösztöne. Az elkövetők és az áldozatok helyezkedése, hely keresése a megváltozott világban, furcsa helyzeteket hozott létre. A vészkorszak mentői és a hozzájuk hasonlóan gondolkodók áldozatok lettek. A hatalomra jutottak védelmét pedig biztosították az évtizedekig „ideiglenesen” hazánkban tartózkodó szovjet csapatok.

Az egyes ember sorsa nem a szakképzettségétől, munkájától, a közösségtől függött, hanem kizárólag az egyetlen párttól, az 1944 novemberében a szovjet csapatok bevonulását követően újjáalakult Magyar Kommunista Párttól. Az új függőségi viszonyt csak az egyetlen párt tagjai és kiszolgálói fogadták el fenntartás nélkül. A társadalom többsége tiltakozott, de a permanens terror következtében létrejött félelem és rettegés alkalmazkodásra kényszerítette az embereket. A új hatalom által ellenségnek bélyegzettek a hallgatás, az elszenvedett sérelmek negligálása és a megbélyegzetség miatt szenvedtek évtizedekig, az 1944-es embermentők többségükben halálukig.

A könyv szerzői által felhasznált források mutatják, hogy nincs annak jelentősége, hogy a megszállók németül vagy oroszul beszéltek. De van jelentősége a kiszolgáltatottságban töltött időnek. Annak, hogy a megszállás évekig, vagy évtizedekig tartott-e?

Zinner Tibornak a konferencia levezető elnökének bevezető írása után, melynek címe: *Tények és emlékfoszlányok egy konferencia kapcsán* Hende Csaba, korábbi honvédelmi miniszter, az Országgyűlés alelnökének a konferenciát megnyitó gondolatai következnek, *A hazáért mindhalálig* címmel.

Kapronczay Károly *Menekültek menedéke – Magyarország* című tanulmánya a magyar állam menekültügyi politikáját mutatja be 1939-től az 1944. márciusi német megszállásig. A menekültek elhelyezése, munkába állítása és segélyezése szociális feladat volt, a belügyminisztérium IX. osztályához tartozott, amelyet id. Antall József vezetett. A hazánkba menekült hadifoglyok ügyeivel a honvédelmi minisztérium 21-es osztálya foglalkozott, és a hadifoglyokat is menekülteként látták el.

M. Kiss Sándor *Az ellenállás és a kiugrási kísérlet a második világháború idején (1941–1944)* című írása arról szól, hogy az aktív ellenállás a bujkáló zsidóknak nyújtott segítséggel kezdődött, folytatódott az illegális újságok híreinek a terjesztésével, a szövetségeseknek szállított információkkal, tudatos szabotázsakciókkal, fegyveres összeütközésekkel, a német katonák vagy őrjáratok megtámadásával. E tevékenység

ma szinte teljesen ismeretlen, melynek oka, hogy az 1945 után hatalomra került politikai elit szerint az anti-hitlerista ellenállás azon része, amely nem a kommunista célok elérése érdekében szerveződött, csupán a Horthy-kormányzat által engedélyezett anti-náci mezbe öltöztetett hatalom átmentési kísérlete volt. Bemutatását ezért érdektelennek és értéktelennek ítélték. Itt kezdődött az elhallgatás taktikája.

Miklauzič István *Hullámtörő szirt a nyilas hatalom áradásával szemben* című tanulmánya arról szól, hogy a német birodalommal szembeni ellenállási mozgalom annak idején valójában megtestesítette a nemzeti egységet hazánkban. Szereplői főnemesek, középosztálybeliek voltak, a kormány szinttől a kisemberekig, sok jóérzésű ember, városban és vidéken egyaránt.

Monostoriné Szeleczky Gabriella *Lázár Károly és a Magyar Királyi Testőrség szerepe a „csendőrpuccs” leverésében és a budapesti zsidóság elhurcolásának megakadályozásában* című munkája Lázár Károly szerepét és tevékenységét mutatja be a német megszállást követő időszakban.

Ifj. Koszorús Ferenc: *Koszorús Ferenc ezredes – egy magyar katona és hős* című írása eddig alig ismert, családi archívumban őrzött dokumentumok segítségével idézi fel a többszáz ezer ember mentését, a célokat és eszközöket. Saláta Kálmán egykori szemtanút idézi: „Júliusban Eichmann, Baky László és Endre László csendőrei segítségével a 250 ezres budapesti zsidóságot puccs-szerűen el akarta hurcoltatni. A Magyar Függetlenségi Mozgalom a kormányzót rávette, hogy (a kiugrás támogatására tartalékol) elrejtett páncélos hadosztály bevetésével – miután annak parancsnoka, Koszorús Ferenc ezredes felajánlotta csapatait – megakadályozza Eichmannék tervét a budapesti zsidóság deportálására.”

Haraszi György *Zsidó embermentők* című tanulmánya a két világháború közötti faji törvények szerint zsidónak számító embermentők tetteit elemezi. A kevésbé ismert „Blut gegen Ware” „Vért áruért” és a Strasshofi mentőakciót, a Kasztner-vonat és az Üvegház embermentő akciói mellett.

Ujváry Gábor *Antiszemita zsidómentők? Hóman Bálint, Mester Miklós és Kemény Gábor 1944-es szerepe és annak előzményei* című tanulmánya bizonyítja, hogy a történelmet, mint az angyalok és az ördögök küzdelmét bemutató értelmezések tartathatatlank. Mindhárman a koreszmék hatása alatt antiszemita nézeteket vallottak, majd zsidómentőkké váltak. Mind a hármuknál bekövetkezett az a kritikus pillanat, amikor felülbírálták és ártértékelték korábbi elképzeléseiket. „Sok feladatunk van még tehát, hogy jobban lá(tta)ssuk, mi is történt az 1940-es évek első felének Magyarországon, s ehhez multhatatlanul szükséges, hogy – sokakkal együtt – az ő teljes életútjukat is alaposabb vizsgálatnak vessük alá.” – írja a szerző.

Szekér Nóra *Egy internálótábor parancsnokának küzdelmei – Vasdényey István története* című munkája arra hívja fel figyelmünket, hogy, idézem: „Ennek tudatosítása fontos, hiszen – ahogy Pilinszky János megfogalmazta – mindaz szent, ami megtörtént. Ezért is kell az emlékezetünkben tartani Adolf Eichmann és Vasdényey István történetét, az ő példáik segítenek védekezni a helytállásokat elfedő kollektív ítélkezések és az egyéni felelősségvállalás súlyát elkenő kollektív felmentések ellen.”

Török Ádám *Vitéz dr. Tiszolczy Lajos, az embermentő pomázi orvos* című munkája az orvos tetteinek bemutatásával gyarapítja ismereteinket. Az 1944-es embermentőt 1954-ben koholt vádakkal a népi demokratikus államrend elleni szövetkezés, valamint államtitok megsértése bűntettében hat évi börtönre ítélte a Rákosi-rendszer. Az utókor feladata, hogy dr. Tiszolczy Lajos és a hozzá hasonlók emlékét a feledésből a köztudatba emelje.

Tulok Péter *Örmény embermentő a vérzivatarban* című tanulmánya a Yad Vashem Intézet által 1981-ben a Világ Igazának elismert Jeratzian Ara mentő tevékenységét, Budapest ostromát követően orosz fogságát és „népellenes bűntettek elkövetése” miatti internálását dolgozza fel.

Mudry Péter *Per a nemzet ellen* címmel a Magyar Testvéri Közösség elleni per történetéről ír. Bizonyítja, hogy ez a szervezet, amely a cselekvő magyar emberek összegyűjtését, közös munkálkodását tartotta szem előtt, a szovjet rendszerű diktatúrában nem működhetett.

Hantó Zsuzsa *Embermentők és családjaik sorsa a diktatúrákban* című tanulmánya dokumentumokkal bizonyítja, hogy az önkényuralmi rendszerek lényegükben nem, csak időtartamukban különböznek. Minél tovább tartanak, azaz minél később indul a traumák feldolgozása, annál maradandóbb az emberi sorsokra, nemzedékekre gyakorolt hatás, következmény.

A kötet szerzői az értékek és a hagyományok megtartását kívánják közvetíteni, a küzdéni tudást, az emberi tartás fontosságát, a talpon maradási, amely nem igazolja magát a külső körülményekkel, és nem fogadja el az évtizedekig sugallt vesztes léte. A cél az volt, hogy az elkövetők és az áldozatok leszármazottai megismerjék mindazt, ami megtörtént, hogy közösen gondolkodjunk a múlton, és eredményként érezzük el, hogy:

„A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.”²

2 József Attila: A Dunánál

Tények és emlékfoszlányok egy konferencia kapcsán

„Lefújták a Kövér-féle megemlékezést. ÓVATOSSÁG. Elmaradt a Parlamentben a Koszorús Ferenc tiszteletére meghirdetett konferencia. A kampány miatt veszélyesnek érezhették” – adta hírül a *Népszava* 2019. szeptember 30-án. Egy képet is mellékeltek az íráshoz: „HÁZELNÖKI BUZGÓSÁG. Kövér László közreműködésével avatták fel 2015-ben a Budai Várban Koszorús Ferenc mellszobrát.” A napilapot forgatók kerekék között arról is olvashattak, hogy Kövér mellett Hende Csaba is az avatók között volt, akik – az MTI szerint – kitértek arra, hogy „Koszorús hőstetteit sokáig tagadták. Néha még manapság is ezt teszik – jegyezte meg Hende, aki szerint a kommunista diktatúra szellemi örököseinek nem tetszik.”³ Az írás apropóját az adta, hogy erre a napra hirdették az „Embermentők sorsa a diktatúrákban” konferenciát.

A *Népszavában* Cz. G. monogrammal jelent meg az újabb írás – az előző alkalommal is közzétett fotóval – 2019. november 6-án *Előveszi kedvenc témáját a Fidesz* címmel. Az olvasók ez alkalommal azt tudhatták meg, hogy november 14-én lesz a konferencia, amelynek meghívója a lap birtokában volt, tartalmát azonban nem ismertette. A szerző féloldalas írásában most is szakértőre hivatkozott, miszerint az arcképével együtt említett „Karsai László vitatja, hogy Horthy a zsidóság védelmében rendelte volna Koszorús Ferencet a fővárosba”. A cikk azzal zárult, hogy az embermentőknek emlékműve van Budán az Apor Vilmos téren, számtalan szobor, tábla őrzi-hirdeti emléküket szerte a fővárosban.⁴

Czene újabb írását 2019. november 12-én jelentette meg a *Népszavában* *Vészjelzés a Kövér-féle Koszorús-konferencia elé* FELHÍVÁS címmel. Tudatta olvasóival, hogy egyfelől toborozni kell a napokban esedékes konferenciára a résztvevőket, mert a szervezők szerint „az ellenérdekek komoly aknamunkát fejtenek ki”. Másfelől – idéz-

3 Czene, 2019. szeptember 30.

4 Czene, 2019. november 6.

ve ismét képével Karsait – utalt arra, hogy a történész „megfontolandónak tartja a javaslatot, hogy távolítsák el a Koszorús-emléktáblát” a VII. kerületi Dohány utcai társasház faláról. Az alaptalan pletykának, vele szemben elkövetendő puccs hírének hitelt adó kormányzó Esztergomból a páncélosokat a saját maga védelmére s nem a fővárosi zsidóság megmentésére hívta Budapestre, ugyanis „Karsai László és más történészek szerint semmiféle bizonyíték nincs rá”.⁵

Czene utolsó, 2019. november 15-én megjelent írásának címe: *Hende Csabát csak az igazság szeretete vezérli*. Koszorús. Távol álljon tőlünk, hogy történelmet hamisítsunk – nyugtatott meg mindenkit az embermentésről szóló nagyszabású konferencián az Országgyűlés fideszes alelnöke.” Most már elmaradt a szoboravatás fényképe a *Népszavában*, helyette Hende Csabának és Hantó Zsuzsának, a Koszorús Ferenc Emlékbizottság elnökének fotója látható a főrendiházi teremből, valamint ismét Karsaié. Felette – nyíllal jelölve őt – az olvasható: MITOSZ. Alatta szerint „a mértékadó történelmi körökben konszenzus van arról, hogy Koszorús embermentő akciója csak legenda”. A cikk utolsó bekezdése: „Koszorús felesküdt Szálasi Ferencre,⁶ harcolt a nácik oldalán – említett egy adalékot Karsai László. A zsidóság megmentésére irányuló törekvésekről pedig csak annyit: 1944. július 6–8. között, tehát a Koszorús-féle beavatkozás utáni napokban Budakalászlóról őt, Monorról három deportálót szerelvényt indítottak útjára. Ekkor hurcolták el Óbuda, Békásmegyert, Kiszepet, Újpest és más fővárosokhoz közeli városok zsidó lakosságát is, összesen 23 ezer 909 embert.”⁷

Nos, valóban „nagyszabású” volt a konferencia, s nem csupán fentről, a levezető elnök székéből. Az újságíró első mondatával utalt – nem kevés felhanggal, kötődve korábbi írásához – arra, hogy „jól sikerült a mozgósítás, mert megtelt” a terem. Arra azonban nem tért ki, hogy a padsorokban – szemben más rendezvényekkel, ezúttal nem az idősebb korosztályhoz tartozó, könnyebben mozgósítható emberek, hanem – csillogó szemű középiskolások is jelen voltak tanáraikkal. Arra pedig még kevésbé – mert most sem, miként egyetlen alkalommal sem ejtett róla szót –, hogy kik, miről és miképp tartottak előadásokat, melyeknek a Tisztelt Olvasó bővített, immár nyomtatott változatát veheti kezébe.

Haraszi György habilitált professzornak az Országház főrendiházi üléstermében az Országgyűlés Hivatala, a Koszorús Ferenc Emlékbizottság és az Amerikai Magyar Szövetség szervezésében 2019. november 14-én tartott Koszorús emlék-

5 Czene, 2019. november 12.

6 Fia szerint 1944. szeptember 22-étől kórházban volt, majd utána bujkált a Gestapo elől.

7 Czene, 2019. november 15. „Távol álljon tőlünk, hogy történelmet hamisítsunk – nyugtatott meg mindenkit az embermentésről szóló nagyszabású konferencián az Országgyűlés fideszes alelnöke.”

konferencián elhangzott előadásának bővített, szerkesztett változata is olvasható a jelen kiadványban. Címe: *Ismerjük meg jobban őket! Zsidó embermentők 1944–45-ben*. Idézem írásából annak lábjegyzetével együtt: 1944 júliusában „a hónap elején minden bizonnyal a német katonai kudarok eredményeképp és a nemzetközi tiltakozások hatására a hezitáló vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó leállította a zsidók kiszállítását,⁸ de ekkorra már több mint 440 ezer zsidót deportáltak az országból, túlnyomó többségüket Auschwitz II. Kl. Birkenaubába.” Miután jómagam hosszú évtizedek óta igyekszem úgy szolgálni a közjót, hogy a kutatásaimnak a 20. századi nemzeti múltunkkal kapcsolatos még ha oly borzalmas eseménysorait, összefüggéseit – amennyire csak lehet – gazdagon dokumentáltan, a maguk összetettségében tárom fel és teszem közzé, ezért mondtam igent elnök asszony hasonló célokat szolgáló felkérésére. Az eddig papírra vetettek dokumentáltak, a kötődő beszélgetésem köztem és Karsai között telefonon zajlott, azt követően napokkal, hogy elvállaltam az elnöklést, noha nyilvánvalóvá vált az is, hogy halasztódik a rendezvény.

Karsai László felhívott – a maga cinikus stílusában –, és érdeklődött, hogy megfelel-e a hír, hogy levezető elnök lettem volna, s miért vállaltam el e tisztséget? Lakonikus válaszból – „igen” – megnyugodhatott a hír igaz voltáról. Ám tudattam vele mást is. Azt, hogy számomra azért fontos a konferencia, mert a tervezett előadások az embermentők korabeli szerepvállalása mellett további, későbbi sorsukról, esetenként tragikus utóéletükről is szólni fognak. Arról – miként Hantó Zsuzsától tudtam –, hogy a felkért, az idő tájt számomra még ismeretlen szakemberek, a párttörténészek és az egykor együtt küzdő ellenállóknak az utóbb konstruált, törvénysértő büntetőeljárások végén jogot szolgáltatók – tehát nem igazságszolgáltatók – ítéletei által meghamisított élettörténetének helyrehozataláról is beszélni kívánnak. „A tények pedig – miként az elfeledett angol filozófust, Matthew Tyndallt oly gyakran idéző legfelsőbb bírósági büntető ügyszakos tanácselnök, néhai dr. Pálincás György ismételte – rendkívül makacs dolog”. Ebben maradtunk, nem érdeklődött többet. Mindössze annyival „kedveskedett” utóbb, hogy egy nem sokkal később, december 13-án tartott újabb konferencián, ahol én tartottam előadást helyrehozandó korábbi torzításokat, ő elnökölt, és a VERITAS Történelemhamisító Intézet nyugalmozott levéltárvezetőjeként mutatott be.⁹

Az is tény – noha a főrendiházi konferencia nem volt zártkörű s bárki jelentkezhetett és jelen lehetett volna a hallgatóság soraiban –, hogy sem ő, sem más céhbeli

8 „Ebbe illeszkedik *nolens volens* a Koszorús-akció is. A budapesti zsidók átmenetileg megmenekültek, jóllehet Eichmann minden energiájával a deportálások újraindítására törekedett.”

9 Zinner, 2019.

szakemberek nem ültek a padsorokban azok közül, akik között konszenzus van a Koszorúst illető „mítosz”, „legenda” kérdésében másfél évtizede. Holott hallhattak volna – most viszont olvashatnak – számos fehér foltról, avagy a napjainkig öröklött hazugságokról, torzításokról, a jórészt kommunista ellenállássá hamisított múltbeli történetekről, avagy elhallgatott mozzanatokról, el nem ismert, mi több utóbb meg-hurcolt, sanyargatott egykori embermentők ténykedésének garmadájáról. Már ha ér-dekli őket a fősdortól eltérő, a korábbi hamis emlékezetpolitikai elemeket kiigazítani igyekvő szakirodalom.

S akkor az emlékfoszlányaimról. Gyermekkoromat szülővárosomban, Zemplén fővárosában töltöttem. Az ország egyetlen vidéki zsidókórházát igazgató neológ belgyógyász főorvosának unokájaként, munkaszolgálatot végzett, tisztviselő egyet-len fiának és egy négygyermekes ortodox kereskedő család egyik, a lágerek és náci munkahelyek világát túlélő lányának gyermekeként jöttem a világra. Az „újheli”¹⁰ ál-talános- és középiskolás esztendőik, valamint az egyetemi előfelvételi kilenchnapos intermezzója után következtek a debreceni nappali tagozatos évek, majd utána a fő-városi évtizedek.

Zemplén vármegye öt – a bodrogi, a sárospataki, a sátoraljaújhelyi, a szerencsi és a tokaji – járásában (124 településen), valamint a megyeszékhelyen, Sátoraljaúj-helyen élő zsidók (zsidónak minősített nem izraelita vallásúak, izraelita vallásúak és jiddis anyanyelvűek) száma 10 999 fő volt 1941-ben, közülük az elcsatolt – de idő-legesen, 1945. január 20-ig visszacsatolt területen – élt közülük 3536 személy.¹¹ A vármegye egykori székhelyén volt zsidó imaterem udvari homlokzatán elhelyezett emléktábla szövege szerint a megyéből 15 200, közöttük 1200 ortodox hitközségbeli Mózes vallású személyt „hurcoltak el”.¹² Csorba Csaba, a helybeli levéltár egykori ve-zetője igényes feldolgozásában hasznosíthatta az Izraelben kiadott, háromnyelvű ki-adványban közöltek. Ennek szerzője szerint több mint 12 600 zsidót zsúfoltak össze a gettóba.¹³ Őket – 1944. május 16-án 3439, május 22-én 3290, május 25-én 3320 sze-mélyt – zárták a marhavagonokba, és indították Kassán¹⁴ keresztül Auschwitz-Birke-nau felé, az az idő tájt újból, rövid ideig helyi, 1945. január 20-tól ismét csehszlovákiai

10 A született helybeliek sohasem Újhelyként, hanem Újhelként emlegetik a várost. Ha az idősebb generáció tagjai közül valakivel beszélek napjainkban, és így említi szülővárosomat, joggal vélemezem, hogy ő is Sátoraljaújhe-lyen látta meg a napvilágot.

11 *A zsidó népesség száma településeként (1840–1941)*, Budapest, 1993, Központi Statisztikai Hivatal, 364–369. Szer-kesztette dr. Kepecs József.

12 *Sátoraljaújhely Lexikona*, 2001.

13 Davidovits, 2003, 33–34.

14 Kassa mai neve Košice Szlovákiában.

kisállomásról.¹⁵ A 10 049 elhurcoltat követték végül június 4-én a többiek, akik 6-án érkeztek meg.

Nem sokkal tér el, de még Csorbánál is pontosabb adatokat közöl egy hiteles forrásra hivatkozó szerző, Asher Zohar (Fényes). Ő a kassai dr. Gaskó Miklós ügyvéd által annak idején rögzítettek alapján tárta fel, hogy a négy Sátoraljaújhelyből indított szerelvény – ahogy annak idején édesanyám emlegette, a transzport – 1944. május 18-án 3439, 21-én 3090, 27-én 3325 és június 4-én 2567 fővel, összesen 12 421 elhurcolt zsidóval érkezett a kassai állomásra.¹⁶ Vértes (Weisz) Miklós szerint „több mint tízezer által megjárt útra” vitték őt is szüleivel együtt.¹⁷

Végül idézném egyetlen, holokausztot túlélő nagyszülőmet, dr. Zinner Sándort. A helybéli gettóból 1944. május 8-án fiához, az Alsó-Vereckén munkaszolgálatos édesapámhoz írott levelében az olvasható, hogy „nekem most a munkaköröm nagyon megnövekedett, mert kb. 12 ezer zsidónak kell az egészségügyi szolgálatát ellátnom és vezetnem, van 16 orvosom, kiket ellenőrizni és utasítani kell”.¹⁸ Úgy vélem, hogy a sátoraljaújhelyi gettóba zárt Mózes vallásúnak minősített, utóbb elhurcoltak száma 12 és félezer személy körül lehetett. Az eltérés abból fakadhat, hogy az emléktábla számsora az 1944 márciusát megelőző időszakban munkaszolgálatra bevonult zsidó férfiak számát is tartalmazhatja.

Szülővárosomban 1940-ben még 4960 zsidó élt, az 1949-es adatok viszont már csupán 360 személyt említenek. Az újhelyi zsidók közel 90%-a (4320 személy) adatai alapján 3538 életét vesztette elhurcolását követően Auschwitz-Birkenauban, munkaszolgálatosként elhunyt 262 fő.¹⁹ A két budapesti gettóban kb. százezer személyt tereltek össze, közülük több mint tízezen vesztették életüket különböző okokból. Szemben a vidéki, közöttük a zempléni zsidókkal az életben maradásuk embermentőknek is köszönhető. A vidéki zsidóság esetében azonban igazzá vált a 6163/1944. B. M. számú rendelet első mondata: „a m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól”.

¹⁵ Csorba, 2011, 306–307.

¹⁶ Zohar 2011, Dr. Gaskó – pontosan rögzítve az időpontokat, a vasúti kocsik létszámadatait és az indító állomásokat, kezdve attól, hogy 1944. május 14-én érkezett az első szerelvény Nyíregyházáról 3200 személlyel, és 1944. július 20-án az utolsó Rákoscabáról 1230 személlyel – összesen 137 vonat adatait rögzítette, 401 439 személlyel. Uo. 23–26.

¹⁷ Vértes, 1986. Vértes (Weisz) Miklós (1927–2011), édesapám nála öt esztendővel fiatalabb barátja Csillaghullás és Visszapillantás c. verseskötetével és *Órákon múlt az élet* memoárjával állított emléket a holokausztnak.

¹⁸ Dr. Zinner Sándor levele munkaszolgálatos fiához, Zinner Miklóshoz Alsó-Vereckére, 1944. május 8. Birtokomban, mert annak idején édesapám megőrizte.

¹⁹ Davidovits, 2003, Mártírok 6.

Nagyapám két – életében a család tagjai előtt eltitkolt – naplót írt annak idején, fennmaradt mások jóvoltából.²⁰ Ezek egyikében írja a következőket: „1944. június 3.: Mint utolsó transzport hagyjuk el a gettót, mely oly sok izgalmat, szenvedést és nyugtalanságot okozott lelkünkben. [...] A nap egyre forróban tűz, végre 1 óra felé elkészül az utolsó magyar fosztogatás, és megindul a kilométeres menet a határ felé. Az utcák kihaltak, embert a csendőrök sehol ki nem engednek, az ablakok be vannak zárva, elfüggönyözve, úgy néz ki az egész, mint egy nagy temetés. Szörnyen tűz a nap, rajtam az átmeneti kabátom, a tele hátizsák, a kenyérzsák, a műszeres és gyógyszeres táskám és a takaróm. Azt hiszem, hogy a másfél kilométeres útnak sohasem lesz vége. Böském²¹ szegény szótlanul, zokszó nélkül jön mellettem. Erzsike²² a kis kocsit tolja, Andriskát²³ pedig az egyetlen megértő árja fiú, Bernáth Elemér hozza ki az állomásig, Jociról²⁴ csurog a veríték. Végre elérjük a határt [...] a város által nyújtott víz a locsolóautóból meleg és benzinszagú, de azért isszák. 4 óra felé bevagoníroznak 70–75 embert egy vagonba, 6-kor lezárják a vagon és másnap reggel elindul a vonat velünk Kassa felé. A kísérő csendőrök udvariasak, csak folyton pénzt kérnek, és nem hiszik el, hogy nálunk már semmi sincs. Délfelé Kassán vagyunk, ott a németek beszéd kíséretében átvesznek és kijelentik, hogy munkára visznek és amilyen lesz a munkánk, olyan lesz az ellátásunk. Ez megnyugtató, ha annyi öreg és tehetetlen beteg nem lenne velünk. Estefelé Eperjesen²⁵ vagyunk, tehát Orló²⁶ felé visznek. [...] Délután 4 felé megjöttünk Auschwitzba, de

20 Zinner, 2017.

21 Dr. Zinner Sándorné (Fuchs Erzsébet, Sátoraljaújhely, 1896–Auschwitz, 1944. augusztus 5-e táján) Plasowból, a munkahelyről sérülten visszavitték Birkenaubá. Utóbb, a holtta nyilváníttasakor a Sátoraljaújhelyi Bíróság 1944. június 15-ét tévesen jelölte meg halálozása napjaként.

22 Fisch Erzsébet Fuchs Istvánnak – nagymamám testvérének – felesége volt. Erzsébet nem tért haza azonnal Auschwitzból, előbb Svédországban élt. Hazatérését követően ismét férjhez ment, utóbb elvált, harmadszor is férjhez ment, az Észak-Amerikai Egyesült Államokban, New Yorkban telepedett le. Első férjét, Fuchs Istvánt büntetőszázaddal vitték ki a frontra, munkaszolgálatosként 1943. februárban hadifogságba esett a Szovjetunióban, ott halt meg 1944-ben. A fogságba esés időpontjának forrása: Davidovits, 2003, Mártírok 45.

23 Fuchs András 1943. április 14-én született. A születés pontos időpontjának forrása: Davidovits, 2003, Mártírok 45. Édesapja Fuchs Erzsébet testvére, István, édesanyja Fisch Erzsébet. Életét vesztette Auschwitzban 1944. július 4-e után.

24 Joci (Deutsch Henrikné, Zinner Jolán, Sátoraljaújhely, 1907–Sátoraljaújhely, 1971) Nagyapám második, legfiatalabb testvére. A harmadikat, az ügyvéd Ferencet az első transzporttal hurcolták el. (Sátoraljaújhely, 1891–Auschwitz, 1944. május 16. után) Az édesapámhoz 1944. május 18-án írott kétoldalas levélben olvasható: „Feri bácsiék már nincsenek idehaza...” Birtokomban, mert annak idején édesapám megőrizte. 1941-ben egy Budapestről „buta szövegezéssel feladott távirat” miatt (Deutsch) Henriket és Jocit lecsukták. „Azzal az indokkal, hogy szlovák menekülteknek adtak szállást. Henrik Garanyba, Joci Nagykanizsára került az internálótáborba. Joci talán hat hónap után szabadult, de Henriket az internálótáborból munkaszolgálatra vitték, 1942. december 28-án vagonírozták be őket Sárospatakon és éppen az 1943-as januári voronyezsi áttöréskor érkeztek meg Kurszkba. Röviden annyit, hogy Henrik gyakorlatilag már az ország területén volt 1945-ben, amikor elkapták, és még másfél évet húzott le orosz fogságban.” Zinner, 1997..

25 Eperjes mai neve Prešov Szlovákiában.

26 Orló mai neve Orlov Szlovákiában.

az állomásra nem toltak be csak 7 óra után, közben egy bécsi internált a kórházból a vagonban felakasztotta magát, Blauval nagy nehezen életre hoztuk. A Scharführer, aki a transzportot vezette velem egész úton megkülönböztetett udvariasan bánt. Andriskának még a sajátjából forró csésze kávé is hozott.”²⁷

A történetből kiemelném Bernáth Elemér tettét. A maga módján ő is embermentő volt, amíg a gáz nem végzett Andriskával. Nem rajta múlt a kisgyermek sorsa. Sok-sok ehhez hasonló mozzanatból tevődik össze korabeli, de elhallgatott történelmünk. Az 1944. május 18-án Alsó-Vereckére írott levelében vetette papírra nagyapám, hogy „azt hiszem, gyermekem, ti vagytok a legjobb helyen”.²⁸ Igen is, meg nem is. Ha ugyanis a Vörös Hadsereg a honi, gyakorta német nevű, korábban munkaszolgálatot teljesített zsidó férfiakat – miként keresztapámat, Deutsch Henriket – nem hurcolta volna ismét a Szovjetunióba immár hadifogolyként a nemzetiszocialista megszállókat üldözve a második világháború utolsó hónapjaiban – ahol ekkor már sokak életüket veszítették –,²⁹ a túlélésükre valóban nagyobb esély kínálkozott volna.

A nagyapám mögött 1944. április 15-én zárult be a gettó kapuja, előbb az Apponyi utca 11-ben,³⁰ végül a Mikszáth Kálmán utcában élt, amíg Sátoraljaújhely és Zemplén vármegye maradék zsidóságával együtt el nem hurcolták. Németországból, Bergen Belsenből 1945. július 24-én érkezett vissza szülővárosába.³¹ Három további nagyszülőm s ötvennél is több közelebbi és távolabbi rokonom nem térhetett vissza 1944 nyarát követően.

1987 márciusában találkozhattam Joél Brand feleségével, Hartmann Hajnalkával – Hansival – Jeruzsálemben, aki hosszas beszélgetésünk során részletekbe menve szólt férje, a cionista Budapesti Mentő- és Segítőbizottság egykori tagjának 1944 májusi sikertelen isztambuli akciójáról. Kézbe vehettem Hajim Barlasznak, a Jewish Agency isztambuli vezetőjének, valamint Raoul Wallenbergnek különböző jelentéseit a Cionista Levéltárban, amire távoli rokonom, Miron Eszter jóvoltából volt lehetőségem. Vitatkozhattam már akkor – (nem csupán évtizedekkel később³²) –, a Jád Vá-Sém-ben tartott előadásom után Efrajim Zuroffal, aki a második világháborút követő magyarországi népbírószági felelősségre vonások ítéleteinek mértékét kicsinyelte. Nem sejthet-

27 Zinner, 2017.

28 Birtokomban, mert annak idején édesapám megőrizte.

29 Botos, 2018.

30 Napjainkban Aradi vértanúk utca az elnevezése.

31 *Zempléni Népiújság*, 1945. július 28. 4. „Orvosi hír. Dr. Zinner Sándor deportálásból visszatért és ismét rendel.”

32 A náci-vadász kezdeményezője volt egy büntetőeljárásnak. A Fővárosi Bíróság által kirendelt egyik szakértő voltam a háborús büntett elkövetésével vádolt egykori csendőr századossal, Képíró Sándorral szemben indított büntetőügyben 2011 tavaszán. Őt 2011. július 19-én felmentették, de az ügyész fellebbezett. Miután Képíró 2011. szeptember 30-án elhunyt, a másodfokú bíróság, a Fővárosi Ítéltábla hatályon kívül helyezte az elsőfokú ítéletet és megszüntette a büntetőeljárást 2011. október 21-én tartott tanácsülésén hozott végzésével.

tem, hogy miután számos irattörödéket, dokumentumot kézhez kaptam³³ – amelyek közzétételével mindmáig elmaradtam –, valaha majd egy sok-sok új adatot, tényt tartalmazó tanácskozást vezethetek órákon keresztül. Szívből ajánlom ezért ennek a konferenciának valamennyi írásba foglalt előadását immár tanulmányokként a Tisztelt Olvasók figyelmébe! Tanulságokat rejtenek, kinek ezt, kinek azt. Magyarországon tevékenykedő honi és nem magyar embermentők cselekedeteiről szólnak embertelen időkből, amikor elindultak a vonatok.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Zinner Családi Archívum

Dr. Zinner Sándor levele munkaszolgálatos fiához, Zinner Miklóshoz Alsó-Vereckére, 1944. május 8.

Zinner Miklós: *Életem*. Kézirat, 1997.

ÚJSÁGCIKKEK

Népszava

Czene Gábor: *Lefújták a Kövér-féle megemlékezést*. 2019. szeptember 30.

Czene Gábor: *ÓVATOSSÁG. Elmaradt a Parlamentben a Koszorús Ferenc tiszteletére meghirdetett konferencia*. 2019. november 6.

Czene Gábor: *Előveszi kedvenc témáját a Fidesz*. 2019. november 12.

Czene Gábor: *Hende Csabát csak az igazság szeretete vezérli*. 2019. november 15.

Zempléni Népújság, 1945. július 28, 4. Orvosi hír. *Dr. Zinner Sándor deportálásból visszatért, és ismét rendel.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

Botos János: *Magyar zsidók szovjet lágerekben, 1939–1956*. Jakab és Komor tér 6. Egyesület, Budapest, 2018.

Csorba Csaba: *Sátoraljaújhely városkönyve*. Sátoraljaújhely Város Önkormányzata kiadása, Sátoraljaújhely, 2011.

Davidovits, Mnáshe S.: *Memorial Book of the Jewish Community in Sátoraljaújhely* [A zsidó hitközség emlékkönyve, Sátoraljaújhely], Az Újhelyi Zsidóság Megörökítésére Alakult Bizottság kiadása, Ramat Hasharon, 2003.

Kepecs József dr. (szerk.): *A zsidó népesség száma településeként (1840–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.

Sátoraljaújhely Lexikona. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2001.

Vértess Miklós: *Beszámoló a vészorszakról*. In Szász Meir: *Sátoraljaújhely és Zemplén vármegye zsidóságának története*, Toronto, 1986.

Zinner Tibor: *Raoul Wallenberg. Emlékmű*. In *História*, 1987. 4, 31–32.

Ujváry Gábor (szerk.) Zinner Tibor: *Egy el nem küldött levél, és ami előtte történt s utána következett...* In VERITAS Évkönyv 2016, VERITAS Történetkutató Intézet és Magyar Napló, Budapest, 2017, 249–269.

33 Zinner, 1987, 31–32.

Zinner Tibor: *Hallottam, láttam, tettem – amíg 1989-ben Nagy Imrét és társait újratemették...* In Populizmus és emlékezetpolitika, Wesley János Lelkészképző Főiskola Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóintézet, Budapest, 2020, 181–192. A tanulmánykötetet szerkesztette B. Kádár Zsuzsanna. *Wesley konferencia kötetek 21.* Sorozatszerkesztő: Majsai Tamás. Az OSZK honlapon: *Populizmus és emlékezetpolitika* / szerkesztő B. Kádár Zsuzsanna, <http://mek.oszk.hu/21300/21312>

Zohar, Asher (Fényes): *Emlékfoszlányok a sárospataki zsidó hitközségről a holocaust előtt.* Beer-Sheva, 1997.

A hazáért mindhalálig

A mai napon – 2019. november 14-én – egy kiváló magyar katonáról emlékezünk meg. Koszorús Ferenc a II. világháború egyik legfontosabb magyar katonai szereplője. Bátor, tehetséges és hű katona volt, aki mindvégig esküjéhez híven járt el. Ludovikás tiszt volt, annak a közel 200 éves tisztképző intézménynek a hallgatója és neveltje, amelynek végzősei régen ugyanúgy, mint most már jó pár éve a maiak is, azt a katonai esküjüket tették le – és ebben a három szócskában tulajdonképpen minden benne van –, hogy kardjaikat kivonva, azokat összezsindítve azt kiáltották és azt kiáltják: A hazáért mindhalálig!

Ez a gondolat vezérelte őt is. A heroikus katonai vezetőnek olyan archetipikus képviselőjét ismerhetjük benne, amely persze a történelem során sokszor megnyilatkozott, de olyan élesen és határozottan, mint Koszorús Ferenc esetében, csak nagyon ritkán.

Egykori alantas³⁴ tisztje, Erdélyi András leveléből idézek: *„Parancsnokom, akivel a legnehezebb, Arad térségében folytatott ütközetekben harcoltam, mély emlékeket hagyott bennem. A legélesebb kép, ami él bennem az orosz-román páncélosokkal folytatott ütközet. Már teljes erővel folyt az ütközet, mindkét fél részéről dörögtek a páncélosok ágyúi. Ezredes úr egy széles rét fái alatt megállította a kocsit, és kiszállt, mintha a korzóra menne. Lovaglópálca volt a kezében. Megindult a harcokocsik felé, és bement az ütközet közepébe. Mi Pistával megrémülve követtük, mint a jeges eső repültek a lövedékek mindkét oldalról. Ő csak ment, ment és ment. Felemelt fejjel masírozott, a páncélosok utána. A harc teljes kibontakozása az ő személyét és kitartását szimbolizálta. Ezután a győzelmes csata után nyílt meg az út Aradra. A csata egyenlege 23 kilőtt T-34-es harcokcsi, zero magyar harcokcsi veszteség.”*³⁵

Ha Koszorús Ferenc egyebet nem tett volna, mint a háború utolsó hónapjaiban, 1945 nyár végén visszafoglalja Aradot az egyesült és szövetségünket eláruló román és

34 A magyar királyi honvédségnél és a közös hadseregben a főhadnagyság, hadnagyság megnevezése.

35 Erdélyi András levele. In: Koszorús Ferenc Családi Archívum.

szovjet csapatoktól, akkor is méltó lenne arra, hogy a magyar hadtörténelem legfényesebb lapjain emlékezzünk rá. Volt azonban az ő életének és tevékenységének egy másik mozzanata, amely nyilván a mai konferencián a középpontban áll, ez pedig az 1944 július első napjaiban bekövetkezett parancsteljesítés, amikor Horthy Miklós kormányzó parancsára páncélos csapataival megszállta Budapest stratégiai pontjait és ezzel hozzájárult ahhoz, hogy az úgynevezett Baky–Endre-féle csendőrpuccs meg-
hiúsuljon.

Távol álljon tőlünk a mai napon, hogy szerecsent mosdassunk, vagy hogy történelmet hamisítsunk. Csakis az igazság szeretete vezérel minket. Azért jöttünk el, hogy mi, akik nem vagyunk történészek, meghallgassuk a történészek gondolatait. Meg hát úgy van az, hogy a történelem ítélőszéke az általában a történészek ítélőszékét jelenti. A történelem urának ítélőszékét persze egyikünk sem kerülheti el, de az már túl van az emberi tudáson és megismerésen, az igazság viszont soha nem fehér, és soha nem fekete: a szürke különböző árnyalatai festik, ha nem is színesre, de mindenképpen a fehér és a fekete közötti árnyalattal.

A valóságban mi jogászok viszonylag könnyű helyzetben vagyunk, mert mi a tényeket vizsgáljuk, és ahogy a régi római jogi axióma mondja „de internis non judicat praetor” (a belső dolgokról, a szív szándékáról a bíró nem ítélkezik). A történészek dolga sokkal nehezebb, nekik a szándékokat is meg kell ítélniük. Amikor a tényeket a szándékokkal és az eredménnyel, az okot az okozattal összevetik, akkor hozzák meg az ítéletüket arról, hogy ki az, aki hős, ki az, aki a jó oldalon állt és ki az, aki esetleg csak sodródott az eseményekkel és ki az, aki méltó az utókor megbecsülésére.

Sokféleképpen megközelíthetők Koszorús Ferencnek az 1944 július elején végrehajtott tettei. Nyilván érdemes felidézni a kortársaknak az értékelését. Engedjék meg, hogy idézzem Lázár Károly altábornagynak, a kormányzó testőrsége parancsnokának az 1945. augusztus 23-ai nyilatkozatát: *„Alulírott, becsületemre és felelősségem tudatában kijelentem, hogy Koszorús Ferenc vezérkari ezredest kb. 10 éve ismerem, mindig németellenes magatartású és demokratikus felfogású volt. 1944. július havában intézkedésemet hadosztályával rendkívül gyorsan és határozottan, nagy erővel hajtotta végre, miáltal a Baky-féle puccsot sikerült megakadályozni. Ezen ténykedése körülbelül negyedmillió zsidó deportálását hiúsította meg. Az ellenállási mozgalomban továbbra is részt vett, és tisztjeit is ilyen irányba vezette.”*³⁶

1950-ből még mindig a kortárs értékelését idézem röviden. Az imént hallottuk egy Horthyhoz igen közelben álló tábornoknak a nyilatkozatát. A demokratikus Magyarország felépítésében, 1945 utáni kialakításában kulcsszerepet játszott személy, Nagy

36 Lázár Károly nyilatkozata. In: Koszorús Ferenc Családi Archívum.

Ferenc miniszterelnök szavait idézem még: „Koszorús Ferencet személyesen ismerem, sosem volt tagja sem náci, sem kommunista szervezetnek, nem vallott sem náci sem kommunista nézeteket, és egyiket sem támogatta. Megakadályozta 1944 júliusában, hogy a nácik deportálják a budapesti zsidóságot.”³⁷

Ők a kortársak, akiknek a tisztánlátását lehetséges, hogy elhomályosítja a személyes érintettség, lehetséges, hogy harag, részrehajlás és elfogultság nélkül nem tudják megítélni a dolgok okát, a dolgok következményeit és az igazság teljességét. Ezért aztán szívesen fordulunk ismert történészekhez. Engedjék meg, hogy a világhírű magyar történész John Lukács szavait is felidézzem: „1944 volt Magyarország újkori történelmének legszomorúbb és legtragikusabb éve. Akkor is voltak becsületes, jó magyarok, de nevük majdhogynem ismeretlen. A Jóisten persze tudta és tudja, de egy két hősrre hadd emlékezzünk. Ilyen volt Koszorús Ferenc ezredes. Számtalan életet mentett meg, de mindennek mélyén létezett az ő valódi ember szeretete olyan mértékben, hogy az ő munkája nemcsak a magyar politikai történelemben tartozik, hanem mindenkor nagy magyar érték.”³⁸

Az Egyesült Államok egyik politikusától, a holokausztban személyében érintett magyar származású Tom Lantostól szeretnék idézni, aki sok évtizeddel az események után 1994. május 26-án az Egyesült Államok képviselőházában a következő módon méltatta Koszorús Ferencet: „Koszorús ezredes páratlan fellépése az egyetlen olyan ismert eset, amikor egy tengelyhatalom katonai erőt alkalmazott azért, hogy zsidók deportálását akadályozza meg. A rendkívüli bátorságra valló, a gyorsan változó helyzetben nagy kockázatvállalás mellett megtett erőfeszítései három és fél hónappal késleltették a nácik – végül is bekövetkezett – budapesti hatalomátvételét. Ez az időhézag több ezer zsidó számára nyújtott lehetőséget arra, hogy biztos menedéket keressen Budapesten, megóvta őket a biztos kivégzéstől. Ugyancsak lehetővé tette az 1944. július 9-én Budapestre érkezett Raoul Wallenberg számára a sikeres és hatékony mentőakciójának levezénylését. 1944 októberében Budapest német megszállását követően Koszorús ezredes rejtőzködni kényszerült, hogy elkerülje a Gestapo általi biztos kivégzést. Koszorús ezredes az élete folyamán semmilyen elismerést sem kapott tetteiért, emlékéét egy emléktábla őrzi a híres budapesti Dohány utcai zsinagóga falán (ebben egyébként téved Tom Lantos, mert az átellenben lévő házban van az emléktábla), ebből kifolyólag nagy megtiszteltetés és büszkeség számomra, hogy Koszorús Ferenc bátor és hazafias erőfeszítéseit elismerve szólalhatok ma fel. Ma több ezer család él egy ember hősiek fellépésének köszönhetően, aki nagyon bizonytalan és vészterhes időkben állt ki a meggyőződése

37 Nagy Ferenc nyilatkozata 1950. augusztus 9. In: Koszorús Ferenc Családi Archívum.

38 Hantó – Székér 2017, 8.

mellett. A hazájához való hűsége és az emberiség iránti szeretete lelkesítő mindenki számára, aki az elnyomás, az aljas vakbuzgóság és a rasszizmus ellen küzd. Túlságosan is gyakori, hogy a nácik ellen küzdők erőfeszítéseit nem ismerték el. Idén, a magyar holokauszt 50. évfordulóján a világ a tanulságokon elmélkedik. Büszke vagyok rá, hogy a tiszteletemet fejezhetem ki a hazafi, emberbarát és hős Koszorús ezredes előtt.”³⁹

A hazáért mindhalálig! Ezt tanulták és tanulják a Ludovika honvédtiszt hallgatói. Ezt az intézményt, ahol a Koszorús Ferenchez hasonló magyar honvédtisztek nemzedékeit nevelték fel, 2012-ben újra felállítottuk, immár kibővített küldetéssel. Ez ma a Nemzeti Közzolgálati Egyetem, ahol nemcsak a honvédtiszteket, hanem immár a leendő rendőrtiszteket és a közigazgatási szakembereket is ugyanebben a ludovikás szellemiségben igyekszünk felnevelni.

39 Hantó – Szekér 2017, 247.

Menekültek menedéke – Magyarország

A Magyarországra menekülők sorsát, összefoglalva a menekültügyet, az elmúlt években elsősorban a lengyel és általában a külföldi menekültek ügyével azonosították. Azonban ez a terület sokkal tágabb. Ide tartoznak a trianoni békeszerződés következtében elcsatolt területekről érkezett magyarok, majd a zsidó menekültek, a francia szökevény foglyok, az olasz katonák, a délszláv és az orosz katonai és polgári személyek, stb.

A menekültek elhelyezése, munkába állítása és segélyezése egyaránt szociális feladat volt, a belügyminisztérium IX. Osztályához tartozott, amelynek helyettes irányításával, majd vezetésével id. Antall Józsefet bízta meg. A IX. Osztály feladatköre a szociálpolitika nagy területére terjedt ki, amit az általános segélyezés igen egyszerű fogalma juttatott kifejezésre. Ide tartoztak a legkülönbözőbb segélyezési ügyek, az önkormányzatoknak nyújtott állami segélyek, a szegényellátás és a világháború éveitől a szociális kérdéssé nyilvánított menekültügy is.

A legnagyobb két csoportot az erdélyi magyarok és a lengyelek alkották, de semmivel sem igényelt kevesebb figyelmet a többiek problémája sem. *„A menekültügy magyarországi kezelése – írta id. Antall József – az ebben követett irányvonal, a kormányzat és a politikai ellenzék különleges együttműködésén alapult. A hozzánkba menekült külföldi állampolgárok legnagyobb két csoportját az erdélyi magyarok és a lengyelek alkották. Később még jelentékenyebb csoportok alakultak, bár létszámban nem közelítették meg az előbbieket. Így a franciák, angolok, oroszok, jugoszlávok, hollandok, belgák, csehek és a különböző országokból érkezett és nálunk keresztény iratokkal ellátott zsidók, illetve Olaszország átállása után a badogliónista olaszok. Természetesen a Magyarországra menekült, idegen állampolgárságú magyarok megítélésében, kezelésében nem voltak ellentétek a magyar kormány és a különböző politikai irányzatok között. De egészen más helyzet alakult ki a náci Németországgal szembenálló országok menekültjeivel kapcsolatban, noha még ott is voltak különbségek szimpátiában. A hitleri Németország győzelmében hívó és a magyar sorsot ahhoz kötő konzervatívabb, de min-*

denképpen jobboldali és németbarát körök, együttműködve a nyomást gyakorló német diplomáciai és katonai erőkkel, súlyos nehézségeket támasztottak a menekültügyben. Éppen ezért a kormányzaton belül megoszlottak az erők, változtak az erőviszonyok. Az ellenzéken belül pedig a legitimistáktól a szociáldemokratákig létrejött az egyetértés Magyarország jövője, a tisztességes emberi és politikai magatartás tekintetében, ami legalábbis éppen a menekültügyben virágzott ki.⁴⁰

Időrendi szempontból elsőnek az erdélyi magyar menekülteket kell említenünk, akiknek számát a második világháború időszakában 200 ezerre lehet tenni. Az első világháborút követő nagy menekülttömeg – kb. 800 ezer magyar – az 1920-as évek folyamán lassan felszívódott. A kiélezett nemzetközi helyzetben a második világháború előtt kialakult bel- és külpolitikai feszültségek következtében 1938-tól egyre nagyobb tömegekben léptek erdélyi magyarok az anyaország földjére. A magyar kisebbség helyzete a román államban bizonytalanná vált, ennek következtében tízezrével érkeztek erdélyi magyarok, sőt velük együtt szászok is. Észak-Erdély visszacsatolása után pedig valóságos népvándorlás indult meg délről északra, illetve északról déli irányba.

Az erdélyieken kívül az első külföldi menekültek Ausztriából és Csehszlovákiából érkeztek 1938-39-ben. Ezek részben politikai menekültek, részben zsidónak minősülő személyek voltak. Ők több tízezres tömeget jelentettek, akik Ausztria és Csehszlovákia bekebelezése, illetve feldarabolása után érkeztek hozzánk. A velük való bánásmód különös figyelmet igényelt, hiszen Budapestnek számolnia kellett a náci külügyminisztérium erőteljes tiltakozásával, amely a magyar kormányzatot már úgyis túlzott liberalizmussal vádolta a zsidókkal való bánásmód miatt.

Magyarország már a második világháború kitörése előtt is az üldözöttek menekítésének szervezett központja volt, ami ebben az esetben nemcsak a befogadást, hanem a tovább menekítést is jelentette. A következő két epizód rávilágít arra a tényre, hogy a menekültek mentése nemzetstratégiai döntés volt. 1939 májusában a St. Louise német óceánjáró fedélzetén 900 zsidóval sem Kanadában, sem az Amerikai Egyesült Államokban nem köthetett ki.⁴¹ Vissza kellett térniük Európába, a biztos halálba.

40 id. Antall József hagyatéka – az Antall család tulajdonában.

41 „A St. Louis 1939. május 13-án Hamburgból indult Kubába, fedélzetén 930 zsidó és hét másik emigránsal, többségük a németországi náci üldözések elől menekült. Miután a hajó megérkezett Havanna kikötőjébe, a Federico Laredo Brú vezetése alatt álló kubai kormány megtagadta a menekülteknek, hogy turistaként (miután a turistavízumokra vonatkozó szabályozás nem sokkal korábban megváltoztatták) vagy politikai menekülteként belépjenek az országba. A tárgyalások során kiderült, hogy fejenként 500 \$ pótdíj megfizetése esetén megkapták volna a vízumot, de a menekültek nagy többsége nem rendelkezett ennyi pénzzel. A kubai kormány követelése miatt kis híján lázadás tört ki a fedélzeten. Két utas öngyilkosságot kísérelt meg, és tucatnyian fenyegetőztek azzal, hogy véget vetnek életüknek. A problémák ellenére 29 utasnak sikerült megszereznie a szükséges engedélyeket, és partra szállhattak Havannában.” Rosen, 2009, 103.

Ezzel szemben, 1939 júliusában – a magyar külügyminiszter tudtával – az „Erzsébet királyné” és a „Carl Dusan” tehergőzösök közel 900 – zömmel cseh, szlovák, felvidéki, kárpátaljai, német és osztrák zsidót vittek le a Duna torkolati Sulinába, ahol – a vesztegzári parancsot megszegve – a nyílt tengeren átszállították őket a Palesztinába induló „Noémi Júlia” nevű panamai teherhajóra. Az utat a magyar Külügyminisztérium biztosította. Valójában a panamai zászló alatt hajózó gőzös volt az utolsó, amely még zavartalanul eljutott úti céljához. A menekítés ezen formája a következő évben is megismétlődött: 1940 májusában egy bolgár lobogó alatt hajózó gőzősön Pozsonyból vittek több száz zsidót a Duna torkolathoz, és az utat ezalkalommal is a magyar hatóságok biztosították. Május 24-én Mohácsnál váratlan problémák adódtak, amelyeket órákon belül meg kellett oldani, hiszen a késés az utasok életét és továbbjutását veszélyeztette. Ekkor dr. Antall József, (a Belügyminisztérium IX. szociális osztályának vezetője,) saját hatáskörében úgy rendelkezett, hogy a helybéli kikötőhatóságok megfelelő képzettségű hajótisztet bízzanak meg a hajó jugoszláv vizekre történő átvezetésére. Néhány óra múlva már jugoszláv vizeken voltak az üldözöttek, és elérték céljukat.⁴²

1939 őszén, a lengyel és egyéb polgári menekültekkel együtt kb. 3000-5000 lengyel zsidó érkezett Magyarországra, befogadásukat azonban megnehezítette az 1939. évi IV. számú zsidótörvény, melyet a magyar földre lépett lengyel zsidókkal szemben is alkalmazni kellett volna. A magyar menekültügyi politika ezt a törvényt nem hajtotta végre, nem törődve a szélsőjobboldal és a budapesti német követség szüntelen tiltakozásával. Sőt, a magyar törvények közé 1936-ban becikkelyezett – a háborúk esetén a katonafoglyokkal és menekültekkel foglalkozó – második genfi egyezményt betartva, a menekültügyet szociális kérdéssé nyilvánította. Ebben a vonatkozásban a magyar felfogás túllépte a nemzetközi jogban rögzítetteket, humanizmusával egyedüli példát szolgáltatott Európában. Már 1939 szeptember végén id. Antall József utasította a menekülteket fogadó határkörzetek közigazgatási vezetőit, hogy zsidóként egyetlen személyt se vegyenek nyilvántartásba, mindenkit keresztény papírokkal lássanak el. Ez alól csak azok képeztek kivételt, akik minden körülmények között ragaszkodtak hitük valós bejegyzéséhez.

Megkülönböztetés nélkül mindenkit elhelyeztek ideiglenes, később végleges táborokba, a zsidóságukhoz ragaszkodókat pedig a budapesti és vidéki zsidóközösségek gondjaira bízta. Természetesen nekik is folyósították a segélyeket, a szeretetadományokat.

A zsidókkal való megkülönböztetett bánásmód természetesen a németek állandó tiltakozását váltotta ki, amely változatlanul újra és újra hangot kapott, egészen

⁴² Kapronczay, 1989.

Magyarország német megszállásáig. A már Magyarországon tartózkodó zsidók csoportjait 1941-ben újabb tömegek követték, elsősorban a németek által elfoglalt Lvów, Stanisławów és Kolomija környékéről. A magyar belügyminisztérium IX. osztálya a Duna-kanyarban – Esztergom környékén – helyezett el jelentős számú lengyel zsidót. A kiskorúak számára óvodákat hoztak létre, a hat éven felüli gyerekek számára kollégiumi rendszerű iskolákat szerveztek. Balatonbogláron sok zsidó fiatalnak nyújtott tanulási lehetőséget a Lengyel Ifjúsági Tábor, az akkori Európa egyetlen lengyel gimnáziuma.

A német tiltakozások miatt 1943-ban változtatni kellett az iskolarendszeren. Hivatalosan megszüntették a lengyel zsidó iskolákat, viszont titokban Vácon megszervezték a 150 férőhelyes Lengyel Tiszti Árvák Otthonát, ahol valójában zsidó gyerekek éltek és tanultak. Elsősorban a megszállt területekről menekített gyerekeket helyeztek el bennük, sokukat szüleik a koncentrációs táborokba menő vonatokból dobták ki. Az árvaház álcázása olyan tökéletesen sikerült, hogy a helyi hatóságok is csak 1944 márciusában szereztek tudomást igazi rendeltetéséről. Id. Antall Józsefet a Gestapón halálosan megfenyegették a lengyel zsidókért tett intézkedéseiért, valamint azért, mert 1941-ben több alkalommal megakadályozta a zsidók kiszolgáltatását a német hatóságoknak.

A lengyel menekültek és ezen belül a zsidók védelmében fontos szerepet játszottak a semleges államok, a Vatikán és a nemzetközi segélyező szervezetek képviselőinek egykori látogatásai, amelyek főleg id. Antall József ösztönzésére jöttek létre. A táborlátogatások útján szerezhetett tudomást Európa és a világ a magyar magatartásról, a menekültekkel kapcsolatos bánásmódról. E látogatások során felkeresték a lengyel zsidó táborokat is, amelyek 1943-ban a lengyel emigráció külön kérésére alakultak meg.

Id. Antall József a menekültügygel kapcsolatos tevékenységének legfontosabb területe a lengyel menekültügy volt. Az első lengyel menekültek 1939. szeptember 10-én léptek magyar földre, a következő napokban már tízezzel érkeztek. A magyar kormány, a nyugati hatalmak felé tett gesztusként és a hagyományos magyar – lengyel barátság érdekében is gyors lépéseket tett a lengyelek ellátására és jogvédelmére. Jogi lehetőséget erre a már említett nemzetközi egyezmények, elsősorban a magyar törvények közé beiktatott (1936. évi XXX. tc.) genfi egyezmény nyújtott, amely a háborús konfliktusok idején hadifogságba esett vagy más állam területére menekült katonákról intézkedett. A polgári menekültek kérdését az előbbi nemzetközi megállapodások alig érintették (erről 1949-ben született újabb nemzetközi egyezmény). A lengyel menekültekkel kapcsolatos magyar bánásmód kialakítása szoros következménye volt annak a magyar álláspontnak, amelyet hazánk 1939 tavasztól tanúsított az

egyre súlyosbodó német-lengyel konfliktusban. Nemcsak a Teleki kormány, hanem az ország közvéleménye is világosan látta, hogy Ausztria bekebelezése, Csehszlovákia feldarabolása után a náci Németország következő áldozata Lengyelország lesz. Az egyre súlyosbodó és mind gyakoribb német követeléseket a taktikázó lengyel kormány igyekezett kielégíteni. Varsó tudatában volt annak, hogy Berlin hamarosan háborút robbant ki Lengyelország ellen, ezért erősítette kapcsolatát, szövetségét a nyugati hatalmakkal, s ezt tette a lengyelekkel rokonszenvező más államok esetében is. Az évszázados magyar-lengyel barátság erősebb volt a Budapestre nehezedő berlini nyomásnál. A magyar kormány sem volt azonban könnyű helyzetben. A magyar gazdaságot számos szál fűzte Németországhoz. A Teleki-kormány semmi körülmények között nem kívánt háborúba keveredni a nácik oldalán, legfőképpen Lengyelország ellen nem. E kérdésben nem adta fel az elveit, nem engedett át német és szlovák csapatokat Lengyelország ellen, keményen elhárította Berlin zsaroló követeléseit.

A magyar hatóságok már a háború kirobbanásának pillanatában számoltak a lengyel menekültek megjelenésével, bár akkora tömegre nem számítottak, mint amilyen 1939. szeptember közepétől folyamatosan érkezett Magyarországra. 1939 szeptemberében még nem lehetett látni, hogy a lengyel-német háború világháborúvá fog szélesedni, hogy a háború befejezésének időpontja közel van vagy távol, így a menekültügyel hosszabb távlatokra kellett berendezkedni.

A magyar kormány és a külügyminisztérium 1939. szeptember 1. után is folyamatos kapcsolatban maradt a lengyel kormánnyal. A magyar nagykövet követte a lengyel kormányt, miután az Varsóból elmenekült. Amikor világossá vált, hogy a nyugatról előre törő német és a keletről támadó szovjet hadseregek felmorzsolják a lengyel hadsereg ellenállását, a lengyel kormány képviselői Budapesten kezdtek tárgyalásokat a magyar földre menekülő lengyel katonai és polgári személyek befogadásáról, jogi helyzetükről, ellátásukról.

Ennek eredményeként Keresztes-Fischer belügyminiszter utasítására a határőrség 1939. szeptember 21-én megnyitotta a magyar-lengyel határon az átkelőhelyeket a lengyel menekültek előtt. A lengyel főparancsnokság pedig utasította a határ térségében tartózkodó lengyel katonai erőket a magyar földre evakuálásra. Kormányzati szinten úgy döntöttek, hogy a lengyel menekültekkel szemben a genfi, különösen az 1936-ban a magyar törvények közé becikkelyezett nemzetközi egyezményeket alkalmazzzák. Eszerint a menekültek a Honvédelmi Minisztérium, polgári és szociális vonatkozásban pedig a Belügyminisztérium feladatkörébe tartoznak.

A lengyel katonákkal – mint lefegyverzett internáltakkal – a Honvédelmi Minisztérium XXI. osztálya foglalkozott. Vezetője Baló Zoltán ezredes volt, 1943-ban német követelésre bekövetkezett leváltása után, Utassy Loránd ezredes lépett a helyébe. A

lengyel táborokat zömében az ország középső és déli területén jelölték ki, ezzel is megkönnyítették a lengyel katonák tovább menekülését Jugoszlávián át Franciaország és a Közel-Kelet felé.

A polgári menekültek ügyében 1939 szeptember utolsó napjaiban értekezetet hívtak össze a Belügyminisztériumban, és itt született döntés arról, hogy a lengyel menekültek a IX. általános segélyezés/szociális osztály gondozásába kerülnek. Így a menekültek ügyében nem rendőrségi, hanem szociális eljárást foganatosítottak. Ez a döntés alapjaiban határozta meg azután nemcsak a lengyel, hanem az egész második világháború idején a magyar földre menekült idegenek sorsát.

Antall József, aki menekültügyi kormánybiztosi felhatalmazást is kapott, visszaemlékezésében így írt. *„A Belügyminisztériumban – a miniszteren kívül – az államtitkárok támogatását is élveztem, kivéve Bonczos Miklós politikai államtitkárét, aki minden eszközzel igyekezett az erdélyi menekültek mellett a lengyel és a többi menekültet is hatáskörébe vonni. Politikai működése nyilvánvalóan Keresztes-Fischer ellensúlyozását szolgálta, de a háború folyamán az erőviszonyok alakulása következtében sikerült tőle megszabadulnia. Magam – a miniszter hallgatólagos hozzájárulásával – már előbb végrehajtottam elszakadó hadműveletemet. Teleki Pál és Kállay Miklós több alkalommal kéretett magához a menekültek ügyében, Keresztes-Fischer pedig rendszeresen és személyesen referáltatott magának. Talán nem érdektelen megjegyeznem, hogy a menekültek ügyében semmiféle utasítást nem kaptam a miniszterelnöktől vagy közvetlen főnökömtől, a belügyminisztertől. Referálásomat, azt, amit politikailag szükségesnek tartottam elmondani, tudomásul vették, és bizalmukról biztosítottak. Ennél többet a háború körülményei között nem várhattam és nem is vártam. Pontosán kell értelmeznie az utókornak a körülményeket. A kormányzat Hitler ellenes, akkori szóval angol barát orientációjú tagjai nem utasítottak a menekültek szöktetésének elősegítésére, erről mindig meghatározott beállításban esett szó. Nem adtak utasítást iskolák stb. felállítására, még kevésbé zsidó menekülteknek keresztény papírokkal való ellátására. De éreztem, hogy a miniszter mellettem van, élveztem bizalmát. Ezt azzal viszonzottam, hogy nem tájékoztattam a kényelmetlen kérdésekről, hanem azokat magam intéztem, vagy olyan ellenzéki barátaimmal, mint például Varga Béla balatonboglári plébános, kispapártyi országgyűlési képviselő. Az elnöki osztály főnöke, Osváth László miniszteri osztályfőnök, Keresztes-Fischer legbizalmasabb munkatársa, a Belügyminisztériumban igen nagy szerepet játszott minden jó ügyben, a menekültügy sikerének előmozdításában is. Osváth László nemcsak a korrekt emberi magatartás megtestesítője volt, hanem mélyen humanista gondolkodású, ízig-vérig magyar ember. Szerény, csendes, igen nagy tisztviselői tapasztalatokkal rendelkező ember volt, mély emberi bölcsességet takart magatartása. Az elnöki osztály főnökeként személyi kérdésekben, a működésünk feltételeinek*

megteremtésében meghatározó szerepe volt. A közöttünk kialakult személyes barátság és politikai egyetértés nélkül aligha vált volna működésünk olyan sikeressé. Ő is egyike azoknak, akiről a mai Magyarország megfedkezett. Számos igazságtalanságot kellett elviselnie, hasonlóan Baló Zoltánhoz, Utassyhoz és még igen sok kollégámhoz, akik nélkül nem beszélhetnénk a másik Magyarországról, bár szerény, de elvitathatatlan eredményeiről, jó tetteiről. Noha ezt soha nem szögeztük le, az akkori idők társadalmi és hivatali stílusában nem rögzítettük, de mindig az volt az érzésem, hogy mint személyzeti főnök ő javasolt Keresztes-Fischernél a menekültügy élére. A miniszter, majd Teleki Pál olyan bizalommal és kitüntető elismeréssel kezelt, ami a legjobb információra mutatott. Azt hiszem, hogy a bizalmat megszolgáltam a német Gestapó börtönéig. Osváth László is sokat tett a menekültügy sikeréért, rendelkezésre bocsátotta azokat az eszközöket, amelyekre szükség volt, ellátott bölcs tanácsaival és közvetített nem egy olyan kérdésben, ahol az ő emberi és politikai tapasztalatára volt szükség.⁴³

Amikor Antall József átvette a menekültügy irányítását, nem volt, nem is lehetett még semmiféle terv a lengyelek fogadására. A háború kezdetén, a német-szovjet megállapodást⁴⁴ követő hetekben igen rövid idő alatt bekövetkezett a lengyel katonai összeomlás, de fegyverletételre nem került sor. Tömegével jelentek meg katonai és polgári menekültek a lengyel-magyar határon. A Honvédelmi Minisztérium könnyebb helyzetben volt a katonai menekültek fogadása tekintetében, de a Belügyminisztériumnak nem volt ilyen szervezeti egysége. Az ideiglenes állapot rendezése céljából segítséget nyújtott a Magyar Vöröskereszt, az 1939 szeptemberében életre hívott Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság és a társadalom emberbaráti egyesületei. A katonák tovább akartak harcolni, a Lengyel Követség és a Magyarországra települt lengyel katonai parancsnokságok azonnal hozzákezdtek az evakuáció megszervezéséhez. A hazánkba menekült lengyelek többsége 1940 tavaszán távozott, csatlakozott a lengyel kormány nyugaton újjászervezett hadseregéhez. A katonák harcolni akartak Németország ellen. Az angersi lengyel emigráns kormány és lengyel főparancsnokság felhívására tízezrével hagyták el Magyarországot a fegyveres szolgálatra alkalmas katonák és civilek. Külföldre jutásukat 1939 októberétől Jan Emisarski-Pindelli ezredes, a budapesti lengyel követség katonai attaséja szervezte. Az Ewa akciónak nevezett művelet Franciaországba, illetve a Közel-Keletre szöktette a lengyel katonákat és önkénteseket. Az evakuáció az egész második világháború alatt folyamatos volt. Franciaország német megszállása után elsősorban a Közel-Keletre irányult.

43 id. Antall József hagyatéka – az Antall család tulajdonában.

44 1939. augusztus 23-án született meg a Molotov-Ribbentrop-paktum, melyben a Szovjetunió és a náci Németország megegyezett a katonai semlegességről, ezenfelül – a szerződés titkos záradékában – a nagyhatalmak felosztották maguk között Közép- és Kelet-Európát. Tarján M. Tamás: 1939. augusztus 23. – A Molotov-Ribbentrop-paktum megkötése. In: Rubicononline.

A nálunk maradt katonai és polgári személyek végleges táborokba kerültek. A táborok kijelölésénél mindkét magyar minisztérium azt vette figyelembe, hogy közel essenek az ország déli határához, illetve távol legyenek olyan helységektől, ahol nyíltan németbarát szervezetek működtek. Kialakították érdekvédelmi, kulturális egyesületeiket, megteremtődtek az oktatás, az egészségügyi ellátás lehetőségei, az egyéni megélhetés feltételei. A polgári menekülttábor fogalma nem fedte a szó igazi értelmét, mivel annak határai azonosak voltak a helyet biztosító falu (város) közigazgatási határaival, amelyeken belül a menekültek szabadon mozoghattak helyi családoknál nyerve elhelyezést.

Részükre a család nagyságától és képzettségétől függő differenciált napidíjat biztosítottak, amelynek havi összege azonos volt a hazai átlagjövedelemmel. A BM 78/1940. Menekültügyi körrendelet értelmében a felnőttek és a 12-ik életévüket betöltött gyerkeket napi egy pengő, 12 év alatt másfél pengő segélyben részesültek. Ezen kívül, ha nem laktak zárt táborban, megtérítették a lakbérüket. A minisztériumi listán szereplő értelmiségiek napi négy pengő segélyt kaptak. 1943-tól a családok menekültek öt, az egyedülállók három, a gyermekek napi négy pengő segélyben részesültek. Ugyanakkor a minisztériumi listán szereplő családok napi hét, a magánosok öt, a gyerkeket napi négy pengőt kaptak. A BM körrendelete engedélyezte a menekültek munkavállalását. Ha a családfő munkát vállalt, akkor csak a családtagok részére folyósították a segélyt. A betegek és várandós anyák pótlékban részesültek, az ápolási költségeket is megtérítették.

A táborok parancsnokai a helyi jegyzők, főszolgabírók vagy polgármesterek voltak, az utasításokat közvetlenül a IX. osztálytól kapták.

Francia katonák magyar földön

A lengyelekkel kapcsolatos bánásmód bátorította fel a magyar-német határt elérő francia, angol, holland, belga és szovjet hadifoglyokat, hogy megkíséreljék a Magyarországra szökést. A legjelentősebb, a mintegy 4-5 ezer személyt jelentő franciák csoportja volt, akik Franciaország 1940 nyarán történt összeomlása után németországi fogolytáborokból szöktek hazánkba.

1941 végén terjedt el a hír az ausztriai német táborok francia hadifoglyai között, hogy érdemes Magyarországra szökni, mert nem adják ki őket Németországnak, lehetőség van a tovább szökésre, a gaulle-ista erőkhöz való csatlakozásra. A németek több olyan röpcédulát koboztak el, mely a Magyarországra való menekülésre szólított fel és megjelölte a pontos útvonalat is.

A francia katonák jó részét 1942 októberétől Balatonbogláron helyezték el, a Nemzeti és Savoy szállodákban. A Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium megegyezett, hogy a francia követség anyagi támogatása mellett, ami a szállodák bérleti díját jelentette, a fenntartási költségeket a két minisztérium biztosítja. Az 1941-től érvényben lévő szabad munkavállalási engedélyeket bővítették. A munkát vállaló franciáknak a Belügyminisztérium külön pótlékot biztosított, abban az esetben, ha a munkaadó nem adott szállást a munkát vállalónak.⁴⁵

Sokan kerültek családokhoz és különböző iskolákhoz francia nyelvtanárnak és nevelőnek.

1942 végén a németek több ízben követelték, hogy egyrészt Magyarország ne engedje meg a hadifoglyok átszökését a német-magyar határon, másrészt szolgáltassa ki őket.⁴⁶ A németeknek adott válaszában a külügyminisztérium kiemelte, hogy a németek követelése csak a Magyarországgal hadban álló országok hadifoglyaira, valamint a szökések megakadályozására vonatkozhat, de francia foglyokra nem.

Meg kell jegyezni, hogy Magyarország hasonló magatartást tanúsított az amerikai, az angol és a szovjet menekült hadifoglyokkal is. Az egyetlen intézkedés, amit a németek követelésére fogantatosítottak, az a határok őrzésének megerősítése lett.⁴⁷ 1943 végén a Honvédelmi Minisztérium utasította a határőrző szerveket, hogy a határvonál közelében elfogottakat ne adják ki a németeknek, és megtiltott mindenfajta önhatalmú eljárást. Az utasítás leszögezte, hogy „*az ország területén bárhol őrizetbe vett hadifoglyokat menedékjogban részesítsék.*”

A Vichy – Franciaországgal kötött megegyezés értelmében a francia követség állandó kapcsolatban állt a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztályával és a Belügyminisztérium IX. szociális osztályával. Hallier ezredes, francia katonai attasé széles jogkörrel rendelkezett, több ízben meglátogatta a táborokat.⁴⁸

Az 1943-ban magyar földre menekült francia zsidó katonákat először elkülönítették, s a lengyel zsidókkal közös táborba, elsősorban Vámosmikolán helyezték el. Helyzetük rosszabb volt, mint a többieké. Munkát nem vállalhattak, szabad kijárást megvonták tőlük, megfosztották őket a rádióhallgatás jogától. Hallier ezredesnek úgy jelentették, hogy ők kommunista érzelműek. A francia követség tiltakozott. A kérdést úgy oldották meg, hogy ideiglenesen Selypre, majd keresztény papírokkal végül Balatonboglárra helyezték őket. A német követség egyik 1943. november 11-én kelt tiltakozásában szerepel, hogy Balatonboglár a francia szökött zsidók egyik gyűjtőtábor.

45 HM HIM HL eln. XXI-1942 rend, MNL OL K. 63. 11/7-1943.

46 HM HIM HL eln. 78.321/1943. sz. rendelet.

47 HM HIM HL eln. 1145/1943. sz. irat.

48 Bajomi, 1980, 35.

A francia menekült hadifoglyokra vonatkozó hivatalos intézkedések humánusak voltak. Azon foglyok számára, akik német táborokból menekültek, nem csupán életbiztonságot, de kedvező életfeltételeket is biztosítottak Magyarországon. A menekültekkel való kedvező bánásmódot a sajátos magyar belpolitikai helyzet magyarázza. Az erős német befolyás ellenére, a többi Németországgal szövetséges, vagy legyőzött országgal szemben, Magyarországon nem következett be a politikai élet teljes szétverése. Bár korlátok közé szorítva, de működtek az ellenzéki pártok, sőt együtt működtek a kormányzat erőivel, legfőképp a németellenes tisztviselői karral.

A helyzetet jellemzi, hogy 1943. július 14-én, a francia nemzeti ünnepen a Balaton partján felkúszott a francia nemzeti zászló, a francia és a magyar himnusz kíséretében, francia ezredes vezényszavával, tisztelgő magyar tisztek jelenlétében.

A német megszállást követően a francia hadifoglyok helyzete gyökeresen megváltozott. A német megszállók feltétlenül megvalósítandó célnak tekintették, hogy minden német megszállás alatt álló vagy ellenséges ország menekültjét Németországba hurcolják. Budapest gyors megszállása után első útjuk a KEOKH-ba vezetett, ahol elkobozták a külföldiek nyilvántartásait. A Honvédelmi Minisztérium ugyan leszögezte, hogy továbbra is érvényben maradnak a menekültekre vonatkozó rendelkezések, az adott körülmények között nehezen lehetett azoknak érvényt szerezni.⁴⁹ A menekültekkel foglalkozó magyar szervek (a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium, a Menekültügyi Hivatal, a különböző társadalmi szervezetek, stb.) és a francia követség mindent igyekeztek elkövetni, hogy megelőzzék a franciák német kézre kerülését.

Mindenkit személy szerint a legnagyobb óvatosságra intettek, a nyilvános helyek, a csoportosulások kerülésére. A németek követelték a balatonboglári tábor áthelyezését, a szigorú őrizet bevezetését, s a kötelező munkaszolgálat elrendelését. A tábor áthelyezésének hírére ismét sokan megszöktek, s miután a munkahelyeken is megjelentek az idegen menekülteket kereső német hatóságok, gyakorivá vált a munkahelyekről való szökés is. Sok franciát éppen a munkahelyén tartóztatták le, vagy éppen lakhelyükről hurcoltak el. Ezekben a drámai napokban a katonai ellenőrök és Hallier ezredes is sorra járta mindazokat a munkahelyeket, ahol franciák álltak alkalmazásban, s naponta jelentést küldött Utassy ezredesnek. Minden eltűnésről értesítette a Honvédelmi Minisztériumot. Az biztosnak tűnt, hogy a fővárosban volt a legnagyobb veszély, így igyekezett Budapestről vidékre helyezni a franciákat. A letartóztatottak száma kb. 100 volt, de a Honvédelmi Minisztérium közbenjárására azokat, akik magyar őrizetbe kerültek, szabadon bocsátották. A német fogságba esettek ügyében hamar kiderült, hogy hasztalan minden interveniálás.⁵⁰

49 HM HIM HL eln. 6826 és 493289/1944. sz. irat.

50 Boros, 1973.

A letartóztatottak általában a Fő utcai „Gestapo börtönbe” kerültek, sokan megjárta a svábhegyi Melinda úti Gestapo parancsnokság vallató szobáit is. Időnként egy-két csoportot átadtak a Wehrmachtnak, hogy Németországba szállítsa őket. Arra nincs biztos adat, hogy a franciákat hadifogoly- vagy koncentrációs táborba szállították. A Birodalomba tartó vonatokról több francia csoport megszökött, kalandos utakon ismét Budapestre jöttek, és jelentkeztek Hallier ezredesnél. A francia követség új néven igazolta őket, nem egy esetben azonnal kórházi kezelésükről is gondoskodni kellett.⁵¹

A francia tiszti ellenőrző csoport vagy az üzemek jelentései alapján a francia katonai attasé az eltűnt franciákról pontos jelentést küldött a Honvédelmi Minisztériumnak, nyomtatékosan kérve az eltűntek hollétének felkutatását és szabadon bocsátásukat. Az eredmény – mint említettük – felemás volt, a németek egyáltalán nem adtak vissza senkit, a magyar rendőrség vagy csendőrség szerveitől csak akkor sikerült Utassy ezredesnek franciát „visszaszerezni”, ha a parancsnok németellenes volt.

A nyilasok és a németek újabb és újabb francia csoportokat tartóztattak le, szinte hajtóvadászatot tartottak elfogásukra. Hallier ezredes és a légügyi attasé Retournaz őrnagyot is a Palatinus-szállóba akarták internálni. De Literáty Ervin vezérkari ezredes, aki az attaséék ügyét intézte, titokban értesítette őket, mire illegalitásba mentek és csatlakoztak a De Gaulle-bizottsághoz. 1944. november 1-jén minden francia azt a parancsot kapta, hogy vonuljon be a komáromi erődbe, hogy *orosz kézre ne kerüljenek*.

1944. december 7-én a németek elfoglalták a Fő utcai francia követséget, magukhoz vették az összes iratot, közöttük a menekülésre vonatkozó dokumentumokat is. 1944. december 7-én rádió és a meglevő címekre eljuttatott levelek útján a munkán levő franciákat arra szólították fel, hogy a zugligeti táborba vonuljanak be. A hivatalos jelentés szerint „... a felhívások egy része azzal jött vissza, hogy a címzett ismeretlen, tehát a munkára kiadás hamis szerződés alapján történt”. A francia követség által Budapestre kiközvetített kilencven-száz fő internáltból egy sem vonult be.

A Budapesten bujkáló franciák jelentős csoportját a régóta itt élő Paul Giraud textilgyáros, a De Gaulle-bizottság elnöke bújtatta, de Petrás László mérnök műhelyében is 24 francia bujkált. A körülrzárt Budapesten valóban nehéz volt a franciák helyzete, sokat ismét letartóztattak, többségük azonban túlélte a harcokat. A repatriációs iroda adatai szerint 1945 áprilisában négyszáz franciát indítottak el Turáról vonaton Odesszába, hogy onnan repülővel térjenek vissza Franciaországba.

51 HM HIM HL Utassy L. ezredes emlékirata.

Angol hadifoglyok magyar földön

Az első két hadifogoly – követve a franciákat – 1941. szeptember végén szökött át német fogolytáborból Magyarországra. Ekkor még nem volt hadiállapot Magyarország és Nagy-Britannia között, bár a diplomáciai kapcsolatok 1941. április 7-ével megszakadtak. A brit hadifogoly menekülteket a franciákhoz hasonlóan „katonai internált” statusba helyezték, felettük a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztálya gyakorolt felügyeletet, jogképviselőiket a brit állampolgárokat is képviselő svájci követség látta el.⁵² Az Igmándi majd a Monostori erődbe helyezték őket. Elégedetlenek voltak a körülményeikkel, ezért a Belügyminisztérium 21. alosztálya 1942. december 9-én a Siklós várában berendezett lengyel táborba helyezte át a brit hadifoglyokat. A polgári brit személyeket a Belügyminisztérium vette statusba, egyben úgy intézkedett, hogy a későbben érkező brit állampolgárokat is ide irányítsák.

Az 1943 júniusában hadügyminiszterré kinevezett Csatay Lajos (1886-1944) altábornagy 1943. július 13-án úgy döntött, hogy a brit katonákat – bár továbbra is a siklói tábor állományában maradnak – kihelyezi „mezőgazdasági munkára” Andrassy Mihály gróf szigetvári birtokára.⁵³ Ezzel a franciákhoz hasonló bánásmódot nyújtott nekik. Döntésében fontos szerepet játszott Szent-Iványi Sándor személyes tájékoztatója és az angolok megsegítésére szervezett akciói.

Csatay 1943 augusztusában valóban pontot akart tenni az angol foglyok körül ki-robbant vitára. Elutasította azt az állítást, hogy a 21. alosztály által adott kedvezmények jelentősen hozzájárultak az angolok szökéséhez. Viszont tudatában volt annak, hogy a siklói feszültségek csak a németek figyelmét hívják fel, az erősödő nyomás csak ronthat a menekültek helyzetén. Bölcsen döntött a szigetvári áthelyezés mellett, ahol „elkerültek” a világ szeme elől, nyugodtan élhettek, készíthették elő evakuációjukat. A miniszter szárnysegédjének Kéri Kálmán ezredesnek ez volt a véleménye: *„Ha a jövőben angol hadifogoly megszökik, a parancsnokságot nem kell felelősségre vonni, külön jelenteni. Ha megszökik, nem baj, szökjön.”*⁵⁴

1944. március 19-én, Magyarország német megszállásának napján bombázó német gépek jelentek meg Szigetvár felett, nemsokkal később az SS-alakulatok, azonnal az Andrassy birtok felé tartottak, hogy az angolokat őrizetbe vegyék. Bár a német egységek megjelenésekor megkísérelték, hogy szétszéledjenek, de nem jutottak messzire, valamennyiüket elfogták.

52 HM HIM HL 21. osztály iratai, 1941, angol hadifoglyok iratai.

53 HM HIM HL 21. osztály iratai. Angol internáltak ügyei. Csatay Lajos altbgy. miniszter parancsa az angol internáltak áthelyezéséről, 1943. július 13.

54 HM HIM HL 21. osztály iratai. Jelentések és költség elszámolások, 1943.

A német megszálló csapatok a magyarországi hadifoglyok közül a Siklósról Szigetvárra kihelyezett angol hadifoglyokat és a Siklóson talált húsz internált lengyel tisztet szállítottak el 1944. március 19-én. A német külügyminisztérium külön is megkapta a tájékoztatást Szigetvárról. Edmund Veesenmayer SS-ezredes 1943. december 10-én jelentette: *„Csodálatos, hogy milyen jól működik a zsidók hírszolgálat. 24 órán belül mindenről értesülnek, nem utolsósorban a birodalom legintimebb eseményeiről. Nyilván kitűnően működő titkos adóállomások vannak Magyarországon üzemben. És hogy az aktív kémkedés sem működik rosszabbul, bizonyítja az az eset, amelynek véletlenül jöttem nyomára. Szigetvár magyar falu közelében a zsidó atyafiságú Andrassy Mihály grófnál – nyilván a legfőbb magyar hatóságok tudtával – tizenhat, részben a birodalomból elmenekült angol tiszt tartózkodik, akik ott élénk tevékenységet fejtenek ki.”*⁵⁵

A német megszállás után tovább szállingóztak – a franciákhoz hasonlóan – az angol hadifogoly-szökevények is. Az ausztriai fogolytáborokból mindvégig folyamatosan szöktek a foglyok, Magyarországon át a Balkánra vagy Jugoszláviába tartottak, ott kívántak a Tito-partizánokkal kapcsolatba kerülve csatlakozni a szövetségesekhez. Pontos számuk, mivel a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztályának a német megszállás idején keletkezett irat anyaga a korábbi évekhez viszonyítva rendkívül hiányos, nem állapítható meg. A fennmaradt iratanyag is ellentmondásos képet mutat. A szökött hadifoglyok adatai keverednek a kényszerleszállást túlélő pilóták adataival. Találunk jelentéseket arról is, hogy a kórházban ápoltt egyes sebesülteket felépülésük után – vagy előtt – a németek elhurcolták, annak ellenére, hogy érvényben volt a magyar vezérkari főnökségnek az 1943 októberében megfogalmazott rendelete, miszerint a magyar területen földet ért angolszász repülőket a német tisztek csak magyar tisztek jelenlétében hallgathatják ki, és a továbbiakban Magyarországon maradnak őrizetesként. Arra sok adatunk van, hogy a kórházba került angolszász repülőket a magyar orvosok nemcsak hivatásuk magaslatán gyógyítottak, hanem rejtegették is a németek elől.

Holland katonai menekültek

1943. január 18-án a magyar külügyminisztérium a következő szóbeli átiratot intézte a honvédelmi miniszternek: *„...a német hadifogságból Magyarországra szökött francia, belga és holland állampolgárok helyzete a nemzetközi jog szempontjából a következő: Magyarország a Német Birodalom és Lengyelország között lefolyt háborúban semleges volt. Ugyancsak semleges volt a Német Birodalom és Belgium, valamint Hol-*

⁵⁵ Ránki-Pamlényi-Tilkovszky-Juhász, 1968, 745.

landia közötti háborúban is. Franciaországgal ma is diplomáciai kapcsolatot tartunk fenn. Belgiummal és Hollandiával a diplomáciai viszony megszakadt ugyan, de ezekkel az államokkal sem állt be a nemzetközi jog értelmében vett hadiállapot. Ennek folytán az átszökött hadifoglyokkal szemben is a hágai 1907. évi V. egyezmény alkalmazandó. Kétségtelen, hogy amikor a francia, belga és holland szökött német hadifoglyokat katonai őrizet alatt internáljuk, túlmegyünk az előírt határon...” A honvédelmi miniszter helyett a választ Baló Zoltán ezredes fogalmazta meg, amelyben tudomásul veszik a Külügyminisztérium állásfoglalását, majd leszögezi, hogy „az internálás jellege nem őrző, hanem csak felügyeleti, illetve ellenőrzési jellegű, munkavállalási és táboron kívül lakási engedélyekkel kiegészítve.”⁵⁶

A háború alatt 35 holland tisztnek és tisztjelöltnek sikerült megszökni, közülük 19 Stanislauból, a Dnyeszter melletti fogolytáborból, illetve ennek kiürítésekor a vonatokból szöktek meg. Tizenkét „stanislaui” menekült Magyarországon kapott menedéket.⁵⁷

Az első holland tiszt, akit magyar hatóságok regisztráltak, Gentit van der Waals 23 éves hadnagy volt.⁵⁸ Története különös és regénybe illő. Van den Bos holland ezredes magyar felesége levélben kérte édesapját, Csűrös István református lelkészt, hogy valamit tegyenek a stanislaui holland foglyok élelmezésének feljavítása érdekében. Csűrös lelkész Ravasz püspökhöz fordult, aki a Magyar Vöröskereszt főtitkárának, Vallay Gyulának a segítségét kérte. A Magyar Vöröskereszt kórház-vonata gyakran fordult meg Galíciában. Wallay Gyula közvetítésével a kórházvonat főnövére engedélyt kapott a stanislaui fogolytábor német parancsnokától, hogy élelmiszert adjon át a holland hadifoglyok részére. E vöröskeresztes akció tette lehetővé van der Waals hadnagynak a szökést, amit 1943. augusztus 21-én megvalósított. Közel 100 km gyaloglás után elérte a Kárpátokat, majd a határt. A zugligeti lengyel táborban talált menedéket. Néhány nap múlva a holland Lolle Smit, a Philips Művek vezérigazgatója vette gondozásába és gondoskodott munkába állásáról. A Ráday Kollégiumban lakott és itt kapcsolódott be a Magyar Függetlenségi Mozgalomba.

A második holland tiszt, a 25 éves Wilhelm Arnold Pükel hadnagy volt, aki szintén a stanislaui táborból szökött Magyarországra. Ő már „felkészült” az útra, mert a táborban raboskodó van der Bos ezredestől kapott címetek, hogy kik lehetnek magyar földön segítségére. Még augusztusban két holland és egy szovjet katonával alagutat kezdtek ásni, amely novemberre készült el. Négyen szöktek meg, Pükel magyar címeivel délnek vágott neki az útnak, a másik két holland lengyel címekkel északnak, míg a segítő orosz csatlakozott a partizánokhoz. Pükel lengyel és orosz partizánok

56 HM HIM HL 21. osztály iratai. Baló Zoltán levelezése, 1943. január.

57 Hartog, 1983.

58 HM HIM HL 21. osztály iratai. Holland internált hadifoglyok iratai.

segítségével érte el a Tatár-hágót, Kenyérmezőnél vették őrizetbe, Budapestre, majd Komáromba szállították. Egy heti komáromi vizsgálati fogság után a zugligeti táborba irányították. 1943. december 22-én engedélyt kapott a városban lakásra, Mayer András nyugalmazott ezredesnél kapott szállást.⁵⁹

1944 januárjában egyszerre tízen is érkeznek a stanislau-i táborból, akik a tábor kiürítéskor szöktek meg. Tizenkét napig, szándékos kerülőkkel, mintegy 150 km-t tettek meg gyalog. Őket is segítették a partizánok. Kenyérmezőn vették őket őrizetbe, egyből továbbították őket a balatonboglári francia táborba.⁶⁰ Nem sokáig időztek itt, mert a budapesti holland kolónia segítségével Budapesten munkát vállalhattak.

Hollandok laktak Medgyessy Ferenc és Petri Lajos szobrászművészeknél, Dobos Károly református és Szabó Imre evangélikus lelkésznél, a legvévészterhesebb hónapokban pedig Szalai Tibor geológus és felesége a Földtani Intézetben bújtatta őket.⁶¹

A magyar földön tartózkodó holland katonák felett a svéd követség vállalt érdekvédelmet, a munkaviszonyukon és a menekült segélyen kívül napi 14 pengő 50 fillért juttatott nekik.

A német megszállás után megváltozott a helyzetük, többüket letartóztatták és német lágerrekbe kerültek. Tragikus véget ért a magyar földre elsőnek lépett van der Waals hadnagy élete. 1944 decemberében a lengyel futárszolgálat útján a szövetségesek balkáni bázisára kellett volna üzenetet vinnie. Szovjet fogságba esett, többszöri kihallgatás után Szabadkára, majd Temesvárra szállították, innen Bukarestbe, végül Moszkvába. A Lubjanka-börtönbe került. 1948. augusztus 11-én halt meg egy börtönkórházban.⁶²

Hét holland tiszt érte meg Budapesten az ostromot, majd kalandos úton Odesszából a Nieuw holland hajóval jutottak haza.

Szökött olasz katonák

A magyar földön menedéket keresők utolsó nagy csoportját, a mintegy négyezer főt kitevő szökött olasz katonák alkották, 1943 júliusától, miután a nyugati szövetséges csapatok partra szálltak Szicíliában és Olaszország déli részén.⁶³

1943. szeptember 18-án a Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium képviselői értekezletet tartottak az olasz katonai menekültek

⁵⁹ Hartog, 1983.

⁶⁰ HM HIM HL 21. osztály iratai, 1943. Francia internált katonák iratai. Macskásy, 1976.

⁶¹ Hartog, 1983.

⁶² Hartog, 1983.

⁶³ Ránki, 1973.

ügyében. Itt alakították ki egységes elvi álláspontjukat. Megállapodtak abban, hogy a kérdés végleges rendezéséig célszerű, ha a Magyarországon tartózkodó olasz tiszteket és legénységet lefegyverezik ugyan, de addig is kijelölt szállásaikon maradhatnak. Felügyeletükre külön fegyveres őrség nem szükséges, az egyenruhát levethetik, polgári ruhát ölthetnek, polgári foglalkozást is űzhetnek, a Belügyminisztérium részükre munkalehetőséget teremt, szabadon mozoghatnak, és élelmezésüket anyagilag fedezi.⁶⁴

A németek 1943 szeptember végén sűrítették a magyar földön átmenő fogolyszállító vonatokat, amelyekről már százával menekültek az olasz katonák. A német vonatőrség a pályaudvari tömegbe nem lőhetett, sőt az áthaladó vonatok mentén a polgári lakosság fedezte a menekülőket.

1943. október elején ideiglenes elhelyezéssel a következő helyeken voltak olasz menekültek: Nagycenk, Veszkeny, Aszófő, Bakonypölöske, Somlósőzlős, Bük.⁶⁵

A német és a fasiszta olasz követség 1943 október elején folyamatosan tiltakozott az olasz menekültek magyarországi befogadása miatt, azonnali kiadatásukat követelték. Név szerint megneveztek olasz tiszteket, akiket feltétlenül visszaköveteltek. Közöttük volt az olasz királyi család két tagja is, akiket id. Antall József, erdélyi menekültként, Somlósőzlősen bujtatott el. Elfogásukkal a németek az olasz királyt kívánták zsarolni, sikertelenül.

Az olasz katonák a lengyel és a francia, valamint az angol katonai menekültekhez hasonlóan érdekvédelmi szervezetet alakítottak. Ellátásuk és jogvédelmük azonos volt a többi, Európából menekültével.⁶⁶

A táborokat 1943. október végén, majd novemberben meglátogatta Angelo Rotta pápai nuncius, id. Antall József és a Nemzetközi Vöröskereszt, a semleges államok budapesti diplomáciai képviselőinek társaságában. A pápai állam is védnökséget vállalt az olasz menekültek felett. A táborokban rendezett körülmények uralkodtak, a szabad munkavállalás következtében jelentős létszámban a környező gazdaságokban vállaltak munkát.

A német megszállás nagy félelmet váltott ki az olasz táborokban, mert 1944. március 19. után a táborok jogállása is megváltozott. A Belügyminisztérium IX. osztályáról a menekültekről való gondoskodást áthelyezték a XXI. Osztály keretébe, és Endre László államtitkár felfüggesztett mindenféle menekültsegélyezést. A táborokból, aki tudott, menekült, az ott maradtakat a megszálló német katonai hatóságok a fasiszta olasz követségnek szolgáltatták ki.

64 HM HIM HL eln. XXI. 542.124/1943. sz. irat.

65 HM HIM HL eln. XXI. 523.260/1943. sz. jelentés.

66 HM HIM HL eln. XXI. 528.567/1943. sz. irat.

Az iratok hiányossága miatt nehéz követni az eseményeket, de 1944. március végén és április elején a Magyarországot megszálló német hatóság megkezdte az olaszok felelősségre vonását. Adatok vannak arról, hogy a katonák egy részét Olaszországba vitték, főleg a tiszteket, de az önként jelentkezőket ismét frontra szállították. Elég sokan jelentkeztek, hiszen ezzel megmenekülhettek a német fogolytáborból. Nagyobb gondot jelentett a munkára kiadottak összegyűjtése: a fasiszta olasz követség rendelkezésre állt címek alapján megkezdtek a fővárosban élő olaszok letartóztatását, nem sok eredménnyel.

Még megbecsülni is nehéz azoknak a számát, akik bujkálva vészelték át a háború hátralevő hónapjait. Az 1944 tavaszán bujkálásra kényszerült olaszok közül 40-50-en a franciákkal együtt a Felvidékre menekültek, csatlakoztak a szlovák partizánokhoz. Adat van arra is, hogy még 1947-ben is jelentkeztek az olasz követségen olyanok, akik haza akartak térni Itáliába.

Szerb menekültek

A magyar földön menedéket találtak külön csoportját alkották a szerb menekültek. 1941. április 5-én beindult a hadigépezet Jugoszlávia ellen. Teleki öngyilkossága után ebben az akcióban már Magyarország is részt vett. Hitler parancsának megfelelően a támadás könyörtelen volt. A német bombázók több mint ezer gépe több hullámban támadta Belgrádot, míg a jugoszláv légierőnek csak a dél-magyarországi városok szórványos bombázására volt ereje. A minden területen technikai fölényben levő német hadsereg 1941. április 10-én elfoglalta Zágrábot, Jugoszlávia alkotóelemeire hullott.

A magyar csapatok 1941. április 11-én átlépték a volt magyar-jugoszláv határt. Magyarország megkezdte az 1918-ban elcsatolt területek részleges birtokbavételét. A magyar közigazgatáshoz Jugoszláviától visszacsatolt területeken 300 ezer magyar mellett 200 ezer német, 300 ezer szerb, 200 ezer horvát, 80 ezer szlovén, 40 ezer szlovák, 15 ezer ruszin, valamint 15 ezer zsidó élt.⁶⁷ A „visszaintegrálás” komoly nehézségekbe ütközött, hiszen e területekről nemcsak a közigazgatás megfelelő emberei, hanem a munkaképes férfi lakosság jelentős része is hiányzott.

A belügyi nyilvántartások szerint a magyar hatóságok kb. 40 ezer menekülttel foglalkoztak. A bácskai területen a polgári lakosságot Újvidék környékére tömörítették, elhagyott házakba, iskolákból kialakított szállásokon helyezték el őket. Az életkörü-

67 Magyar Statisztikai Évkönyv, 1941.

mények rendezéséig segélyekkel, különböző természetbeli és pénzügyi segítségben részesítették őket.

Gondot jelentettek a betegek és a különösen nagyszámú tüdőbeteg, amiért 1941 nyarán Újvidéken TBC-s gyermek és felnőtt betegeknek kórházat és szanatóriumot kellett sürgősen létrehozni.⁶⁸

Más volt a helyzet a menedéket kereső katonák esetében. 1941 júliusában 210, 1943 őszén 453 volt a száma azoknak, akikről a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztály gondoskodott. Siklóson, Komáromban és Nagykanizsán, a felszámolt lengyel katonai tábor helyén helyezték el őket.⁶⁹

A polgári közigazgatás részéről született meg az a kezdeményezés, hogy a volt jugoszláv hadsereg német fogságba esett, és a németországi vagy ausztriai fogoly- és munkatáborokba került muraközi, bácskai, baranyai illetőségű katonákat kiszabadítsák a fogságból, és hazahozataluk kérdését megoldják. 1941. július 9-én Bécsben felállították a Magyar Királyi Hadifogolykiváltó Bizottságot, amelynek koordináló tevékenységét a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztályára bízták.⁷⁰

Elégé el nem ítéltető módon eddig még a hivatalos szakma sem szentelt figyelmet a bécsi Magyar Királyi Hadifogolykiváltó Bizottság embermentő tevékenységére és eredményeire. Ezért a számszerű adatok is ismeretlenek voltak. Ma már ismert, hogy 1943. novemberig a kiszabadítottak létszáma 15561 fő (volt), közülük (ebből) szerb 6451 fő, a magyarok száma pedig 5285 fő volt.⁷¹

Magyarország német megszállása után a délszláv táborokból nem történtek elhurcolások, bár az ellátások 1944. április közepétől történt felfüggesztése nehéz körülményeket teremtett. A délszláv menekültek többsége már 1944 végén visszatért szülőföldjére, a hivatásos tisztek közül sokan Nyugatra emigráltak.

Orosz menekültek

A magyar menekültügyön belül talán a legkisebb létszámot, mintegy 300 főt jelentettek az 1941-től folyamatosan érkező volt szovjet katonák és polgári személyek. A helyzet „furcsaságát” jelentette, hogy a magyar-német katonai megállapodás szerint a szovjet fronton magyar fogságba került katonákat a magyar parancsnokságok át kellett adják a németeknek. Ezért a magyarok őrizetében szovjet hadifogoly csak igen rövid ideig maradhatott, a magyar katonai parancsnokságok sem a frontvonal

68 MNL OL K 150, BM. IX. ügyosztály iratai, 1478-98. Délszlávok elszámolásai, délvidéki menekültügy iratai.

69 HM HIM HL 21. alosztály iratai, 1941.

70 HM HIM HL 21. alosztály iratai, 1941-1943. Baló Zoltán levelezése.

71 HM HIM HL 1941-1943. M. kir. hadifogoly-kiválogató bizottság iratai, jelentései, létszámösszegzései.

mögött, sem a hátszágban fogolytábor nem tartottak fenn. Így Magyarországra a Szovjetunió területéről nem kerülhetett hadifogoly.

1941 őszétől a német hadsereg jelentős számú szovjet hadifoglyot szállított a németországi és ausztriai fogolytáborokba. Ezzel egyidőben megkezdte a szovjet polgári lakosság köréből is a férfiakat, nőket és a fiatalabb korosztályt németországi kényszermunkára vezényelni.

Ez utóbbiak útépitkezéseknél, munkaerőhiánnyal küzdő gyártelepeken dolgoztak, és katonai őrizet alatt álltak.

A németországi fogolytáborokból Magyarországra irányuló szökésekbe, a franciákkal és a lengyelekkel együtt, bekapcsolódtak a szovjet hadifoglyok is, bár létszámuk meg sem közelítette azok számát. A Németországból szökött első szovjet hadifoglyok 1941 őszén jelentkeztek és először a komáromi táborba kerültek.

Gondot jelentett, hogy a magyar-német katonai megállapodás miatt feltétlenül ki kellett volna adni őket Németországnak. Már az őrizetbe vevő határőrségnek azonnal a kitoloncolással kellett volna élni. A Honvédelmi Minisztérium és Belügyminisztérium illetékes osztályai abban állapodtak meg, hogy mindennek ellenére, erdélyi menekültként vagy délszlávként, polgári állományba veszik őket.

Elhelyezésük gondot okozott, hiszen olyan helyet kellett kijelölni, ahol nem jelennek feltűnést. Így esett a választás Somlószlósra, távol a városoktól. Erdélyi menekültként vették nyilvántartásba őket, elsősorban a mezőgazdaságban vállaltak munkát. 1943-tól folyamatosan érkeztek az ausztriai munkatáborokból a polgári szovjet kényszer munkások is, főleg nők, többen gyerekekkel. Somlószlóson már veszélyes lett volna nagyobb számú orosz hamis néven elhelyezni, így ezeket a már működő sárvári délszláv táborokba irányították.

1943-ban érkezett Magyarországra Borisz Csukovin százados, volt leningrádi tornatanár, akit előbb a komáromi táborban tartottak, majd a zugligeti táborban helyezték el. id. Antall József 1943 nyarán hivatalosan is megbízta a szovjetek képviselőjével, így szoros kapcsolatban állt a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztályával. 1944 nyarán Utassy Loránd ezredes bevonta a tervezett Nemzetközi Rendőrség megszervezésébe, feladata lett volna az itt élő szovjet katonák megszervezése. Ugyancsak kapcsolatban állt a magyar ellenállási mozgalommal, a lengyel és francia emigrációval. Nem véletlenül keresték a német megszállók. Sajnos 1944 őszén sikerült elfogniuk és hamarosan kivégezték.

Az orosz menekülteknek a német megszállás után bajuk nem esett, a németek nem törődtek velük, a Sárváriakat délszlávként kezelve nem bántották őket. A felmentő szovjet hadsereg biztonsági szolgálata pedig 1945 tavaszán mint árulókat vette őrizetbe őket, és a Szovjetunióba történt szállítás ideje alatt többüket kivégezte.

Egyetlen emlék róluk az 1943 karácsony előtt készült somlószőlősi névjegyzék, amikor az itt élő 154 személy között cipőt és szeretetsomagokat osztottak szét.⁷² Hivatalosan létüket a Szovjetunió 1991-ben ismerte el, amikor Antall József fiának, ifj. Antall József miniszterelnöknek Gorbacsov elnök – édesapja emlékére – tiszti tört adományozott.

A magyarországi menekültügy zárásaként még három tényre hívom fel az olvasó figyelmét. A szociálpolitika részeként német gyerekek nyaraltatására, menekültügyre vonatkozó iratok megsemmisítésére, illetve egy részük mentésére. Az id. Antall József által irányított Belügyminisztérium IX. osztálya a második világháború éveiben nemcsak a menekültekkel, a hitleri Németországgal szemben állók ügyével foglalkozott. 1941 nyarától megszervezte a lebombázott német városok gyermekeinek magyarországi nyaraltatását.

Lengyel kapcsolatai révén id. Antall József a tervezett megszállás előtt két héttel értesült a német tervekről. Értesítette Kállay Miklós miniszterelnököt és Keresztes-Fischer belügyminisztert, de ezt a hírt senki sem hitte el, illetve nem akarta elhinni. A német megszállás éjszakáján id. Antall József felhívta a menekülttáborok vezetőinek figyelmét a német megszállás várható következményeire. Hivatalában egész éjszaka és másnap elégette a nyomravezető iratokat. A jövő számára általa fontosnak tartottakat pedig megbízható emberei segítségével elrejtette.

A harmadik fontos tény, hogy az így megmentett iratok az 1947-es béketárgyalások magyar dokumentumainak részét képezték. Később titokzatos körülmények között ezek a fontos dokumentumok, melyek bizonyították, hogy Magyarország a menekültek menedéke volt, elvesztek.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HM HIM HL)
1941-1943. M. kir. hadifogolytábor.

Eln. XXI. 523.260/1943. sz. jelentés.

Eln. XXI. 528.567/1943. sz. irat.

Eln. XXI. 1942. sz. rendelet.

Eln. XXI. 78.321/ 1943. sz. rendelet.

Eln. XXI. 1145/1943. sz. irat.

Eln. XXI. 6826 és 493289/1944.sz. irat.

Eln. XXI. 542.124/1943. sz. irat.

21. alosztály iratai, 1941, 1942, 1943. Francia internált katonák iratai. Angol internáltak ügyei. Angol hadifoglyok iratai Holland internált hadifoglyok iratai.

21. alosztály iratai, 1943. 21. osztály iratai, 1941. 21. osztály iratai. Csataj Lajos altbgy. miniszter parancsa az angol internáltak áthelyezéséről. 1943. július 13.

21. alosztály iratai. Jelentések és költségi elszámolások.1943.

⁷² Az említett névjegyzék id. Antall József hagyatékában az Antall család tulajdonában van.

21. alosztály iratai, Baló Zoltán levelezése. 1943. január.
 21. alosztály iratai, Utassy L. ezredes emlékirata.
 1941-1943. M. kir. hadifogoly-kiválogató bizottság iratai, jelentései, létszám összegzései.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA (MNL OL)

- K. 150, BM. IX. ügyosztály iratai. 1478-98. Délszlávok elszámolásai, délvidéki menekültügy iratai.
 K. 63. 11/7- 1942, 1943, 1940/11 t. 93. cs.

CSALÁDI ARCHÍVUMOK

id. Antall József hagyatéka – az Antall család tulajdonában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bajomi Lázár Endre (szerk.): *Ego sum Gallicus Captivus. Magyarországra menekült francia hadifoglyok emlékezései*, Európa Kiadó, Budapest, 1980.
 Baló Zoltán: *Emlékeim Lengyelekről* (visszaemlékezés). In: *Lengyel-Magyar Menekültügy 1939-1945*. Budapest, 1990.
 Barátok a bajban. *Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.
 Boros Zsuzsa: *Német fogságból menekült francia hadifoglyok Magyarországon a második világháború alatt*. In: *Történelmi Szemle*, 1973. 3. sz.
 Randolph L. Braham: *The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*. New York, 1963.
 Gobda L.: *A zsidóság Magyarországon 1526-1945*. In: Zeke Gyula (szerk.): *A zsidóság Magyarországon*. Századvég, Budapest, 1992.
 Leo de Hartog: *Officieren achter prikkeldrad 1940-1945*. Baar, 1983.
 Hitler hatvannyolc tárgyalása. 1939-1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
 Horthy Miklós titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962.
 Kapronczay Károly: *Zsidó menekültek Magyarországon*. In: *Világ*, 1989. okt. 19.
 Kapronczay Károly: *Lengyel zsidó menekültek Magyarországon. Lengyel-Magyar Menekültügy 1939-1945*. Budapest, 1990.
 Kapronczay Károly: *Akkor nem volt Lengyelország*. Budapest, 1990.
 Kapronczay Károly: *Lengyel katonák magyar földön a második világháború alatt*. Budapest, 1994.
 Kapronczay Károly: *A Lengyel Lelkészi Hivatal Magyarországon. Lengyel-Magyar Menekültügy 1939-1945*. Budapest, 1990.
 Kapronczay Károly: *Id. Antall József és kora*. In: *id. Antall József. Menekültek menedéke*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1997.
 Macskásy Pál: *A sötétség tenger árja ellen*. Kultúrhistoriai tanulmányok és szemelvények, Budapest, 1976.
 Ránki-Pamlényi-Tilkovszky-Juhász (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország (diplomáciai iratok 1933-1944)*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968.
 Ránki György: *A második világháború története*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1973.
 Ránki György: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988.
 Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története*. Budapest, 1986.

Az ellenállás és a kiugrási kísérlet a második világháború idején (1941–1944)

„Miniszterhelyettes elvtársnak jelentem, 1969. február 16-án megkeresett Zsilák András elvtárs, a Párttörténeti Intézet igazgató-helyettese és Szabó Bálint történész elvtárs. Nemes Dezső megbízása alapján elmondották kérésüket, mely a következő: politikai, történelmi és párttörténeti szempontból szeretnék alaposan értékelni, tisztázni az 1947-48-49-es évek – a fordulat éveinek – időszakát. Mely időszak fontosabb eseményeinek megítélésében, értékelésében viták és véleményeltérések vannak a történészek között.

Szeretnének betekinteni:

- a Magyar Közösség,*
- az FM ügy,*
- a Standard ügy és*
- a MAORT ügy anyagaiba, azok politikai elbírálása és megítélése végett.”⁷³*

A jelentés, amelyet Dr. Benedek Endre r. őrnagy, Dr. Horváth István r. alezredes és Ács Ferenc r. ezredes jegyzett 1970. január 15-re készült el.⁷⁴ Feltételezve a téma ismeretét, aminek több kötetnyi szakirodalma van, a jelentésből most a második világháború alatti, nem kommunista ellenállási mozgalomra vonatkozó megállapításokat emeljük ki.

A nem kommunista ellenállási mozgalom megítélése az 1970. évi belügyi jelentésben

„A népbíróság, illetve előzőleg a vizsgálatot végző nyomozóhatóság visszautasította az összeseküivők azon védekezését, hogy t ö b b s é g ü k r é s z t v e t t – kiemelés M. K. S. –

⁷³ Bacsoni, 2000, 246.

⁷⁴ Bacsoni, i. m., 252–280.

volna az ellenállási mozgalomban.” A jelentés felhívja a figyelmet arra, hogy a korabeli, 1946-47. évi vizsgálat során, „nem derítették fel a horthysta elemek államilag engedélyezett ellenállásának az okát...”

A tétel tehát adott volt: a háború alatti nem kommunista ellenállás „államilag engedélyezett volt”. Az ehhez fűzött bővebb magyarázat méltó volt a sommás ítélethez. „...az összeesküvés nem csupán egy középosztálybeli titkos társaság műve volt, hanem rajtuk keresztül lényegében a Horthy-rendszer uralkodó körei nyújtották csápjukat a népi hatalom felé. Ami a háború utolsó évében „ellenállás” jogcímen a hatalom átmentése érdekében nem sikerült, azt kívánta a volt uralkodó osztály új helyzetben, egy konspirált osztaga révén, erőszakos úton, illetve polgári demokratikus mezben elérni.”

Az 1970-ben született értékelő tanulmány kiinduló és igazolandó feltételezése tehát az, hogy az anti-hitlerista ellenállás azon része, amely nem a kommunista célok elérése érdekében szerveződött, a Horthy-kormányzat által engedélyezett anti-náci mezbe öltöztetett hatalom átmentési kísérlete volt. Megtudjuk még, hogy a polgárinak nevezhető ellenállás a „horthysta elemek hivatalból kirendelt ellenállási mozgalma volt”. Az ideológiai koncepció tehát adott volt, azonban ez közel sem azt jelenti, hogy akár a korabeli nyomozás, akár az 1970-es felülvizsgálati jelentés készítői ne ismerték volna fel, hogy mi is történt valójában.

„Magyarországon a náci befolyás ellenhatásaként az önálló magyar politika, a régi határok revíziója, azaz sajátosan magyar imperialista politika igényét tükrözi a folyóirat” – állapítja meg a dokumentumot aláíró triumvirátus a *Honszeretet* című lapról, amely valóban a Magyar Közösség érdekeltségébe tartozó lap volt. A megállapítás figyelemreméltó. Önálló magyar politikáról beszél, nem is annyira rejtetten Trianon revíziós igényéről, ezek érdekében viszont anti-hitlerista politikát folytatni már nem egyeztethető össze a szocialista-kommunista politika lényegével. A nyomozó hatóságok vezetői – viszonylagos felkészültségről is tanúságot téve – körvonalaiban átláták a második világháború alatti ellenállási mozgalom döntő többségének szervezeti, összeköttetési hálóját, Magyar Közösség (MK), Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM), Kiugrási Iroda, mindezt azonban nem anti-náci ellenállásnak tekintették, hanem szimpla horthysta hatalmi átmentési kísérletnek.

A képlet egyszerű: valódi ellenálló csak kommunista lehetett, mindenki más hatalomátmentő volt, s így ab ovo ellensége a kommunista rendszernek, s ezzel a nép ellenségévé vált. Kivételt képeztek azok – Bajcsy-Zsilinszky Endre és kivégzett társai – a nyilas terror következtében életüket veszítették, s így nem volt módjuk tiltakozni tevő-

kenységük meghamisítása ellen.⁷⁵ Történeti alapvetéseit tekintve hasonló szellemben elemzik a szerzők az FM per szerintük leginkább jellemző lényegét is.⁷⁶

„A Magyar Közösség néven ismert összeesküvés 1947 elején történt lelepleződése, majd az MKP-nak a választáson elért eredménye visszavonulásra kényszerítette azokat a helyenként nyílt ellenforradalmi, reakciós erőket, melynek (sic!) nemcsak akadályozni, de lehetetlenné kívánták tenni Magyarország népi demokratikus, szocialista irányú fejlődését.” Az elemzés szerint a szocialista átalakulás elleni harc taktikai magatartására „éppen az úgynevezett MK ügy vezéralakjai adták meg az utasításokat.” A „politikai elemzés” konklúziója „...a Földművelésügyi Minisztériumban a vizsgált időszakban az alábbi fő antidemokratikus és reakciós erők egybefolyóan jelentkező hatása volt:

a.) imperialista (angol és amerikai),

b.) egyházi reakció,

c.) a Magyar Közösség, a Parasztszövetség, a Független Kisgazdapárt jobboldali elemeinek befolyása.”⁷⁷

A belügi elemzés mondandója világos, amely még egyértelműbben kiviláglik az alábbi megállapításból „A magyar nép az 1947. évi országgyűlési képviselő választáson a népi demokrácia mellett foglalt állást. A népi demokrácia nem harmadik kategória a polgári demokrácia és a szocializmus között, hanem egy olyan átmeneti állapot, amely viszonylag békés körülmények között a szocializmus kiterjedése felé való fejlődést jelent.”⁷⁸

Mindazok a második világháború alatti angol, polgári, egyházi vagy népi vonal ellenállói, akik nem a „szocialista fejlődés” hívei voltak, visszamenőleg a Horthy-rendszer hatalom átmentőivé váltak, s „elvesztették” korábban akár már igazolt ellenállói státuszukat, jogukat.⁷⁹

A példák garmadáját lehetne sorolni miként és milyen eszközökkel járatta le a Rákosi rendszer az „átmenet éveiben” a Hitler-ellenes második világháború alatti magyar ellenállást a „fasiszta rendszer, utolsó csatlós” politikai haszonszerzés jegyében a nem kommunista ellenzék elleni politikai, majd kriminalisztikai eszközökkel.

75 Két morbid megjegyzést ismer a történeti emlékezet. „Szegény Laci! Ha élne, de közibénk lövetne” – jegyezte meg egy baloldali gondolkodó Rajk László ünnepélyes újra temetésén, a másik Bajcsy-Zsilinszky személyéhez fűződik: Ha Szálasiék nem végezték volna ki, ezt most mi tennénk – mondta „valaki” Bajcsyról elmélkedvén.

76 Bacsoni, i. m., 285–306.

77 Bacsoni, i. m., 294.

78 Bacsoni, i. m., 303.

79 Apró adalék az MKP egyházpolitikájához: „a Politikai Bizottság megbízta Nagy (Imre) elvtársat, hogy tegyen lépéseket a református egyháznak a Mindszenty – ellenes harcba való bekapcsolódása érdekében.” – MKP Politikai Bizottsága 1948. február 19-i ülése. In: Gyarmati, 2000, 119. A terv természetes velejárója a második világháború alatti egyházi ellenállás ártértékelése.

A hivatkozásként idézett 1970-ben született két belügyi dokumentum – mondhatja az olvasó – a keményvonalas belügyi nézeteket tükrözi. Érdekes tehát megidézni néhány kommunista vezető véleményét a Rákosi vezette párt 1945-48 közötti politikájáról.

Néhány kommunista vezető véleménye a párt 1945-48 közötti politikájáról

NAGY IMRE

„Rá kell térnem egy kérdésre, amelyről a reakció elleni harccal kapcsolatban lehetetlen nem beszélni, és szeretném, ha szavaimat úgy értenék, ahogy mondom, és megszívlelnék ott, ahova intézem. Az utóbbi időben olyan jelenségekkel találkozunk, hogy a reakció a katolikus egyház vezető egyéniségeit akarja megnyerni és felhasználni a demokrácia elleni harcban. [...]

A reakció támadásainak egyik fő célpontja a rendőrség. [...] A fasizmus veszélye távolról sem szűnt meg azzal, hogy a Vörös Hadsereg csapásai szétzúzták a fasiszta hadsereget. [...]

Tudjuk azt, hogy a reakciósok, a nyilasbanditák Magyarországon, de Vas vármegyében, sőt Szombathelyen is földalatti szervezkedéssel próbálkoznak, összeesküvéseket szövögetnek, melyeknek a szálai legtöbbször odavezetnek, ahonnan a fő támadásokat a rendőrség ellen irányítják. [...] Ezekre könyörtelenül le fogunk csapni, irgalmatlanul szét fogjuk zúzni.”⁸⁰

1947. február 22-én az MKP második konferenciáján Szabolcsban Nagy Imre szombathelyi mondatai világos tartalmat kaptak. *„Hatalmas harcot folytattunk a kisgazdapártban meghúzódozó jobboldal ellen, azok ellen, akik hol nyíltan, hol titokban készültek arra, hogy alkalmas pillanatban a demokrácia ellen lépjenek fel. [...] Az összeesküvők bementek volna a rendőrségre, azt akarták, hogy Kovács Béla legyen a belügyminiszter, azzal a céllal, hogy dezorganizálják a demokratikus államrendőrséget, hogy az összeesküvők nyugodtan dolgozhassanak. [...]*

Az összeesküvésben ott voltak mindazok, aki a letűnt Horthy-rendszerben a népet nyúlták. [...] Ők voltak a „magyar közösség”, a „hetes bizottság” tagjai, akik kidolgozták azt a programot, amely szerint az első generációbeli paraszt ne lehessen képviselő, ne lehessen a magyar politika tényezője, ki akarták közösisíteni a magyar parasztságot az ország irányításából.”⁸¹

80 Nagy, 1954, 183-194.

81 Nagy, i. m., 336-346.

Csupán emlékeztetőül az olvasó számára: a közösségi per – amelyre Nagy Imre célzott – vádlottjai között jelentős számban voltak olyan személyek – az úgynevezett „aprószentek”, pl: Kiss Sándor vagy Horváth János –, akik 1945 végén még az anti-hitlerista Magyar Község vezetete ellenállási mozgalom reprezentánsainak számítottak.

KÁDÁR JÁNOS

A nemzeti egység helyett a hatalomszerzés politikájának – ha kell, erőszakos úton is – volt feltétel nélküli híve Kádár János is. 1949. július 11-én többek között a következőket mondta az MDP Központi Vezetőségének ülésén: *„Rákosi elvtárs közvetlen irányításával hosszú idő óta folyt a szívós munka az ellenség felderítése és leleplezése érdekében. [...] Kétszertendős szívós munka eredményeként sikerült. Pártvezetőségünket ebben a kérdésében a Bolsevik Párt tapasztalatai vezették, amely annak idején a troc-kisták elleni harc tüzeiben kovácsolódott ki.”*⁸²

Kádár később sem lett hűtlen önmagához. *„A marxizmus-leninizmus igazsága szerint hazánkban (az) 1945–1948-as években forradalom ment végbe, még pedig a klasszikus meghatározás szerint, proletárforradalom. Ez a forradalom győzelmesen megdöntötte a kapitalisták uralmát és megteremtette a munkásosztály hatalmát. A munkásosztály átvette a hatalmat. Ez a történelmi tény, amit itt megtárgyalni nem kell. [...] Én nem tagadtam és soha nem is fogom tagadni, hogy Rákosi Mátyással együtt mentem tiszta meggyőződés szerint, és elfogadtam az ő vezetését azokban az időszakokban, amikor ő forradalmár volt [...] abban az időszakban, amikor is a hatalomért harcoltunk 1945–47-ben.”*⁸³

MAROSÁN GYÖRGY

Marosán György visszaemlékezésében a következőket írta. *„A kommunista párt 1945-ben és 1946-ban még nem volt népszerű, de 1947-ben a párt felé, mint tekintély felé fordultak az emberek, 1948-ban az egyesülés után az egész ország bizalma a párté volt, még a Rajk-per idején is, 1949-ben”*⁸⁴

ACZÉL GYÖRGY

Végezetül érdemes ide idézni Aczél György egy 1982-ben elmondott mondatait is. *„Aligha lehetne egységesebb politikai intézményt elképzelni, mint ami a mi pártunk volt, amíg meg nem kezdődtek a perek, s az egyik napról a másikra letartóztatták Rajk Lászlót, majd később Kádár Jánost és másokat, köztük régi szociáldemokratákat is, például Sza-*

82 MNL OL M-KS-276. f 52. cs.

83 Kádár János előadói beszéde az MSZMP KB 1956. december 2-i ülésén.

84 Marosán, 1968.

*kasits Árpádot és Marosán Györgyöt. De még az egymást követő letartóztatások és perek idején sem alakultak ki politikainak nevezhető frontvonalak. Eluralkodott a félelem és a bizonytalanság. A beavatottak s a felelősök egész szűk rétegén kívül senki sem tudta, miről van szó valójában. Így hát azt sem tudhatta senki, mi vagy ki ellen kellene fellépni.*⁸⁵

A „fenyegetett demokrácia”

E sorok írója különböző írásaiban gyakran nevezte az 1945–47 közötti időszakot a „fenyegetett demokrácia” két évének. Nagy Imre, Marosán György, Kádár János, Aczél György és társaik legfontosabb célja, Moszkva politikai instrukciói alapján a hatalom minden áron való megkaparintása volt, ami sikerült is. Ennek érdekében aktuálpolitikai szempontok alapján a történethamisítástól sem riadtak vissza. A lényegét Hegedűs András a következőképpen magyarázta meg Zsille Zoltánnak – „Élet egy eszme árnyékában” – adott interjújában. „[...] ott volt az ideológia, ami mindent igazolni látszott. Az ideológia miszerint itt egy szocialista társadalom épül, és akik ellen ezek az intézkedések irányulnak, azok ellenségei a szocialista társadalomnak.”

Hegedűsnek volt még egy megjegyzése, féltünk és élni akartunk. Ezzel a gondolkodással találkozunk Vásárhelyi Miklós és mások visszaemlékezéseiben is. S ez a mentalitás több, mint egy millió ember megfigyeléséhez, hétszázezernél több peres eljáráshoz, tízezrek internálásával és több száz ember halálához vezetett. S köztük ott található a nem kommunista anti-náci ellenállás jó néhány részese is.

Az ellenállás formái Ránki György szerint

1973-ban jelent meg Ránki György⁸⁶ könyve.⁸⁷ Az elemezett belügyminiszteri dokumentum és Ránki könyvének megjelenés között három év telt el. A két munka között a különbözőség kézzel fogható.

*„A német megszállás borzalmaitól, a politikai elnyomástól, a gazdasági kizsákmányolástól a tömeges népiirtásig terjedő terrorista rendszerrel szemben – szinte közvetlenül azután, hogy a német csapatok elfoglaltak egy országot – megindult az ellenállás. Az ellenállás formái fokozatosan alakultak ki.” (Kiemelés: M. K. S.)*⁸⁸

⁸⁵ Aczél, 1982.

⁸⁶ Ránki, 1973, 321–350.

⁸⁷ Nem véletlen, hogy a magyar történetírás helyzetét elemezve, mind Kovács Imre, mind Borbándi Gyula Ránki munkásságát kiemelte, de hozzátette azt is, hogy a jeles történész munkásságát is korlátok közé szorította a Kádár-rendszer.

⁸⁸ Ránki, i. m., 321.

Ránki tehát – s ez fontos megállapítás – az ellenállás kibontakozását a német megszálláshoz köti. Ránki azt is hozzá fűzi, hogy *„Az ellenállási mozgalom jellegét erősen meghatározta vezető csoportjainak célkitűzése, ideológiája. Ahol az irányítás megmaradt a hagyományos uralkodó osztály, a burzsoázia, a tisztikar kezében, ott az ellenállás főként németellenes felszabadító jelleget öltött, s jórészt a status quo visszaállítására, a polgári intézmények restaurálására törekedett illetve korlátozódott.”* Az egyes országokban létrejövő ellenállás kialakulásáról és formáiról Ránki a következőket jegyezte meg: *„Az aktív ellenállás az üldözötteknek, a bujkáló zsidóknak nyújtott segítségével kezdődött, folytatódott az illegális újságok híreinek a terjesztésével, a szövetségeseknek szállított felvilágosításával, majd tudatos szabotázsakciókkal, kisebb fegyveres összeütközésekkel, a német katonák vagy őrzőerők megtámadásával.”*⁸⁹

Elvileg Ránkinak az ellenállás formái felsorolásában igaza van. A kérdés viszont elkerülhetetlen: mi valósult meg ezekből Magyarországon, mikor és hogyan. Ránki jelzi, hogy 1940 őszén Londonban megalakult a SOE (Special Operations Executive) *„azzal a céllal, hogy a megszállt területek ellenállási akcióit irányítsa.”*⁹⁰

Nézzük meg ennek magyarországi kapcsolatát.

„Szövetségeseknek szállított felvilágosítás”⁹¹

Ránki pontosan meghatározta, hogy a SOE-t az angol kormány azért hozta létre, hogy az ellenség gazdasági életét nehezítse, illetve saját katonai céljai szolgálatába állítsa. Magyarországon – s erről a szakirodalomban is kevés szó esik – már a SOE megalakítása előtt is működött az angol titkosszolgálat magyar kapcsolatrendszere, amelynek egy részét megörökölte a SOE. A témával részletesen foglalkozott már 1945-ben Lévai Jenő és pályája során kandidátusi értekezésében e sorok írója is. Ausztria hitleri megszállása – s így a magyar-német határ létrejötte – számtalan magyar állampolgárt, többek között a magyar zsidókat kellő óvatosságra intette. Ez történt Győrött is. Egy baráti – vadevezős, kártyázó – társaság nem egyszer hangot adott, főként bécsi látogatásai hatására fokozódó aggodalmainak. Egy ilyen beszélgetésnek volt tanúja Marton Dezső a Svájcból angol utasítására hazatért ügynök, akit Békeffy László angol ügynök – fedőneve Xavér – munkájának segítségére rendelték haza. Marton és a győri baráti társaság hangadója Nádas Ernő között rövidesen baráti viszony alakult ki. Marton Nádas Ernőt és barátait – kivétel nélkül magyar zsidók – rövidesen beszervezte. A győri csoport feladata a német folyami és vasúti szállítás figyelése és

⁸⁹ I. m., 322.

⁹⁰ I. m., 323.

⁹¹ I. m., 321.

szabotázsakciók végrehajtása volt, kizárólag német érdekeltségek ellen. 1942 elején a Nádas-csoport elhatározta, hogy szabotázs akciót hajt végre 1942. március 15-én a győri Vagon- és gépgyárban a Messerschmidt-Hellebront német érdekeltségű program megvalósulása ellen. A szervezkedés naivitása, illetve árulás következtében a csoport a tervezett akció végrehajtása előtt lebukott. A győri ügy módot nyújtott a szélsőjobboldali ellenzéknek, hogy a Parlamentben a győri ügyet kihasználva általános támadást indítson a kormány és a zsidók ellen.⁹²

A győri ügy önmagában is alkalmas arra, hogy a SOE felületes, a magyarországi ügyek kezelésében mondhatjuk, felelőtlen magatartására rámutasson. A történetnek azonban itt még közel sincs vége. A magyar katonai elhárítás a Békeffy-csoport, a győri Nádas-csoport mellett információkat szerzett arról is, hogy a SOE ügynökén keresztül felvenni szándékozta a kapcsolatot Kovács Imrével, Bálint Györggyel illetve Cserépfalvy Imrével, szabotázsra, szervezkedésre szólítván fel az érintetteket.⁹³

A nyomozás eleinte arra gyanakodott, hogy a SOE széles hálózatot kíván létrehozni Magyarországon. Visnovitzné, Békeffy illetve a győriek érintettsége be is bizonyosodott, Kovácské nem, így ügyüket rendes bíróság elé utalták, majd szabadultak is. Tény viszont, hogy a ki sem épült „angol” hálózat 1942-re összeomlott, s ebben a szellemben már nem is éledt fel.

Joggal állapította meg Ránki György: *„Ez a félig katonai szervezet a hírszerzés illetve továbbítás, a kémkedés és szabotázs feladataira jött létre, és inkább egy katonai elitet semmint a néptömegeket vont be a munkájába. [...] Ez a tény önmagában is utal arra, hogy az angol kormány azért hívta létre, hogy az ellenség gazdasági életét aláássa, és szabotázs cselekményeket szervezzon. Az angolok az ellenállási mozgalmat elsősorban saját katonai céljaik szolgálatába állították és méreteit korlátok között akarták tartani.”*⁹⁴

A sikertelen győri ügy és egy naiv törekvés érdektelen lenne a számunkra, de a történetből néhány tanulságot levonhatunk.

1.) A SOE magyar részlege ebben a történetben rendkívül felelőtlenül és amatőr módon járt el. Mintha nem is az eredmény lett volna a fontos, hanem a hálózat kiépítése.

2.) A marxista magyar történetírás a tények tudatában (?) Kovácsék letartóztatását illetve Szakasits beidézését a magyar nemzeti függetlenség elleni megtorló lépésként

92 Parlamenti Napló, 1942. március 19, 250. március 20, 251. március 29, 254. illetve 1942. június 17, 268. ülés. Továbbá: Neubauer György, Udvaros István, Singer Imre és Szántó György közlése. A győriek Nádas vallomása alapján Békeffy Lászlót tartották a csoport vezetőjének.

93 HM HIM HL 54/42. A m. kir. vezérkar főnökének bírósága. Cserépfalvi Imre, Bálint György, Kovács Imre nyomozati anyaga. Továbbá a Visnovitz Jenőné elleni ítélet. P.gy. = M. Békeffy iratok, Auer, 1971, 215 – 223, Marosán, 1968, 642. Továbbá: Neubauer György, Singer Imre, Szántó György és Udvaros István személyes közlései a szerzővel.

94 Ránki, i. m., 323.

kívánta értékelni, holott a Magyar Történelmi Emlékbizottság kommunista tagjai el-
leni eljárások illetve Kovácsék ügye egyértelműen független egymástól.

Figyelemre méltó megállapítás az is, hogy más utat járt be egy megszállás alá ke-
rült ország ellenállási mozgalma, amennyiben az anyaország hadviselő fél volt, vagy
a magyarországi ellenállási mozgalom, ahol a németek 1944. március 19-ig fizikailag
nem voltak jelen.

A magyar társadalom kialakulásának történelmi háttere

Ha végigtekintünk a magyar állam-nemzet-társadalom történelmén, joggal állapít-
hatjuk meg, hogy szabadsághiányos történettel állunk szemben. Legújabbkori tör-
ténelmünkben az 1867-es Kiegyezés hozott fontos változást: Magyarország viszony-
lagos jogokkal felruházott félfüggőségbe került állam lett. 1867-től számítva alakult
ki az a politikai elit, amely az első világháború elvesztéséig gyakorolta a politikai
hatalmat. A XIX. század utolsó évtizedeitől a XX. század első évtizedeinek a végéig
sorra hódítottak hazánkban a korabeli Európában uralkodó eszmeáramlatok. Jelesen
a polgári liberális és radikális eszmék mellett a gazdaság fejlődésével teret hódított
a szociáldemokrácia, 1917-től a marxista eszmeáramlat orosz változata a bolseviz-
mus, s nyomaiban – Szabó Dezsőre gondolva – a népi eszmeáramlat csirái is. Az első
világháborús vereség egyben a hagyományos uralkodó elit bukását is jelentette. Az
így keletkezett hatalmi űrt a polgári liberális és radikális eszme hívei kísérelték meg
betölteni, sikertelenül. Őket követték a puccsal hatalomra került szovjet típusú bol-
sevizmus hívei, élükön a Szovjetoroszországból hazatért Kun Bélával. A Tanácsköz-
társaság bukása sok más tényező mellett azt is jelentette, hogy a különböző színezetű
politikai elit minden árnyalata megbukott. Így került sor a Kiegyezés és a háborús
vereség közötti időben felnövő és a hatalmat valamilyen szinten gyakorolni képes
elvileg a második vonalba tartozó utánpótlás hatalomra jutásával, amelyet a győztes
hatalmak is elfogadtak.⁹⁵

A trianoni diktátum után a horthysta elitnek egyrészt stabilizálni kellett az ország
gazdaági, társadalmi helyzetét egy totális vereség után, s ennek a feladatának eleget

95 Itt kell megjegyeznünk – bár nem témája a dolgozatnak –, hogy véleményünk szerint téves az a nézet, amely
a Károlyi féle hatalmi elitet a szabadkőművességgel azonosítja. Szabadkőműves lehetett polgári liberális gon-
dolkodó éppúgy, mint polgári radikális, vagy éppen szociáldemokrata, sőt kommunista, s így Károlyi- vagy
éppen Kun Béla-hívó. Ugyanakkor, ha vagyoni helyzete erre predesztinálta, szabadkőműves létére lehetett valaki
a bolsevizmus üldöztötte, s így „valamilyen restaurációra” törekvő hatalom híve is. Mint tudjuk – csupán a pél-
dának okáért – a szociáldemokráciának, mint eszmeáramlatnak, s mint pártnak is volt egy balszárnya, amely a
kommunistákkal működött együtt, s volt egy jobbszárnya, amely ezt a szövetséget nem fogadta el, mint például
a párt Peyer Károllyal nevesített szárnya, akik között lehettek szabadkőművesek is éppúgy, mit a balszárnyhoz
tartozók között. A kérdést tehát az általánosítás helyett a konkrét helyzet konkrét elemzése dönti el.

is tett. Gondoljunk a marxisták által elátkozott és árulásnak tartott Bethlen-Peyer⁹⁶ paktumra. S mindehhez hozzájárult a revízió igénye is.⁹⁷ Eltekintve a Horthy kor-szak történetének elemzésétől, érdemes felidézni az 1939-es parlamenti választások számadatait. Az 1939-es választásokon a belülről osztott kormánypártnak – aminek jelentőségére még kitérünk – 183 mandátuma volt, a háborúellenes SZDP- nek 5 (!) az FKgP-nek 14, ami együttesen 19, míg a nyilaskeresztes pártnak 31. Ehhez járultak a „testvéri szélsőjobbboldali” pártok mandátumai is. A klasszikus parlamenti demokrá-cia szabályai alapján tehát a kormányhatalom megdönthetetlen volt. Ugyanakkor az ország a „hitleri életterbe” tartozott. S itt érdemes visszatérni Ránki György általunk már idézett megállapításaira melyeket általános értelemben az ellenállásról tett. Fon-tos megállapítása Ránkinak, hogy *„Magyarország szinte az egyetlen maradt a németek által megszállt vagy hozzájuk csatlakozott országok között, ahol nem került sor a po-litikai élet teljes gleichschaltolására, ahol erősen korlátozva ugyan, de legális ellenzéki pártok, s ezek között a Szociáldemokrata Párt is működött. Magyarországon sokkal erő-sebb volt a társadalmi feszültség, semhogy egy társadalmi változásokat hirdető program ne talált volna széleskörű egyetértésre, de a Kommunista Párt több, mint kétévtizedes illegalitás után túlságosan el volt szigetelve, s nem tudott hatékony befolyást gyakorolni a lakosság politikai állásfoglalására.”*⁹⁸

Az állam politikai struktúrája tehát szokványos módon alakult ki. Létezett a hata-lom, s annak ellenzéke. Az ellenzék is a hagyományos módon alakult ki.

Létezett:

- a hatalmon és rendszeren belüli ellenzék;
- a hatalmon kívüli és rendszeren belüli (legális) ellenzék;
- hatalmon és rendszeren kívüli (illegális) ellenzék.

Mint láthatjuk, a hatalmon és rendszeren kívüli ellenzéknek volt egy szélsőbalolda-la, s egy szélsőjobboldala, amely hitleri támogatással esetenként legális ellenzékként is működött. Ezt a „felállást” az elemző „beállítottságától” függően lehet rendkívül korlátozott parlamenti demokráciának is nevezni, vagy fedett diktatúrának, ami füg-getlen a politikai-parlamenti struktúrától. Egy kérdés azonban minden esetben adott. Lehet-e egy állam–nemzet–társadalom történetét értékek mentén értékelni, avagy csak az aktuálpolitikai adottságok érvényesülnek? Véleményünk szerint alapértéknek

96 1921. december 22-én kötötte meg Bethlen István miniszterelnök és Peyer Károly, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt első embere a két politikus után elnevezett Bethlen-Peyer-paktumot. Az egyezménynek köszönhe-tően a szociáldemokraták visszatérhettek a nyilvános politikai életbe, korlátozott gyülekezési jogot és parlamenti képviseletet nyertek, ezért cserében azonban radikális – köztársasági – nézeteikről, a vidéki munkásság és a közalkalmazottak megszervezéséről és a kormány külpolitikájának bírálatáról is le kellett mondaniuk.

97 Montgomery, 1993, 44-54.

98 Ránki, i. m., 346-347.

számít: a nemzeti függetlenség (benne az egyén szabadsága) illetve a tulajdonhoz és a hithez való viszony. A magyar nemzet függetlensége – lásd: Trianon –, ha keserves körülmények között is született meg, adott volt, amelyet a Horthy-rendszer regnálása idején, hol a náciizmus, hol a bolsevizmus fenyegetett. Ugyanakkor a társadalom zömének közös hite/meggyőződése volt, hogy a nemzeti függetlenség fogalma összefonódik a revízió gondolatával.⁹⁹

Titkos társaságok

A Horthy-rendszer egyik sajátos ismérve volt, hogy a transzparens politika mögött jelentősen befolyásolták a politikai irányultságát az ún. titkos társaságok, amelyek egyben széleskörűen értelmezhető érdekvédő, érdekvényesítő szervezetek voltak. Többek között ilyen grémium volt a kormány titkos szervezete az Etelközi Szövetség, a Szabadkőművesség, majd a húszas években, Erdélyben létrejött a Szabadkőműveségtől sok formai elemet átvevő Magyar Testvéri Közösség.¹⁰⁰ Nem hanyagolhatók el a különböző szakszervezetek sem, amelyből a Szociáldemokrata Párt jött létre, s a különböző szervezetekbe illetve pártokba beépülő – számarányukat tekintve elhanyagolható – kommunisták sem. A jelzett szervezetek mozgalomként működtek, s mert mozgalomról van szó, egy-egy személy mozgalmi elkötelezettségétől függetlenül bármely párt tagja lehetett, ha voltak direkt politikai ambíciói.

Nem kétséges, hogy társadalmi beágyazottságát tekintve az egyik legjelentősebb titkos társaság a Magyar Testvéri Közösség volt. A Közösséget, mint ezt a hetvenes évek belügyi jelentéséből is ismerjük, Horthy-függő fajvédelmi, antiszemita szervezetként bélyegezték meg. Néhány jelentős, közismert személyiség véleményétől eltekintve idézzük ide Gombos Gyula, a Közösség egyik vélemény alkotójának a véleményét, akinek hatása az adott időszakban jelentős volt.

„A mártír képzetet természetesen Trianon támasztotta fel. Ez, mint önállító szelvelgés mentesített attól, hogy magunkat is hibáztassuk érte, s ezzel lehetővé tette, hogy a békediktátumért önigazoltan kizárólag másokat okoljunk: a háború győzteseit és szomszédainkat. Ebből lett a revizionizmus. Bármilyen jogos lett volna egyébként a revízió igénye, ezzel az erkölcsi háttérrel csak szomszédainkat bősztító lármává válhatott.”¹⁰¹

Gombos véleménye kétségkívül eléggé sommás, mégis elgondolkodtató.

⁹⁹ E dolgozat keretein belül nem térünk ki a revízió különböző formái közötti különbségekre. Csupán jelezzük a kérdés lényegét: békés – vagy fegyveres – revízió, területi vagy etnikai alapú revízió stb.

¹⁰⁰ Székér, 2009.

¹⁰¹ Gombos, 1996, 20.

„Nemzetiségeink ekkor már nem érték be kisebb-nagyobb engedményekkel, teljes önkormányzatot kívántak, végső fokon érzelmeikben már független állammal rendelkező nemzetté akartak válni. Tehát szuverén néppé. E törekvéseik elvi és erkölcsi támogatást kaptak a nyugat-európai közgondolkodástól, az ott véglegesen kialakult nemzetfogalomtól.

Mi e nemzetfogalmat a nemzetiségi kérdésben fogadtuk el legkevésbé [...] Deák bölcs nyugalma és pallérozott közjogi gondolkodása igen alkalmas volt a Béccsel való egyezkedésre. De mit tudott itt, a nemzetiségek e korszerű igényével szembeállítani, amely egészen más természetű volt, mint a Habsburgok uralmi törekvése [...] Hiába fogalmazta meg saját kezűleg nemzetiségi törvényeinket, ő is csak középkorunkat hívta segítségül, a Szentkorona tanból kiinduló formulát dolgozta ki. E szerint az ország határain belül csak egy politikai nemzet van „az oszthatatlan egységes magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, egyenrangú tagja.” E megfogalmazás szabatos, érdemileg azonban nem tett mást, s ebben korszerű volt, mint azt, hogy az akkor érvényben lévő polgári jogokat biztosította az ország valamennyi lakójának. De a nemzetiségi kérdésnek nem ez volt a lényege, így azt csak megkerülte. Hogy ez mennyire nem kínált gyakorlati megoldást, mérhető azon, hogy a szomszédos országok kormányai ma ugyanazt a formulát alkalmazzák a magyar kisebbségekre, s ezt mi elfogadhatatlannak tartjuk, és joggal. Érthető tehát, hogy a deáki „politikai nemzet és a nemzetiségek igényei közt az ellentét áthidalhatatlannak bizonyult.”¹⁰²

Távol áll a dolgozat írójától, hogy kibebítsa a Horthy-rendszer által elkövetett gazdasági, politikai hibákat, de egy elemzés során elkerülhetetlen annak figyelembe vétele, hogy mit örökölt a rendszer az elődjétől, mit tett annak kijavítása érdekében. Azt is figyelembe kell venni, hogy függetlenül attól, hogy szuverén államként politizált, milyen külpolitikai helyzetben kényszerült politizálni. A magyar revízió kérdése Trianontól szinte folyamatosan felmerült az Európát foglalkoztató államok megnyilvánulásai során. Ténykérdés viszont, hogy – akár a Gombos Gyula által felhozott érvek alapján – a nyugati államok a kisantant államok támogatásában voltak érdekeltek, s ez az álláspont Hitler hatalomra jutása után felerősödött. A magyar revíziós politika az első jelentős sikerét a Münchener szerződés megkötése következtében aratta¹⁰³. Jellemző a döntés fogadtatása: „A Magyarországi Szociáldemokrata párt kéri a Szocialista Munkásinternacionáléhoz tartozó munkáspártokat, hogy támogassák a magyar kormány Csehszlovákia elleni területi követeléseit.”¹⁰⁴

102 Gombos, i. m., 16- 17.

103 E. Halifax lord angol külügyminiszter levele a magyar kormányhoz: „Az, hogy az angol kormány figyelmét pillanatnyilag a német kérdésre összpontosítja, nem jelenti azt, hogy a magyar igényeket elhanyagolná.” szeptember 16, Benda III.

104 U. o., 960.

A második bécsi döntés – a revízió központi kérdése mindig is Erdély volt – általános örömet okozott a magyar társadalomban, bár az uralkodó elitben megfogalmazódott annak aggálya, hogy milyen árat követelhet ezért Hitler. Csatlakozhatunk Ránki György véleményéhez miszerint Magyarországon – később is, a második világháború első szakaszában –, ha erősen korlátozott módon is, de működhetnek a baloldali legális pártok, s hangot is adhattak háborúellenes véleményüknek. Ránki joggal hozta példának a Szociáldemokrata Párt lapjának a Népszavának 1941. évi karácsonyi számát, melyben elemzik az 1941 őszi nagy tüntetést a nemzeti erők összefogása érdekében és a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrejöttét is. Ránki azt is hozzátette, hogy: *„Egyidejűleg az ellenzéki pártoknak engedményt tettek, azt a hiedelmet keltve, hogy a német befolyás eluralkodása ellen a kormány tesz a legtöbbet.”*¹⁰⁵

A helyzet véleményünk szerint ennél összetettebb volt. Egyrészt a legális ellenzék elleni erőteljesebb fellépés polgárháborús helyzet kialakulásához is vezethetett volna, amihez a kormánynak semmi érdeke nem fűződött, másrészt legalább ilyen súllyal esett latba a legális baloldal pártok és a kommunisták közötti elvi – politikai ellentét. A „dimitrovi” népfrontos koncepció szerint a kör közepén, mint alapvetően meghatározó szervező és hangadó erő a kommunisták állnak szövetségben a baloldali szociáldemokratákkal. A magot körülvevő kör egyes pontjain helyezkedhetnek el, mint társutasok a különböző polgári erők közéjük számítva a hatalmi elit német-ellenes gondolkodású egyéniségeit is. Ennek megteremtésére irányult a kommunisták által tervezett, de akkor meg nem valósult Békepárt–SZDP paktum. Ehelyett megszületett a Kiszgazda–SZDP szövetség, s így a kommunisták a centrum helyett a kör egy külső pontjára szorultak.

Kommunista vagy polgári lesz-e a hatalom?

A vita már a jövőre irányult: kinek a kezébe kerül a hatalom a háború után? Kommunista vagy polgári hatalom lesz-e? A kérdés természetesen költői volt, hiszen a jövő annak a függvénye, hogy a szövetségesek közül ki lép először Magyarország földjére. Tegyük hozzá: ez a kérdés végleg majd 1943. november végén a balkáni partraszállás napirendről való levételével dőlt el. Ennek ellenére a vita egyáltalán nem volt csupán elvi. Előretekintve az időben, ide idézném Bajcsy-Zsilinszky Endre a Gestapo börtönéből kijuttatott üzenetét, amelyben a Magyar Front létrejöttéről született dokumentumot, kiáltványt minősítette, melyről Pintér István az ismert párttörténész

¹⁰⁵ Ránki, i. m., 347.

1975-ben a következőket írta „A végleges kiáltványt eljuttatták a Gestapo fogságában raboskodó Bajcsy-Zsilinszky Endréhez, aki a közös szervezettel szembeni fenntartása-
it írásban rögzítette. „Elképzelhetetlen, hogy jelentékenyebb szerepű párttagok aláírták volna egy olyan röplapot, amelyet a kommunisták, tulajdonképpen kommunista célo-
kért írtak, és amelyben az aláírás sorrendje révén a Kisgazdapárt elismerte volna vezető szerepüket az úgynevezett Békepártban.”¹⁰⁶

Pintér István szót ejtett a végleges szöveg elkészülte utáni vitáról is Horthy szere-
pének megítélésében. Voltak, akik szerint a kiáltvány Horthyt és rendszerét túlságo-
san elmarasztalta, és a propaganda túlságosan Horthy személye ellen irányult. Mások
egyetértettek azzal, hogy a „Horthy-rendszer” reakciós, de hozzátették: „ne feledkez-
zünk meg arról, hogy Magyarország egy részét sikerült visszaszereznie és ez a nemzeti
gondolkodású emberek számára pozitívnak számít.”¹⁰⁷

A történések jobb megértése érdekében álljon itt, amit Cvi Erez izraeli magyar
történész írt a Horthy-rendszernek előlegezett bizalomról.

„Mégis, egy valóságos információáradat ellenére – a menekültek ezrei nem túloztak –
a két országos iroda, a neológok és az ortodoxok köztiszteletben álló vezetői meg voltak
győződve: ez nálunk lehetetlen. [...]

Úgy hitték, hogy a perifériákon, a védhetetlen végeken, Kamenyec Podolszkban
vagy Újvidéken kioltott életek, a Don-kanyarhoz vezető keserves úton, valamint a
folyó mentén és a visszavonulás során elveszejtett munkaszolgálatosok keserű sorsa,
vagy valami ehhez hasonló istennyila nem sújthat le az anyaországban és a hozzá
visszacsatolt területeken élő, az államhoz és a magyar néphez mindig, még az idegen
uralom alatt is hűséges zsidóságra. Magyarország kormányzója ezt nem fogja meg-
engedni!

Kállay miniszterelnök politikai bölcsessége az egész országgal egyetemben át fog ve-
zetni bennünket a németek Scylláján és a magyar bérenceik a Berlinnel együtt csaholó
Charybdisén [...]

Egyetlen vezető sem gondolt arra, hogy beállhat egy „deus ex machina” helyzet,
amely megbéníthatja a két magyar államférfiú által szorgalmazott, szinte kizárólag a
nyugati szövetségesek kegyeit kiérdemelni kívánó, óvatos, antiszemita politikát. Sem
Horthy, sem Kállay. Nem merészelték visszavonni a korábbi évek zsidóellenes törvény-
kezését, amely a későbbiek tükrében kis túlzással akár mérsékeltnek is mondható. (Több
százezer magyar állampolgár „csak” megélhetési forrását veszítette el a zsidótörvények
következtében.)¹⁰⁸

106 Pintér, 1975, 291.

107 U. o.

108 M. Kiss, 1995, Cvi E, 1993, 306 – 307.

Kiugrás vagy ellenállás?

A különböző dokumentumok világosan bizonyítják, hogy még 1944. március 19. és október 15. között is a magyar politikai elit a horthysta államvezetéssel az élén a kiugrás – a háborúból való kiválás – és nem az ellenállás lehetőségében gondolkodott. Elgondolkodtató erről a kérdésről Kosáry Domokos véleménye.

„Pár évvel ezelőtt finn és magyar történészek közös konferencián elemezték országainknak hasonló és eltérő vonásait a második világháború idején. Mind Magyarország, mind Finnország ugyanis egy-egy nagyobb, soknemzetiségű birodalomból kilépve vált független állammá az első világháború után, és mindkettő Németország oldalán lépett be, ha nem is egészen azonos indokból a második világháborúba. Mindkettő élén olyan vezető állt, ki előző karrierjét a korábbi birodalmak katonai elitjének tagjaként futotta be. Mannerheim tábornagy a cári hadsereg tábornoki vezérkarában, Horthy Miklós az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetében, amelynek utolsó admirálisa volt. 1943-tól mindketten kezdték bizalmas környezetükkel a vesztesre álló háborúból kihátrálást előkészíteni, egymás lépéseit is figyelve. E manővert 1944-ben Finnországnak sikerült végrehajtania, Magyarországnak viszont nem.

Az eltérés talán legfőbb, de nem egyetlen oka nyilván a két ország különböző stratégiai helyzetében fedezhető fel. Minél közelebb került a front Németországhoz, annál fontosabbá vált Magyarország a hadviselők számára, mint védelmi előtér, illetve mint közvetlen támadási útvonal. Finnország, pedig mellékhadszíntérré változott. Így a finn vezetésnek könnyebb volt elérni, hogy a német erők komolyabb harcok nélkül kihátráljanak, miközben az előrenyomuló szovjet sereget tőlük a finn csapatok választották el. A magyar vezetés hiába szeretne volna e példát követni. A hadviselő felek ezt nem tették lehetővé. [...] De 1944-ben a német megszállás és az azt követő embertelen akciók nyomán az üldözöttek, főleg a zsidó magyarok mentése is mind szélesebb körben kiterjedt a súlyos nehézségek ellenére. A tömeges tragédiát az sem akadályozhatta meg, de megmentette sokak életét, és talán igazolja azt a feltételezést, hogy az európai humánus, az erkölcs folytonossága akkor sem szakadt meg hazánkban teljesen. Magyarországon és Európa e zónájában volt antiszemizmus a korábbi korokban is, bár Magyarország a liberalizmus korában inkább befogadó országnak volt tekinthető. Ismerjük a diszkrimináló intézkedéseket a két háború között, amelyek a harmincas évektől nagyobb részt külső nyomásra születtek, de amelyeknek voltak hazai támogatói is. A munkaszolgálatosok megalázó gyötrelmei a háború alatti történelmünk gyászos fejezetét képezik. Ezt mind figyelembe véve is az a meggyőződésünk, és nem aaptalanul, hogy 1944. március, a német megszállás tehát külső beavatkozás nélkül erre az akcióra a holocaust nagy tragédiájára Magyarországon soha semmi formában nem kerülhetett volna sor, ez nem

*volt benne a hazai társadalmi és politikai erőviszonyok saját alakulásának a lehetőségei között.*¹⁰⁹

Mint ez a szakirodalomból ismert, Szombathelyi vezérkari főnök felfogása szerint, „a fal mellett a németekkel” 1942-ben a Kállay-kormány instrukciói alapján, nem mellesleg Horthy kormányzó tudomásával, elindultak a kiugrásra való előkészületek.

Ezek közül különleges figyelmet érdemel a Szent-Györgyi Albert 1943-as februári törökországi útja.

„Szent-Györgyi Albert a demokratikus és liberális ellenzék nevében az angol kormány megbízottjaival tárgyal Isztambulban Magyarország átállásának a lehetőségeiről és feltételeiről.”¹¹⁰

A Szent-Györgyi történet bonyolultabb annál, mintsem egyszerűen liberális – demokratikus kísérletről beszéljünk.¹¹¹

Koncentrálva a lényegre! Egy liberális gondolkodású értelmiségi csoport – köztük aktív, EX tagokkal és Magyar Közösségi tagokkal, Szabadkőműves háttérrel, felfigyelve Szent-Györgyi Albert szegedi egyetemi tanári-rektori tevékenységére – 1941 folyamán tárgyalásokat folytattak a professzorral a háború utáni időszakban vihető politikáról. A beszélgetéseknek két kezdeményezője Alpáry Imre főszolgabíró és Fráter Iván belügyi tanácsos voltak. Ők ketten készítették elő a professzor törökországi útját, s találkozását az angol titkosszolgálattal. Ezt aényt maga Szent-Györgyi professzor rögzítette. Mielőtt a professzor elindult volna a törökországi tudományos konferenciára, a tervről beszámolt Andorka Rudolf tábornoknak. Andorka – emlékezvén a győri ügyre, beosztásaiból következően is – figyelmeztette Szent-Györgyit, hogy amennyiben a kormány nem értesül az újáról, az kémtevékenységnek minősül, s így büntetendő. Ajánlotta, hogy beszélje meg a küldetését Bethlen Istvánnal. Bethlen azt javasolta a professzornak, hogy útja előtt tárgyaljon Kállay miniszterelnökkel is. A találkozás megtörtént s megegyezés is született. Ezek szerint a professzor képviselheti a megalakuló Szent-Györgyi Szervezetet (SZESZ) és közölheti tárgyalópartnerével, hogy küldetéséről a kormány is tud.

A „pikáns” fordulat azonban csak ez után történt. Az angol külügyminiszter Eden hírére vette Szent-Györgyi küldetésének, s elégedetten jegyezte fel a naplójába, hogy végre megérkezett Magyarországról az első demokratikus küldött. Nem sokkal ezek után Benes is értesült Szent-Györgyi küldetéséről, s a BBC-ben, egy megszólalásában megjegyezte, hogy Horthyék hatalom átmentési kísérletbe kezdtek. Eden rezignáltan vette tudomásul az akció dekonspirálódását. A SZESZ azonban ezek után sem szűnt

109 M. Kiss, 1994, Kosáry Domokos utószava.

110 *Magyarország történeti kronológiája III*, 989.

111 Részletesen M. Kiss: *Kandidátusi értekezés*, 29-148.

meg létezni. A szervezet vezetői számolván egy esetleges balkáni angolszász part-ra szállással 1943 őszétől Matheidesz Géza Nagymező utcai üzemének alagsorában, fegyveres kiképzésbe kezdtek, három folyamór irányításával. A tervek szerint a part-raszállás idejére a jugoszláv partizánok segítségével, az angolokkal történő kapcsolat-felvételt követően, mint az új magyar hadsereg elit alakulata ők lettek volna az elsők, akik Magyarország területére lépnek.

A terv a balkáni partraszállás elmaradásával illúzió maradt. A kiképzés azonban tovább folyt, s a Nagymező utcai csoport részben amatőrizmus, részben árulás következtében a nyilas hatalomátvételtkor felmorzsolódott.

Bár a csoport történetében már megtalálhatók az ellenállásra utaló nyomok, a téma mégis a kiugrás tárgykörébe tartozik.

Hogy ezt az ellentmondást vagy éppen összefüggést megértsük szükséges tisztázni, mit értünk a kiugrás illetve az ellenállás fogalmán.

A kiugrás vagy átállás az állami politika tárgykörébe tartozik. A háborúból csak a politikai vezetés vagy olyan szerv ugorhat ki, amelyet az ellenfél a hatalom reprezentánsának fogad el. Ezt a felhatalmazást megkapta a szövetségesektől De Gaulle Szabad Franciaországa, de nem kapta meg a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága (MNFFB).

„Az ellenállás – átvéve Ránki György meghatározását – erkölcsi magatartást és társadalmi magatartást rejtett magában, kitágította, de ugyanakkor átültette, megvalósította azokat a politikai gondolatokat, amelyeket korábban a fasizmus keletkezésekor, hatalomra jutásakor antifasizmusnak neveztek. Szinte valamennyi országban kifejlődött egy út az antifasizmustól az ellenállásig, amely az antifasizmus gondolatát, társadalmi tartalmát szélesebb keretekbe transzponálja át, nagyobb tömegekhez szólva, nagyobb tömegeket mozgósítva meg. Az antifasizmus adja tehát az ellenállás tartalmát, s bár az ellenállás fogalma szélesebb – sok esetben olyan társadalmi rétegek, csoportok is csatlakoznak az ellenálláshoz, amelynek felfogását nem lehet antifasisztának nevezni – mégis egyben az ellenállás az antifasizmusnak egy magasabb formája is, harcosabb, aktívabb formája.”¹¹²

A Szent-Györgyi Szervezetnek a Taurus csoport mellett volt egy másik ága is, a Várnai Zseniről elnevezett ellenálló csoport. A Várnai csoport klasszikus értelemben véve is ellenálló csoport volt. A csoport 1944 végéig harcolt, amikor is a német és a nyilas erők a Ferenc hegyen megsemmisítették az ellenálló csoport maradványát.¹¹³

A SZESZ azonban a politikai ambícióit sem adta fel. Hosszú szervezkedés után 1944. március 20-án hétfőn debütált volna a Parlamentben a megalakuló Szent-Györ-

¹¹² Ránki, i. m., 349.

¹¹³ A csoport történetéről lásd: Várnai Zseni, i. m., illetve M. Kiss: *Kandidátusi értekezés*.

gyi Párt s képviselője Hunyadi-Buzás Endre volt kormánypárti politikus lett volna. A terv a német megszállás bekövetkeztével kútba esett. Hozzá tartozik még a történethez, hogy a SZESZ a német megszállásig folyamatosan tartotta a kapcsolatot az angol titkosszolgálattal.

Tanulságos a Magyar Diákok Szabadságfrontjának (MDSZF) a története is.¹¹⁴ Általános törvényszerűség, minden rendszer alapvető célkitűzése a hozzá lojális ifjúsági szervezet létrehozása, illetve kiépítése.¹¹⁵ A Horthy-rendszerben ez volt a Turul Szövetség. A szervezeten belüli szakadás a harmincas évek elején kezdődött meg a népi írók eszméire támaszkodva, a Magyar Testvéri Község jó néhány tagjának és sajtójának aktív közreműködésével. 1937-ben, a dátum rendkívül fontos, létrejött a szervezeten belüli harcok következtében a Turul-ellenzék. Ezt követően az ország ifjúsági szervezeteire kiterjedően megalakult a Magyar Ifjúság Nagybizottsága, majd 1940-ben a Szent-Györgyi féle Szegedi Egyetemi Ifjúság, a Pécsi Egyetemi Ifjúság, a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége és a Pécsi Egyetemi Ifjúság csatlakozásával a Diákegység Mozgalom, jelentős „magyar közösségi” segítségével illetve részben szabadkőműves illetve baloldali háttérrel is. A szervezet a német megszállásig ellenzéki, politikai töltetű társulásként működött, rendszeren belüli ellenzékként. 1944. március 19 után, még 1944 tavaszán jött létre a Diákegység Mozgalom folytatójaként két ifjúsági ellenálló szervezet. Az egyik a Szabad Élet Diákmozgalom közösségi háttérrel, s baloldali radikális eszméket is programjába építve, a másik a Bolyai-Györffy Kollegiummal a háttérben a Nemzeti Ellenállási Diákmozgalom. A német megszállás után különböző akciókat végrehajtva a két szervezet kapcsolódott az 1944 tavaszán létrejött Magyar Fronthoz, majd a nyilas hatalom átvétel után, a szervezetek egyesülésével jött létre az MDSZF az MNFFB égisze alatt. Az MDSZF szervezésében jött létre a két egyetemi ellenálló zászlóalj: a Görgey és a Táncsics zászlóalj, háttérben a Magyar Községi tag Mikó Zoltán vezérkari századossal, aki az ellenállási mozgalom vezetőinek támogatásával helyén maradt október 15. után is.¹¹⁶ Itt jegyezzük meg, hogy az MDSZF vezérkarában ott találjuk az 1945-47 közötti ifjúságpolitikai harcok szinte minden jelentős tagját, akik mint nem kommunista ellenállók különböző perek vádlottjai vagy egy-egy internáló tábor őrizetesei lettek. Mind a Görgey mind a Táncsics zászlóalj terve között szerepelt a Vörös Hadsereg oldalára történő átállás. A Görgey zászlóaljnak az átállás „sikerült” Az életben maradt tagok évek múlva tértek vissza kitagadottan a „demokráciából” szovjet hadifogságból. A Táncsics zászlóaljat

114 M. Kiss – Vitányi, 1983, 155-272.

115 i. m., 5-50.

116 Lásd: Gazsi József munkásságát.

„az átállási kísérlet” közben a szovjetek ágyútűzzel verték szét. Mikó Zoltánt a szovjetek kivégezték, csakúgy, mint Sólyom Lászlót Rákosiék, aki a Táncsics zászlóalját „mentorálta.”

A második világháború befejeződése után a magyar politikai és állami vezetés is gőzerővel készült a béketárgyalásokra. Ekkor készült egy vázlat a magyar katonai ellenállás történetéről is.¹¹⁷

„IV. A háborús párti katonai klikk és a katonai ellenállás küzdelme a háború alatt.

1.) A háborús klikk:

a.) általános mozgósításra törekvés;

b.) a németekkel olyan viszony kialakulása, mely lehetővé teszi a felszerelés megszerzését;

c.) a magyar térség háborús potenciáljának korlátlan átengedése a németek számára;

d.) a nemzetszocialista rendezés bevezetése Magyarországon, mely teljesíti az előző pontok intézkedéseit.

2.) Katonai ellenállás:

a.) az általános mozgósítás megakadályozása;

b.) a magyar katonai vezetés függetlenségének megőrzése;

c.) a német-magyar katonai tárgyalások eredményének stornírozása.

3.) Eredmény:

a.) a háborús párti klikk vezetőjének (Werth vezérezredes, vezérkari főnök) leváltása;

b.) a Werth-németek közötti tárgyalások megszakítása;

c.) a hadiipari teljesítések szabotálása, a gyárak lanyha ellenőrzése, az átvételi bizottságokon és az állami adminisztráción keresztül;

d.) német bizalmatlanság;

e.) Ribbentrop-Keitel féle követelések;

f.) az 1941. VI. 26-án bevetett harci erők visszavonása az ország területére.

V. A katonai ellenállás belpolitikai miliője:

a.) a kormányzópárt nem egységes. Háborús és háborúellenes erőkől tevődik össze;

b.) az ország legnagyobb ellenzéki pártja a frakciókba tagolt nemzeti szocialista párt;

c.) a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt együttesen nem erősebb a nemzeti szocialista ellenzéknél;

d.) kommunista párt nincs.

Összefoglaló jellemzés:

¹¹⁷ HM HIM HL Béketárgyalások VII. doboz, 40. sz. irat, 396–408.

A kormányzó párt a klasszikus parlamenti, a szociáldemokrata és a kisgazda pártok a passzivitás, míg a nemzetiszocialista ellenzék a német politikai és katonai potenciálra támaszkodva agresszív tüntetőeszközökkel küzd.

A belpolitikai kormányzat a nemzeti szocialista ellenzéken csak tünetileg tud úrrá lenni.”

Az irat sajátosan elemzi az ellenállás és a kiugrás fogalmát. A szerzők politikai háttérrel vázoltak fel, egy lehetséges belpolitikai küzdelemről mondták el véleményüket. A múltra vonatkozóan az eredmények és kudarcok a kormánypolitikáról szóltak, amelyeknek voltak eredményei, s volt egy alapvető kudarc: a kiugrás megghiúsulása.

„Az aktív ellenállás az üldözötteknek, a bujkáló zsidóknak nyújtott segítséggel kezdődött.”¹¹⁸

De: miközben felmutatjuk a hibákat és jogos kritikával illetjük a kormány politikáját, az olyan eredményekről sem szabad hallgatni, mint a Koszorús-akció. Idézzünk két véleményt:

*„Horthy a hazai és a külföldi közvélemény nyomására, valamint Bethlen tanácsára elhalasztotta a budapesti zsidók deportálását, amelynek június 30-án kellett volna megkezdődnie. Sikeresen elhárította a Baky-féle csendőrpuccsot, aminek az lett volna a célja, hogy Horthyt a németellenes irányban befolyásoló személyek félreállításával végrehajtsák a budapesti zsidók elhurcolását. A mind súlyosabbá váló bel- és külpolitikai helyzet, továbbá a kormányon belüli torzszalkodások miatt a minisztertanács szétesett. Jaross belügyminiszter és Rátz Jenő miniszterelnök – helyettes lemondott. Imrédy Béla és Kunder Antal, pedig kilépett a kormányból. Sztójay kórházba vonult”*¹¹⁹

Cvi Erez így értékelte: „Mai tudásunk szerint egyetlen olyan eset fordult elő, amikor a tengelyhatalmak katonai erő segítségével akarták megakadályozni a zsidók deportálását. Ez Budapesten, a Magyar Királyság fővárosában történt és aki elrendelte az Első Páncélos Hadosztály bevetését a „Végő Megoldást” alkalmazók ellen, nem volt más, mint a kormányzó Horthy Mikós ellentengernagy.”¹²⁰

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL)

M-KS-276. f 52. cs. MDP Központi vezetősége üléseinek napirendi jegyzéke.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HM HIM HL)

54/42 A m. kir. Vezérkar főnökének bírósága. Cserépfálvi Imre, Bálint György, Kovács Imre nyomozati anyaga. Továbbá a Visnovitz Jenőné elleni ítélet. P. gy. = M. Békeffy iratok.

Béketárgyalások VII. doboz, 40. sz. irat, 396–408.

¹¹⁸ Ránki, i. m., 321.

¹¹⁹ Pintér, 1975.

¹²⁰ Cvi Erez, 2017, 100.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aczél György válaszol Francis Cohen kérdéseire. *Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról*. Kossuth–Magvető, Budapest, 1982.
- Andorka Rudolf: *A madridi követéségtől Mauthausenig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Auer Pál: *Fél évszázad*. Occidental Press, Washington, 1971.
- Baczoni Gábor: *Négy törvénytörő per utóélete*. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéből*. Történeti Hivatal, Budapest, 2000.
- Benda Kálmán (szerk.): *Magyarország történeti kronológiája I-IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Benkő Zoltán: *Történelmi keresztutak*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2000.
- Bethlen István emlékiratai 1944. Zrínyi Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski Kiadó, Budapest, 1983.
- Böszörményi Géza: *Recsk*. Széphalom Könyvműhely, Budapest,
- Cvi, Erez: *A magyar-zsidó ellenállás három síkja*. Holocaust Füzetek, Budapest, 1993/3, 29-34. o.
- Cvi, Erez: *Magyarország – hat nap 1944 júliusában*. In: Hantó Zsuzsa, Székér Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért*. Koszorús Ferenc, az embermentő. Koszorús Ferenc Emlékbizottság, Budapest, 2017.
- Dezsényi Miklós: *Hősök és árulók*. Magyar Téka, Budapest, 1945.
- Egy zászlóalj krónikája. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1972.
- Gombos Gyula: *Távol is itthon*. Tri kolor, Kolozsvár. 1996.
- Gazsi József: *Fények a Börzsönyben*. Zrínyi–Kossuth, 1976.
- Gyarmati György: *Ha tiéd az ÁVÓ, tiéd a hatalom*. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéből*. Történeti Hivatal, Budapest, 2000.
- Hantó Zsuzsa, Székér Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért*. Koszorús Ferenc, az embermentő. Koszorús Ferenc Emlékbizottság, Budapest, 2017.
- Harsányi János: *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1969.
- Hőgye Mihály: *Utolsó csatlós?* Püski, Budapest, 1989.
- Huszár Tibor (szerk.): *Beszélgetések*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Juhász Gyula: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam. 1942–1944*. Európa–História, Budapest, 1991.
- Kiss Sándor: *A magyar demokráciáért*. Magyar Öregdiákok Szövetsége, Bessenyei György Kör, Budapest, 1983.
- Kosáry Domokos (utószó): *Fejezetek a nemzeti ellenállás történetéből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Katalizátor Iroda, Budapest, 1990.
- Lévai Jenő: *A Margit körúti vészbírák*. Müller, Budapest, 1945.
- Libik György: *Üzenet a lesiklásból*. In: *Invaderarörlet*, 1981.
- Marosán György: *Tűzes kemence*. Visszaemlékezések. Magvető Kiadó, Budapest, 1968.
- M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: *A magyar diákok szabadságfrontja*. Antifasiszta Emlékmű Kiadó, Budapest, 1983.
- M. Kiss Sándor: *A szárszói beszéd és a népi mozgalom néhány összefüggése*. Püski, New York, 1987.
- M. Kiss Sándor: *Fejezetek a magyar polgári ellenállás történetéből*. A Szent-Györgyi Szervezet és a Magyar Diákok Szabadságfrontja története. 1940-1944. Kandidátusi értekezés, 1995.
- M. Kiss Sándor: *Utak 56-hoz, utak 56 után*. Mundus, Budapest, 2006.
- M. Kiss Sándor: *Közelítések*. Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- Montgomery, John, Flournoy: *Magyarország a vonakodó csatlós*. Zrínyi, Budapest, 1993.
- Nagy Imre: *Egy évtized*. Szikra, Budapest, 1954.

- Nagy Sz. Péter: *A népi-urbánus vita dokumentumai. 1932–1947.* Rakéta Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Pintér István: *Magyar Antifaszizmus és ellenállás.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1975.
- Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
- Ránki György: *A második világháború története.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.
- Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas! Feketekönyv. 1939–1945.* Anonymus, Budapest, 1945.
- Simonffy András: *Kompország katonái.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Svéd László: *Megforgatott világmegforgatók.* Politikatörténeti Alapítvány, 1994.
- Szárszó. Püski Kiadó, Budapest, 1993.
- Szekér Nóra: *A Magyar Testvéri Közösség története.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, PhD értekezés, 2009.
- Szent-Györgyi Albert: *Egy biológus gondolatai.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
- Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés 1941-1972.* Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2016.
- Szinai Miklós és Szűcs László (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.
- Szita Szabolcs (szerk.): *Üldöztetés – embermentés.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- Tarján M. Tamás: *A Bethlen-Peyer paktum aláírása.* In: Rubiconline.
- Utak a Teleki térről. Esszék és tanulmányok a 75 éves M. Kiss Sándor tiszteletére.* Antológia, Budapest, 2018.
- Varannay Aurél: *Toll és bilincs.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
- Vargyai Gyula és Almási János (szerk.): *Német megszállás.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- Várnai Zseni: *Egy asszony a milliók közül.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1963.
- Zolnay László: *Hírünk és hamvunk.* Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

Lázár Károly és a Magyar királyi Testőrség szerepe a „csendőrpuccs” leverésében és a budapesti zsidóság elhurcolásának megakadályozásában

Tanulmányomban egy olyan kivételes karrierű történelmi szereplő embermentő tevékenységét szeretném bemutatni, akinek alapvetően is a személyi védelem volt a feladata, mai szóval a foglalkozása. Ő vitéz csiktaplócza Lázár Károly¹²¹ testőr altábornagy, aki 1927-től a lovas testőrség tisztje, 1935-től a lovas testőrség parancsnoka, majd 1937 májusától veszi át ténylegesen a Magyar királyi Testőrség parancsnoki tisztjét elődjétől, vitéz Igmándy-Hegyessy Géza testőr altábornagytól. 1944-ben rövid időre a történelmi helyzet Budapest ideiglenes karhatalmi parancsnokává is tette.

Röviden bemutatom pályafutását és az ellenállásban kifejtett tevékenységét, annak okán, hogy a későbbiekben részletesen tárgyalt „csendőrpuccs”, és az ezzel szoros kapcsolatban lévő, a budapesti gettó kiürítésének megakadályozásában betöltött szerepét még érthetőbbé tegyem.

Mint a testőrség tagja, majd annak legfőbb parancsnoka, alapvető feladata volt az 1920-ban kiadott rendelet szerint:

„A Kormányzó Úr Ő Főméltóságának személyes biztonsága felett őrködni, a királyi palotában, valamint a kormányzó más ideiglenes tartózkodási helyén az őr- és biztonsági, valamint ünnepélyes alkalmakkor a dísz- és kísérő szolgálatot ellátni.”¹²²

A megalakításkor még nem lehetett tudni, hogy ez a Magyar királyi Testőrség lesz az az egyetlen fegyveres alakulat, amely esküjéhez híven 1944. október 16-án haj-

121 Vitéz csiktaplócza Lázár Károly testőr altábornagy (született 1890. október 20. Zsebely, Temes vármegye, ma Jebel, Románia – elhunyt 1968. április 7. Budapest, eltemetve Pécelen).

122 HM HIM HL 1920/Eln.1. – A Kormányzó Katonai Irodája 47/1920. számú irata.

nalban fegyveresen felveszi a harcot a németekkel szemben a Kormányzó és a Vár védelmére.

A testőrségi feladatkör ellátása értelmében, a testőri szolgálatot teljesítő legénységi állománynak, tisztjeinek és parancsnokának szigorú felvételi és kinevezési követelményeknek kellett megfelelnie. A kiváló katonai szolgálat és tetszetős külső mellett olyan tulajdonságokat helyeztek előtérbe, mint a fedhetetlenség, fegyelmezettség és hűség, amelyek azonban jóval nagyobb szerepet kaptak a kiválasztásban, mint az előbbiek. Ezen kívül nagyon fontos, hogy semmiféle politikai szervezetnek, vagy csoportosulásnak tagjai nem lehettek. Sőt, a testőrtől szolgálaton kívül is elvárták a kifogástalan viselkedést, hiszen elit alakulatról beszélünk.

A testőrparancsnok személyének kinevezésekor előfordult a családi kapcsolat figyelembevétele is, a testőrség történelme során nem egyedi esetként egyébként, és így volt ez a kormányzóság időszakában is. Lázár Károly, akit magát is rokoni kapcsolatok fűzték több erdélyi arisztokrata családhoz, nősülése révén került a Kormányzó rokonságába. A feleség, ebeczki Blaskovits Márta a Kormányzó hitvesének, Purgly Magdolnának volt az unokahúga.¹²³ Testőrparancsnoki kinevezésének tervéről is éppen feleségével a Kormányzó családjával töltött 1936 szilveszterének éjjelén szerzett tudomást, személyesen maga Horthy Miklós közölte vele elhatározását.¹²⁴

Ismerkedjünk meg röviden az egyik legszebben dekorált¹²⁵ és legmagasabb kitüntetésekben részesült testőrtiszt, Lázár Károly személyével, aki 1944-ben élete kockáztatásával is végrehajtotta a kapott parancsokat, és mert kiadni olyan utasításokat, amelyekkel emberek életét próbálta védeni, illetve megmenteni, amelyekről tanulmányom második felében lesz szó.

Testőrparancsnokká történt kinevezése előtt már szép katonai karrier állt mögötte, világháborús szolgálattal, és számos magas kitüntetéssel. 1920-tól 1927-ig a testőrséghez kerüléséig Nyíregyházán a 14. honvéd huszárezred századparancsnokaként teljesített szolgálatot. 1927-től 1944-ig a Magyar királyi Testőrség tisztje majd parancsnoka lett. Testőrszolgálatára idején számos kiemelkedő eseménynek volt részese és tanúja. A testőr-

123 Szakály, 1990, 297-301.

124 Lázár

125 Lázár majdnem minden olyan rendjel és kitüntetés birtokában volt, amelyet szolgálatából és katonatiszti kiválóságából következően kiérdemelt és megkaphatott – Magyar Érdemrend középkeresztje, Magyar Érdemrend tisztikeresztje, Lipót Rend lovagkeresztje hadidíszítménnyel a kardokkal, Vaskorona Rend 3. osztálya hadidíszítménnyel a kardokkal, Arany Vitézségi Érem tiszték számára, Katonai Érdemkereszt 3. osztálya hadidíszítménnyel a kardokkal (kétszer), Ezüst Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (háromszor), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal, Újólajos kormányzói dicsérelő elismerés, Kormányzói dicsérelő elismerés, német Vaskereszt 2. osztálya, Olasz Koronarend középkeresztje, lengyel Polonia Restituta Érdemrend középkeresztje, pápai Szent Szilveszter Rend középkeresztje, stb. – Szakály Sándor: Lázár Károly személyi anyaga. In: Bangha Ernő: *A Magyar királyi Testőrség 1920–1944*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990, 298.

ség 1944. október 17-ei megszűnése után a német Gestapo fogságába került, a fegyveres ellenállásáért és a konspiratív tevékenységéért 71 napot töltött el Mauthausenben, a koncentrációs táborban, majd 1945 elején nyilas fogságba került Sopronkőhidán, majd ismét német fogság következett 1945. júniusi hazatéréséig.¹²⁶ Tárgyalások, vádlottként és tanúként történő kihallgatások részese, de élete megrázkódtatásai tovább folytatódtak. 1946. szeptember 1-jével nyugállományba helyezték, de hamarosan megvonták tőle nyugdíját is. 1951 és 1953 között kitelepítették családjával együtt Füzesgyarmatra. Bár a kitelepítést később feloldották, de a fővárosba véglegesen nem térhetett vissza. Így rossz anyagi és méltatlan elhelyezési körülmények között került Pécelre albérletbe, a családjával együtt. Egy ügynöki jelentés így ír lakáskörülményeiről:

„Az épület egy kisméretű, egyszobás, verandás, eléggé elhanyagolt viskó. A falon lovasképek, egy asztal, egy dívány, egy rádió és néhány szék.”¹²⁷

Családját folyamatosan megfigyelték, még gyermekeiről is jelentést készítettek. Kisebbik fiáról, Lázár Miklósról egy „Radványi” fedőnevű ügynök 1964-ig több jelentést is írt.¹²⁸

Lázár Károly 1968. április 7-én bekövetkezett haláláig Pécelen élt feleségével és Béla fiával. Itt, a péceli temetőben, helyezték örök nyugalomra.

Visszaemlékezéseit többször is elkezdte megírni, először Mauthausenben, mivel korábban ezt nem tehetette, hiszen a Kormányzó kimondottan kérte testőrtisztjeitől, hogy naplót ne vezessenek szolgálatuk idején. Az első kéziratot a Gestapo utasítására kezdte el írni 1944-1945-ös fogsága idején, majd szabadulása után kiegészítette. Testvére, Lázár Ferenc¹²⁹ szerint ez egy ismerősénél Bécsben maradt. Az 1960-as években újra nekilátott, és kiegészítette emlékiratait. 1966-ban Bécsbe szeretne volna kivinni, hogy összehasonlítsa az ott hagyott példánnyal. Utazása során azonban a határon feltartóztatták, nem vihette ki visszaemlékezését. Budapestre visszatérve engedélyt próbált kérni, de azt megtagadták tőle, sőt az útlevelét bevonták, a kéziratot pedig elkobozták. Majd 1967-ben a megmaradt másodpéldány alapján ismét újrakezdte emlékei megírását, mely fontos kordokumentum lett.

A testőrség parancsnokaként a biztonsági és díszszolgálat ellátásáért kizárólagosan viselte a felelősséget. Parancsnokként korlátlan rendelkezési joga volt és csak a Kormányzónak volt alárendelve. Hatásköre elsősorban a budai Várpalotára és annak tartozékaira, valamint a gödöllői kastélyra terjedt ki. Felelőssége azonban szélesebb körű volt, hiszen a Kormányzó, a családja, a katonai és kabinetiroda személyzete biztonságá-

126 Szakály, 2003, 200-201.

127 ÁBTL 3.1.2. M-22536.

128 ÁBTL 3.1.2. M-22536.

129 Lázár Ferenc, 1969.

ért a Vár elhagyása, belföldi és külföldi utazásai során is felelt, és természetesen beosztottjai pontos, szakszerű szolgálatellátásáért. Parancsnoksága idején megélénkültek az uralkodói, államfői látogatások, a külföldi kormányzói utazások. Munkájához a testőrségen kívül a rendelkezésére állt még állandó beosztottjaként a rendőr-főkapitányság 5 detektívje, valamint a főkapitányság politikai osztályának 12 fős nyomozó csoportja is. A testőrparancsnoknak joga volt a biztosítás mértékének a meghatározása is. Lázár Károly gyakorlatilag minden alkalommal személyesen kísért a Kormányzót, sőt kiváló lovasként kísérője volt a rendszeres lovaglásainak is.¹³⁰ Állandó tagja volt a kormányzói díszkíséretnek, résztvevője az ünnepségeknek, és meghívott vendége a garden-partyknak, díszebédeknek, estélyeknek. Szolgálatára révén, mely egyedi biztonsági és protokolláris szervezést igényelt, kiterjedt kapcsolatokkal, ismeretségekkel rendelkezett.

Az 1944. március 19-ével kezdődő események a testőrség életében is jelentős változást hoztak. A keleti fronton bekövetkezett változások miatt a biztonsági szolgálat új értelmezése már 1943-ban a testőr lövészszázad felállításával megkezdődött. Lázár kiadta az utasítást a meglévő testőrségnél is a kiképzések és továbbképzések súlypontjának a harcászati területére való áthelyezésére. Felkészítette a Várat a németekkel szembeni fegyveres védelemre. Tervbe vették a lövészszázad zászlóaljja bővítését is.

A Palota területének védelme teljesen átalakult, a testőrség felkészült az esetleges fegyverhasználatra is.

1944. március 19-én a kormányzó távollétében legfelsőbb hadurát átmenetileg nélkülöző országot megszállta a német hadsereg. Mire a Kormányzó vonata begördült a Kelenföldi pályaudvarra, az a szuverén Magyarország, melyet Klessheimbe utazásakor maga mögött hagyott, akkora területre zsugorodott, mint a Magyar Királyi Testőrség által védett budai Várpalota.¹³¹

A Várban tartózkodó Lázár Károly március 19-én a testőrséggel akadályozta meg, hogy a Vár területére német katonai alakulatok hatoljanak be. Ő maga pedig tagja volt a fegyverszünetet előkészítő szűkebb kormányzósági csoportnak, a „kiugrási irodának” is.

Különösen 1944. március 19-e, a német megszállás hírhedt napja után a nyíltan és közismerten németellenes kormányzósági körök, politikusok, és értelmiségiek és zsidó származású személyek gyakorlatilag napi életveszélybe kerültek.

Lázár altábornagy a Palota védett területén és az Attila körüli testőrpalotában lévő saját lakásán is bújtatott a németek által keresett személyeket.

A testőr lövészek plusz feladatot kaptak testőrségi szolgálatuk mellé a Nándor lakatanyában, mivel itt helyezték „védőőrizetbe” Újszászy István tábornokot, a katonai

¹³⁰ Gógh-Monostori, 2011, 95.

¹³¹ Gógh-Monostori, i. m., 381.

kémelhárítás főnökét. Ha a harcászatilag már megerősített Vár területén mozgott, például a Helyőrségi templomba ment misére, akkor is két testőr lövész kísérté nyakban tartott géppisztollyal. De szintén fegyveres testőri kíséretet kapott, ha „fogságában” fogadta kedvesét, Karády Katalin színművésznőt, akivel rövid sétát tehetett a Nándor laktanya környékén.¹³² Ugyancsak itt őrizték a testőrök Bakay Szilárd altábornagy elrablása után Kádár Gyula vezérkari ezredest is.

A Kormányzó kérésére felvette a kapcsolatot Szent-Györgyi Albert professzor ellenállási csoportjával és saját lakásán rejtegette Szent-Györgyit. Más alkalommal ugyancsak lakásán bújtatta a német hadifogságból megszökött Howie angol ezredest, aki az angolszász hatalmakkal való tárgyalásokban segédkezett, valamint Saphieja lengyel emigránst ismerve az ő feladatát is.¹³³ Kapcsolatba lépett a budapesti és csepeli munkásság képviselőivel, és a kisgazda párt németellenes szárnyának vezetőjével.

Jól látható, hogy a testőrparancsnok napi szolgálati feladata már nemcsak a személyi védelem, hanem a Kormányzó politikai konspirációi által reá rótt bizalmas intézkedések is voltak.

1944. március 19-én Kállay Miklós miniszterelnök és családja védelmére a Sándor-palotához rendelt egy körülbelül 30 fős¹³⁴ testőr lövészkülönítményt Zólyomi László testőr főhadnagy parancsnoksága alatt. A parancs szükség esetén a fegyverhasználat volt a család védelmében.

1944. március 18-án éjjel nagykállói Kállay András testőr főhadnagy, sejtve a kedvezőtlen fordulatot, megkérte magánlakásukon tartózkodó családtagjait, hogy biztonságuk érdekében azonnal menjenek át a Sándor-palotába, a miniszterelnökségre. Március 19-én éjfél 1 óra körül Lázárt lakásán Kállay Miklós miniszterelnök telefonon hívta fel, hogy azonnal menjen fel a Sándor-palotába. A miniszterelnökön kívül jelen volt még gróf Bethlen István titkostanácsos, Kádár Gyula vezérkari ezredes a katonai hírszerzés főnöke, Bajnóczy József vezérezredes a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese. Egy rövid megbeszélés után Lázár az irodájába sietett, és kiadta azokat a parancsokat, amelyekkel biztosítottak látni a kormányzati negyed védelmét.

„Ezt követően Kállay Miklós áttelefonált hozzám a Várba, és a miniszterelnökség részére védelmet kért. Egy tiszt parancsnoksága alatt azonnal 40 testőrt küldtem oda.”¹³⁵

132 Gögh-Monostori, i. m., 353, 356.

133 Vitéz Syposs vezérőrnagy, a nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott magyar királyi tárcanélküli miniszter 1945. február 8-án kelt vádindítványa vitéz Lázár Károly testőr altábornagy ellen. BFL H.151/45-IV. szám.

134 A kutatások alapján ez a létszám egy szakasznyi, 3 raj, kb. 25-30 fő lehetett.

135 Lázár.

Március 19-én a testőr lövészászlóalj parancsnoksága Zólyomi László testőr lövész főhadnagy vezetésével ideiglenesen átvezényelt teljes menettfelszerelésben egy kb. 20-30 fős lövészkülönítményt. Feladatuk az volt, hogy akár fegyveresen is ellenállva, meg kell védeniük az ott őrzött személyeket. A bejárat mellett – korábban a portás hivatal irodájaként szolgáló helyiségben – helyezték el a géppisztolyos testőr lövészeket. A Sándor-palota Szent György térre néző bejáratánál, a boltíves előcsarnokban két testőr állt őrt, a szakasz többi része a lépcsőházban pihent¹³⁶ a zárt üvegajtó mögött. Zólyomi maga is az előcsarnokban tartózkodott, s az említett portás szobát használta ideiglenes irodának, ahol telefon is rendelkezésére állt.

Másnap, 20-án reggel meg is jelent nyolc SS-katona és két német főhadnagy, lövészre kész, csőre töltött fegyverekkel a miniszterelnök letartóztatására. A fegyveresen érkező németek az előcsarnokban szolgálatot teljesítő testőrökkel találkoztak, akik nem mozdultak a „díszőrségben”, ezzel nem provokálták a fegyveres németeket. A feszült pillanat ellenére fegyverhasználatra nem került sor, bár a németek fölényben voltak. Zólyomi lélekjelenlétének és kiváló katonai képességeinek köszönhetően hangosan szóval tartva a németeket az üvegajtó mögött pihenő testőr lövészeket figyelmeztette, akik a kintről hallható hangos beszédre felfigyelve azonnal elfoglalták az épületen belül a kijelölt helyüket. Ezzel megszűnt a németek helyzeti előnye. Az érkezetek a beszélgetést megszakítva egyértelműen Zólyomi tudomására hozták, hogy a miniszterelnököt keresik. A testőr főhadnagy ekkor időt kért, hogy telefonon a testőrpáncsnokkal érintkezésbe lépve eligazítást kérjen. A telefonhoz jutva azonban Lázár helyett azonnal felhívta a miniszterelnöki lakosztályt figyelmeztetve a családot, hogy a németek körül zárták az épületet.¹³⁷ Az eligazításra történő várakozásra hivatkozva Zólyomi beszélgetéssel tartotta fel a németeket, hogy elvonja a figyelmüket, amíg a család elhagyja a Sándor-palotát. Ezzel lehetőséget teremtett a Kállay családnak, hogy a földalatti alagúton a miniszterelnökségről a testőrök által biztosított Palotába meneküljenek, ahol a Kormányzó egy külön lakosztályt bocsátott a rendelkezésükre. A család szerencséjére Kállay testőr főhadnagy beosztásánál fogva nagyfokú helyismerettel rendelkezvén a várbeli kazamatákban sikeresen vezette át a családot.

„Ekkor egy föl dalatti alagúton – ami a Várral volt összekötve – erőltetett tempóban szaladtak valamennyien a középkori folyosókon, 300 lépcsőn kellett futva felkapaszkodniuk, mert minden perc drága volt.”¹³⁸ – így emlékezett vissza az eseményre az egyik családtag.

¹³⁶ A katonapolitikai helyzetre való tekintettel a testőrség már több napja 24 órás folyamatos riadókészültségben volt.

¹³⁷ Zólyomi szerző Családi Archívumában.

¹³⁸ Lakatos, 391-392.

Zólyomi még arról is gondoskodott, hogy a személyzet vesse be az ágyakat, s nyoma se maradjon annak, hogy a család ott volt. Közben csengett a telefon. Már a Várból telefonált a Kállay család egyik tagja, hogy odaát vannak, és megköszönték Zólyominak, hogy megmentette az életüket. A testőr lövész főhadnagy Lázár parancsára csak ezután engedte be a német tiszteket oldalfegyverük nélkül a Sándor-palota lakosztályaiba, melyek akkor már üresek voltak, ott csak a személyzet tartózkodott.

Március 19-én még egy olyan személy volt jelen a miniszterelnökségen, akit a németek szintén mielőbb le akartak tartóztani. Ő gróf Bethlen István egykori miniszterelnök, titkostanácsos volt. A németek, már 19-én megpróbálták kicsalni a Sándor-palotából sikertelenül. Még aznap délután ő is az alagúton át távozott a Palotába, ahol Lázár Károly Székely Ferenc testőr törzsőrmestert bízta meg – akire ebben az időben több alkalommal bíztak bizalmas feladatot, hogy a leborotvált bajuszú, huszár ezredesi egyenruhás, gróf Teleki Sándor testőr őrnagy nevére kiállított menetlevéllel Bethlent a szolgálati gépkocsiján vidékre menekítse.

Március 19-én hajnalban két német érkezett a Sándor-palotához. Gróf Bethlen Istvánt keresték, hogy azonnal menjen velük a német követségre. Bethlen azonban reggel fél ötkor kitért a kérés elől. A szintén ott tartózkodó Kádár Gyula vezérkari ezredes tanácsára ő is a miniszterelnökség alagútján át távozott a Várba.

Lázár Károly így emlékezett az ottani találkozásra:

„...12 órakor Tost¹³⁹ őrnagy szobájában találkoztam Bethlen Istvánnal. Amikor beléptem, éppen borotválkozott. Arra kért, adjak neki egy őrnagyi ruhát. Az uniformist a rendelkezésére bocsátottam. Kérdésemre, hogy hova szándékozik menni, az alábbiakat felelte: – Vas megyébe, egy barátomhoz.

... Átöltözés után arra kért, adjak neki valami igazolványt is, hogy a vasúton, szükség esetén, igazolhassa magát. Megrökönyödve kérdeztem:

- Vasúton akar utazni?

- Igen – válaszolta –, az őrnagyi sarzsi¹⁴⁰ nem feltűnő, és a bajuszomat is levágtam, amint látod. Helye ugyan kissé fehér, de majd bekenem valamivel. Éjjeli vonattal megyek, a sötétben nem veszik észre a friss vágást.

Mindezt a legnagyobb nyugalommal mondta, miközben tükrében bajusza helyét nézegette. Azt hittem, tréfál, hogy így leplezze valódi szándékát. Amikor aztán elővette a menetrendet és hosszasan lapozgatott benne, rádöbbsentem szándéka komolyságára.

139 Tost Gyula repülő alezredes (1944 nyarától), a Kormányzó szárnysegédje 1940. június 1-től 1944. október 16-ig, öngyilkosságáig.

140 Rendfokozat, rendfokozati jelzés.

Az út veszélyes. Könnyelműség lenne így utazni. Igaz, hogy az őrnagyi uniformis mindennapi, de Bethlen Istvánt abban is felismerik – mondtam, és felajánlottam, hogy gépkocsin az országban bárhova eljuttatom. Telefonáltam szolgálati kocsimért. Vezetője az erdélyi születésű Székely Ferenc, a legmegbízhatóbb és legügyesebb testőröm volt. Bethlen István részére gróf Teleki Sándor névre menetlevelet állítottam ki. Ebben Telekit Hazslinszky Géza testőr alezredessel¹⁴¹ együtt azzal bíztam meg, hogy Bábolnán, Kisbéren, Szombathelyen és Vas megye területén a testőrség számára lovakat vásároljanak. Teleki grófot, aki tartalékos tisztként a testőrségnél teljesített szolgálatot, azonnal felrendeltem a Várba azzal, hogy mindaddig, amíg Bethlenről hír nem érkezik, itt kell tartózkodnia. Mindent rendbe hozva a teljesen felöltözött Bethlen Istvánt egy rejtéklépcsőn a kocsinhoz kísértem, beültettem, és Hazslinszkyval¹⁴² együtt útra bocsátottam. Az alezredes és az autóvezető már másnap reggel visszaérkeztek, és jelentették, hogy a kívánt helyet minden baj nélkül elérték.”¹⁴³

Lázár még később is Bethlen segítségére sietett, amint az egy köszönő levélből is kitűnik:

„Mindenekelőtt hálás köszönetet mondok, hogy a kocsit elküldted. Nem maradhattam tovább eddigi tartózkodási helyemen, mert a szomszéd kúriába beköltöztek a sógor legkiválóbb alkalmazottai.”¹⁴⁴

1944 nyarára a német deportálási tevékenység, amely vidéken már korábban megindult Budapestet is elérte. Ekkor Lázár altábornagy újabb feladatot kapott a Kormányzótól. Mint Budapest kinevezett ideiglenes karhatalmi parancsnoka, beosztottjaival és tiszttársaival, valamint az akcióba bevont Koszorús Ferenc vezérkari ezredessel 1944. július 6-án intézkedéseivel lehetetlenné tette a budapesti gettó kiürítésének megkezdését. Visszaemlékezésében így ír az eseményekről:

„Júniusban zászlószentelés ürügyén 1500 csendőrt hoztak fel Budapestre. A kormányzóság azonban értesült arról, hogy ezen összpontosítás igazi célja a pesti zsidóság elhurcolása volt. A Kormányzó azzal az indokkal, hogy a csendőrségnek eddig sem volt zászlóalja, a zászló adományozását megtagadta, és az egész szentelési ünnepséget lefújta. A csendőrök ennek ellenére a fővárosban maradtak, sőt létszámuk egyre nőtt, július 8-án¹⁴⁵ (helyesen július 6-án – a szerk.) már több ezerre rúgott. A csendőrséggel

141 Helyesen Bánó Árpád testőr százados volt ezen úton Bethlen István kísérfője, Hazslinszky-Krull Géza egy későbbi úton Veszprémbe kísérte Bethlent.

142 Helyesen Bánó Árpád testőr százados.

143 Lázár.

144 Bethlen, 1944.

145 A fentiekben részletesen tárgyalt akció a kutatások alapján július 6-ról 7-re virradó éjjel történt. Lázár – az emlékiratai megírásakor – azonban arra a dátumra emlékezhetett, amikor az egész eseménysor lezajlott, amikor nyilvánvalóan az írásbeli jelentését elkészítette a Kormányzó és a Katonai Iroda felé.

és egy SS-különítménnyel Baky László és Eichmann SS tiszt a pesti zsidóságot puccsszerűen el akarta hurcoltatni. Minderről a Kormányzó hitelt érdemlően időben értesült, s a Pápa Öszentsége nunciusa és a svéd király követe által közbelépett a zsidóság érdekében. Július 9-én délután fél 5 órakor magához rendelte Bonczos Miklós¹⁴⁶ (helyesen Jaross Andor – a szerk.) belügyminisztert és a két államtitkárt, Baky Lászlót és Endre Lászlót, a csendőrség felügyelőjét, Faragho Gábor altábornagyot, Ferenczy csendőr alezredest és néhány csendőr karhatalmi parancsnokot, köztük Tölgyesy csendőr ezredest. A megjelenteknek megparancsolta, hogy a csendőröket haladéktalanul vonják ki Budapestről és szállítsák vissza állomáshelyükre.

E parancsra hivatkozva felszólítottam a testőrlaktanya közelében levő Werbőczy Gimnáziumban elszállásolt csendőr-karhatalmi zászlóalj parancsnokát, hogy az épületet egy órán belül hagyja el, mert különben alakulatát, a testőrséggel lefegyvereztetem. A parancsnok eleget tett utasításomnak, s az épületből kivonultak. Rövidesen azonban tudomásomra jutott, hogy sem ez az alakulat, sem pedig a többi nem hagyta el Budapest területét. Jelentettem ezt a Kormányzónak, aki arra utasított, hogy továbbra is figyeltessem a csendőrség magatartását. Csipkés Ernő ezredes, városparancsnok azt jelentette később, hogy nemcsak az itt lévők nem távoznak el a fővárosból, hanem újabb alakulatok érkezését is jelezték.

A testőrség épületének közelében polgári ruhás csendőrnymozzókat fedeztünk fel. Ezeket őrizetbe vétettem. A városból, különösen a zsidó lakta kerületekből egyre érkeztek a jelentések a csendőrök járőrtevékenységéről. Mindezeket este 10 órakor jelentettem a Kormányzónak. Ő a jelen lévő Koszorús Ferenc vezérkari ezredest, az 1. páncélos-hadosztály akkori parancsnokát alakulatával és az ugyancsak itt tartózkodó Csipkés Ernő ezredest, Budapest városparancsnokát alám rendelte, engem kinevezett a főváros karhatalmi parancsnokának és utasított, hogy a csendőrséget Budapest területéről haladéktalanul távolítsam el, és akadályozzam meg a zsidóság elhurcolását.

Azonnal megkezdtém intézkedésemet. A budapesti helyőrséget és a városparancsnokságot Csipkés Ernő ezredes útján riadóztattam. Koszorús Ferenc vezérkari ezredesnek parancsot adtam, hogy 1. páncélos-hadosztályával erőltetett menetben azonnal vonuljon Budapestre. Amikor a seregtest éle hajnalban az Árpád-híd elé érkezett, elrendeltem a menet biztosított megállását. Tölgyesy és Paksy Kiss csendőrezredeseket a Pannónia szállóban letartóztattam és még az éjjel a Várba hozattam.”¹⁴⁷

146 Erre Lázár nyilvánvalóan rosszul emlékszik, mivel Bonczos Miklós helyett júliusban még Jaross Andor volt a belügyminiszter. Jaross Andor Sztójay Döme kabinetjében 1944. március 22-től belügyminiszter az 1944. augusztus 7-i lemondásáig. Bonczos Miklós 1944. augusztus 7-től október 12-ig töltötte be a belügyminiszteri posztot.

147 Lázár.

Szakítsuk meg egy pillanatra a testőrparancsnok visszaemlékezését, és idézzük fel az egyik jelen lévő Zsigmond-Bodó András testőr lövész szakaszvezető szavaival a letartóztatás pillanatait:

„Papp-Kökényesdy Sándor testőr alezredes parancsnoksága alatt július 6-án éjjel a Rákóczi úti Pannónia Szállóhoz vonultunk ki két gépkocsival, géppisztollyal felszerelve. A sofőrök a gépkocsiban maradtak, mi pedig az alezredes úr kíséretében bementünk a szállóba. A portás a belépésünkor azonnal a telefonkészülékhez nyúlt, mire az alezredes úr egy gyors mozdulattal megfogta a csuklóját, és erőteljesen elemelte a készüléktől, majd testőrbajtársamat úgy állította a recepcióhoz őrségbe, hogy az említett telefonkészülék a bajtársam keze ügyében legyen. Ezzel megakadályozta a csendőr ezredes urak riasztását.

Ezután sietve tovább haladtunk az emeletre. Az alezredes úr erőteljesen kopogott az ajtón, ami hamarosan ki is nyílt. A két meglepett csendőrezredes slafrokban állt a szobában. A bejárat melletti fogason lévő pisztolytáskából az alezredes úr hirtelen mozdulattal kivette a két pisztolyt, és kérte az urakat, hogy öltözzenek át, és kövessék a Várba. Nyomatékkal ránk mutatott, akik csőre töltött géppisztollyal a kezünkben biztosítottuk a helyszínt, és a kocsihoz kísértük foglyainkat.”¹⁴⁸

A szolgálattelvő testőr visszaemlékezése után ismét adjuk vissza a szót Lázár altábornagynak:

„A hajnali órákban a csendőrséget eltávolítottam a fővárosból. Intézkedéseimről reggel fél hétkor Vörös Jánosnak, a Honvéd Vezérkar főnökének jelentést tettem, aki azokat jóváhagyta.

Eichmann, a Gestapo Sonderkommando megbízottja, a zsidódeportálás szakembere másnap törzskarával együtt elhagyta Budapestet. Ahogy hallottam, nagyon fel volt háborodva. Szándékukat megakadályozva mintegy 250 ezer fővárosi zsidó menekült meg az elhurcolástól. Amikor Bécsben a Gestapo foglya voltam, e ténykedésemet többször vetették szememre.”¹⁴⁹

Eddig az idézet. A fenti események közvetlen következménye lett, hogy a Kormányzó parancsára Budapest rendőrfőkapitánya külön rendőrségi szolgálati helyeket jelölt ki a gettó védelmére.

Összefoglalva tehát, Lázár és az általa parancsnokolt testőrség politikai és katonai tevékenysége, az 1944. október 15-én a budapesti Eskü téren, ma Petőfi tér, ifjabb Horthy Miklós elrablásakor, és október 16-án hajnalban a budavári Palota német és nyilas egységek általi elfoglalásakor kifejtett fegyveres ellenállása, a német szövetség-

¹⁴⁸ Zsigmond-Bodó, 1995.

¹⁴⁹ Lázár.

ges és a nyilas csoportok szemszögéből tökéletesen kimerítette a hazaárulás, ellenszégülés, hadi törvények által megfogalmazott összes kritériumát. Lázár mégis vállalva a következményeket és az életveszélyt, a Kormányzótól kapott parancsokat mérlegelés nélkül a rendelkezésére álló legkeményebb eszközökkel végrehajtotta. Ez a tevékenysége a hősiesség mintapéldája. Véleményem szerint kimondható, hogy életbevágóan fontos volt az a haladék, amit a „csendőrpuccs” és a gettó kiürítésének megakadályozásától 1944. október 16-ig a budapesti zsidóság nyert. A Bakó László és Endre László féle „csendőrpuccs” mögött meghúzódó budapesti gettó kiürítési szándékának megakadályozása sok elhurcolni szánt, üldözött zsidó ember átmeneti megmenekülését jelentette 1944. október 16-ig. Ezen idő alatt számosan átkerülhettek a különböző védett házakba, illetve elrejtőzhettek a civilek között, átvészelve az ostromot, túlélve a vészkorszakot.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

M 22536.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

Vádindítvány vitéz Lázár Károly testőr altábornagy ellen. H.151/45-IV. sz.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HM HIM HL)

„Javaslat a m. kir. testőrség szervezésére” HM HIM HL. 1920/Eln.1. – A Kormányzó Katonai Irodája 47/1920. számú irata, Magyar Királyi Testőrsegek parancsnoka 72. szám kt. 1920.

Felhasznált irodalom

Gögh Gábor-Monostori Péter: *A Magyar Királyi Testőrség Képes Krónikája 1920-1945*, Militaria Hungarica Kiadó, Budapest, 2011.

Lakatos Sarolta: „Csupán az emlék maradandó” Emlékképek Dr. Kállay Kristófné Vásárhelyi Vera életéből. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/userfiles/file/>.

Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései – a szerző Családi Archívumában.

Szakály Sándor: *Lázár Károly személyi anyaga*, In: Bangha Ernő: *A Magyar királyi Testőrség 1920-1944*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938-1945*. Lexikon és Adattár, Ister Kiadó Kft, Budapest, 2003.

Zólyomi László testőr lövész főhadnagy visszaemlékezései, a szerzővel folytatott levelezésből, Ausztrália, 1993. – a szerző Családi Archívumában.

Zsigmond-Bodó András volt testőr lövész szakaszvezető személyes közlései a szerzőnek, 1995. – a szerző Családi Archívumában.

Koszorús Ferenc ezredes – egy magyar katona és hős

Elöljáróban

„Ha ,történelmet’ írunk és a Magyarország sorsára döntően fontos eseményeket kell összefoglalnunk, akkor nemcsak a következményekre, hanem azok kiváltó okaira is rá kell mutatnunk! Az igazság keresésekor ugyanakkor ki kell küszöbölnünk az elfogultságot!”¹⁵⁰

Ezeket a szavakat nem a Harvard valamelyik történészprofesszora, hanem édesapám, Koszorús Ferenc ezredes mondta.

Bátor és példa nélküli 1944-es tettét bárki megirigyelheti. Hálásak lehetünk mindannyian Hantó Zsuzsának, aki a Koszorús Ferenc Emlékbizottság elnökeként, az Országgyűlés Hivatalának a támogatásával és az Amerikai Magyar Szövetség közreműködésével Koszorús Ferenc tiszteletére –*Embermentők sorsa a diktatúrákban* címmel sikeres konferenciát szervezett az Országház főrendiházi üléstermében. Hetvenöt évvel ezelőtt, 1944. július elején Koszorús ezredes sikerrel akadályozta meg a magyar zsidók deportálását Budapestről, amit Koszorús-akcióként ismerhetnek a történészek.

Horthy Miklós kormányzó 1944. június 26-án koronatanácsot hívott össze, ahol bejelentette, hogy a deportálásoknak véget kell vetni. ¹⁵¹

Koszorús Ferenc vezérkari ezredes, az I. páncélos hadosztály parancsnoka a Duna-parton 1944. július 2-án Lázár Károly altábornaggyal, a kormányzó testőrségének a parancsnokával találkozott. Lázár elmondta neki, hogy Horthy kormányzó parancsait a beosztottai nem teljesítik. Baky László belügyi államtitkár például figyelmen kívül hagyta Horthynak a deportálás felfüggesztéséről szóló utasítását. Tudomásukra

¹⁵⁰ Koszorús Ferenc Emlékiratai, 1987.

¹⁵¹ Turbucz, 2014, 203.

jutott, hogy június végén, július első napjaiban felfegyverzett csendőr alakulatokat rendeltek Budapestre, aminek célja a zsidók összeszedése, hogy deportálhassák őket. Ezt Bakyék a németekkel 1944. július 10-re tervezték befejezni, megkerülve a kormányzó akaratot.¹⁵²

Koszorús ezredes felajánlotta szolgálatait Baky László megállítására, feltéve, ha erre parancsot kap Horthytól. Koszorús ezredes a Horthyval való személyes találkozó során a kért parancsot megkapta, így harckocsijaival elfoglalta Budapest stratégiai pontjait, és készen állt arra, hogy akár erőszakkal is megtisztítsa a várost a csendőröktől.

A Koszorús-akció életeket mentett

A páncélosok megjelenését követően Baky harc nélkül kapitulált, így a budapesti zsidóság megmenekült a deportálástól és a borzalmas haláltól. Ahogy az egyik legismertebb túlélő, Tom Lantos, néhai liberális amerikai demokrata kongresszusi képviselő Koszorús ezredest az Egyesült Államok kongresszusában méltatta: Koszorús ezredes *„példa nélkül álló, kockázatos hőstette, amit igen veszélyes körülmények között hajtott végre, eredményezte azt, hogy Budapest nácik általi végleges birtokba vétele három és fél hónappal kitolódott. Ez az időszak számtalan zsidónak tette lehetővé, hogy biztonságot találjon Budapesten, és megmeneküljön a biztos haláltól. Ez tette lehetővé Raoul Wallenbergnek is, hogy sikeres és eredményes mentő küldetését megvalósíthassa. Mindezt nagy tisztelettel és büszkén szólok Koszorús Ferenc hősies, hazafias erőfeszítéseiről. Sok ezer család él ma, akik életüket az ő hősies cselekedetének köszönhetik, egy embernek, aki kitartott meggyőződése mellett a bizonytalan és veszedelmes időkben.”*¹⁵³

Koszorús Ferenc
(1899–1974)

Édesapám becsületes, humánus, igaz, de ugyanakkor szerény katona volt. Ugyan ezt ma már nem kell bizonygatni, de szomorú, hogy van néhány történész nemcsak Magyarországon, hanem az Egyesült Államokban is, akik nem törődve a tárgyilagossággal és a tényekkel, mégis lebecsülik és figyelmen kívül hagyják ezt a történelmi tettet. Sőt, azok ellenére, hogy a túlélők, az események egykori szemtanúi, továbbá dokumentumok és elismert történészek kutatásai támasztják alá Koszorús ezredes

¹⁵² Bokor, 1985, 45.

¹⁵³ Lantos, 1994.

visszaemlékezéseit. Kétségbe vonják, hogy Apám, Koszorús ezredes, aki elhatárolódott minden szélsőséges politikai irányzattól, becsületes szavahihető ember volt. Hozzászólásaikból látszik, hogy fogalmuk sincs az Ő jelleméről. Illetve ha mégis, akkor elhallgatják, mivel nem fér bele politikai világképükbe. Az sem zavarja őket, hogy ez valójában történelemhamisítás.

Néhány idézet egykori szemtanúktól

Nagy Ferenc egykori miniszterelnök szerint Koszorús ezredes *„nagy szolgálatot tett az emberiség ügyének, amikor 1944 júliusában meggátolta a nácikat a budapesti zsidóság deportálásában”*.¹⁵⁴

Gábor Róbert: *„Személyes parancsára a németellenességről ismert Koszorús Ferenc ezredes páncélos hadosztályával megakadályozta Bakynak azon tervét, hogy a budapesti zsidóságot is deportálja”*.¹⁵⁵

Saláta Kálmán: *„Júliusban Eichmann, Baky László és Endre László csendőrei segítségével a 250 ezres budapesti zsidóságot puccszerűen el akarta hurcoltatni. Az MFM¹⁵⁶ a kormányzót rávette, hogy (a kiugrás támogatására tartalékolt) elrejtett páncéloshadosztály bevetésével – miután annak parancsnoka Koszorús Ferenc ezredes – felajánlotta csapatait – megakadályozza Eichmannék tervét a budapesti zsidóság deportálására.”*¹⁵⁷

Lázár Károly altábornagy: *„Koszorús Ferenc ezredes németellenes magatartású és demokratikus felfogású volt. 1944 július havában intézkedéseimet hadosztályával rendkívül gyorsan és határozottan hajtotta végre: ...ezen ténykedése kb. negyedmillió zsidó deportálását hiúsította meg. Az ellenállási mozgalomban is részt vett és tisztjeit is ilyen irányba vezette.”*¹⁵⁸

John Lukacs, amerikai magyar történész: *„1944 volt Magyarország újkori történelmének legszomorúbb és legtragikusabb éve. Akkor is voltak becsületes, jó magyarok; de nevük majdhogynem ismeretlen. A jó Isten persze tudta és tudja. De egy-két hősről emlékezzünk. Ilyen volt Koszorús Ferenc ezredes. Számtalan életet mentett meg, de mindennek mélyén létezett az ő valódi emberszeretete. Az ő munkája nem egyszerűen a magyar politikai történelem része, hanem mindenkori nagy magyar érték.”*¹⁵⁹

¹⁵⁴ Nagy, 1950.

¹⁵⁵ Gábor, 1988, 35.

¹⁵⁶ A Magyar Függetlenségi Mozgalom – az a magyar demokratikus németellenes polgári mozgalom, amely hangot talált a kormányzó környezetével is. (A szerző).

¹⁵⁷ Csicsery, 1989, 97.

¹⁵⁸ Lázár, 1945.

¹⁵⁹ Hantó–Szekér, 2017, 8.

Némi elégtétel, hogy Gönz Árpád köztársasági elnök Koszorús Ferencet 1991-ben vezérezredessé léptette elő.

Egyébként nemcsak a szélsőbal, hanem a szélsőjobb is támadta és támadja édesapámat. Álljon itt egy idézet az Argentinában működő Hungarista Mozgalom egyik 1960-as publikációjából: *„Sztálin szörnyű hordái már a kárpáti hágókat támadják, miközben a magyar páncélosok a budapesti zsidókat védik. Ha az egyik ellenség támadja a Kárpátokat, addig hadd maradjon benn a másik a fővárosban... A zsidóság még mindig fontosabb a magyar népnél.”*¹⁶⁰

Azt is állítják a kételkedők, hogy a Koszorús-akció nem zsidókat akart menteni, hanem Horthy Miklóst akarta megóvni egy tulajdonképpen nem létező puccstól. Miközben Horthy Miklóst azért kellett védeni, hogy érvényre juttassa a kormányzói akaratot, a júniusi koronatanácsi döntést. Vagyis tagadják Édesapám szándékát, ami Baky puccszerű intézkedéseit volt hivatott megakadályozni, beleértve a budapesti zsidók deportálásának megghiúsítását.

De vizsgáljuk meg, Apám miként tájékoztatta tisztikarát a Koszorús-akció megindítása előtt: *„a legfelsőbb parancs megtagadóból kikényszerítjük a parancs teljesítését... Most vannak olyanok, akik... magyar állampolgárok százezreit törvényellenesen egy idegen államhatalom önkényének akarják kiszolgáltatni. A Honvéd Eskü és a magyar katonabecsület tőlünk azt kívánja, hogy akadályozzuk meg ezen áruló becstelenségeket.”*¹⁶¹

Találkozhatunk olyan váddal is, miszerint Koszorús ezredes Szálasira is felesküdtött volna, holott Szálasit a németek október 15-én segítették hatalomra, miközben Koszorús ezredes már 1944. szeptember 22-től kórházban volt. (Ezt követően pedig – szökésben – a Gestapo elől!)

De mire fel ez a lázas, vehemens és alaptalan igyekezet? A kételkedők egyike egyébként megadja a választ: *„Akik ma Koszorúst ünneplik, holnap Horthynak mint hős embermentőnek fognak szobrot állítani!”*¹⁶²

Ez valójában a történelem relativizálása, aminek nincs köze a tárgyilagossághoz! Apám nem politizált! Ugyan parancsra cselekedett, de a feladatot önként vállalta! Ma nehéz felidézni az akkori viszonyokat, amikor nem lehetett senki sem tisztában azzal, hogy a magyar államapparátus, a honvédség a kormányzó parancsát végrehajtja-e! Koszorús ezredes azok közé tartozott, akikre Horthy Miklós biztosan számíthatott! Így aztán a páncélos hadosztály vezérkari főnökeként a legfelsőbb német vezetés szándékait sikerült megghiúsítania 1944 júliusában, amit a nácik nem felejtettek el neki!

160 Koos, 1960, 237.

161 Emlékiratai, 59.

162 Karsai, 2014.

Jánossy hadnagy visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy a Koszorús-akciót követő hetekben az 1. páncélos hadosztályt azért távolították el Budapestről, mert kormányzóhű volt, és kulcsszerepe lehetett volna Magyarország háborúból való kilépésében.¹⁶³

Amikor apámtól megkérdezték, hogy miért írta le azt, hogy miként történtek az 1944. júliusi események, az ezredes azt válaszolta, hogy a magyar jövőnek tartozott vele! Méghozzá azért, és most szó szerint idézem őt: „... mert igen jellemző arra a korszakra, és – mindenekelőtt igen nagy bizonyító erővel bír azon rágalmak ellen, amelyek alapján Magyarországot sírba fektették.”¹⁶⁴

Nem kétséges, hogy édesapám, Koszorús ezredes igaz magyar katona volt, aki egyaránt elítélte a Magyarországra veszélyes kommunizmust és a nácizmust.¹⁶⁵

Esete hatásos cáfolat arra is, hogy Hitlerrel „a kisebbik rosszat választottuk.” Apám ezt azért tartotta hazug és buta álláspontnak, mert a német nép vezére „egészen rövidlátóan indított háborúival és... dilettáns hadvezérkedésével ránk és a világra szabadtotta a bolsevizmust...”¹⁶⁶

Annak pedig nem volt sok értelme, sőt semmi értelme nem volt, hogy „Hitler néhány havi további egzisztenciájáért” 1944-ben „szisztematikusan kiraboljanak minket és sok fiatal magyar az életét áldozza”!¹⁶⁷

Koszorús ezredes a magyar vezérkar jelentős részének 1944. október 15-i magatartását, a Legfelsőbb Hadúr elárulását élesen elítélte!

A háború után Koszorús ezredes azt a megbízást kapta Washingtontól, hogy magyar katonákból álló szervezetet hozzon létre. Azért rá esett a választás, mert háttérvizsgálattal 1951. december 6-án Koszorús Ferencsel kapcsolatban arra a következtetésre jutottak, hogy ő „a magyar hadsereg egyik legmagasabb rangú egykori tisztje, akinek a múltja tiszta, mivel sem a nácizmus, sem a kommunizmus nem ejtett foltot becsületén. Ezzel a magyar veteránok jobbik felének a tiszteletét egyöntetűen sikerült kivívnia!”¹⁶⁸

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Családi levéltár.

Koszorús Családi Archívum.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bokor Peter: *Zsákutca. A Századunk sorozat interjúi*, Minerva, Budapest, 1985, 45.

163 Idézünk a hadnagy visszaemlékezéseiből: „Nézetem szerint a háborúból való kiugrásunk, bár vér árán, de sikerült volna, ha a páncélos erők a fővárosban maradnak”. Jánossy, 1945.

164 Emlékiratai, 53. o.

165 Emlékiratai, 53. o.

166 Emlékiratai, 173. o.

167 Emlékiratai, 173. o.

168 2006-ban a titkosítás alól feloldott 1951. december 6-i jelentés. In: Koszorús Családi Archívum.

- Csicsery-Rónay István (szerk.): *Fejezetek a Független Kisgazdapárt 1945-ös küzdelméből*. Occidental Press, Washington D.C, 1989.
- Gábor Róbert: *Az Igazi Szociáldemokrácia: Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948*. Századvég Kiadó, Budapest, 1988.
- Jánossy hdgy.: *Nyilatkozat 1945. augusztus 17*, B. 655/1947.
- Karsai László: *Koszorús és a pesti zsidók*. In: *Népszabadság*, 2014. július 8.
- Koós Kálmán: *Voltunk, vagyunk, leszünk*. A Hungarista Mozgalom Kiadása, Argentína, 1960.
- Koszorús Ferenc: *Emlékiratai és tanulmányainak gyűjteménye*. Magyar Történelmi Kutató Társaság Kiadványa, Universe Publishing Company, New York, 1987.
- Lázár Károly: *Nyilatkozat 1945. aug. 23*, 2089 szám./lg.biz.1945.
- Representative Lantos (CA): *Ferenc Koszorus: A Hero of the Holocaust*. Congressional Record, 1994. May 26, p. E1109.
- Nagy Ferenc: *Nyilatkozat 1950. augusztus 9*. In: Koszorús Családi Archívum
- Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014.

Ismerjük meg jobban őket!

Zsidó embermentők 1944–45-ben¹⁶⁹

Mint az eddig elmondottakból is kiderült, mindmáig nem igazán ismerjük a második világháború alatti magyar ellenállás méreteit, formáit, egyes alakjait, a zsidóüldözéseket illetőleg pedig nem igazán ismerjük az úgynevezett keresztény embermentők tevékenységét. Ami kevés az utóbbi vonatkozásában rögzült a köztudatban, az alig több mint a háborúban semleges államok magyarországi diplomáciai képviselőinek embermentő tevékenysége 1944 második felében. Keresztény magyar segítőikről és az adott keretek között önállóan cselekvő embermentőkről csak ritkán esik szó.

Még kevésbé ismerjük, a faji törvények szerint zsidónak számító, embermentők történetét. Ez az első pillanatban meglepőnek tűnő tény nagyon egyszerű okra vezethető vissza. A zsidó embermentők tevékenysége túlnyomó többségében így vagy úgy a magyarországi¹⁷⁰ cionista mozgalomhoz kötődött, amelynek – jóllehet immár több mint 100 éves múltra tekint vissza – szintén nem ismerjük igazán részleteit és hiteles történetét. Ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy a magyarországi – különösen a trianoni magyarországi – cionizmus gyakorlatilag örökös opozícióban lévén a *main stream*mel, mind a neológ, mind az ortodox hitközségekkel, mind pedig a szekuláris zsidók túlnyomó többségével, nyilvánvalóan nem volt népszerű az itteni zsidók körében a második világháború előtt, és más okokból a kommunista érában sem. Ami kevés pedig ebből az ellenállásból, embermentésből ismerté vált, azt utóbb elkönnyvelték baloldali, sőt kimondottan kommunista ellenállásnak, meghamisítva, átminősítve az egyes akciókat.

169 Az Országház főrendiházi üléstermében az Országgyűlés Hivatala, a Koszorús Ferenc Emlékbizottság, és az Amerikai Magyar Szövetség szervezésében 2019. november 14-én tartott Koszorús emlékkonferencián elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

170 Értelemszerűen beleértve az 1918/19-ben elszakított (és 1938–1941 között visszacsatolt) területek zsidó mozgalmait.

A Kasztner Rezső személyére és tevékenységére koncentráló terjedelmes irodalomtól és néhány más publikációtól¹⁷¹ eltekintve az elmúlt harminc év történetírása is adós a zsidó embermentők tevékenységének feltárásával. Jóllehet ez a tevékenység a legszorosabban összekapcsolódott, talán nem is meglepő módon, az akkori magyar embermentő akciókkal és az ezirányú nemzetközi diplomáciai tevékenységgel. Az eddigi előadások során¹⁷² nem hangzott el olyan név, Koszorús Ferenc ezredestől vitéz dr. Batizfalvy Nándor rendőrkapitányig, akikkel a zsidó embermentők ne kerültek volna kapcsolatba, vagy akár ne dolgoztak volna együtt szorosabban. A nemzeti ellenállás egyik fő szervezőjével, a többször említett Soós Gézával kezdve a szálak Komoly Ottó cionista vezető részvételével a *Kiugrási Irodán* keresztül egészen ifjabb vitéz nagybányai Horthy Miklósig elvezetnek. A délelőtti során megemlített három antiszemita embermentő¹⁷³ közül kettő, dr. Makkai János újságíró, képviselő és Mester Miklós¹⁷⁴ politikus ugyancsak kapcsolatban állt, alkalmilag együtt működött az alább ismertetendő zsidó embermentők egyikével-másikával.

Dr. Berend Béla a „holokauszt szent embere”, vagy „náci kollaboráns”

Az „együttműködés” legszélsőségesebb példája a cionista mozgalom jobboldali eszmeiségéhez tartozó, mindmáig ellentmondásos megítélésű dr. Berend Béla.¹⁷⁵ Berend 1944 májusától az ismételten átszervezett Központi Zsidó Tanács tagja lett, de cionista nézetei¹⁷⁶ és szélsőjobboldali kapcsolatai miatt nem élvezte a tanács többi tagjának bizalmát. Berend radikális disszimilációt valló céljait követve a zsidóellenes népiártás éveiben taktikai okokból kapcsolatokat épített ki a Magyar Zsidókérdés Kutató Intézet igazgatójával, Bosnyák Zoltánnal, a fajvédő vitéz dr. Endre László pártfoglaltjával, és megpróbálkozott az „antiszemitizmus cionizálásával”. A zsidók kíváncsiaknak tartott kivándoroltatásához¹⁷⁷ megkísérelte igénybe venni az antiszemiták „segítségét”. A rabbi 1944 márciusa után több levelet is intézett Endre László államtitkárhoz, a magyar zsidóság deportálásának egyik fő felelősehez. Közös nacionalista alapjukra

171 Cohen, 2002, Salamon, 2016.

172 Lásd e kötetben.

173 Lásd Ujváry Gábor tanulmányát ebben a kötetben.

174 Mester ezirányú tevékenységét lásd: Mester, 2012.

175 Eredeti neve Presser Béla, Szigetváron volt főrabbi 1937 és 1944 között.

176 Egy ismerője szerint Berendben volt valami „forradalmi, anti-asszimiláns és antikapitalista”, permanens konfliktusban az utóbbi gazdag asszimilánsokként leírt hitközségi vezetőséggel.

177 Utólagos magyarázata szerint a cionizmus és az antiszemita fasizmus közös célja ekkor az európai társadalmak szegregáció általi „zsidómentesítése”.

Berend Béla (1911– 1987)

hivatkozva próbálta megóvni a magyar zsidóság életét, azzal érvelve, hogy ha a zsidók életét megkímélnék, akkor azok a háború után úgyszólván kivándorolnának Palesztinába. „Egy a célunk” – győzködte Endrét – „miért ne csinálnók együtt?”¹⁷⁸

Már kevéssé magyarázható, hogy az üldöztetések közepette 1944. július 29-én Bosnyák Zoltán intézetének hetilapjában, a Harcban „Egy rabbi a zsidók tömeges megkereszteléséről” címmel a kitéréseket elítélő és értelmetlennek nyilvánító nyilat-

kozatot tett közzé: *„A zsidóságból kilépni nem lehet. Évezredek alatt kifejlődött faji tulajdonságokat, sajátos lelkiséget nem lehet úgy letenni, mint egy ócska kabátot. Tesztileg-lelkileg zsidó marad a zsidó akkor is, ha felvételi is magát valamely keresztény egyházba, vagy ha felekezetenkívülivé lesz. Nem-zsidóvá – nem-zsidó felmenőktől – csak születni lehet, azzá keresztelődni sohasem!”*¹⁷⁹

Ugyanakkor Berend a nagygettó rabbijaként aktív szerepet játszott Budapesten a nyilas hatalomátvétel után az üldözött zsidók védelmében. Tevékenységével zsidók életét mentette meg, engedményeket szerzett, példamutatóan ellátta rabbinikus funkcióit. Vádlói szerint nyilas kollaboráns volt, míg védői szerint külön utas módszereivel a nyilas razziák során számos életet mentett meg, a holokaust „szent embere” volt.

Korábbi kapcsolatait felhasználva 1944. december 15-én levélben szólította fel a Nyilaskeresztes Párt vezetőit, hogy *„Toroljanak meg minden rémtettet, amit karszalagos banditák követnek el, mert ezek a halálra rémült, védtelen, üldözött zsidókon elkövetett, kegyetlen gyilkosságok örök időkre beszennyezik a Nyilaskeresztes Párt és a magyarság nevét az egész művelt emberiség és a világ közvéleménye előtt. [...] Kérjük a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalomtól, hogy saját reputációja érdekében, biztosítsa a gettó lakók védelmét, pusztá életét, a szűkösen megszabott napi élelemfejadagot és fegyelmezett pártszolgálatosaival tartsa távol a gettótól meg a védett házaktól az*

178 Mint a bírósági tárgyalásán később bevallotta, ez részéről nem naivitás, hanem pusztán merő taktikázás volt: „Világos, hogy megpróbáltatások idején, a népünk életéért aggódóknak a hatalmat gyakorlókhoz kell utat találniuk. És fanatikus, megszállott örültekkel szemben a lipóttmezei kezelés módszereit alkalmazni, vagyis »Napoleonra« ráhagyni, hogy ő valóban Napoleon, a »császárra«, hogy ő a császár, és így tovább, és engedményeket, időnyerést, halasztást kell kicsikarni tőlük.”

179 Berend később azzal védekezett, hogy interjújában a hamis mentsvárat ígérő kikeresztelkedés ellen a zsidók érdekében beszélt, de valószínű, hogy itt leginkább a kikeresztelkedettek elleni ellenszenv megnyilvánulásáról lehetett szó, amit az is alátámaszt, hogy már 1940 decemberében – munkaszolgálatos rabbiként – a honvédelmi miniszterhez intézett beadványában a „gazdag”, kikeresztelkedett muszlok kedvező helyzetét nehezményezte, szemben a szerinte kizárólagos szenvedést megélt szegény hithű zsidókkal.

árpád sávós nyilas karszalaggal visszaélő, közönséges rablókat és gyilkosokat, mert ezek csak szegényt hoznak és gyalázatot a Hungarista Párt nevére.”

Kollaborációval, hívei elárulásával vádolva 1945 májusában letartóztatták, „nyilas rabbiként” a Népbíróság tíz év börtönre ítélte, de másodfokon – valószínűleg a hitközségi vezetők intervenciójára és kommunista nyomásra, akik nem kívántak egy rabbiból mártírt kreálni – felmentették.¹⁸⁰ Berend 1947-ban az Egyesült Államokba emigrált. A hetvenes évek második felében saját szerepe történeti megítéléséről sikertelen pereket folytatott az alakját a *Szent Imre induló* című regényében negatívan megörökítő Moldova György íróval és Randolph L. Braham holokauszt kutatóval.

A „kis” és a „nagy” vonal

A zsidó embermentésen belül alapvetően – a korabeli zsargon kifejezéssel élve – két fő irányzatról lehet beszélni, az úgynevezett „kis”- és a „nagy vonal”-ról. A „kis vonal”-on azt az irányzatot értjük, amelyik hangsúlyosan nem nagy tömegek, hanem egyes – valamilyen (gyakran ideológiailag motivált) szempont alapján kiválasztott – emberek mentésére törekedett. A „kis vonal” elsősorban a Magyarországra menekült lengyel és szlovák ifjúsági cionista aktivisták és magyarországi elvbarátaik tevékenységét foglalja magába, akik a német megszállás után embereket szöktettek át¹⁸¹ Romániába (és kisebb mértékben az „önálló” Szlovákiába), akik – a nyilas uralom alatt – rengeteg hamis iratot gyártottak, és korlátozott mértékben akár fegyveres ellenállással is próbálkoztak. A „kis vonal” fiatal munkatársai – alkalmilag rivalizálva is (például az „Üvegház”-ban) – együttműködtek a „nagy vonal” irányítóival, de tevékenységük hangsúlyosan nem nagyobb csoportok, hanem csak egyes kiválasztott személyek mentésére korlátozódott.

A „kis vonal”-al ellentétben a „nagy vonal”, amelynek tevékenysége mint utólag már tudjuk, ugyancsak korlátozott volt, az előbbinél azért nagyobb szabású eredményre vezetett. A magyarországi zsidó tömegek megmentésére tett kísérletet. Először az egész magyarországi zsidóságra, amely az 1938-1941-es területi visszacsatolások után, a kikeresztelkedettekkel együtt, meghaladta a 800 ezer főt, majd a visszacsatolt területek és a „trianoni” vidéki zsidóság deportálása után a budapesti zsidóság megmentésére. Ez utóbbi esetben viszonylagos sikerről is lehet beszélni. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy Európa utolsó, lakóival együtt megmaradt, gettója Budapesten volt, nem is egy, hanem kettő. Az úgynevezett nagy gettó 68-70 ezer la-

¹⁸⁰ Munkácsi, 1996, Veszprémy, 2017.

¹⁸¹ Számukat körülbelül 2000 főre becsülik.

kosával és a nemzetközi gettó körülbelül 30 ezer fővel. Az ide zsúfolódott hatalmas embertömeg, a mintegy tízezernyi betegségben elpusztult, éhen halt, nyilas hordák által meggyilkolt áldozattól eltekintve, túlélte a háborút. Ez többek között a zsidó embermentők tevékenységének eredménye is volt.

A „nagy vonal”-on belül két különböző irányzatot szoktunk megkülönböztetni, az úgynevezett „német” és a „magyar” vonalat. Ami persze ilyen formában nem maradéktalanul igaz, mivel ezek az emberek, minden lehetséges forrást megkeresve és mindenfelé próbálkozva, folyamatos kapcsolatban s nem ritkán éles konkurenciaharcban álltak egymással, ám a lehetőség szerint próbáltak a közös cél érdekében együttműködni.

A „német” vonal egyrészt a megszálló német hatóságokkal kialakított kapcsolatokat jelentette. 1944. április 5-én dr. Kasztner Rudolf és Joel Brand a Magyar Cionista Szövetség és a Mentőbizottság képviselői¹⁸² találkoztak személyesen a Michael Weissmandel rabbi ajánlólevelét is bemutató, cionista körökben „Vili”-nek nevezett, Dieter Wislicenyvel. A találkozóra Wisliceny Szent István parkban rekvirált lakásán került sor. Wisliceny kijelentette, hogy a német hatóságok nem a zsidók gettózása vagy deportációja végett érkeztek. Erre csak akkor kerülhet sor, ha ezt a magyarok – „az SS feje felett” – Berlinton követelik. Velük¹⁸³ „a zsidó tömegek megmaradásáról” lehet tárgyalni. A nagy terv részeként elsőként 10 ezer magyar zsidó megmentése fejében kétféle millió dollárt kért, mely összeg 10%-át „előlegként” pengőben¹⁸⁴ egy héten belül. Az összeg ellentételeként Kasztnerék a több menetben zajló tárgyalások során kérték: a kistarcsai internáltak és a Röck Szilárd utcai toloncházba, a volt rabbiszemináriumba hurcolt túszok és véletlenszerűen letartóztatott személyek szabadon bocsátását, a pesti embervadászat megszüntetését, a zsidóknak három hónapig az országban való maradását.

Némi huzavona és Himlerrel történő egyeztetés után Wisliceny és Kasztner csak abban egyeztek meg, hogy a náci hatóságok fejenként ezer dollárért lehetővé teszik hatszáz palesztinai bevándorlási engedélyhez jutott személy Spanyolországon, illetve Svájcban keresztül kivándorlását.¹⁸⁵

A német „vonal” továbbá az SS-szel, a *Gestapo*-val, Adolf Eichmann-nal és Kurt Becherrel való tárgyalásokra is kiterjedt. 1944. április 5-től az SS birodalmi vezető-

182 Weissmandel eredetileg az ortodox br. Freudiger Fülöpöt, a cionista Kahán Niszont és a neológ Weisz Edit bárónőt ajánlotta Wisliceny figyelmébe.

183 Wisliceny az úgynevezett Európa-tervre utalt, egymillió zsidó semleges területre való kiengedésére teherautók és más áruk fejében.

184 Egy dollár akkori feketepiaci átváltással 6,5-8 pengő, hivatalos forgalom, jegyzés USD-ben nem volt 1941 nyarától.

185 1944. április 9-én, a cionisták 92 ezer dollárt fizettek, és 12 nap múlva még további 75 ezret a németeknek. Ekkor Eichmann még közvetlenül nem vett részt a tárgyalásokon, de – a vidéki zsidóság begyűjtését és gettósítását szervezendő, Munkácsra utazott Wisliceny távollétében – április 21-én jelen voltak beosztottai: Hermann Krumei és Otto Hunsche. Összeségében végül az akció során Kasztnerék 6,5 millió – nagyrészt a PIH által összegyűjtött – pengőt fizettek Eichmannéknak.

je Heinrich Himmler engedélyével Adolf Eichmann és munkatársai a német kémelhárítás közvetítésével tárgyalásba kezdtek a magyarországi cionistákkal. A cionisták célja az volt, hogy a magyar zsidók legalább egy részének sorsára pozitív hatást fejtsenek ki. Az SS-szel történő tárgyalások három szakaszban zajlottak. Az első tárgyalássorozat a németek bejövetele utáni öt hétben történt a cionisták kezdeményezésére. Eredménye az úgynevezett Kasztner vonat lett. A második szakasz május 8-tól Kasztner társának, Joel Brandnak kudarcba fulladt isztambuli missziója volt, míg a harmadik, a Saly Mayer svájci Joint-megbízott, Kurt Becher SS-Obersturmbannführer és Kasztner közti tárgyalássorozat, 1944 második felében és 1945 első hónapjaiban zajlott.

Kasztner Rudolf (1906–1957)

A „magyar” vonalon az akkor regnáló legális magyar államhatalommal való együttműködésig tudunk eljutni, akár a nyilas külügyminisztert, báró dr. Kemény Gábort is beleértve.

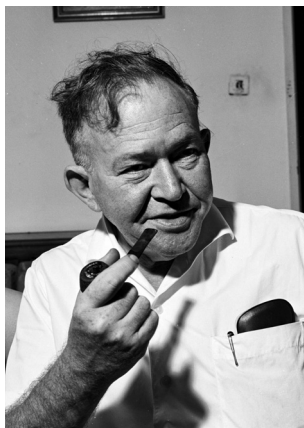
A „német” vonal

Az alábbiakban vázlatosan bemutatandó „német” vonal hátteréhez feltétlenül tudni kell, hogy 1944 első felében részben a Szovjetunió és a nyugati szövetségesek esetleges szembefordítására irányuló szándékból, részben a sorozatos katonai vereségek által indítva, az SS birodalmi vezetője, Himmler egyre sürgetőbbnek érezte, hogy felvegye a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel. Ehhez, túszként kezelve, a német fennhatóság alatt álló területeken található utolsó, még megmaradt, magyar és Magyarország menedéket talált zsidóságot kívánta felhasználni.

Ez volt az oka annak a meghökkentő ajánlatnak, amelyet a magyar zsidóság deportálásának könyörtelen szervezője Adolf Eichmann tett Brand Joel-nek, a szomszédos országok (Lengyelország, Szlovákia, Horvátország és Szerbia) üldözött zsidóinak menekítésére és segélyezésére 1941-ben alakult illegális cionista Budapesti Mentő- és Segítőbizottság egyik vezetőjének.

JOEL BRAND

Joel Brand Németországban, Erfurtban nevelkedett és érettségizett, miután családja 1910-ben odaköltözött. Reálgimnáziumi tanulmányai befejeztével, tizenkilenc évesen világ körüli utazásra indult, amelyről 1930-ban tért vissza időközben elhunyt apja he-

Joel Brand (1906 –1964)

lyettesítése céljából. A család tulajdonában levő telefontársaságban dolgozott. 1933 elején, röviddel a Reichstag fölgyújtása előtt, a nemzetiszocialista hatóságok letartóztatták, ismerve baloldaliakkal és kommunistákkal szimpatizáló tevékenységét. 1934-ben kitiltották Németországból. Előbb Kolozsvárra ment, majd 1935-ben áttelepült Budapestre, ahol szintén a telefonos családi cégnél kapott állást.

Brand fiataalkori eszményeiből kiábrándulva, cionistává lett, palesztinai kivándorlásra készült. A Dror-Há-somér Há-cáir közös mezőgazdasági felkészítésében részesült Miskolcon. Ekkor ismerkedett meg későbbi feleségével, Hansival (Hartmann Hajnalka), akivel 1935 végén összeházasodott. Feleségével kötődét létesített, amely a későbbi

háborús időkben jól jövedelmezett. Cionista tevékenysége politikai síkon elmélyült, több cionista szervezet vezetőségébe is beválasztották. A negyvenes évek elejétől pénzadományok gyűjtésével és a Magyarországra menekült zsidók támogatásával tűnt ki. 1942 tavaszától fontos szerepet töltött be a lengyelországi és szlovákiai zsidó menekültek ma-

Hansi Brand

gyarországi elhelyezésében és bújtatásában. Ebben az időben lett ismert, befolyásos személyiség a menekültekkel foglalkozó körökben, főleg magyar és német kémelhárítókkal, valamint félvilági körökkel fenntartott eredményes kapcsolatai folytán. Joel Brand tapasztalatai és korábbi ismeretsége Springmann Sámuellel vezetett a diplomata- és előkelő körökben jó kapcsolatokkal rendelkező órá-ékszerész beszerzéséhez a Mentőbizottság akcióiba.

Springmann javaslata alapján fölvtették a futárkapcsolatot az isztambuli és svájci cionista szervezetekkel. Ezek között meghatározó fontossággal bírtak a Szohnut égisze alatt működő Mentőbizottság isztambuli és genfi kirendeltségei, valamint a cionista ifjúsági szervezetek tetőszervezete, a Heháluc, amely a palesztinai szakszervezethez (Hisztádrut) kötődött, továbbá a Zsidó Világkongresszus és a Joint. Más külföldi tényezőket is megkörnyékeztek. Így például megemlítendő a Kasztner Rudolf által fogalmazott és a budapesti olasz katonai küldöttség egy tagján keresztül továbbított memorandum gr. Gian Galeazzo Ciano olasz külügyminiszterhez, kérve, hogy járjon el a németeknél a zsidók sorsának könnyítésében. A reménytelen eljárás szerény pozitív eredményeként harminchat szlovák zsidót sikerült is megmenteni.

Az enyhébb Kállay-korszak légkörében sikerült megszervezni több cionista vezető találkozását Szegedy-Maszák Aladárral és Nemestóthy Dénessel, a Külügyminisztéri-

um politikai osztályának vezetőivel. A zsidó résztvevők többek között kérték a zsidók Magyarországra való menekülésének megkönnyítését és a menekültek legalizálását. Egy további találkozón Tildy Zoltán református lelkésszel, a Kisgazdapárt egyik vezető-jével ismertették elképzelésüket a magyarországi zsidókérdés háború utáni kezeléséről.

Budapesti Segélyező- és Mentőbizottság

A Mentőbizottság intézményes létrejötte és működése a hasonló nevű és célzatú palesztinai és isztambuli kirendeltség megszervezése nyomán jött létre. Magyarországon hasonló szervezkedés – eredetileg észak-erdélyi és budapesti cionisták összefogásával – már korábban, 1941 októberében kezdődött. A magyarországi zsidó vezetés által hivatalosan soha el nem ismert Mentőbizottságot 1943 januárjában újjászervezték Kasztner Rudolf kezdeményezésére. Oka, a menekülők számának drámai növekedése és a mentési módszerek tökéletesebb alkalmazásának szükségessége.¹⁸⁶ A Mentőbizottságnak három fő célja volt: további embercsempészet Magyarországra, a menekültek viszonylagos biztonságba juttatása, és az önvédelem előkészítése. A harmadik, utolsó cél nem forrt ki még terveikben sem, így nem kerülhetett alkalmazásra.

A német megszállásig a Mentőbizottság tevékenysége a lengyel és szlovák területekről származó, illetve még ott élő zsidóság megsegítésére és a sorsukról beszámoló folyamatos híradásra terjedt ki. A szervezet hivatalos vezetője Komoly Ottó, a Magyar Cionista Szövetség elnöke, ügyvezető alelnöke és tényleges vezetője dr. Kasztner Rudolf, pénztárosa, a futárszolgálat vezetője a lengyelországi származású ékszerész Springmann Sámuel, aki a német megszállás után Isztambulba távozott. A lengyelországi és az 1942-es szlovákiai deportálások elől menekülő zsidók áthozatalát Magyarországra Joel Brand és felesége Hartmann Hajnalka szervezték.¹⁸⁷

Az ideológiai és tevékenységi megosztottság légkörében a cionista ifjúsági mozgalmak gyanúval viseltettek a Mentőbizottság iránt. Ez káoszba dönthette volna az embercsempészt és a menekültek ügyeinek szükségesen szervezettebb intézését. A hálucok vonakodtak önállóságukat föladni, habár a Mentőbizottság egyes tagjai, mint

186 A Mentőbizottság 1943. november 22-i beszámolója szerint ekkor körülbelül tizenötezer zsidó menekült tartózkodott Magyarországon. Ez a szám nem vette figyelembe a lengyel és más zsidó menekültek jelentős részének időközbeni távozását Magyarországról, és nem foglalhatta magában a később menekültek számát. A német megszállás után, a magyarországi török nagykövetség által kiadott memorandum huszonötezer, többnyire lengyel és szlovák zsidó menekült tartózkodásáról adott számot.

187 További fontos tagok: Szilágyi Ernő a marxista cionista Há-Somér há-Cáir csoport nevében, Fränkel (Fraenkel) Jenő, a vallásos cionista Mizráhi csoport elnöke, Krausz Miklós, a certifikátok szétosztását intéző Palesztina Hivatal vezetője, Brand unokaöccse, Biss András/Endre/Andor, és a hamis iratok készítéséért felelős dr. Roth Siegfried. A cionista ifjúsági mozgalmakkal való kapcsolatokat a Kasztner vonattal távozó Mose Rosenberg a Zsidó Nemzeti Alap vezetője, Szilágyi Ernő, a Felépítési/Újjáépítési Alap (Keren há-Jeszod) vezetője és a szlovákiai menekült Perc (László) Révész tartották.

Brand és Springmann, gazdagabb tapasztalatot és érdemdús szervezőképességet képviseltek. Szerencsére, a személyes kapcsolatokra épülő bizalom, amely a különböző mozgalmi tagok között jött létre, segítette a nézeteltérések elsimításában, például a Szlovákiából származó Révész Perek érdemeinek köszönhetően.

A Mentőbizottság tagjai politikailag kötődtek a palesztinai politikai pártokhoz és Kasztner baráti köréhez. A legdominánsabbak a Szohnut vezetőségének többségi pártjához, az Ihud-Mápájhoz tartoztak. A magyar zsidóság jellegzetes megosztottságára vall, hogy a Mentőbizottságban a legnagyobb magyarországi cionista párt, a Mizráhi, mely nem tartozott az akkori baloldali háluci, szocialista színezetű millióhoz, csupán marginális képviselőhöz jutott. A bizottság munkáját – a külföldi szervezeteken, elsősorban az isztambuliban, túl – anyagilag br. Weiss Edith mellett leginkább magyarországi ortodox magánszemélyek és az ortodox Hevrá kádisá támogatta.

A Szlovákiából és Lengyelországból sok menekültet sikeresen Magyarországra szöktető Mentőbizottság szoros összeköttetésben állt a Gisi Fleischmann és R. Hájim Michael Ber Weissmandel vezette, a pozsonyi Zsidó Tanács égisze alatt működő illegális pozsonyi Mentőbizottsággal és több lengyelországi földalatti csoportosulással, illetve az akciókat részben finanszírozó törökországi, svájci és palesztinai zsidó szervezetek képviselőivel. A Mentőbizottság folyamatosan tájékoztatta a nagy zsidó szervezetek irányító szerepet is betöltő isztambuli és svájci képviselőit a németek által megszállt Európában történő fejleményekről. Rendszeres jelentéseik címzettjei többek között a Jewish Agency isztambuli vezetői, valamint Saly Mayer a Jointtól és Nathan Schwalb, a He-Háluc nemzetközi igazgatója.

Adolf Eichmann ajánlata

1944. április 24-én vagy 25-én – a vidéki zsidók gettósítását a helyszínen irányító Dieter Wisliceny helyett – Adolf Eichmann átvette a cionistákkal folytatott tárgyalások vezetését. Egy a cionistákkal is együttműködő Abwehr ügynök útján üzent az általa vezető cionistának tekintett Joel Brandnak, a Váádá egyik vezetőjének, hogy egy újabb egyezség keretében „emberéletet/vért áruért” „Blut gegen Ware” akció, az SS bizonyos, Magyarországon kívül megszerzendő javak ellenében hajlandó volna „eladni” egymillió zsidót.

Szándékában áll engedélyezni, hogy Brand külföldre utazzék, és kapcsolatot létesítsen a nemzetközi zsidó szervezetek és a nyugati szövetséges hatalmak képviselőivel. 1944. május 8-án Dieter Wisliceny bizalmasan közölte Kasztnerrel, hogy megszületett a döntés a magyarországi zsidók „teljes körű deportálásáról”. Újból felvetődött

a „vért áruért” *Blut gegen Waren* („blood for goods”) terv. Egymillió zsidó életének megkímélése, elengedése a Birodalomnak szállítandó 10 000 teherautó, továbbá nagy mennyiségű használati és élvezeti cikk [szappan, kávé, tea], valamint meg nem határozott mennyiségű wolfram és egyéb katonai célú hadianyag ellenében. A megállapodási javaslat szerint a szövetségesek pozitív válaszána megérkezése után 100 ezer zsidót szabadon engednének, és az Auschwitz-Birkenau-i gázkamrákat felrobbantják. A zsidók a németek uralta területről Palesztina kivételével bármilyen, a szövetségesek ellenőrizte országba távozhatnak, mivel a németek a volt jeruzsálemi főmuftinak megígérték, hogy a zsidók palesztinai bevándorlására nem adnak lehetőséget. Kasztner utólagos beszámolója szerint Eichmann – a tervvel kapcsolatosan – a Joel Branddal e napon folytatott tárgyalásán a Jointot fizetőképessnek minősítette.

Az ajánlat megvalósulása érdekében Eichmann és néhány közvetlen munkatársa¹⁸⁸ lehetővé tették Brandnak, hogy május harmadik hetében kiutazzon egy semleges országba, és felvegye a kapcsolatot a „világzsidóság” képviselőivel, valamint a szövetséges hatalmakkal. Brandnak Himmler ajánlatát kellett közvetítenie. Az ajánlatban a *Mentőbizottság* tagjai az egész magyarországi zsidóság esetleges megmenekülésének¹⁸⁹ egyetlen lehetőségét látták. Brand küldetése azonban – mint az tulajdonképpen már előre látható volt – végül kudarcot vallott.

A „halottak követe”

1944. május 15-én a cionista vezetők megvitatták a Brand-missziót, amelynek célja az volt, hogy közvetítse a „különbéke” iránt tapogatózó Himmler „vért áruért” ajánlatát a nyugati szövetségesekkel. Május 17-én Joel Brand Grosz Andor¹⁹⁰ társaságában megkezdte ellentmondásos küldetését. Brand német engedéllyel Bécsbe utazott. A budapesti Zsidó Tanácstól, a Mentőbizottságtól és a hálucoktól május 16-án kapott ajánlóleveleket vitt, amelyek szerint az egész magyarországi zsidóság képviselőjeként lép(het) fel. Az SS-től kapott hamisított útlevéllel 1944. május 19-én Grosz Andor társaságában Bécsből Isztambulba repült.¹⁹¹ A semleges Törökország ebben az időben – elegendő csupán Szentgyörgyi Albert korábbi missziójára gondolni – egy európai

188 Hermann Alois Krumei, Dieter Wisliceny, Otto Klages (egyes források szerint eredeti neve *Gerhard Clages*), Otto Hunsche.

189 A szemtanú Brand-rokon Devecseri Lászlóné, született Steiner Boriska 2001-es, a Brand kiutazása előtti hangulatról szóló – a tanulmány szerzőjével folytatott személyes beszélgetése – szerint.

190 A kitért Grosz Andor többszörös ügynök (Abwehr, SD, VKF2, Mentőbizottság, angol-amerikai hírszerzők).

191 Brand küldetése tulajdonképpen csak a náci érdekeit szolgálja, de Brand ezt csak később ismerte fel: hogy tudniillik így akartak a németek a nyugati és keleti szövetségesek közé éket verni.

diplomáciai és egyben kémközpont volt: szinte minden ország megfelelő szervei ott tevékenykedtek, nem utolsósorban a Zsidó Ügynökségnek (Jewish Agency, Szohnut) és más zsidó szervezeteknek is ott voltak az irodái.

Brand még aznap, 19-én, Isztambulban találkozott a Jewish Agency helyi képviselőivel. Több napos várakozás után kapott egy, a jeruzsálemi és londoni zsidó vezetők¹⁹² álláspontját kifejtő, május 29-i keltezésű, de – valószínűleg a futárposta akadályozása miatt Budapestre csak július 5-én megérkező – memorandumot, amely szerint a nácik ajánlatát megtárgyalják. Azt kérték, hogy a végleges megállapodásig a nácik szüntessék be a további zsidóüldözést és tegyék lehetővé a zsidók kivándorlását.

A nemzetközi cionista vezetőkkel való kapcsolatfelvétel nem járt eredménnyel, a nyugati szövetségesek pedig az első perctől fogva nem vették komolyan a német ajánlatot, provokációtól tartottak. Ezt csak a legbizalmasabb körben hangoztatták – háborús időkben nem tudtak volna és nem is akartak valamit csinálni a németek által esetleg nyakukba zúdítandó hatalmas – közel egymillió – zsidó tömeggel. A *Zsidó Ügynökség* vezetői sem tudták rávenni az angolszászokat, hogy komolyan vegyék az ajánlatot. Miután július második felében – a nemzetközi sajtón keresztül – a tárgyalások híre kiszivárgott, a nyugati szövetségesek már semmilyen formában nem vállal(hat)ták fel az esetleges szakítást a nélkülönözhetetlennek tartott Szovjetunióval.¹⁹³

Néhány napon belül a cionista vezetőséggel eredménytelenül tárgyaló Brandékát a törökök kitoloncolták Szíriába. A szíriai Aleppóban június 7-én a brit hatóságok mindkét küldöttet letartóztatták, és június 14-én részletes kihallgatásra Egyiptomba, Kairóba szállították őket. Kairóban Brand állítólag találkozott Lord Moyne közel-keleti brit államminiszterrel is, aki állítólag megkérdezte tőle, hogy „ugyan mit kezdené ő azzal a millió zsidóval, hová tehetné őket”.

Többhetes huzavonára került sor, és az ígéretések ellenére sem Brand, sem Grosz nem jutott vissza Magyarországra. Eichmann Kasztner és a többieket vádolta a sikertelenség miatt, de tovább folytatta a tárgyalásokat. A csereügylet a szabad világ zsidó vezetőinek figyelemre méltó, ha nem is mindig határozott erőfeszítései ellenére, ahogy eleve várható volt, az angolszász szövetségesek elutasító magatartása miatt, végül nem jött létre.

Függetlenül a Brand-misszió ekkor még csak sejthető, végső kudarcától, a Budapesti Mentőbizottság és a nácik közötti kapcsolatfelvétellel megkezdődött egy olyan – az idők során – folyamatossá váló tárgyalássorozat a magyarországi cionisták és Himmler itteni megbízottai között, amely végül is – zsidó szempontból – bizonyos korlátozott sikerekhez vezetett, bár az eredetileg kitűzött célt, a deportálásokat elke-

192 Hájim Weizmann, Dávid ben Gurion és Móse Sertok (később Sárett).

193 Biss, 1973. A részleteket illetően lásd Braham, 1997, 1012-1101. és Bauer, 1994, 172-209.

rülését, majd leállítását, a magyarországi zsidók többsége életének megmentését nem sikerült megvalósítani.

„Magyar” vonal

Komoly Ottó¹⁹⁴ statikus-építésmérnök az első világháborúsban kitüntetett, tartalékos százados, 1941-től a Magyar Cionista Szövetség elnöke, 1943-tól a Budapesti Mentőbizottság elnöke. A Magyarországra menekült szlovák és lengyel zsidók százainak segített bujkálni, illetve tovább szökni. Vezetői tulajdonságaival különösen az 1944. július-december közötti időszakban tűnt ki. Magyarország német megszállása után az SS-szel folytatott tárgyalások eredményeként a terv szerint Svájcba induló „Kasztner-vonat” utaslistájának összeállításában is részt vett. Makulátlan jellemével és önzetlenségével példamutatóan állt az akkori vezetők között.

Komoly Ottó

A genfi Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (VKNB) magyarországi ideiglenes delegátusa, Friedrich Born, 1944 szeptemberében a kivándoroltatni szándékozott zsidó gyermekek védelmében létrehozta az VKNB „A” („gyermekvédelem”) osztályát, amelyet ügyvezetőként Komoly Ottó irányított. Az VKNB „A” osztályának égisze alatt végül létrejövő, a cionista ifjúsági mozgalmak védőszárnyait élvező, 1944 október és 1945 január között fennálló mintegy harmincöt gyermekotthonban – valódi és hamis védlevelek segítségével – körülbelül 4-5-6 ezer zsidó gyermek és 550 mentesítéssel rendelkező felnőtt talált menedéket a nyilas hatalomátvétel után. Az „A” osztály a kórházak és népkonyhák költségeibe is beszállt. Gondnoksága alá tartozott a pesti gettóban és azon kívül működő 24 ideiglenes zsidó kórház és gondját viselte a német megszállás után az országban maradt mintegy ezer menekültnek is.¹⁹⁵ Komoly Ottó a nyilas hatalomátvételt követően 1944. október 22-től az újjászervezett Zsidó Tanács tagja lett. 1945. január 1-jén a nyilasok elhurcolták menedékhelyéről, a Nemzetközi Vöröskereszt védett épületének számító Duna-parti Ritz Szállodából és a Városház utca 14. szám alatti nyilas házban meggyilkolták.

Komoly legközelebbi munkatársa, Dr. Kasztner Rezső zsinagógai neve Jisráél ben Jichák. A kolozsvári születésű Kasztner 1925 és 1940 között a Kolozsváron megjele-

¹⁹⁴ 1931-ig Kohn/Kohén.

¹⁹⁵ 700-800 lengyel, 70-80 jugoszláv és körülbelül száz szlovák menekült zsidóról gondoskodtak.

Krausz Miklós

nő magyar nyelvű cionista napilap, az Új Kelet újságírója, bukaresti parlamenti tudósítója volt. Aktív cionista, a közép-baloldalt képviselő Ichud mozgalom egyik erdélyi vezéregyénisége. Jogi tanulmányainak befejezése után a Zsidó Politikai Párt frakciójának titkáráként a bukaresti parlamentben bontakozott ki politikai tevékenysége. Az emberi kapcsolatok menedzselésében nagy tapasztalatra tett szert. Tekintélyét növelte és kapcsolatait bővítette együttműködése a kolozsvári neológ hitközség cionista vezetőségével és ennek elnökével, későbbi apósával, a román parlament képviselőjével dr. Fischer Józseffel. Neve 1941-től hivatalosan Kasztner Rudolf.¹⁹⁶ Budapestre érkezése után Komoly ismertette össze Krausz Miklóssal

a Jewish Agency budapesti képviselőjével, aki a Palesztinába szülő belépő-vízumokat intézte. Kasztner, aki Budapestre költözése után főleg a Keren Há-jeszod és különböző mentőakciók javára gyűjtött adományok jutalékából tartotta fenn magát, majd 1941–42-ben a Pro Palesztina Szövetség budapesti alkalmazottjaként dolgozott,¹⁹⁷ idővel a fővárosi cionisták egyik vezető személyisége lett. Az 1942-es választások után – Komoly Ottó oldalán – az ekkor mintegy 10-12 ezer fős Magyar Cionista Szövetség társelnöke. Állandó pénzhányban szenvedett, szerény körülmények között élt, de kifelé mindez nem mutatkozott meg sem megjelenésében, sem társadalmi viselkedésében. Fortélyossága, rámenőssége, Magyarországon kevésbé ismert és gyakorolt, de a hatóságoknál sikeres eljárásai többek megsegítése során bizonyos dicsfényt vont alakja köré.

Budapesten május közepétől Komoly Ottó és dr. Kasztner Rezső vette át a náccal való tárgyalások vezetését. A cionisták által remélt sorsdöntő eseményig – Brand pozitív válasszal történő visszaérkezéséig – a megbeszélések során – a németek „jóindulatú”, valójában megtévesztő szándékú¹⁹⁸ hajlandóságát bizonyítandó – az akció tervezett első lépéseként egyre inkább előtérbe kerül egy 600 fős kontingens váltságdíj ellenében történő kiengedésének lehetősége. Az ügy előzményéhez tartozott, hogy 3 nappal a német megszállás előtt, 1944. március 16-án a Mentőbizottság táviratot kapott a Jewish Agency isztanbuli irodájának vezetőjétől, Hájim

196 Állítólag az Észak-Erdély visszacsatolása után a kolozsvári cionista vezetők ajánlólevelével Budapestre átköltöző Kasztner Komoly Ottó, a Magyar Cionista Szövetség elnöke, a későbbi Mentőbizottság vezetője kérésére változtatta meg utónevét Rezsőről Rudolfra.

197 Közben munkaszolgálatot is teljesített.

198 Eichmann egyik legfontosabb célkitűzése a zsidók közötti pánik, az esetleges tömeges menekülés, ellenállás megakadályozása volt. A nyugalom megőrzése érdekében – ha nem is jó szívvél – kisebb taktikai engedményekre is hajlandónak mutatkozott.

Barlasztól, hogy a romániai Konstancában egy hajó kész felvenni 600 palesztinai letelepedési engedéllyel (certifikát) rendelkező kivándorolni szándékozó magyarországi zsidót. Barlasz elküldte a certifikátokat a Jewish Agency Palesztina Hivatala Krausz Miklós vezette budapesti irodájának. Ezek a bevándorlási engedélyek szolgálnak majd a Kasztner-Eichmann [Wisliceny] féle egyezkedések kiindulási alapjául. Április második felében Komoly Ottó és Szilágyi Ernő cionista vezető – a Zsidó Tanács tagjaival is egyeztetve – megkezdték az előzetes Kasztner-Wisliceny megegyezés alapján engedélyezett 600 fős álijá-lista összeállítását, amely helyeinek felére a tervek szerint (certifikát-osztás) a vidéki zsidók tarthattak igényt. A listára vallási és cionista vezetők, tudósok, művészek és hozzátartozóik kerültek fel, valamint néhány lengyel és szlovák menekült. A németek május 2-án visszaigazolták a transzport kiutazási engedélyét.

Hosszadalmas alkudozás után végül ezer fölé emelkedett azoknak a zsidóknak a száma, akiket bizonyos anyagi ellenszolgáltatás fejében a nácik hajlandók voltak semleges területre kiengedni. Függetlenül a német szándékoktól a cionistákat természetesen embermentő célok vezették, így igazságtalan és történelmietlen őket utólagosan kollaborációval vádolni.

Május vége-június elejétől német részről Kurt Becher vette kézbe a tárgyalások irányítását, a rugalmatlan és az egész akciót helytelenítő, leginkább megtévesztésül használó Eichmann és közismerten korrupt munkatársa, Dieter Wisliceny helyett. Kurt Becher volt az a személy, aki májusban a Weiss Manfréd konszernt sikeresen átjásztotta az SS kezére, és akit Himmler azzal bízott meg, hogy a korábbi szlovákiai Európa-terv mintájára járjon el a „vért áruért” csereakció sikeréért. Kasztnerék ekkor már a Brand-misszió felsejlő, bár a németek elől még titkolt kudarcának árnyékában leginkább egy később engedélyezendő korlátozott kivándorlás számára mintául szolgáló próba- vagy mintavonat (*Musterzug*) összeállítására koncentráltak.

A „Kasztner vonat”

Június 30-án végül Himmler engedélyével elindulhatott az utóbb híressé vált „Kasztner-vonat”, amelynek az utasai többek között vidéki és fővárosi cionisták, rabbik, az akkori magyar-zsidó értelmiség kimagasló képviselői voltak.¹⁹⁹ Az időközben – még az

199 1944. június 30-án 1684 (972 nő, 712 férfi utas, az elutazás napján hivatalosan még csak 1300 fővel számoltak) – többségükben palesztinai bevándorlási engedéllyel rendelkező – zsidóval (köztük közel 400 észak-erdélyivel) pénteken késő este Budapest-Rákosrendező pályaudvarról a Columbus utcai táborban és az Aréna valamint a Bocskai utcai zsinagógákban összegyűjtött emberekkel elindul Svájcba a 35 marhavagonból álló vonat.

utolsó pillanatban is – a transzporthoz csatlakozottakkal együtt július 8-án végül 1,684 ember érkezett a bergen-belseni lágeren belül kiépített különleges táborba. A vonat, melyet Kasztner Rudolf Kurt Becherrel Himmler tudtával és beleegyezésével folytatott tárgyalásai során, valamint Komoly Ottó és más munkatársai (így Szilágyi Ernő), budapesti és kolozsvári neológ és ortodox világi vezetők, szerveztek a több szempont szerint kiválasztott zsidók²⁰⁰ számára állítottak össze.

A részvételért fejenként 1000 dollárt kellett fizetni Eichmann kommandójának, mely összeget a Mentőbizottság, valamint az utasok maguk teremtték elő. A prominenseken túl a megkívánt összeg többszöröséért a cionisták először a gazdag zsidókat vettek fel a vonatra, és ebből a pénzből finanszírozták a nem gazdagok utazását. Ez a modell később a hamispapír-gyártásra is jellemző lesz: az ilyen papírokért – például Schutzpässe stb. – is sokszor fizetniük kell azoknak, akik elegendő pénzzel rendelkeznek, és ebből az összegből fedezik a cionista mozgalmak „működési” költségeit, illetve a további hamis papírok kiállítását. Ezen felül Kurt Becher fenntartott 50 helyet azon családok tagjai számára, amelyek – pártfogásának fenntartásáért – neki közvetlenül fizettek 25 ezer dollárt személyenként. Sőt, Becher a tárgyalások folyamán megemelte a pausál-helyek árát ezerről kétezer dollárra.²⁰¹

Az egyfajta modern Noé bárkájaként funkcionáló „Kasztner vonat”-on a magyarországi zsidóság különféle csoportjai utaztak. A németek által „mintavonat”-nak (Musterzug) nevezett szerelvény utasai úgy tudták, hogy 8-10 nap alatt Spanyolországba utaznak, és onnan mennek tovább Palesztinába. Ehelyett Komárom-Mosonmagyaróvár-Pozsony-Bécs-Linz-Auspitz/Hustopeče útvonalon július 8-án először a Bergen-Belsen-i koncentrációs lager különleges táborába kerültek, ahol dolgozniuk nem kellett és „normális” ellátásban részesültek. A táborban az ott tartózkodás alatt 3 fő halt meg természetes halállal, és 8 gyermek született. Bergen-Belsenből két csoportban tovább utazhattak Svájcba.

200 A vallási, gazdasági, kulturális stb. zsidó élet prominensei, ezek családtagjai, cionista korifeusok, prominens kolozsvári zsidók, fizető utasok – mintegy százötvenen, nagyobb összeg átadása ellenében – családjukkal, lengyelországi és szlovákiai menekültek, árva gyerekek.

201 Végül – több részletben – a csoport váltságdíjaként Otto Klages SS-Hauptsturmführer az SD (Biztonsági Szolgálat) budapesti csoportjának vezetője több millió pengő mellett 755 gr. finomplatinát (színplatinát), 2000 Napóleon aranyat, 500 angol aranyfontot, 37 db. briliánst, 1680 gr. törtaranyat, valutában 200 ezer USA-dollárt, 100 ezer svájci frankot és 700 egyiptomi fontot vett át.

A Strasshofi mentőakció

Ugyancsak a *Mentőbizottság* és náci közötti ez időbeli tárgyalássorozat²⁰² játszott szerepet abban, hogy június második felében körülbelül 15 ezer ember a Tiszántúlról és a Dél-Alföldről az auschwitzi deportálás helyett Ausztriába, a Bécs közeli elosztó táborba, Strasshof an der Nordbahn-ba került. Június 14-én Eichmann arról tájékoztatta Kasztner-t, hogy ötmillió svájci frank lefizetése ellenében kész hozzájárulni ahhoz, hogy 30 ezer magyar anyaországi zsidót Auschwitz helyett Ausztriában „jégre tegyenek”. Kasztner még ugyanezen a napon úgy tájékoztatta a Zsidó Tanácsot, hogy 15 ezer vidéki illetve 15 ezer budapesti zsidót fognak Ausztriába küldeni, a családok együtt maradhatnak, a munkaképesek dolgoznak, de a többiek életét is megkímélik.

Ma már tudjuk, hogy valójában Eichmann ezzel az ajánlatával dr. Hanns Blaschke bécsi polgármesternek az RSHA főnökön keresztül közvetített – égető munkaerőhiány miatti – kérését teljesíti csupán. Blaschke rabszolgamunkára kért embereket, de erről Eichmann természetesen Kasztner-t nem tájékoztatta. A tárgyalások során mindvégig a náci voltak hatalmi helyzetben, igazából a cionisták soha nem hittek nekik, de mégis úgy kellett tenniük/viselkedniük, mint akik hitelt adnak szavaiknak, ha célkitűzéseik legalább egy részét meg akarták valósítani. Az esetleges mentőakció szempontjából érdektelenek voltak Eichmann igazi indítékai, aki miután Blaschke kérését az RSHA főnöke hozzá továbbította, azt saját nagyvonalú gesztusaként tálalta Kasztneréknek. A cionisták hosszas alkudozás után az eredetileg kért 200 helyett hajlandóknak bizonyultak az emberek után fejenként legfeljebb 100 dollárt fizetni.

Strasshofból tovább szállítva ezeket a zsidókat családjukkal együtt különböző ausztriai helyeken dolgoztatták. Selekciónélkül – nem úgy, mint az auschwitzi deportálás esetében – családotul tényleg munkára vitték őket, és így több mint 80%-uk²⁰³ túlélte az ausztriai kényszertartózkodást.

1944 júliusában a további deportálások vonatkozásában patthelyzet alakult ki. A Kasztner-vonat utasai viszonylag jó körülmények között a bergen-belseni tábor egy elkülönített részében éltek, de továbbra is az SS fennhatósága alatt álltak. A Brand-misszió kudarca ekkorra már ország-világ előtt kiderült. A hónap elején minden bizonnyal a német katonai kudarcok eredményeképp és a nemzetközi tiltakozások hatására a hezitáló vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó leállította a

202 E tárgyalássorozat egyes kutatók szerint, bár ezt a túlnyomó többség vitatja, részben végül az 1945 februárjáig elhúzódo tárgyalássorozatnak eredményeként – Himmler tudtával és jóváhagyásával – kímélték meg végül a két budapesti gettót is, ahol az ott uralkodó szörnyű körülmények ellenére mintegy 100 ezer embernek sikerült túlélnie a háborút.

203 Jóllehet 1945 elején közülük körülbelül 8 ezer főt átszállítottak Theresienstadt-i illetve a Bergen Belsen-i táborokba.

zsidók kiszállítását,²⁰⁴ de ekkorra már több mint 440 ezer zsidót deportáltak az országból, túlnyomó többségüket Auschwitz II. Kl. Birkenaubába. A németek folyamatosan romló katonai helyzete arra készítette Himmler SS-főnököt, hogy valamiképpen kapcsolatot találjon a nyugati szövetségesekkel. Himmler megbízta Bechert, hogy szerezzen pénzt, árut, de legfőképpen alakítsa ki kapcsolatot az angolszászokkal. 1944. augusztus 21-én megszakításokkal elkezdődött egy fordulatossá váló tárgyalássorozat, amely egészen 1945 februárjáig tartott.

Kurt Becher, Himmler megbízottjának tevékenysége

Mivel Himmler meghatalmazottját, Kurt Bechert – vízum híján – nem engedték be Svájcba, az első találkozóra egy, a Harmadik Birodalmat (Ausztriát) és Svájcot összekötő Höchst-St. Margarethen közti hídon (Sankt Gallentől 20 kilométerre keletre) kerül sor. Becher kijelentette, hogy Himmler megbízásából a magyar zsidókra vonatkozó minden kérdés – így a „ért árúért akció” is – megvitatására kész. Megállapodás hiányában a budapesti is deportálás vár, sorsuk a világ zsidóságának kezében van.

A tisztázatlan státuszban lévő Kasztner bevonásával folyó tárgyalások során a náci hajlandónak mutatkoztak megkímélni a Harmadik Birodalom fennhatósága alatt álló, még életben lévő zsidókat, ha a „világzsidóság” és az angolszászok nagy mennyiségű pénzt és/vagy árut bocsátanak az SS rendelkezésére.

A tárgyalásokon a „nemzetközi zsidóságot” az egyik legbefolyásosabb zsidó segélyszervezet, a *Joint* svájci megbízottja, Saly Mayer²⁰⁵ képviselte. Saly Mayert, akinek a kezéhez ekkor több százezer USA-dollár volt letéve, a tárgyalások kezdetén megkötötte az az ellentmondásos amerikai utasítás, hogy ne ajánlja váltságdíjat vagy árut, illetve, hogy ne a *Joint* nevében tárgyaljon,²⁰⁶ de ugyanakkor mégis a tárgyalások folytatására kell törekednie, hogy ily módon időt nyerjenek a Harmadik Birodalomban még életben levő zsidók számára. Saly Mayert saját etikai elvei is akadályozták, hogy a cél érdekében, ha kell, gátlástalanul hazudjon a nácioknak. „Ők moralizáltak, mi pedig féltünk a haláltól” fakadt ki az SS mentalitást testközelből ismerő hazardírozó Kasztner – a háború után írt jelentésében. Kasztner Saly Mayert egyfelől folyamatosan arra próbálta rávenni, hogy tegyen úgy, mintha valóban az angolszászokat mozgató „világzsidóság” képviselőjeként venne részt a megbeszéléseken, míg Becher – és rajta keresztül Himmler – előtt pedig

204 Ebbe illeszkedik *nolens volens* a Koszorús-akció is. A budapesti zsidók átmenetileg megmenekültek, jóllehet Eichmann minden energiájával a deportálások újraindítására törekedett.

205 A Schweizerischer Israelitischer Gemeindebund [SIG] volt elnöke.

206 Csak a svájci zsidó hitközség vezető tagjaként lehet jelen.

megkísérelte fenntartani azt a fikciót, hogy Mayerrel és az általa képviselt cionistákkal az SS tényleg a mindenre befolyással bíró zsidó világhatalommal áll tárgyalásban.

Himmler megbízottja, Becher és munkatársai kényszerpályán mozogtak, annak ellenére, hogy az ő kezükben volt a tárgyalások legfontosabb aduja: a maradék zsidóság élete. Becher és társai semmiféle anyagi előnyt nem tudtak felmutatni, hiszen végül sem árut, sem valutát, sem Svájcban levásárolható hitelkeretet nem kaptak. 1944 késő őszétől az anyagi siker már amúgy is másodlagos volt a náci számára, a legfontosabb szempont a szövetségesekkel való kapcsolatfelvétel volt.

A náci a tárgyalások során tanúsított „jóindulatuk jeléül” megengedték a Bergen-Belsenben lévő „Kasztner-zsidóknak”, hogy két részletben (1944. augusztus 21-én, illetve december 7-én) svájci területre távozzanak. Sokan Bechernek tulajdonítják azt az érdemet, hogy rávette Himmlert a zsidók tömeges megsemmisítésének leállítására, a magyarországi halálmenetek felfüggesztésére és a pesti gettó felszámolásának megakadályozására. Ezeket az állításokat soha nem sikerült bizonyítani. Ugyanakkor a háború végén a náci Becher és cionista Kasztner „furcsa páros”-ának komoly szerepe volt abban, hogy a brit hadsereg ellenállás nélkül szabadíthassa fel a bergen-belsei és dachaui koncentrációs táborok több tízezer foglyát.

Az egyre romló katonai és politikai helyzet a tárgyalások minden körülmények közötti folytatására ösztönözte Himmlert, bár Becher a tárgyalások közepette újabb gazdasági feladatot kapott. A nyilas érában a magyar ipar német területre való kitelepítésének egyik irányítója lett. 1945. decemberi budapesti kihallgatásán igyekezett jelentéktelennek feltüntetni az ebben játszott szerepét, amiképp azt is elhallgatata, hogy 1944 utolsó hónapjaiban a zsidók életéről tárgyalt Budapesten, Berlinben, a svájci határon és Zürichben. Összeségében Becher sokat profitált magyarországi tevékenységéből. 1944 márciusa és decembere közötti magyarországi működése során hatalmas mennyiségű (1-3 millió akkori dollárba becsült) kizsarolt zsidó értékekhez jutott hozzá. Ezek egy részét valószínűleg Svájcba menekítette, majd a háború után erre alapozta békebeli egzisztenciáját. Becher 1945 májusában amerikai kézre került, csaknem két évig vizsgálati fogságban tartották, de végül nem állították bíróság elé. Ebben nagy szerepe volt Kasztnernek, aki kedvező tanúvallomást tett Becher magyarországi működésével kapcsolatban. Kasztnerrel közösen kialakított – minden bizonnyal mértéktelenül eltúlzott – embermentő mítosza végül biztosította számára a büntetlenséget. A háborút követő időszakban a náci-cionista tárgyalások főbb szereplői közül Himmler öngyilkos lett. Adolf Eichmann-t felakasztották, Kasztner Rudolfot 1957-ben – egy számára végzetes bírósági tárgyalássorozat után – tel-avivi lakása előtt egy izraeli nacionalista merénylet halálosan megsebesítette, Joel Brand

pedig idegileg beleroppant a megpróbáltatásokba. Becher a „fekete SS fehér báránya” viszont dúsgazdagon halt meg.

Nemzetközi diplomáciai embermentés

A magyarországi embermentésben a második világháború utolsó hónapjaiban egyre nagyobb szerepet játszó „magyar” vonal a legszorosabban összefügg a nemzetközi diplomáciai embermentéssel, a védlevelekkel és a nemzetközi gettó létrejöttének történetével. Viszonylag kevesen ismerik közelebbről az embermentésben kiemelkedő szerepet játszó, a jeruzsálemi *Jád Vá-Sém* által a „Világ Igaza” címmel kitüntetett Carl Lutz²⁰⁷ budapesti svájci alkonzul tevékenységét, akinek alakja és szerepe a tragikus sorsú – a szovjet hatóságok által elhurcolt és meggyilkolt – Raoul Wallenberggel szemben – hisz mindig kell egy gallion figura! – a köztudatban mindmáig a háttérbe szorult.

A történetet egy kicsit korábbról kell indítani. Miután Nagy-Britannia 1918 végére elhódította Törökországtól a Közel-Kelet nagyobbik részét, a tényleges megszálláson túl 1921-ben jogilag is megkapta a *Népszövetség* meghatalmazása alapján Palesztinát, mint mandátumi területet. A megbízás magában foglalta az 1917-es Balfour – deklaráció megvalósítását is, mely deklaráció 1917. november 2-án ígéretet tett egy zsidó nemzeti otthon megteremtésére a háború utáni Palesztinában.²⁰⁸ Egy ilyen otthon létrehozása, mondhatjuk némi malíciával, a korábbi legszebb antiszemita elképzeléseknek is megfelelt, mert a náci népirtásig a zsidóellenes elgondolások arra fókuszáltak, hogy a zsidóknak kell keresni/adni egy saját területet, tervszerűen el kell távolítani őket európai nemzsidó környezetükből, mivel a velük történő együttélés, együttműködés – a legkülönbözőbb okok miatt – nem működik. Az ilyen, a cionista elgondolásokkal részben egybevágó, elképzelések a zsidóság tervszerű kitelepítését célozták, és ezt a britek a maguk módján a törökök, illetve palesztinai arabok rovására az 1917-es nagyvonalúnak tűnő Balfour deklarációval megtették. Más kérdés, hogy szinte rögtön, már a húszas évek elejétől, Nagy-Britannia megpróbált a zsidó nemzeti otthon megvalósításának ígéretéből kihátrálni (holott ennek ellenében kapta meg a népszövetségi mandátumot), mivel a brit politikusok rádöbbenek arra, hogy számukra a térség régi és új arab államainak politikai és nacionalista törekvései, valamint gazdasági potenciálja (így az olajkincs vagy a Szezei-csatorna) sokkal fontosabb, mint a

207 1935 és 1941 között a palesztinai svájci konzulátus (Jaffa-Tel-Aviv) vezetője, 1942 januárjától alkonzulként a budapesti svájci követségen dolgozott, de a világháború végéig nem kapta meg konzuli kinevezését. Carl Lutz 1942 és 1945 között a budapesti svájci követség külföldi érdekeket képviselő osztályának vezetője volt. (Ekkor Svájc látta el a Magyarországgal hadban álló 14 ország képviseletét.) Magyarországi tevékenységéről lásd Tschuy, 2002.

208 A Balfour deklarációról, Nagy-Britannia Palesztina politikájától lásd Martin, 2003.

cionista törekvések megvalósítása. Nagy-Britannia a palesztinai helyzetről ismételten megjelentetett úgynevezett Fehér Könyvekben kifejtett irányelvek szellemében – az arab „őslakosság” jogaira és a terület korlátozott befogadóképességére való hivatkozással – egyre inkább korlátozta a palesztinai zsidó bevándorlást. Ennek a bevándorlásnak egyébként is szabványosított formái voltak, amelyek realizálásáról az úgynevezett *Palesztina Hivatal* gondoskodott.

A Palesztina Hivatal

Ez a hivatal a cionista országépítést legfelső szinten koordináló *Zsidó Ügynökség* képviseletében az *álíjá* szempontjából szóba jöhető államokban létrehozott egy-egy irodát, ahol kvótaszerűen a britek által – korlátozott számban – kiadott bevándorlási engedélyeket, az úgynevezett *certifikátokat* osztogatták.²⁰⁹

A Magyarország számára kiutalt *certifikátok* szétosztásával a budapesti Palesztina Hivatal lett megbízva, ennek volt a harmincas évek közepétől vezető tisztviselője, és 1943-tól formálisan is végrehajtó titkára, a ma már Batizfalvy Nándor kapcsán is emlegetett Krausz Miklós, héber nevén Móse Krausz, az „álíjá” egyik szervezője.

A Palesztina Hivatal, ez a Magyar Cionista Szövetségtől eredetileg önállóan működő budapesti hivatal intézte a kivándorlási, illetve a bevándorlási engedélyeket Palesztinába. A budapesti Palesztina Hivatal kizárólag legális kivándorlással foglalkozott, nem vállalta az illegalitással járó procedurális- és életveszélyeket, amelyek több esetben megtörténtek. A brit mandátusi kormányzat által a Jewish Agency közreműködésével küldött *certifikátok* szétosztásáért felelős, konzulátusi feladatokat is ellátó Palesztina Hivatal megosztott, több cionista pártból és ifúsági mozgalomból álló, kétréteges, elnökségi és végrehajtó-bizottsági vezetéssel rendelkezett, első irányítója 1920-1935 között a híres színész Beregi Oszkár öccse, Beregi Ármin mérnök volt. Beregit Palesztinába való kivándorlása után posztján 1937 novemberéig dr. Fényes Béla ügyvéd követte. Ekkor a cionistákra nehezedő nyomás miatt a Magyarországi Cionista Szövetség, amely 1936-ban átvette a Palesztina Hivatal vezetését, ideiglenesen felfüggesztette a hivatal működését. 1937 és 1941 között a jeles cionista vezető dr. Osztern Lipót ügyvéd a Palamt elnöke. 1941 nyarán Osztern Magyarországnak a tengelyhatalmak oldalán történt hadba lépése miatt, amely együtt járt a brit diplomaták visszahívásával, hivatalosan feloszlatta a hivatalt, amely azonban Krausz Miklós

209 1938-ban aztán Nagy-Britannia úgy döntött, hogy függetlenül a nácik elől menekülő zsidók egyre növekvő számától az elkövetkező öt évben összesen 100 000 zsidó bevándorlását fogják engedélyezni, és utána a mandátusi Palesztinában arab többségű államot fognak létesíteni.

– az ifjúsági mozgalmak között többségi vallásos cionista szervezet, a Mizráhi tagja elszántságának köszönhetően tovább működött.

Krausz – aki már 1934-től a Palesztina Hivatal titkára és adminisztratív irányítója volt – ügyvivői tevékenysége mellett 1941 és 1942 között a veterán cionista Bisserliches Mózes mérnök nominális elnöksége alatt, illetve az azt követő – kinevezett vezető nélküli időszakban (1942-1946) – a Palesztina Hivatal tényleges vezetője, a Szohnut magyarországi képviselője.

E minőségében sikerült jó nexust kiépítenie a magyar hatóságokkal, elsősorban a KEOKH (Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal) illetékeseivel és a budapesti brit konzulátus tisztviselőivel. A világháború kitörése után a magyar hatóságok továbbra is érdekelve voltak minél több zsidó kivándorlásában, habár tudtában voltak a számba jöhető befogadó hatalmak elutasító politikájának. Ekkorra Krausz már hasznos kapcsolatokat épített ki a magyar hatóságokkal. Számos internált külföldi menekültet Krausz igazolása alapján, mint közeljövőbeli emigrálót, helyeztek szabadlábra. Krausz féltve őrizte a hatóságok bizalmát, és konokul vonakodott az illegális tettek látszatától is. Ezt a hozzáállását az érdekelt – főleg a fiatal cionista menekültek – a zsidó-ügy elárulásaként elutasították, és hosszú időbe telt, míg Krausz valamennyire visszanyerte bizalmukat.

A brit diplomaták távozása után a brit érdekek védelmével megbízott svájci követséggel alakított ki közelebbi kapcsolatot.²¹⁰ 1939. január 1-től Krausz lett az első zsidótörvény miatt állásukat veszítettek támogatására, és a szervezett kivándorlás elősegítésére – a költségvetés mintegy felét álló *Joint* kezdeményezésére – hivatalosan megalakult Magyar *Izraeliták Pártfogó Irodája* (MIPI) elnöke is

A *Joint* támogatását élvező MIPI mögött a neológ Pesti Izraelita Hitközség (PIH) és a helyi Hevrá kádísá állt, de csatlakozott hozzá az ortodox és status quo ante irányzat, sőt 1939 elejétől a cionista szervezetek is. A MIPI hozta létre (1938 legvégétől) a *Joint* ösztönzésére az 1945-ig fennálló Országos Magyar Zsidó Segítő Alapot (OMZSA) az erőforrások mozgósítására, az anyagi szükségletek biztosítására, többek között a zsidó munkaszolgálatosok és hozzátartozóik megsegítésére. Az OMZSA anyagi bázisát a hitközségek biztosították.²¹¹ Az OMZSA tevékenysége a háborús évek alatt a zsidó kulturális életet is átfogta, 1939 és 1945 között kulturális évkönyveket (OMZSA Évkönyv) jelentetett meg. Krausz munkastílusára általában a titkolózás, az informá-

210 A brit hadüzenet után 1941-től Krausz – a brit diplomaták helyett – a Nagy-Britanniát képviselő svájci alkonzul Carl Lutz-cal dolgozott együtt a Palesztinába szülő bevándorlási listák és jegyzőkönyvek előkészítésében.

211 1942-ben például konkrétan 4 786 025 pengő bevételhez jutott, amelyből 2 585 244 pengő a PIH-tól származott. A vidéki hitközségek összesen 1 652 289 pengőt adtak össze, azaz a teljes bevétel 36,5%-át. A hitközségek által befizetett teljes összeg 82,8%-át a neológok, 15,3%-át az ortodoxok, 1,8%-át pedig a status quo ante gyülekezetek adták.

ciók visszatartása volt a jellemző ebben hasonlított a rivális Kasztnerre, sokszor még közvetlen munkatársait sem avatta be a magyar és a megszállás utáni német hatóságokkal folytatott tárgyalásai részleteibe. Emiatt számos konfliktusa is volt a vele részlegesen együttműködő, a világháború idején Magyarországra menekült lengyel és szlovák cionista ellenállókkal, a „kis vonal” képviselőivel. Krausz Miklóst, aki március 19-e után a svájci követség munkatársa lett, a magyar hatóságok mentesítették a sárga csillag viselése alól.

Bár a német megszállás után Krausz Miklós eleinte nem ellenezte a kényszer német orientációs vonal prominens képviselőinek, így – az általa nem túlzottan kedvelt, riválisnak tekintett – Kasztner Rudolfnak a náciakkal történő tárgyalásait,²¹² június elején arra a meggyőződésre jutott, hogy más módszereket kell alkalmazni a megmaradt zsidók mentése érdekében. Krausznak az volt az elgondolása, hogy csak szigorúan a magyar állami hatóságokkal – legyenek azok a KEOKH vagy a Belügyminisztérium más hivatalnokai – szorosan együttműködve, a legalitás alapján, lehet valamilyen eredményt elérni. Krausz Miklós, 1944 nyarán 7800 *certificat*, azaz palesztinai bevándorlási engedély fölött diszponált. 1944. június 18-a körül komoly szerepet játszott az úgynevezett első „Auschwitzi Jegyzőkönyv”²¹³ rövidített változatának és egy, a magyarországi zsidóság elleni eddigi akciókról szóló jelentésnek Svájcba juttatása megszervezésében.²¹⁴ Az erdélyi származású Mandl György²¹⁵ erőfeszítéseinek köszönhetően – áttételesen jelentősen hozzájárul a nemzetközi közvélemény és valószínűleg vezető politikai, vallási személyiségek, így Franklin Delano Roosevelttel mozgósításához.

Krausz és a vele nagyon jó viszonyban lévő Karl Lutz svájci alkonzul június második felében meggyőzték a kormányzati tisztviselőket, hogy engedélyezzék 7800 *certificattal* rendelkező zsidó kiutazását. Több megbeszélés után – a Koronatanács 1944. június 26-án hozott ilyen értelmű határozata nyomán a magyar kormány – az első „Auschwitzi jegyzőkönyv” nyilvánossá válásának és a deportálások negatív nemzetközi visszhangjának ellensúlyozására, június 28-án beleegyezett.

Ezt a német hozzájáruláshoz kötött engedélyt a nemzetközi szakirodalom „Horthy-ajánlat”-ként tartja számon. A kormányzó a semleges országok diplomáciai képviselőin túl – közvetítők által – a Magyarországgal hadban álló nyugati nagyhatalmakat is tájékoztatta, hogy hajlandó 7800 magyarországi (gyakorlatilag budapesti)

212 Krausz Miklós, a magyarországi *Mizrahi* vallásos cionista mozgalom egyik vezetője, 1943–44-ben maga is szoros, együttműködő kapcsolatban állt az illegális *Mentőbizottság*gal. A háború után kivándorolt Palesztinába, az új zsidó államban az úgynevezett „svéd falu” igazgatója, illetve az ottani Szociális Minisztérium főtisztviselője volt.

213 Haraszi In: Hantó – Szekér, 2015, 244–271.

214 Haraszi In: Prepuk, 2015, 83–104.

215 Georges/George M. Mantello (Mandl György) 1942-től a – Magyarországgal diplomáciai kapcsolatban nem álló – közép-amerikai Salvadori Köztársaság (República de El Salvador) genfi főkonzulátusának első titkára.

zsidó kivándorlását Svájcban illetve Svédországon keresztül engedélyezni. Sokan úgy gondolták a „Horthy-ajánlat” néven ismerté vált kezdeményezés állítólag csak az első lépés lett volna egy, a semleges államok segítségével bonyolított nagyobb méretű programban.

1944. július 10-én Adolf Hitler Edmund Veessenmayer helyzetjelentését és taktikai javaslatait követve beleegyezett a 7800 zsidó palesztinai, illetve svédországi kivándorlását engedélyező magyar tervbe, „feltéve, hogy Horthy hajlandó a deportálások mielőbbi folytatását engedélyezni.” Hitler döntéséről Sztójay Döme miniszterelnök július 12-én tájékoztatta a minisztertanácsot.

Miután Svájc felajánlotta a leendő emigránsok (átmeneti) befogadását, utazásának támogatását, a magyar hatóságok hivatalosan Carl Lutz svájci alkonzult és Krausz Miklóst a kivándorlási ügyekért felelős budapesti *Palesztina Hivatal* vezetőjét bízta meg a 7800 ember kivándorlásához megfelelő védeltséget biztosító papírok összeállításával. Itt kapcsolódik össze a történet a viszonylag jól ismert nemzetközi embermentéssel. A kiutazás technikai lebonyolításának érdekében született meg az úgynevezett svájci menlevél gondolata. 1944. augusztus végén a belügyminiszter által a „zsidók kivándoroltatásával kapcsolatban felmerülő összes intézkedések végrehajtásával” megbízott vitéz patakfalvi Ferenczy László csendőr alezredes – vitéz dr. Batizfalvy Nándor társaságában – felkereste az „Üvegház”-at. Krausz Miklóssal megállapodva néhány épületet, az úgynevezett „Palatinusz-házak”-at, a Budapest XIII, Pozsonyi út környékén rendelkezésére bocsájtott a svájci-palesztinai és svédországi kivándorlók összegyűjtésére. Tágabb perspektívában ez az akció tekinthető az úgynevezett nemzetközi, vagy más néven „védett” gettó megalapítása kezdetének.

Az „Üvegház”

Az úgynevezett „Üvegház”-ban állították fel a Svájci Követség Idegen Érdek Képviselőinek (Schweizerische Gesandtschaft in Ungarn, Abteilung für Fremde Interessen) Kivándorlási Osztálya) irodáját, amelynek vezetője svájci oldalról Carl Lutz, zsidó oldalról pedig az irodáját az épületbe áthelyező, a későbbi eseményekbe is a maga módján aktívan beavatkozó Krausz Miklós lett.

Az „Üvegház” nevét az épületborító jellegzetes üveglapokról kapta. A modern építészeti ritkaságnak tartott, Kozma Lajos tervezte. Az 1934-ben épült kétemeletes ház a harmincas évektől az ország akkori legnagyobb táblaüvegüzlete és raktára volt. A háború után lakásokat és idővel egy múzeumot alakítottak ki benne, csak kevésbé emlékeztetett eredeti állapotára. A 2010-es évekre az „Üvegház”-at privatizálták, a

lakásokat felszámolták, de a múzeum maradt az épületben. Az „Üvegház” a tulajdonosként benne lakó, utóbb a nyilasok által a pesti ostrom végnapjaiban meggyilkolt Weisz Arthur táblaüveg-nagykereskedő 1944-ben felajánlotta a Palesztinába kivándorolni szándékozó cionisták egybegyűjtéséhez. 1944. július végén Krausz Miklós svájci kapcsolatai révén elérte, hogy a magyar kormánytól kapott hivatalos jóváhagyás birtokában Carl Lutz svájci alkonzul itt nyissa meg a svájci követség melléképületeként a kivándorolni szándékozók jegyzékbe vételére a svájci követség közepében álló irodát. Lutz a Vadász utcai épületet svájci védettség alá helyezte. Az itteni irodában kezdtek meg kiutazást lehetővé tevő kollektív „védőútlevelek” kiállítását. a Belügyminisztérium által végül – november 15-i véghatáridővel – engedélyezett 7800 személy számára. Az első kollektív útlevél 967 személy adataival, fényképével július 29-én készült el, amelyet hamarosan követett a második és harmadik, összesen 2195 zsidó részére kérve a kiutazási engedélyt. Hosszas várakozás után a német hatóságok a kiutazási engedélyt csak november 15-én adták meg, amikor a kiutazás a hadihelyzet alakulása miatt gyakorlatilag már lehetetlenné vált. Futótűzként terjedt el a budapesti zsidók között a Vadász utcai „kivándorlási hivatal” híre. 1944 nyarán az „Üvegház” előtt kígyózó sorok álltak, emberek ezrével akartak „certificat”-hoz, a kivándorlásra előjegyző okmányhoz jutni. Az „Üvegház” 1944 nyarán egyben a Mentőbizottsággal olykor taktikai konfliktusban álló cionista fiatalok egyik központjává, a hamis iratok fontos elosztó helyévé vált. Rövid időn belül – a Zsidó Tanács székházából áttelepülő – pár száz fős, diplomáciai alkalmazotként csillagviselés alól mentesített, zömében hálucokból (köztük sok fiatal szlovákiai és lengyelországi menekült) kikerülő személyzettel rendelkező „Üvegház”-ban sok ezer védlevelet, útlevelet hamisítottak, és részben innen szervezték 1944 folyamán a zsidók kiszöktetését is Magyarországról. A cionista ellenállók tevékenységét a ház tulajdonosa, Weisz Artúr eleinte nem támogatta, féltve az épület és a benne élő zsidók biztonságát. A nyilas hatalomátvételt követően a svájci követség védelmét jelző bejárati tábla idevonzotta az üldözött zsidókat, akik közül mind többen búvóhelyre találtak itt. Az elkövetkező két hónapban az „Üvegház” csaknem háromezer ember menedékhelyévé vált. A zsúfoltság enyhítésére több száz üldözöttet átköltöztettek a Budapest V, Wekerle Sándor u. 17. szám alatti épületbe, amelyet szintén a svájci követség védelme alá helyeztek. Mivel az oltalmat kérők száma folyamatosan nőtt, decemberben az V, Vadász u. 31-es ház pincéjének a falát áttörve elsősorban fiatalok teleptültek át oda. Az „Üvegház”-ban, és a szomszédos épületben oltalmat talált üldözöttek ellátásának, tisztálkodása biztosításának, pihe-nésének megszervezése hatalmas erőfeszítéseket kívánt, amelyeket végül szűkösen ugyan, de sikerrel oldottak meg.

1944. december 31-én késő délután, egy 40-50 nyilasból álló osztag behatolt „Üvegház”-ba. A behatolók három embert megöltek, legalább húszat megsebesítettek, mintegy 800 zsidót pedig „átköltöztetésre” hajtottak ki, de ezeket az embereket az emberirtással titokban szembe helyezkedő Szalay Pál könyvkereskedőnek, a Nyilas-keresztes Párt 1944. november 22-én kinevezett rendőr-főkapitánysági összekötőjének, közbeavatkozására végül visszaengedték az épületbe. Szalay Pált Krausz Miklós mozgósította.

Krausz Miklós 1944. november 22-én a budapesti svéd követségen jelen volt azon a megbeszélésen, amelyet a svéd, svájci, portugál, illetve spanyol követség képviselői szerveztek, hogy egyeztessék a semleges országok akcióit az üldözöttek megsegítésére. Az Ausztriába irányuló halálmenetek körülményeiről vitéz dr. Batizfalvy Nándor számolt be, aki éppen visszatért egy szemleútról, amely során megtekintette a hegyeshalmi tábort, az előírt nagyobb éjszakai táborhelyeket. Beszámolt a menetelők rossz állapotáról, statisztikai adatokat közölt a beérkezőkről, az úton lévőkről, a megöltek-ről és az öngyilkosokról. Krausz és Carl Lutz sürgetésére Batizfalvy vitéz Ferenczy Lászlótól négy „nyílt parancs” (offene Befehle) formulát szerzett, mivel a négy követség úgy tervezte, hogy két-két delegátust a határra küldenek, ahol annyi menlevelet osztanak szét, amennyit csak lehet. Kezdeményezőükhöz a Vatikán és a Nemzetközi Vöröskereszt is csatlakozott.

Rövid időn belül Carl Lutz Krausz támogatásával szándékosan félreértelmezte a 7800-as számot. Függetlenül a rendelkezésre álló *certifikátok* tényleges számától – azt úgy „interpretálta”, hogy nem 7800 egyént, hanem körülbelül ugyanannyi jelentkező családfőt és hozzátartozóikat (mintegy 40 ezer embert) veheti fel a kiutazók névjegyzékére, és ennek megfelelően az elkövetkező hónapokban további több tízezer „svájci” védlevelet (*Schutzbrief*) és kollektív védőútlevelet (*Schutzpasse*) adott ki, amelyek birtokosairól azt állítja, hogy érvényes palesztinai beutazási vízummal rendelkeznek. A nyilas uralom alatt a svájci²¹⁶ és a többi semleges állam képviselteinek tevékenysége egyre kiterjedtebbé vált, és a holokauszt történetének legkiterjedtebb diplomáciai embermentési akciójává terebélyesedett. A védlevéllel rendelkező zsidók kiutazása elhúzódott. Gyakorlatilag a háború végéig nem valósult meg. A svájci és más svéd, spanyol, pápai stb. védlevelekkel rendelkező zsidók elhelyezésére a nyilas hatóságok – átmeneti megoldásként – a Pozsonyi utca környékén felállították az úgynevezett

216 Carl Lutz 76 lakóházat nyilvánított svájci védelem alatt állónak Budapesten. (Embermentő tevékenysége során szorosan együttműködött a magyarországi zsidó fiatalok egy csoportja, a *Há-somér Há-czioni* [a „kis vonal” aktív képviselői] nevű szervezettel is. Az igazolványok elkészítését és szétosztását Grossmann Sándor (1909. Pusztaszomolló–2003. Genf/Svájc) vezetésével ők hajtották végre. 1944 őszén–telén az „Üvegház”-on túl további 17000 üldözött ember, köztük 6-7000 gyermek, a svájci védelem alá helyezett lakóházakban és legalább 30-35 kisebb-nagyobb gyermekotthonban kapott szállást.

nemzetközi gettót. E gettó jól ismert történetének ismertetése már nem része a jelen áttekintésnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cohen, Asher: *A haluc ellenállás Magyarországon, 1942-1944*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002.
- Bauer, Yehuda: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933-1945*. Yale University Press, New Haven and London, 1994.
- Biss, Andre: *A Million Jews to save*. Hutchinson, London, 1973.
- Braham, Randolph L (szerk.): *A népirtás politikája – a Holocaust Magyarországon 1-2 kötet*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- Haraszi György: „Az Auschwitz-i jegyzőkönyvek(ek) hosszú útja 70 év távlatából.” In Prepuk Anikó (szerk.): *Mozaikok. Előadások a magyar holokauszt 70. évfordulójára*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2015, 83-104.
- Haraszi György: *Az (első) Auschwitz-jegyzőkönyv*. In: Hantó Zsuzsa – Szekér Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért. „Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse.”* Koszorús Ferenc Emlékbizottság, Budapest, 2015, 244-271.
- Löb, Ladislaus: *Megvásárolt életek – Kasztner Rezső vakmerő mentőakciója. Egy túlélő története*. Athenaeum 2000 Könyvkiadó Kft, Budapest, 2009.
- Martin, Gilbert: *Izrael története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2003.
- Mester Miklós: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2012.
- Moldova György: *A Szent Imre induló*. Magvető Kiadó, Budapest, 1975.
- Golan, Mose: *A Kasztner-ügy történelmi torzításainak jelentősége*. MTA-ORZSE, Budapest, 2008.
- Munkácsi Krisztina: „Berend Béla főrabbi népbíróági pere” In: *Századok*, 130/6 (1996), 1525-1552.
- Porter, Anna: *Kasztner vonata*. M-érték Kiadó, Budapest, 2008.
- Salamon Mihály: *Keresztény voltam Európában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.
- Szita Szabolcs: *Aki egy embert megment – a világot menti meg. Mentőbizottság – Kasztner Rezső – SS-embervásár*. Corvina, Budapest, 2005.
- The Kasztner Report. *The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee 1942-1945*. Yad Vashem The International Institute for Holocaust Research, Jerusalem, 2014.
- Tschuy, Theo: *Becsület és bátorság: Carl Lutz és a budapesti zsidók*. Well-Press Kiadó Kft, Miskolc, 2002.
- Weitz, Yechiam: *Há-Is se-Nircá Páámájim [A kétszer meggyilkolt ember]*. Keter, Jerusalem, 1995.
- Veszprémy László Bernát: „Nyilas rabbi: vagy különös hős – Berend Béla emlékezete”
In <http://www.szombat.org> (2017. 07. 15.)

Antiszemita zsidómentők?

Hóman Bálint, Mester Miklós és Kemény Gábor
1944-es szerepéről

„Politikai környezetem sohasem volt megfelelő.”

Három, a magyar politikai életben – az egyik esetben hosszabb, kettőben rövidebb ideig – fontos szerepet játszó politikus jelentősen eltérő, ám egymást néha mégis keresztező életútja segítségével kívánom bemutatni, hogy a történelmet a jó és a rossz harcának gondoló, fekete-fehér szemléletű megközelítésével szemben miért fontos az árnyalt látásmód egyes korszakok és személyiségek tetteinek ábrázolásakor, értékelésekor. Vizsgálatom célja korántsem a felmentés és a mentegetés. De fontosnak tartom kiemelni, hogy olyan esetekben is az eddigiektől eltérő közelítések születhetnek, amelyekben bizonyos szereplőket azonos vagy hasonló politikai, eszmei csoportba sorolhatónak tekintettek.

Hármuk közül egyedül Hóman Bálint (1885–1951) ifjú- és korai felnőttkora esett a „boldog békeidőkre”. A többiek szűk egy nemzedékkel utána születtek és már az ellenforradalmi Magyarországon, a Horthy-korszakban szocializálódtak (Mester Miklós /1906–1989/; báró Kemény Gábor /1910–1946/). Származásuk is különbözött: Hóman másodgenerációs, a felső középosztály szintjén élő értelmiségi családban, Kemény Gábor egy elszegényedett erdélyi arisztokrata famíliába született, Mester Miklós szülei pedig egyszerű székely földművesek voltak.

Összekötő kapocs közöttük, hogy valamennyien a budapesti tudományegyetemre jártak: Hóman és Mester a bölcsészeti, Kemény a jogi karra. Mindnyájan rendelkeztek erdélyi gyökerekkel: Hóman csak annyival, hogy szülei – még az ő világra jövele előtt – Kolozsvárott éltek, ahol édesapja az 1872-ben alapított Kolozsvári Tudományegyetem professzora volt. Mester a székelyföldi Rugonfalván, Kemény viszont

már Budapesten látta meg a napvilágot.²¹⁷ Mind a hárman jobboldaliak voltak, s ha más-más életszakaszukban, különféle indíttatásból és intenzitással is, de antiszemita nézeteket hangoztattak. Ezek hatásától azonban később valamennyien megrettentek.

E folyamat mélyebb elemzésébe nem belebocsátkozva csak annyit jeleznék, hogy hármuknak meghatározó gyermekkori – Hómannak már elismert tudósként átélt –, tragikus élménye volt az Osztrák–Magyar Monarchia s benne Magyarország felbomlása, illetve (megint csak Hóman kivételével) őseik szülőföldjének elvesztése. A magyarországi 1918–1919-es forradalmak szomorú tapasztalatai és az első világháború utáni békerendszer visszasságai őket is – mint szinte mindenkit hazánkban és a vesztes országokban – az új rendezés ellenfeleivé tették. A kelet-közép-európai győztesek sokszor indokolatlan területi követeléseinek – csaknem teljes – kielégítése az egykori központi hatalmak megalázásával, az etnikai elvek megcsúfolásával járt együtt. Ennek leginkább az 1920-as évek körül életképtelennek tartott Magyarország érezte a káros hatását, ezért is vált a trianoni „csonkaországban” a revízió igénye a legkisebb – valamennyi politikai oldal vállalta – közös politikai többszörössé. Viták legfeljebb annak mértékében voltak. A döntő többség a történelmi határok visszaállítását tartotta indokoltnak, s csak néhányan vallották ennek lehetetlenségét, miközben a politikusok többsége tisztában volt vele, hogy a teljes körű revízió kivihetetlen.

Az általános elégedetlenség azonban a győzteseknél is észlelhető volt. A modernizáció hamis ígéretével fellépő diktatúrák, a kommunizmus, a fasiszmus, majd a nemzetiszocializmus nem csak az 1919 után legtöbb szenvedést átélt államokban, hanem a nyerteseknél is sok támogatóra talált. A szélsőséges nézetek terjedését az ekkor globalizálódó politika, a nemzetállamok fölött létrejövő nemzetközi intézményrendszer – elsősorban a röviden csak Népszövetségnek nevezett Nemzetek Szövetsége – hatékonyságának a hiánya is segítette. Ehhez társult a főleg Közép-, de részben Nyugat-Európában is mind nagyobb teret nyerő antiszemitizmus, amely a térség egyik legjelentősebb létszámú zsidó állampolgárával rendelkező Magyarországon 1919 ősztől virulenssé vált, az 1920-as években fokozatosan enyhült, majd a világgazdasági válságot és a németországi nemzetiszocialista hatalomátvételt követően ismét fölerősödött.²¹⁸ Ennek fő oka az 1919-es Tanácsköztársaság volt, amelyet a magyarok döntő többsége – részben még a társadalmi bázisának álmodott munkásság is – el-

217 Életútjukról bővebben (a továbbiakban is – külön jelzés nélkül – elsősorban ezen kötetek nyomán vázolom fő pályájukat): Hóman, 2019, 11–114. – VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Oral History Archivum, Interjú dr. Mester Miklóssal. Készítette Gyurgyák János és Varga Tamás 1986-ban. – Somlai, 2012, 105–165. – Kása, 2018, 3–73. – Kemény Gáborról nem született életrajz. 1944–1945-ös tevékenységére a leggazdagabb forrás: Karsai, 2014, 7–67. és a kötetben közölt dokumentumok számos helye.

218 A korabeli antiszemitizmus történetének mindmáig leghiggadtabb feldolgozása: Gyurgyák, 2001, 88–188. Ugyancsak kiváló feldolgozás: Komoróczy, 2012, 325–866. Témám indokoltságát bizonyítja, hogy e vaskos kötetekben éppen csak az említés szintjén kerülnek szóba tanulmányom főszereplői.

utasított és gyűlölt. A kommün vezetőinek jóval több mint a fele – a legszerényebb becslések szerint is legalább 60%-a – zsidó származású volt,²¹⁹ miközben a lakosságnak nem egész 6%-át tették ki. Ezért a keresztény magyarok, főleg az értelmiségiek úgy vélték, hogy a zsidóság a gazdasági és a kulturális élet területén már korábban elért erős felülreprezentáltságát – amely elsősorban a sajátos társadalomfejlődésüknek volt köszönhető; erre azonban alig gondoltak akkoriban – immár a politikai hatalom megszerzésére kívánja fölhasználni. Az ugyancsak széles körű kommunizmusellenességhez így kapcsolódott kéz a kézben az antiszemitizmus, amely az 1930-as évek közepétől Hómant, Mestert és Keményt sem hagyta érintetlenül. Annál inkább sem, mivel a nyíltan és drasztikusan antiszemita Hitlert a nyugati nagyhatalmak még az 1919–1920-as versailles-i békerendszer felbontása és felbomlása után, 1938 őszén is komoly tárgyalópartnernek tekintették.

A magyar belpolitikában mind a hárman „reformereknek” számítottak. Míg azonban Hóman 1938-ig még konzervatív alapon tűnt nyitottnak az újításokra, Mester és Kemény már eleve radikális változtatásokat kívántak. Hármuk közül ketten jutottak parlamenti mandátumhoz, mindketten a korszakban domináns kormánypárt színeiben. Hóman Bálint 1932-ben, Mester Miklós pedig 1939-ben lett országgyűlési képviselő. Hóman a korszak egyik legnevesebb historikusaként – ma is a legnagyobb magyar középkorászok között tartjuk számon –, Mester pedig újságíróként vált ismertté, elsősorban a nemzetiségi kérdéssről írt tanulmányai keltettek feltűnést. Hóman 1938-tól fokozatosan jobb fele sodródott, Mester viszont eleve a kormánypárt szélső jobbszárnyára pozicionálta magát, sőt, az onnan kilépőkkel 1940 októberében az Imrédy Béla által alapított Magyar Megújulás Pártjának ellenzéki képviselőcsoportjához csatlakozott. A nyilas agitáció miatt a móri szolgabírói állásából 1939 áprilisában lemondani kényszerült Kemény Gábor még ugyanebben az esztendőben lépett be a Nyilaskeresztes Pártba – amelynek az eszméit addig is hirdette –, s bár nem indult képviselőjelöltként, a szintén ez évi, május végi választások után a nyilas képviselőcsoport titkára lett. Nem sokkal később, augusztusban már politikai tüntetés szervezése miatt ítélték nyolc havi fogházra.

Az 1944-es német megszállásig tehát Hóman kormánypárti, Mester és Kemény ellenzéki politikusként tevékenykedett. 1944. március 19-e után ez annyiban változott, hogy Hóman és Mester kormánypártiak lettek, az 1943 májusától 1944 májusáig a keleti fronton harcoló Kemény Gábor pedig – legalábbis félig-meddig – ellenzéki maradt. Az 1944. október 16-i nyilas hatalomátvételt követően Mester – jogosan tart-

219 Azért használom ezt a körülírást, mivel e vezetők általában a saját vallásukat is megtagadták, ateistának és internacionalistának vallották magukat. A legszerényebb becslésről ld. Rác, Rubiconline, illetve Hajdu, 2012/8, 72–75.

va letartóztatásától – bujkált. Hóman politikailag passzívan, olykor kritikusan viselkedett, és főleg tudományos munkáival foglalkozott, ám a csonka parlamentet még Sopronba is követte, Kemény Gábor pedig külügyminiszter lett. Mellette még Hóman töltött be tárcavezetői pozíciót a vallás- és közoktatásügyi Minisztérium vezetőjeként (1932–1938, illetve 1939–1942 között), Mester pedig ugyanennek a minisztériumnak lett 1944. április végétől a nyilas hatalomátvételig az államtitkára.

Mindebből érzékelhetjük, hogy e három, tipikusnak, valahova besorolhatónak egyáltalán nem nevezhető életútban milyen – egy-egy személyen belül, de hármuk között is más és más irányba mutató – változások következtek 1939-től, s hogy milyen sokszínű és megosztott volt a magyar jobb-, illetve szélsőjobboldali politika. Azonban egymástól különböző személyiségjegyeik dacára valamennyien elmondhatták volna magukról, amire Mester Miklós így emlékezett: „politikai környezetem sohasem volt megfelelő”.²²⁰ 1945 után emiatt vádolták őket háborús bűnökkel. Hómant és Keményt el is ítélték, Mestert pedig csak széles körben ismert zsidómentő tevékenysége mentette meg egy ellene indítandó népbíróági eljárástól – ám sokak igazolta pozitív szerepe sem akadályozta 1951-es kitelepítését.

Hangsúlyozom, hogy azokkal értek egyet, akik a magyar közigazgatás letagadhatatlan, aktív közreműködésével végrehajtott 1944-es zsidóellenes intézkedéseket, illetve a gettósítást és a deportálást a magyar történelem egyik szégyenfoltjának tartják, hiszen magyar állampolgárok százezreit szolgáltatták ki egy idegen hatalom kénye-kedvének, sőt, megsemmisítő szándékának. Ugyanakkor osztom azon historikusok véleményét, akik mindezt nem a magyar történelem természetes fejleményének tekintik, hanem az ebben a térségben 1944 nyaráig nyomasztóan erős Német Birodalom erőszakos megszállása következményének tulajdonítják. Biztos vagyok ugyanis abban, hogy e beavatkozás nélkül másként alakult volna a magyar zsidóság – a zsidótörvények ellenére addig egészen tűrhető, más európai országokéhoz viszonyítva sokkal elviselhetőbb – sorsa. A még Magyarország háborúba lépése előtt, 1938-tól meghozott zsidóellenes törvények és intézkedések okozta szenvedések persze ez esetben is nehezen lettek volna megbocsáthatóak, a világhétségből mégis jóval kevesebb veszteséggel került volna ki a hazai zsidó közösség.

Mindezt az is igazolja, hogy a német állambiztonsági szervek első dolga Magyarországon a számukra veszélyesnek tekintett politikusok – köztük három tucat országgyűlési képviselő – letartóztatása volt. De újságírók, művészek, ügyvédek, polgári és arisztokrata politikusok vagy közvélemény-formálók – néhány hölgy is –, zsidó gazdasági vezetők, szakszervezeti tisztviselők, lengyel menekültek, a Magyarországra érkezett amerikai katonai misszió tagjai és a Badoglio-párti olasz diplomaták sem ke-

²²⁰ Mester, 2012, 185.

rülhették el az őrizetbe vételt. Összesen mintegy tízezer főt fosztottak meg a szabadságától, ami a magyar politikai, gazdasági és kulturális elit erőszakos és átgondolatlan lefejezését, derékba törését jelentette.

A magyar közigazgatás vezetői pozícióiban pedig – éppen amiatt, hogy a keresztények többségét is elriasztó borzalmak megvalósulhassanak – nemzetközi összehasonlításban is nagyarányú cserére volt szükség a kollaboráns kormány működőképességének biztosításához. Mindehhez még több párt feloszlata, a gyülekezési jog korlátozása, mintegy 130 újság megszüntetése, a sajtócenzúra erősödése, könyvek sorának betiltása és bezúzása, a külföldi adók hallgatásának tilalma társult. A legfájdalmasabb talán az addig igen erős civil szféra totális felszámolása volt. Minimálisra szorították vissza a társadalmi és a kulturális egyesületek és szervezetek tevékenységét: közülük két hónap alatt 1900-at számoltak vagy függesztettek föl. Még olyanokat is, mint például az Antialkoholista Ligát – bár kétségtelen, hogy az akkori történéseket nehéz lett volna józanul elviselni. Mindez semmiképpen sem a magyar fejlődésből következő, békés, a magyar társadalom által támogatott átmenetnek tűnik...²²¹

Kétségtelen tehát, hogy akik 1944 tavaszától bármilyen vezető pozíciót vállaltak, bizonyos értelemben kollaboránsnak tekinthetők, hiszen új tisztségbe kerülésükkel, illetve helyben maradásukkal az imént vázolt elitcserét és az annak révén bekövetkező borzalmakat segítették elő. Ráadásul ma már tisztán látjuk – mivel ismerjük a jó egy évvel későbbi végeredményt –, hogy a geopolitikai alapúnak tűnő realitás, azaz a Német Birodalom e régióban még mindig nyomasztó dominanciájának és befolyásának eltűrése-elfogadása nemcsak túlhaladott politikai álláspontnak, hanem egyben olyan zsákutcának bizonyult, amelyből már nem lehetett visszafordulni. De 1944 tavaszán a szabadlábon maradt közszereplők – néhány élesebb szemű, Bethlen Istvánhoz hasonló képességű megfigyelőn kívül – mindezt nem feltétlenül, sőt, egyáltalán nem így gondolták. (Az év nyarán, különösen pedig őszén persze mindez már megváltozott.) Ezért sem mindegy, hogy ki, miként viselkedett abban a helyzetben, amikor kevesen vállalták a megszállókkal szembeni ellenállást, és kevesen mondtak le – esetleg jól fizető – állásukról, tiltakozásukat így kifejezve. Amikor sokan úgy vélekedtek, ahogy a népbíróági perében a vádiratra válaszoló Imrédy Béla, aki cinikusan megjegyezte: „[...] magyar politikusoktól nem lehetett megkívánni, hogy mindent kizárólag a zsidókérdés szemszögéből nézzenek. Ez vonatkozik a kormányba való belépésemre is,

221 A folyamatról rövid összefoglaló: Ujváry, 2014/11, 70–73. Bővebben: Veszprémy, 2019. Veszprémy szerint: „Komparatív perspektívában – egy hasonló helyzetben levő (megszállt) országgal, Hollandiával összehasonlítva, amely hasonlóan szélsőséges módon együttműködött a németekkel a holokauszt alatt – elmondható, hogy a magyar közigazgatás tagjait kiemelkedő mértékben cserélték le a megszállást követően.” (223.) Itt jegyem meg, hogy Mester Miklós és Kemény Gábor neve Veszprémy kötetében egyáltalán nem, Hómané pedig csak az említés szintjén jelenik meg.

amelyet nem determinálhatott az, hogy mi történt már eddig a zsidókérdésben. Ha a magyarság érdekében segíteni tudok, ezt nem gátolhatta meg az, hogy a zsidóság érdekében nem tudok segíteni.”²²²

1944-ben Hóman 59, Mester 38, Kemény Gábor pedig 34 esztendő, már idősödő, illetve érett felnőtt volt, valamennyien rendelkeztek legalább néhány éves politikai tapasztattal. A német megszállás, majd a nyilas kormányzás azonban – mint már utaltam rá – az ő sorsukban is komoly változást eredményezett. A továbbiakban ennek, kiemelten a „zsidókérdéshez” való viszonyuknak bemutatására vállalkozom.

Hóman Bálint

Hóman ifjúkori filoszemitizmusa ugyan fokozatosan gyengült és az 1910-es évektől korábbi, részben zsidókból álló baráti körétől is egyre inkább eltávolodott, ám – sok magyar értelmiségivel szemben – 1919–1920-ban mégsem vált zsidóellenessé. Gazdag irathagyatékában egyáltalán nincs nyoma annak, hogy 1938-ig antiszemita nézeteket hangoztatott volna. A Széchényi Könyvtár (1922–1923) vezetőjeként, majd a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójaként (1923–1932) tudósi és tudományszervezői teljesítményével vált ismertté, kultuszminiszterként pedig mindenekelőtt a szakmapolitikai kérdésekkel foglalkozott. 1932-ben induló politikai pályáján a látványos fordulat 1938 elején következett be (melynek előzményeként a Gömbös Gyulával ápolt, kiváló kapcsolatáról sem szabad megfeledkeznünk). A kormánypárt (Nemzeti Egység Pártja) 1938. február 3-i értekezletén unokatestvére s egyben legjobb barátja, Darányi Kálmán miniszterelnök nagy tapsot és éljenzést kiváltva jelentette be, hogy „amennyiben őt a pártvezéri tevékenységében bármi akadályozná, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztert kérte fel arra, hogy ilyen esetekben őt helyettesítse”.²²³ Ez a pártban a hivatalból pártvezéri tiszte betöltő miniszterelnök utáni pozíciót jelentette, melyet ugyan csak jó egy évig töltött be Hóman – ezzel azonban elkerülhetetlenül olyan, immár „nagypolitikai” feladatokat kapott, amelyek messze túlmutattak saját tárcája ügyein.²²⁴

Nem sokkal később, 1938. március 6-án – egy nappal Darányi Kálmán nagy visszhangot kiváltó, hadsereg- és infrastruktúrafejlesztést meghirdető „győri programjának” bejelentése után – mondta el Szentesen a kormánypárt Csongrád megyei szer-

²²² Sipos, 1999, 164.

²²³ Darányi szavairól a napilapok többsége tudósított, ld. pl.: Széll belügyminiszter Ismertette a kormánypártban a választójogi javaslaton eszközölt módosításokat. Pesti Hírlap, 1938/4, 4.

²²⁴ Hóman politikai pályafutásáról ld.: Hóman, i. m., 11–107. Ugyanitt található a téma meglehetősen gazdag szakirodalmának válogatott bibliográfiája is: 108–114.

vezetének ülésén azt a beszédét, amelyben először szólt a zsidók aránytalan gazdasági és kulturális befolyásának kérdéséről. Kiemelte, hogy ennek kezelésére kizárólag törvényes eszközöket tart alkalmasnak. Ezután több olyan törvény és rendelkezés meghozatalához járult hozzá, amely az izraeliták, illetve a zsidónak tekintett személyek állampolgári jogait nyirbálta meg, sokszor a további foglalkoztatásukat is ellehetetlenítve. Megszavazta a két zsidótörvényt, s ezek előkészítésében is közreműködött. Az elsőben (1938: XV. tc.) – mivel annak számos intézkedése érintette a tárcáját – még miniszterként vett részt, ám néhány történész makacsul ismételt állítása ellenére sem volt szerepe annak szövegezésében, benyújtásában. A javaslat parlamenti vitájában meg sem szólalt. A második zsidótörvény (1939: IV. tc.) kidolgozásakor már (és még) nem volt miniszter, de 1938 novemberében tagja lett a kormánypárt zsidóbizottságának, melynek legalább két ülésén elnökölt. A csak néhány alkalommal összehívott testületben azonban – több tudósítás szerint – Hóman mérsékelt álláspontot képviselt, s nem kívánt újabb szigorításokat. A törvény képviselőházi vitájában ekkor sem nyilvánított véleményt.

Ugyanakkor három zsidóellenes intézkedéshez nemcsak a nevét adta, de meghozatalukhoz is aktívan hozzájárult. 1939 júliusában – immár ismét tárcavezetőként – a középiskolákban is bevezette a numerus clausust, 6%-ban maximalizálva az első évfolyamra felvehető zsidók arányát. Ez az arány ugyan magasabb volt, mint az izraeliták országos arányszáma – és lényegesen meghaladta a 10–18 év közötti korosztályok izraelita-arányát –, mégis jelentős jogkorlátozást jelentett, hiszen a zsidóság a keresztényeknél évszázadok óta nagyobb súlyt fektetett gyermekeinek továbbképzésére (ebben az időszakban a középfokú oktatás még meglehetősen szűk körre korlátozódott). Bár e rendelkezést nem tartották be szigorúan, s számos kivételre nyílt lehetőség, kétség sem fér diszkriminatív jellegéhez.

A sportszövetségek szervezetét szabályozó 1942. évi 239.000 sz. rendelet már félreérthetetlenül kirekesztő volt, hiszen a zsidók és a nem zsidók közötti házasságkötést megtiltó, olykor harmadik zsidótörvényként is aposztrofált 1941: XV. törvénycikk alapján²²⁵ tette lehetetlenné a zsidónak minősítettek sportszervezeti tagságát. Emellett pedig Hóman készítette elő és fogadtatta el az országgyűléssel az 1942: VIII. törvénycikket, amely – hatályon kívül helyezve az 1895: XLII. törvénycikket – a bevettből törvényesen elismert vallásfelekezetté minősítette vissza az izraelita vallásfelekezetet. A zsidó egyházak ezáltal elveszítették intézményeik és iskoláik állami vagy községi támogatását, s 1895 előtti, megtúrt helyzetükbe kerültek vissza. Hóman ugyan igyekezett az általa beterjesztett törvény szigorán enyhíteni, ám mindez legföljebb csak

²²⁵ Az 1941. XV. tc. 9. § szerint „zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén – tekintet nélkül származására – az, aki az izraelita hitfelekezet tagja”.

mérsékli a felelősségét. Még akkor is, ha – mint 1946-os népbíróági perében némi joggal hangsúlyozta – erős politikai nyomás alatt kezdeményezte nemcsak ennek, hanem a többi említett rendelkezésnek az alkalmazását is, amelyek mögött – teszem immár én hozzá – európai példák sokasága állott.²²⁶

A lesújtó, meglehetősen negatív összképét árnyalja Márai Sándor *Hallgatni akartam* című, 1949–1950-ben született visszatekintése is. Ebben Márai kifejtette, hogy 1938-ban, az Anschluss, majd az első zsidótörvény után: „Minden hivatalban, minden foglalkozási ágban akadtak emberek, akik úgy érezték, a zsidóktól elvett vagyonnal és állással pótolhatják most már azt, amit a múltban nem tudtak megszerezni. [...] A valóság másik arca, hogy ilyen feltételek mellett is, még hat éven át – 1944. március 19-ig, amikor a német csapatok megszállták Magyarországot – a magyar zsidóság nagy tömegében sértetlen maradt. A zsidótörvények megalázták emberi méltóságát, alattomosan csorbították állampolgári jogait, korlátozták jövedelmét. De ilyen megalázó és igazságtalan feltételek mellett a valóságban mégis az történt, hogy még hat éven át minden magyarországi zsidó állampolgár a lakásában maradhatott, és nagyjából folytathatta polgári foglalkozását. A közhivatalokban nyugdíjazták a zsidó származású hivatalnokokat, egyes foglalkozási ágakban kényszerítették a munkaadókat, hogy zsidó munkatársaikat bocsássák el a szolgálatból, sajtóban, színházban lehetőleg eltanácsolták a zsidó újságírók, színészek szerepeltetését [...] ilyen torzan, ilyen galád és kegyetlen közjátékok árán, amilyen több tízezer magyar zsidó munkaszolgálatos megkínzása és feláldozása volt, a hivatalos körök, amelyek a nyilvánosság előtt tajtékzó szájjal fújták a zsidóellenes szólamokat, és valószínűleg szívükben is őszintén antiszemitaak voltak, megmentették a németek és magyar cinkostársaik elől a nyolcszázezer lélekszámú magyar zsidóságot. [...] A zsidótörvényes, a reakciós, a munkaszolgálatos Magyarország ezekben az években [...] a környező és távolabbi államok számára a zsidóság és a politikai menekültek asyluma volt.”²²⁷

Márai véleményét – ha közvetve is, de – alátámasztja a birodalmi külügyminisztérium gazdasági szakértőjeként Magyarország politikai helyzetét elemző Edmund Veessenmayer 1943. decemberi jelentése, amely a zsidókérdésben a német kívánságok és a magyar intézkedések közötti nagymértékű különbséget hangsúlyozta. Egyben kiválóan érzékeltette, hogy a Kállay Miklós leváltását szorgalmazó németek mit várták el e tekintetben egy új magyar kormánytól. Veessenmayer ugyanis tökéletesen tisztában felettesei elképzeléseivel, s beszámolóját is ennek figyelembevételével készítette.

226 Hómannak a zsidóellenes rendelkezésekben játszott szerepéről: Ujváry, 2016/2, 52–65. Hóman antiszemizmusról 2015–2016-ban komoly vita bontakozott ki az életútját szinte kizárólag ennek alapján értékelő történészek – mindenekelőtt Kovács M. Mária és Ungváry Krisztián – és e sorok írója között. Összefoglalását ld.: Ujváry, 2018, 359–369.

227 Márai, 2013, 44–47.

A magyarokat – „passzív alapbeállítottságuk”, „török vérségi beütésük” miatt – nem tartotta antiszemitának, s úgy vélte: „[...] ezt a körülményt a zsidóság pontosan felismerte, és sajátos ösztönére hallgatva sikerült a fajnak Európában ott [azaz Magyarországon] szereznie magának menedéket. Véleményem szerint a régi Duna menti Monarchia aláaknázása nem annyira az egyéb nemzetiségek, mint a csehek, lengyelek, horvátok stb, hanem inkább a belsőleg megmételyezett magyarság műve volt, amelynek körében a zsidóság nemcsak gazdaságilag, de politikailag is uralkodó hatalmi helyzetre tett szert.” Ezért tartotta a – kissé túlértékelve 1,1 millió főnyire becsült – zsidóságot „az első számú ellenségnek”, s hozzájuk sorolta a legalább ugyanekkora, ha nem kétszer ekkora létszámú azon magyarokat is, „akik a zsidók csatlósaiként a szabotázsra és kémkedésre irányuló nagyszabású tervek megvalósításában segítő társaik és külső álcázóik”. A „zsidók hírszolgálatát” nagyszerűnek érezte, „kitűnően működő titkos adóállomásokról” tudósított. Kijelentette: „A magyarországi zsidók messze menő többsége a bolsevizmus élcsapataként értékelhető.” Részben emiatt javasolta egy „német védnökség alatt álló nemzeti kormány beiktatását”, amelynek elsődleges előnye az lenne, hogy „a bolsevizmus, valamint a zsidóság elleni belső harcukkal jelentősen tehermentesíthetik a birodalmat.” A zsidókérdésről alkotott mondandóját Veessenmayer így összegezte: „Különbő okokból ütött az óra, hogy a zsidókérdéshez alaposan hozzányúljunk. Annak tisztázása előfeltétele, hogy Magyarországot beiktathassuk a birodalom harcába, melyet védelméért és létéért folytat.”²²⁸

Márai találó szavai és Veessenmayer német követeléseket tükröző okfejtése ellenére is nehezen mentegethetőek Hóman zsidóellenes intézkedései. Ugyanakkor azokat részben mégis ellensúlyozta 1944-es tevékenysége. Az 1942 nyaratól a politikától egyre inkább visszahúzódó – elsősorban Nemzeti Múzeumi,²²⁹ illetve Teleki Pál Tudományos Intézetbeli elnökségével, valamint ismét a tudománnyal foglalkozó – Hóman külpolitikai elképzelései az 1930-as évek végére arra a tételre egyszerűsödtek, miszerint a geopolitikai helyzetéből adódóan Magyarország csak két rossz: a kommunista Szovjetunió és a nemzetiszocialista Német Birodalom között választhat szövetségi politikájában. Közülük az egyik nagyhatalom támogatása mindenképpen szükséges az olyannyira vágyott, a magyar társadalom szinte egésze által vallott cél, a revízió valamilyen formájának elérése érdekében. Európai teljesítményei és Magyarországgal való hagyományos kapcsolatai, illetve a kommunizmustól való féltelme miatt pedig sokkal inkább Németországot fogadta el kényszerű partnernek, mint a Szovjetuniót. Vélekedését Németország növekvő, 1938 után egyre nyomasztóbbá váló európai

228 A *Wilhelmstrasse*, 1968, 743–755, az idézetek: 744–746, 748. és 751.

229 A Nemzeti Múzeum ekkor – az 1934. VIII. tc. értelmében – a nagy nemzeti közgyűjteményeket összefogó szervezetként működött, amelynek a korábbi Nemzeti Múzeum az egyik tagintézménye volt.

súlya erősítette, annak helyességét az 1938 és 1941 közötti revíziós sikerekben látta beigazolódni. Sokan – Mester Miklós és Kemény Gábor is – osztották elképzeléseit.²³⁰ Valószínűleg ehhez a külpolitikai alapálláshoz társult Hóman antiszemitizmusa, amely kevésbé belső indíttatásból, inkább politikai számításból eredt (ami persze egyáltalán nem csökkenti annak elítélendőségét).

Hómant okkal tartották meggyőződéses németbarátnak, ez azonban nem jelentette, hogy a nemzetiszocialista rendszer híve lett volna. Éppen ellenkezőleg: semmiképpen sem kívánta a német társadalmi modell Magyarországra átültetését. Ennek érdekében a németek követeléseinek részbeni teljesítésével – az 1940-es évek elejétől már a német megszállástól is rettegve – igyekezett mindenáron megőrizni Magyarország belső függetlenségét. A németekkel való külpolitikai együttműködést a belpolitikai önállóság megóvása zálogának tartotta. Oly módon azonban, hogy a legkisebb ellenállás irányába haladva, a térségbeli antiszemitizmust és közhangulatot meglovagolva részben mégis föladata azt, a zsidóság kárára. Ebbe sajnos az is belefért, hogy a német elvárásoknak megfelelő antiszemita intézkedéseket pártoljon – miközben a faji alapú megkülönböztetést nyilvánosan is elítélte, a saját rendelkezései által hátrányosan érintetteken pedig többször segített. Utóbbi tény a népbíróági perében megszólaló tanúk csaknem mindegyike (az ismertebbeket sorolva: Eckhardt Sándor irodalomtörténész és három neves historikus: Kosáry Domokos, Lukinich Imre, Szekfű Gyula), köztük több zsidó felekezeti és identitási is (Bacher-Bodrogh Pál, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnöke; Waldapfel Eszter a Széchényi Könyvtár könyvtárosa és Wertheimer Adolf, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, a Magyar Zsidó Múzeum elnöke) igazolta.²³¹

Hóman tehát egy elutasító ideológiát (a politikai – és nem a vallási – alapú antiszemitizmust) használt föl az általa károsnak, de megvalósulhatónak vélt, negatív forgatókönyv (a német megszállás, illetve a nemzetiszocialista szisztéma átvétele) bekövetkezésének elhárítására. A két negatívum mintegy kioltotta egymást. Számításának és ellentmondásokkal teli politikájának kudarcát a német megszállás jelentette, amikor előbb vázolt koncepciója darabokra tört, és kénytelen volt szembesülni azzal, mit is jelent a hitleri Németországgal való külpolitikai kooperáción immár túlmutató, a belpolitikai szuverenitás részbeni elvesztésével járó behódolás. 1944 tavaszán ugyan felismerte gondolati konstrukciójának csődjét, ám a német orientáció, valamint a kollaboráns, majd a nyilas magyar kormányok mellett mégis mindvégig kitartott. Ekkor

230 Hóman külpolitikai elképzeléseiről: Ujváry, 2011, 464–482.

231 Hóman, i. m., 331–334, 341–347, 352–358. és 470–471.

már – a rosszul értelmezett következetesség mellett – minden bizonnyal csak azért, hogy korábbi, végzetes tévedéseit részben jóvátegye.

Ezért nem fogadta el a Német Birodalom teljhatalmú megbízottja és követe, Edmund Veesenmayer, valamint az új, a németeket szinte mindenben kiszolgáló kormányfő, Sztójay Döme felkínálta kultusztárcát, és a szabadlábbon maradt magyar politikusok közül ő volt az egyetlen, aki egy feltűnően kemény – a diplomáciai szokásoktól eltérő – hangú, Veesenmayerhez írt levélben tiltakozott a német megszállás ellen. Nemcsak népbíróági perének már említett vallomásaiból, de például Mester Miklós emlékezéseiből is tudjuk, hogy 1944 késő tavaszán sikerrel kezdeményezte számos zsidó(nak számító) tudós és művész mentesítését, Baky Lászlót és Endre Lászlót pedig szadista, felkötnivaló gazembereknek nevezte.²³² Székesfehérvári képviselőként rendkívül feszült volt a viszonya a szélsőségesen antiszemita új főispánnal, Toldi Árpáddal, akit már rögtön a kinevezése után megpróbált elmozdítani tisztségéből. 1944 szeptemberében végül sikerült is elérnie a leváltását. Miután – feltehetőleg 1944 júniusában – megkapta az ún. auschwitz-i jegyzőkönyvet, kételkedett annak hitelességében, s a dokumentumot tartalmazó borítékra ráírta: „Nyilván a háború utáni németellenes propaganda számára készült.”²³³ (E megjegyzés adalék lehet ahhoz a vitához is, amely a magyar elit megsemmisítő táborokról való ismereteiről újabban kialakult. Sokan azt hirdetik, hogy Horthynak és másoknak már korábban is „tudniuk kellett” a gázkamrákról – miközben a meglehetősen jól tájékozott Hóman kételkedése ennek ellenkezőjét bizonyítja.)

Ugyancsak júniusban – alighanem még azelőtt, hogy elolvasta az auschwitz-i jegyzőkönyvet – pro memoriát írt Sztójay miniszterelnöknek, amelyben a „zsidókérdés megoldásában alkalmazott okatlanul brutális eljárást” nehezményezte. Kérte „a régen kikeresztelkedett s a magyar társadalmi életbe bekapcsolódott”, illetve „a magyar kultúra, tudomány, művészet, irodalom terén valóban maradandó értékeket alkotó” zsidók és „félvérek” többi zsidótól eltérő megítélését. Szóvá tette: „Rendkívül demoralizáló hatással volt országszerte a Weisz Manfréd családjának külföldre bocsátásáról szóló hír, mert ez megerősíti azt a felfogást, hogy a gazdag nagy zsidónak

232 Mester, 212, 630–631. Ld. még a Hóman-perben – többek között – Hóman Bálint kiegészítését 1945. november 27-én felvett vallomáshoz (1945. december 13.), illetve Bacher-Bodrogh Pál és Eckhardt Ferenc tanúk szavait: Hóman, i. m., 257–259, 324, 345. Hóman 1944-es, zsidókérdéssel kapcsolatos feljegyzései: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzKK), Fond 15/94. E dokumentumban a mentesítendőkhöz között említette Alföldi András ökortörténészt, Frigyesi József nőgyógyászt, Ligeti Miklós és Telcs Ede szobrászt, Fényes Adolf festőművészt, Komáromy Pál és Székely Mihály operaénekest (róluk Mester mint mentesítettekről írt) és a „félvér” Benedek Marcell író-tudománytörténészt. Hóman megállapította: „Még súlyosabb helyzet áll fenn a zsidó nővel vagy férfival házasságban élő íróknál, művészeknél, tudósoknál, kik közül elég néhány névre utalunk: Kodály Zoltán, Bartók Béla, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Szekfű Gyula, Moravcsik Gyula, Visky Károly, Palló Imre, Sárdy János, Jávor Pál, Bajor Gizi, Márkus Emma, Berky Lili stb.” (Az ő házastársaikat is mentesítették.)

233 Hóman, i. m., 168, 208, 248. és 326.

mindent lehet, csak a szegény kis zsidó szenved.” Helytelenítette a túlkapásokat. Megjegyezte: „A csendőrség sok helyt indokolatlanul vagy indokkal, kérdéses, brutális volt. A vallatásokról vidéken rémhírek terjengenek. Hasonlóképpen beszélnek – nem tudni, alappal-e – az ingó vagyon, ékszerek, ruhák, értéktárgyak jogtalan elidegenítéséről is.” Felhívta a figyelmet, hogy: „Nyilvánvaló ellentmondások mutatkoznak a kormányrendeletek s a végrehajtás között.” Végül kifogásolta, „hogya a bm [belügyminisztérium] által utóbb mentesített és csillagviselésre keresztény felesége és gyermeke miatt nem kötelezett zsidót külföldre vittek munkatáborba, sőt olyan színkeresztény embert is, aki iratait nem tudta bemutatni, mert ezek a hadtestparancsnokságoknál voltak felülvizsgálatra beadva”.²³⁴

Az auschwitzi jegyzőkönyvek áttanulmányozása után fölkereste Serédi Jusztinián hercegprímást, majd 1944. július 10. körül Sztójay miniszterelnököt, hogy a zsidók sorsa felől érdeklődjön és „a zsidó közéleti személyiségek mentesítése ügyében” közbenjárjon. Ugyanekkor Sztójay kérésére részt vett azon az értekezleten, amelyen Ferenczy László csendőr alezredes utasítást kapott a miniszterelnöktől, hogy személyesen győződjön meg az Auschwitzban uralkodó állapotokról.²³⁵

Mindennek ellenére Hóman mégsem vonta le a konzekvenciákat: október 9-én tagja lett a háború folytatását szorgalmazó jobb- és szélsőjobboldali képviselőket tömörítő Törvényhozók Nemzeti Szövetségének, s bár néhány nyilas túlkapást határozottan elítélt, a csonka parlamentnek tagja maradt, sőt, azt Sopronba is követte.²³⁶ Családjával 1944. március végén hagyta el az országot, az ausztriai Bad Ausseeben találtak menedéket. 1945. július elején az amerikai hatóságok vették őrizetbe. Több gyűjtőhelyen keresztül került Salzburgba, ahonnan 1945. november 21–22-én szállították Budapestre. Kihallgatása azonnal megkezdődött, népbíróági perére 1946. március közepén került sor. A Budapesti Népbíróság életfogytiglani fegyházra ítélte, a döntést a fellebbviteli tárgyaláson – 1946 augusztusában – a Népbíróságok Országos Tanácsa is megerősítette.

A „Kisfogházból” 1950 márciusában az Államvédelmi Hatóság hírhedt börtönébe került, itt hunyt el 1951. június 2-án. Hosszú ideig még a halála időpontját sem lehetett tudni. Téves, olykor felettébb káros nagypolitikai döntéseiért, a zsidókkal

234 OSzKK, Fond 15/94.

235 Molnár, 2014, 124. 179–180.

236 Hóman fentiekben jellemzett 1944-es szerepéről (a Hóman, i. m., számos helyén kívül) bővebben: Glatz, 1970, 181–202. Uő.: *Hóman Bálint – németbarátság történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben.* Glatz, 1988, 304–328. Ujváry, 2003, 261–285, e tekintetben főleg: 276–282. Fontos forrás Hóman 1945-ben, amerikai felkérésre írt, tervezett – végül el nem készült – emlékirataihoz papírra vetett „ötletszerű feljegyzése”: Magyarország szerepe a világháborúban. OSzKK, Analekta, 12.369. (A dokumentumot Horváth László Béla is közreadta: Havi Magyar Fórum, 1995/2, 14–28.)

szembeni, védhetetlen intézkedéseikért – melyeket, talán saját bűnét is beismerve, ha megkésve is, de igyekezett legalább részben jóvátenni – sokszorosan megbűnhődött.

Mester Miklós

Mester Miklós – akárcsak Kemény Gábor – 1939-ben került a nagypolitikába, s 1944-ben, a német megszállás után ért politikai pályája csúcsára. Akkor vállalt tehát igazán fontos szerepet, amikor Hóman már, Kemény Gábor pedig még nem te(het)te ezt. Abban is különbözött a többiektől, hogy nem a társadalom felső rétegéhez tartozó familiárba, hanem egyszerű körülmények között élő, dolgos székely család tehetséges sarjaként született. A székelykeresztúri unitárius gimnázium elvégzése után került Budapestre, ahol a félig-meddig önálló felsőoktatási intézményként működő tudományegyetemi közgazdaságtudomány kar, majd a bölcsészettudományi fakultás hallgatója lett, s 1937-ben bölcsészdoktori címet szerzett. Disszertációja *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszabasi országgyűlésen* címmel 1936-ban, majd második kiadásban 1937-ben jelent meg és szakmai körökben is feltűnést keltett. Kötete mottójául József Attila akkor még alig ismert sorait választotta.²³⁷

Mester már egyetemistaként bekapcsolódott jó néhány társadalmi egyesület – köztük elsősorban az erdélyieket tömörítő vagy erdélyi problémákkal is foglalkozók – életébe, s mivel magyar–román vonatkozásban a nemzetiségi kérdés jeles szakemberének, egyben kiváló szónoknak tartották, számos konferencián és rendezvényen fölszólalt. Történeti és közéleti érdeklődése, elhivatottsága révén került tehát egyre közelebb a nagypolitikához. 1939 májusában a ráckevei kerület kormánypárti képviselőjeként jutott a parlamentbe, a következő év októberében azonban ő is azon tizenhét képviselő között volt, akik követték a kormánypartból kilépő Imrédy Bélát az újonnan alapított Magyar Megújulás Pártjába, ahol a szociális osztály vezetője lett. Mindenekelőtt származásából adódó erős szociális érzéke, a társadalmi igazságtalanságok mérséklésének szándéka és a földreform elmaradása miatti elkeseredettsége vezette az általa ekkor még nagyra becsült Imrédy mellé.

Mivel tanulmányom három főszereplője közül az ő életútja a leginkább (Hómanénál is alaposabban) feldolgozott,²³⁸ ráadásul – a többiekkel szemben – számos visz-

237 *A Dunánál* – azóta rengeteg idézett – befejezését: Én dolgozni akarok. Elegendő / harc, hogy a multat be kell vallani. / A Dunának, mely mult, jelen s jövőndő, / egymást ölelik lágy hullámai. / A harcot, amelyet őseink vív-tak, / békévé oldja az emlékezés / s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés.

238 Mester pályájáról és 1944-es tevékenységéről az 1. jegyzetben jelzett műveken kívül ld. még: Török, 2007/2, 36–39. Ólmosi, 2012/2, 87–91. Pelle, 2012, 36. Kovács, 2013/4, 89–96. Mészáros, 2015/5–6, 140–162. Ungváry, 2015/6, 112–121. Székér, 2018/7–8, 40–47.

szatekintésben idézte föl tevékenységét,²³⁹ pályájából csak a „zsidókérdésről” vallott elképzeléseit és 1944-es, zsidómentő tevékenységét emelem ki.

Az 1941. évi költségvetés tárgyalásakor – 1940. november 22-i beszédében – a nemzetiségi kérdésről is kifejtette a véleményét, a nemzetiségek kollektív joga elfogadásának, a kölcsönös tiszteletnek, megbecsülésnek és megismerésnek a szükségességét kiemelve. Tudjuk, hogy – sokakkal ellentétben – ő ezt nem üres szólamként hangoztatta. Ennek kapcsán hozta szóba azt is: „Kétségtelen, hogy a háború után bekövetkezik a zsidókérdés európai megoldása, mégpedig kitelepítés formájában. Az, hogy a zsidóság egy helyre, egy államba kerüljön, önálló állami életet éljen, nemcsak nekünk és más népeknek, hanem a zsidóságnak, mint népnek is érdeke. A mai csonka és egészségtelen tagozódású zsidó társadalomnál egészségesebb, tagoltabb zsidó társadalom akkor fog kialakulni, ha a zsidóság a saját külön államában el. Itt csak arra mutatok rá, hogy nincsen olyan nép a világon, amely komolyan és bizalommal nézhetne a jövője elé akkor, ha nincs hatalmas földműves rétege. [...] Nekünk kötelességünk, hogy nyíltan, őszintén, komolyan és intézményesen idejében felkészüljünk a zsidók kitelepítésére, mert csak így tudunk majd megbecsülést szerezni magunknak a háború befejezése után, amikor Európa vezető államai fel fogják szólítani a magyarságot a közös akcióra.”²⁴⁰ A kitelepítés szorgalmazásával tehát lényegében azonos álláspontra helyezkedett Hóman Bálinttal.

Vitéz gróf Hunyady Ferenc 1941. július 2-i felszólalásakor Mester olyan közbeszólással borzolta az idegeket, miszerint a zsidónak minősülők el kellene hogy veszítsék magyar nevüket. Ugyanezen a napon – nyilván amiatt is, mert 1939 decemberétől a Nemzeti Munkaközpont²⁴¹ országos alelnöke volt – „a magyar munkásságot megnyugtató intézkedések tárgyában” benyújtott interpellációja kapcsán megjegyezte: „A strómanok miatt sok üzemben a zsidóságot nem lehet úgy visszaszorítani, amint azt visszaszorítani kellene. Ismerek például nagyon fontos honvédelmi munkát végző vállalatot, ahol 300 munkás dolgozik és ebből 80 zsidó, 50 inas közül pedig 35 zsidó és ezek a zsidó munkások, végzik a könnyebb munkát és kapják a jobb fizetést a keresztény magyar munkásokkal szemben. Én keresztény alapon állok. A zsidóságnak is, amíg ebben az országban van, joga van a tisztességes szolid megélhetésre, de azt mondom, hogy zsidó munkásokkal ilyen fontos honvédelmi munkát végeztetni nem szabad ma, amikor

239 Mester Miklós emlékezései: Bokor, 1982, 126–181. (*Egy naiv ember – bársonyszékben* című fejezet.) Mester, 1985/3, 367–389. Mester, 212.

240 KN, 1939–1944, VIII. köt. 773–774. Ezt az elképzelését többször is megismételte, például: *A nemzeti munkaállam kiépítése*. Délvidéki Magyarság, 1941. augusztus 5, 3. (idézi: Mester, 2018, 123–124.) Ezen kívül: Nemzetőr, 1943. február 12, 1–2. E cikkében kijelentette: „A zsidókérdés végleges megoldása csak önálló zsidó állam keretében képzelhető el. Az antiszemitizmus veszélye mindaddig fennáll, amíg az önálló zsidó állam meg nem valósul és oda minden zsidót vissza nem telepítenek.” (idézi: Mester, 2018, 155.)

241 A Nemzeti Munkaközpont 1933-ban jött létre, Marton Béla, a kormánypárt ügyvezető főtítkára kezdeményezésére, a munkásság szociális érdekeinek szociáldemokrácia- és marxizmusellenes képviselőjeként.

titoktartásra, lelkiismeretességre és nem utolsó sorban hazafias lelkültre van szükség. [...] A zsidók nem teljesítenek katonai szolgálatot, s lehetetlen az, hogy a mai nehéz viszonyok között, amikor mindenki áldozatot vállal, éppen a zsidó nagyvagyonok urai korlátlanul élvezzék jövedelmüket. [...] Tessék bevezetni a zsidó hadmentességi adót és ezt az összeget fordítani a hadbavonult munkások hozzátartozóinak támogatására.” Egyben „a korszerűtlen szociáldemokrata munkásszervezetek feloszlatását” is követelte.²⁴²

1942. november 11-én, a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének vitájában „egy igen kényes kérdésről, a zsidó tanulók kérdéséről is” szólt. Úgy vélte: „A magyar érdek és a fejlődés iránya azt parancsolja, hogy a zsidó gyerekek nevelését el kell választani a magyar gyerekek nevelésétől. [...] Lehetetlen az, hogy egy jogaiban törvényhozásilag csorbított nép gyermekei ugyanazokkal a tanerőkkel, ugyanabban a szellemben, ugyanabban az iskolában taníttassanak, mint az egyenjogú állampolgárok gyermekei. Nemcsak a magyarságnak, hanem a zsidóságnak is az az érdeke, hogy teljesen zsidó iskolák legyenek zsidó tanerőkkel a zsidó gyermekek számára. [...] még a liberális világban, a polgári jogegyenlőség idejében sem sikerült az, hogy az iskola a zsidó gyerekek gondolkozását átalakította volna, ma pedig ez a kísérletezés teljesen képtelenség.”²⁴³ Szavaival egyértelműen beismerte és hirdette, hogy a zsidók(-nak minősítették) nem egyenjogúak a keresztényekkel: e tekintetben megszűnt a „polgári jogegyenlőség” Magyarországon. Ilyen nyíltan és meggyőződéssel kevesen beszéltek az önálló, asszimilálhatatlan népként meghatározott zsidóság magyar társadalomból való kirekesztésének szükségességéről.

1943. május 5-én Mester is aláírta azt az emlékiratot, amelyet a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség²⁴⁴ országgyűlési képviselői intéztek Horthy Miklós kormányzóhoz a Kállay-kormány szerintük helytelen és káros belpolitikai vonalvezetéséről. Ebben többek között az állt, hogy a kormány toleranciája lehetővé tette, hogy a „tengelybarát hivatalos külpolitikával szöges ellentétben álló polgári körök, elsősorban a zsidóság és egyes [...] konzervatív és intellektuális körök belső ellentmondásban szenvedő politikai viszonyra lépjenek a szociáldemokráciával, és egy baloldali egységfront kialakítására törekedjenek. [...] Ennek a politikai és társadalmi síkon folyó mozgalomnak legnagyobb haszonélvezője a zsidóság volt, amelynek elbizakodottsága határt már alig ismer. Suttogó propagandájuk jobban mérgezi a kevésbé öntudatos, ingadozó keresztény lelkeket, mint valaha, s egész viselkedésük annyira feltűnő, hogy az

242 KN, 1939–1944, X. köt. 418. és 442.

243 Uo, XV. köt. 239.

244 E formáció az 1941. szeptember 29-én Imrédy Béla Magyar Megújulás Pártja, illetve a Pálffy Fidél és Baký László vezette Magyar Nemzeti Szocialista Párt által létrehozott, 1944. május 22-ig fennálló parlamenti szövetséget jelentette.

csak külföldi bátorításra vezethető vissza. A defetizmusnak, a Magyarország által választott külpolitikai irányzat bukására spekuláló és a hazaárulással határos magatartásnak a példáit felesleges felsorolni.”²⁴⁵

E kötelezően szignálándó gondolatmenet bizonyára nem állt távol Mestertől, aki jó félévvel ezután – 1943. december 3-án –, a munkásságról és az őket tömöríteni óhajtó, különböző politikai irányvonalat követő szervezeteiről elhangzott felszólalásában élesen támadta a szociáldemokraták egyik legismertebb vezetőjét, a kommunistaellenessége dacára a Tanácsköztársaság idején is vezető pozíciókat betöltő Peyer Károlyt. Mester elsősorban 1919-es szerepét róta föl neki, de – akárcsak korábbi parlamenti bekiabálásaiban – idegencsengésű családnevét is kifogásolta (Peyer sváb famíliából származott), sőt, magyarságtudatát is kétségbe vonta: „hogyan magyarnak érez és gondolkodik, azt már nem hiszem el” – jelentette ki. Vészjóslóan kérdezte: „van-e még bátorsága ezek után Peyer Károlynak beszélni és fenyegetőzni a magyar parlamentben és egyáltalában; van-e joga itt ülni ebben a Házban?” Ennek kapcsán a két világháború közötti időszakban sokak által számtalanszor ismételt toposzt hangoztatva a kommünt a „proletariátus félvezetésével” megvalósított „zsidó terroruralomnak” nevezte, amelyről „[...] teljesen helytelen [...] azt mondani, hogy az proletárdiktatúra volt, mert az a proletárok nevében jogtalanul gyakorolt zsidó terroristák diktatúrája volt.”

Ekkor sem feledkezett meg a zsidókérdés említéséről. Elismerte, hogy a „zsidóság szegényebb része a rövidebbet húzza”, ám azt is hozzátette: „[...] a gazdag zsidók és – ez a többség – a magyaroknál sokkal jobban élnek.” Újra aláhúzta, hogy egyetért a cionistákkal: „Ki kell telepíteni a zsidókat saját országukba” – ami a zsidóproblémát is megoldaná. Megjegyezte még, hogy a zsidók célja „[...] mindig csak egy: a saját érdekük védelme. Több magyar lap, úgynevezett magyar lap védi a zsidók ügyét, holott sokkal jobb lenne a zsidók érdekében is, ha egy kimondottan zsidó, cionista napilapjuk lenne.”²⁴⁶

Az imént töredékesen vázolt idézetek alapján érdemes itt is árnyaltabban értelmezni Mester gondolatait. Többek vélekedése szerint Mester eleve elítélte a zsidók megkülönböztetését és üldözését, álcaként viszont „sokszor folyamodott ahhoz, hogy politikai tevékenységét felszólalásai tartalmával kendőzze”.²⁴⁷ Véleményem szerint nyilvánvalóan nem erről volt szó: Mester – nagyon sok értelmiségi kortársához hasonlóan – vérbeli antiszemita volt. Egyértelműen a zsidók megkülönböztetését és az

245 Horthy, 1972, 388.

246 KN, 1939–1944, XVIII. köt. 565–567. o.

247 Mészáros, i. m., Török Bálint is Mészároshoz hasonlóan vélekedett. *Magyar Napló*-ban megjelent írását (Török Bálint, i. m.) egy internetes oldalon még kiegészítette azzal is, miszerint Mester: „Embetelelenségként fogta föl a magyar parasztság nagy részének nyomorúságát, de ugyanúgy embetelelenségnek tartotta a zsidók bármilyen formájú üldözését. Ez a pozitív felfogás aztán néha negatív irányba térítette vagy azért, mert valaminek a hiányát rosszul értékelte, vagy azért mert valaminek a hangoztatását túlértékelte. Ilyen a naiv ember, aki a politika területére téved.”

őket érintő hátrányos jogkorlátozások alkalmazását javasolta. Ellenben – ismét csak ugyanúgy, mint az antiszemiták többségénél – zsidóellenességének határt szabtak azok az 1944 tavaszi intézkedések, amelyek a zsidók jogfosztását és még inkább megsemmisítését jelentették. Az 1938-ban kezdődő jogkorlátozást – elsősorban szociális és társadalompolitikai szempontból – még a polgári jogegyenlőség megszüntetése árán is helyeselte, a teljes jogfosztást viszont már elfogadhatatlannak tartotta. Nem is beszélve a zsidók deportálásáról, majd nagy részük elpusztításáról. A zsidók befolylását kétségtelenül jelentősen mérsékelni, tevékenységüket korlátozni kívánta, sőt, a zsidóság kitelepítését is pártfogolta, ám az 1944-es szörnyűségeket már mélyen elítélte.

Sajnos vaskos emlékezéseiből és interjúiból sem derül ki, mikor és miért módosult a zsidósággal kapcsolatos álláspontja. Ez valamikor 1944 elején történhetett. Mint láttuk, 1943 végén még antiszemita szólásokat hangoztatott, a német megszállás után két nappal viszont már föllépett a zsidóság érdekében. A vele barátságot ápoló kisebbségi statisztikus, Molnár Endre 1944. március 21-én mutatta be neki Komoly Ottót, a Magyar Cionista Szövetség elnökét, akihez nem sokkal ezután már szintén baráti szálak kötődtek. Mester még aznap közvetítette a kérésüket Imrédy Béla felé. Minden bizonnyal helyesen felidézett emlékei szerint Komolyék üzenete így hangzott: „Mi magyar állampolgárok vagyunk és azok is akarunk maradni. Védelmet kérünk. Tudjuk, hogy Magyarország jelenleg igen nehéz helyzetben van. Éppen ezért a nehézségből ki akarjuk venni a részünket és az ország határain belül vállaljuk a súlyos, megszorító intézkedéseket is, de Magyarország ne szolgáltatson ki minket deportálással a hitleri németeknek.” A németek részéről kormányfőnek jelölt Imrédy válasza Mester szerint az volt: „Nem tudok foglalkozni a kérdéssel.”²⁴⁸ A felelettől elkeseredett Mesternek ekkor kezdődhetett a közben kormánypárttá vált Magyar Megújulás Pártjától való távolodása, zsidókról alkotott véleményének gyökeres megváltozása.

1944. április 30-án nevezte ki a kormányzó a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkárának. Ebben saját pártján kívül – amely inkább csak tudomásul vette a döntést – fontos szerepet játszott az Erdélyi Párt és annak ügyvezető alelnöke, Albrecht Dezső, illetve kiváló jogtudósa, Mikó Imre; a Magyar Élet Pártbéli Zsindely Ferenc és Lukács Béla; a Kisgazdapárt már illegalitásba vonult elnöke, Tildy Zoltán; Bereczky Albert református lelkész és Ravasz László református püspök, valamint a korszak Horthy Miklós által is tisztelt „írófejedelmé”, Herczeg Ferenc támogatása.²⁴⁹ Ez a sokfelől megnyilvánuló pártfogás arról tanúskodott, hogy Mester túllépett saját politikai táborának képviselésén. Egyben pedig lehetővé tette, hogy azután

248 Mester, 2012, 24–26. Kicsit másként, de lényegét tekintve ugyanígy előadva: Bokor, i. m., 136.

249 Kinevezése körülményeiről: Mester, 2012, 34–35.

is pozíciójában maradjon, miután a párttársai – Imrédy Béla, Jaross Andor és Kunder Antal – 1944. augusztus 7-én kiváltak a kormányból. Mester a nyilas hatalomátvételig megőrizte a tisztségét, amely tulajdonképpen a Lakatos-kormány augusztus 29-i megalakulásáig a tárca vezetését jelentette. Antal Istvánt ugyanis igazságügyi miniszterként bízták meg a kultusztárca vezetésével, így utóbbi feladatával nem sok ideje maradt törődni. Mivel megbízott Mesterben – s az embertelen intézkedéseket ő is csak vonakodva hajtotta végre –, a minisztérium vezetését jórészt rábízta. Mester viszonylag szabad kezet kapott az ügyek intézésében, amit ügyesen föl is használt, elsősorban minél több magyar állampolgárságú zsidó üldözések alóli mentesítése érdekében.

Furcsa ellentmondás, hogy kormánypozíciót vállalt, de közben – saját korábbi elveit meghazudtolva – azokon segített, akiket nemrégiben még ki akart lökni a nemzet testéből. Éppen akkor állt a zsidók mellé, amikor azok magyarságból való teljes kitagadása kormányprogrammá vált, amelyet vezető állású tisztviselőként végre kellett volna hajtania. Mindezt tetézte, hogy – rövid kormánypárti időszakát kivéve – először politizálhatott nem ellenzékiként, ám ehelyett – mint egy szélsőjobboldali politikai formáció saját pártja szándékát keresztező államtitkára – ellenzékiként cselekedett. Benne volt ugyan a kormányban, ám annak elképzeléseivel részben szembemenve tevékenykedett. Tagja volt a nem éppen zsidó- vagy németbarát nézeteiről ismert Magyar Testvéri Közösségnek, mégis zsidókat mentett, a magyarországi németek nemzetiségük megőrzésére irányuló törekvéseit pedig támogatta. (Basch Ferenc Volksbund-vezér népbírószági perében a vádlott mellett tanúskodott, óriási botrányt keltve. Baschról visszaemlékezéseiben is baráti hangon írt.²⁵⁰)

Ezek alapján nem gondolnám, hogy – miként sokan, mint például Imrédy Béla, Bokor Péter vagy Török Bálint jellemezték őt – naiv emberként ült volna a tulajdonképpen bársonyszékbe.²⁵¹ Szerintem éles szemmel és pontosan fölismerte, hogy mi történik körülötte, s éppen ezért nagyon is tudatosan tette azt, amit a lelkiismerete parancsolt. Legfeljebb idealista volt, abban az értelemben, miként azt minisztériumi beköszöntőbeszédében kifejtette: „Én minden egyes embernek az ügyét komolyan vettem, minden egyes ember levelére nemcsak válaszoltam, hanem el is intéztem, ha közügyről vagy igazságos magánügyről volt szó. [...] Idealizmusomat eddig töretlenül megőriztem. Kijelentem, hogy ha az igazság és a politika kerül szembe egymással,

²⁵⁰ Uo, főleg 161–177.

²⁵¹ Mester emlékezése szerint Imrédy 1941-ben, többek előtt ezt mondta róla: „»Te liberális, humanista, naiv Benjamin!«” Ma is világosan emlékszem, hogy kijelentését fölényes mosollyal, némi lekicsinyléssel, nagyon magabiztosan tette.” Mester, 2012, 37. Bokor, i. m. esetében már az interjú címe is naivságát sejteti: *Egy naiv ember – bársonyszékben*. Török Bálint pedig ugyancsak naivnak nevezte, ld. a 247. jegyzet idézetét.

habozás nélkül az igazságot választom, tekintet nélkül arra, hogy ennek személyemre nézve milyen következményei lesznek.”²⁵²

Ha más vonatkozásban, de Mesterre – és egyébként báró Kemény Gáborra is – tökéletesen illik, ami a Hóman elleni 1946-os per elsőfokú ítéletének indokolásában elhangzott: „Érdekes, a népbíróság előtt egy pszichológiai rejtély áll Hóman Bálint tevékenységével kapcsolatban. Ugyanis az egyik oldalon, kifelé, a legteljesebb német-barátságot, a németek legteljesebb kiszolgálását hirdette, és politikai ténykedése is erre irányult, a másik oldalon pedig nagyon sok embernek segítségére sietett, a hozzá közelállóknak, akik többek között az üldözöttekhez tartoztak, továbbá akik a baloldali gondolat képviselői voltak, semmi tekintetben nem ártott, sőt maga körül ezeket az embereket meghagyta, és rajtuk minden vonatkozásban segíteni akart.”²⁵³

Mester különösen közeli kapcsolatba került Ambrózy Gyulával, a kormányzó kabinetirodájának főnökével. Emlékei szerint már kinevezése napján, április 30-án meglátogatta és megismerte őt. Ekkor Ambrózy „[...] kijelentette: ami most a zsidókkal történik, az a legnagyobb szerencsétlenség Magyarország számára. Azt mondta: háborúba már besodródottunk máskor is. De arra, hogy itt népirtást végezzenek, arra nem volt példa a magyar történelemben. Ez nemcsak a zsidókra nézve tragédia, hanem az egész magyarságra nézve is!” Mester azt is felidézte, hogy ha nem is ekkor, de néhány hét múlva már Horthy véleménye is teljesen ugyanez volt, de „az első jelentkezésemkor is nagyjából így nyilatkozott”. Ez röviddel a kinevezése után, május elején volt, amikor Horthy azt kérte tőle: „[...] legyek a bizalmi emberük abban az egyetlen kérdésben, ami most fontos, tudniillik: emberek megmentésében. Dolgozzam együtt Ambrózyval. Menjek el a fiához is: ifj. Horthy Miklóshoz. Csak ezekről a dolgokról beszélt, kultúrpolitikáról persze egy szót se.”²⁵⁴

A továbbiak Mester életének legjobban, sokak által feldolgozott néhány hónapjához tartoznak, így csak néhány dolgot emelek ki a már sokszor elemzett történetekből. Mester mindvégig kapcsolatban maradt Komoly Ottóval és a német megszállás után alakult Zsidó Tanács vezetőivel, valamint a zsidók érdekében fellépő Bereczky Albert református lelkésszel. Már államtitkársága elején tárgyalt Serédi Jusztinián hercegprímással, illetve a protestáns egyházak vezetői közül a református püspök Ravasz Lászlóval – vele május elején Sztójay miniszterelnöknél is járt, elsősorban a kikeresztelkedett zsidókkal, de általánosságban a zsidókkal szemben is emberségesebb bánásmódot kérve – és az evangélikus püspök Kapy Bélával. Ahogy 1945-ös – ám

252 Mester Miklós kultuszállamtitkár átvette hivatalát. Néptanítók Lapja, 1944. 10. sz. (május 15.), 365–366, az idézet: 366. Maga is idézi a beszédet: Mester Miklós, 2012, 61–63.

253 Hóman, i. m., 405. (A Budapesti Népbíróság ítélete, 1946. március 23.)

254 Bokor, i. m., 144–145.

először csak 1985-ben, kihagyásokkal közölt – *A zsidókérdés Magyarországon, 1944* című összegzésében írta: „A Sztójay-kormányon belül Mester Miklós vallás- és közoktatásügyi államtitkár volt az, aki nyíltan és titokban egyaránt szembeszállt a kegyetlen zsidóellenes intézkedésekkel. A kultusztárca körébe tartozó zsidósérelmek miatt állandóan ostromolta a miniszterelnökséget és főként a belügyminisztériumot, amely a zsidóüldözés központja volt.”²⁵⁵

Saját bevallása szerint – és minden bizonnyal a tényeknek megfelelően – június közepéig nem tudta, hogy a deportálások célja a zsidók megsemmisítése, csak az volt számára „világos, hogy valami szörnyűség kezdődött el”. Mindebben az Auschwitz-jegyzőkönyv és a semleges országok sajtójának Magyarországot élesen támadó hírei hoztak változást. Bár Mester nem olvasta a jegyzőkönyvet, Bereczky Alberttől, Komoly Ottótól és Stern Samutól, a Zsidó Tanács elnökétől ismerte a tartalmát. Az annak hitelességében kételkedő Hómannal szemben szerinte a dokumentum és az egyéb „[...] információk egyértelműen úgy szóltak, hogy most már bizonyított dolog: Auschwitzban szisztematikusan, gázzal elpusztítják az embereket, aztán krematóriumban elégetik őket.” A jegyzőkönyv tehát – vélekedett – „nem hír volt, hanem bizonyíték”.²⁵⁶

A magyar világi és egyházi felsővezetők többsége 1944. június közepéig ugyancsak értesült az auschwitzi feljegyzésekben leírt borzalmakról. Ilyen légkörben került sor a kormányzó utasítására arra a június 21-i minisztertanácsi ülésre, amelyen kizárólag a zsidókérdésről tárgyaltak, és Antal István kérésére Mester is kifejtette az álláspontját. A viszonylag szűkszavú jegyzőkönyvön kívül Mester többször is papírra vetett és elmondott emlékei alapján legalább részben rekonstruálható, mi is hangzott el a tanácskozáson.

A hivatalos összefoglaló szerint bevezetőként Sztójay Döme miniszterelnök kijelentette: „Mindig súlyt helyezett arra, és megköveteli a jövőre nézve is, hogy a zsidók kiszállítása emberséges formák között történjék meg. Sajnálattal kell megállapítania, hogy sok esetben a transzportok lebonyolítása a kormány által jóvá nem hagyott formák között lett lebonyolítva. Feltétlenül érvényt akar szerezni a kormány intenciójának, hogy ezen kérdés emberséges formában bonyolítottassék le.” Ezután a külügyminiszter – e posztot is Sztójay töltötte be – állandó helyettese, Jungerth-Arnóthy Mihály számolt be arról, hogy Németország, Olaszország, Horvátország és Szlovákia kivételével a „külföldi sajtó igen éles hangú cikkekben emlékezik meg” e kérdésről, „súlyos kegyetlenkedéseket” jelentenek, sőt, néhány orgánum „a magyarországi

255 Mester, 1985/3, 367–389, az idézet: 374. A tanulmány teljes szövegét közli: Mester, 2012, 225–269, az idézett rész: 243.

256 Bokor, i. m., 149–151.

zsidók »kiirtásáról«” beszél. „Több külföldi lap olyan híreket hozott, hogy Lengyelországban a zsidókat elgázosítják, majd elégetik”, emiatt a semleges államokban is „nagy idegesség és ellenszenv nyilatkozik meg” Magyarországgal szemben.

Ezután Baky László és Endre László belügyi államtitkárok olvasták föl hazugságokkal teli jelentésüket a zsidók „munkatáborokba való kiszállításáról”. Faragho Gábor, a csendőrség felügyelője pedig közölte, hogy a deportálások során semmiféle atrocitás nem történt, egyetlen feljelentés sem érkezett a csendőrség bánásmódjáról. „Ha tekintetbe vesszük azt – hangsúlyozta –, hogy munkaszolgálat s kitelepítés céljából eddig már több mint 400 000 zsidót szállítottunk ki, akkor a nullával egyenlőnek kell vennünk azt, hogy ha a 20 000 magyar csendőrrel szemben panaszok merültek volna fel.”

Mester Miklós egészen más hangot ütött meg, még a szavait tömören rögzítő jegyzőkönyv szerint is. Figyelmeztetett rá, hogy „egyrészt a protestáns egyházak vezetői, másrészt a magyarországi négy egyetem tanári kara milyen lépéseket tettek a zsidókérdés megértő kezelése tekintetében”, többek mentesítését is kérve. Jaross Andor belügyminiszter erre úgy reagált, hogy a „kivételezés tekintetében semmiféle jogszabály nem áll rendelkezésére, egyedül a hősi magtartás címén van kivételezési jog biztosítva a kormány részére”. (Itt minden bizonnyal az 1944. évi 1.730. M. E. sz. rendeletre utalt, amely május 13-án lépett hatályba.) Imrédy Béla azt fejtegette, hogy „[...] a zsidók kitelepítése és kiszállítása csak szóbeli német megegyezés alapján történik, de írás nincs róla. [...] Tiszta államrezonból és háborús potenciánk emelése érdekében is keresnünk kell az utat, hogy az ország érdekében Magyarország iránt tudjunk egy kedvezőbb légkört teremteni. Ne menjünk túl az intézkedésekben. Ne menjünk túl azon az intézkedéseken, amelyek a hitleri védelem alatt álló Szlovákiában hoztattak a zsidók deportációja és kezelése tekintetében. Szükségesnek tartaná, ha a keresztény vallásokra áttért zsidók irányában valami történnék.” Jaross még azt is kiemelte, „[...] hogy kezdetben a zsidók deportálása a németek kívánságára német katonai okból, a katonai biztonság szempontjából történt. A németek követelték a 8-ik és 9-ik hadtest területéről a zsidók azonnali kiszállítását.” Végül Sztójay megköszönte Baky és Endre beszámolóját, ám rámutatott, „hogy történtek igenis túlkapasok, kéri tehát a két á[llam].t[itkár]. urat, hogy minden igyekezetükkel szerezzenek érvényt a kormány intencióinak”.²⁵⁷

Mester ennél jóval részletesebben idézte föl – több alkalommal is – a megbeszélésen történeteket. Emlékezésének hitelt ad, hogy az nagyrészt egyezett a jegyzőkönyvben foglalt összeggel. Eszerint Baky László és Endre László is felolvasták jelentésüket és

257 MNL OL K 27. 1944. június 21-i ülés. Tájékoztató a németek által munkaszolgálatra elszállított magyarországi zsidók bánásmódja tekintetében felmerült panaszokról.

„hideg cinizmussal” hazudtak. Mikor Endre „[...] azt állította, hogy a zsidókat senki sem bántalmazza a gyűjtőtáborokban, sőt, ő a zsidóság kényelmére a pályaudvarokon üdítő szolgálatot szervezett meg, Jaross Andor hangosan elnevette magát. Ő így reagált a két államtitkár hazudozásaira.” Jungerth-Arnóthy „a diplomata hűvösségével, de tárgyilagosan, a tényeknek megfelelően, emóció nélkül” beszélt. A legmagasabb pozíciókban ülők tájékoztatlanságához nyújt adalékot, hogy szavai nagyon meglepték Mestert, mivel „a külföld mindenről pontosan értesül, és a magyar közvélemény a hazai sajtóból semmiről sem tud, mert az semmit sem ír ezekről a szörnyűségekről”. E benyomását erősítette, hogy a Bakyhoz és Endréhez intézett kérdésekből „[...] nyilvánvalóvá vált előttem, hogy a központi kormányzat tagjai teljesen tájékoztatlanok és Baky, valamint Endre azt teszi az országban – a Gestapóval együtt – amit akar.”

Ő maga „tárgyilagos hangon”, „emberi méltatlankodással” sorolta a tényeket. Megemlítette, hogy Serédi hercegprímás és Ravasz László püspök előtte „a zsidóüldözésről és embertelenségekről elítélően, felháborodással nyilatkoztak”. A berlini *Mathematische Zeitschrift* 1942–43. évi – a világhírű matematikus Fejér Lipótot is idéző – kötetére hivatkozva tette föl a költői kérdést: „Aki jó a németeknek, nem jó nekünk?” Rusznyák István és Purjesz Béla szegedi orvosprofesszorok példáján bizonyította, „hogy úgy látszik, a belügyminiszter aláírása nem sokat ér”. Kettejük Jaross szignálta mentesítő igazolását ugyanis már azután küldték Szegedre, hogy őket a helyi gyűjtőtáborba szállították, ahol „az ott szolgálatot teljesítő csendőrtiszt átvette az iratot, elolvasta és eltépte azt, azzal a kijelentéssel, hogy csak az az irat érvényes, amit Baky László, vagy Endre László államtitkár urak írtak alá”. Mester azt is közölte, hogy a szegedi mellett a budapesti és a pécsi tudományegyetem és a József nádor Műegyetem rektorai is „az egyetemi tanácsok határozatait hozták minden zsidó származású professzor mentesítése ügyében”. (A debreceni és a kolozsvári univerzitások azért nem tettek így, mivel nem voltak zsidó származású professzoraik.)

Hozzászólását azzal zárta, hogy kérte „a sérelmek azonnali orvoslását a súlyosabb következmények elkerülése végett”, és kijelentette, „hogy a zsidókérdés kezelését ki kell venni a Belügyminisztérium hatásköréből”. Szavait „kellemetlenkedőnek” ítélték és „nagyon ridegen” fogadták a miniszterek. „Imrédy sem támadott – írta –, de nem is támogatott. A minisztertanács után nem tett szemrehányást, pedig arra számítottam.” Baky és Endre haragosan távozott, Sztójay pedig azonnal beszélt Veessenmayerrel, akinél szóvá tette Rusznyák és Purjesz elhurcolását. Őket végül a miniszterelnök közbenjárására – családjukkal együtt – Bécsben szedték ki a vagonokból.

Amikor Mester kifele indult, Antal István tartóztatta föl, s a Sándor-palota teraszán – Mester szerint – „[...] halkán, kenetteljes hangon, de őszintén így szólt hozzám: »Kérlek, bátran viselkedjél. Gratulálok. De nagyon sajnállok is, mert le fognak tartóz-

tatni. Tudod te, hogy mi van ma Magyarországon? Ki az a Baky és Endre? [...] Naiv, de magabiztos ember vagy, ezért becsüllek. Tőlem szabadon dolgozhatsz továbbra is a helyeden.»²⁵⁸ Még ha nem is teljesen úgy zajlott a minisztertanács, ahogyan Mester leírta – bár más források is ezt valószínűsítik –, és nem pontosan így hangzottak el Antal idézett szavai, azok akkor is világosan jellemzik a korabeli helyzetet. Azt a nyomasztó légkört, amelyben az embertelenségek végrehajtását nagyban elősegítette, hogy még a miniszterek is rettegtek két belügyi államtitkártól, akiket véletlenül sem mertek kritizálni.

Az ekkoriban történtek a 20. század magyar történelmének legalaposabban feldolgozott, egyben legsötétebb lapjaira tartoznak. Ennek ellenére is ki kell emelnem Mester szerepét, hiszen a legújabb, a magyar közigazgatás 1944. évi szerepéről szóló – egyébként kiváló – munkában szó sem esik a személyéről.²⁵⁹ Pedig az 1944. június 21-i minisztertanácsnak, elsősorban Jungerth-Arnóthy és Mester felszólalásának – közben persze a hadihelyzet változásának és a németek fokozatos gyengülésének is – több fontos következménye lett. Horthy Miklós már június 26-ára összehívta azt a koronatanácsot (a kormányzó részvételével tartott minisztertanácsot), amelyen a deportálások beszüntetését, Endre és Baky pozícióikból való eltávolítását javasolta. Ennek ellenére ez mégsem történt meg, ezért a kormányzó július elején végre határozottan cselekedett, s július 6-án – a részben máig tisztázatlan „csendőrpuccs” kapcsán – megtiltotta a további deportálásokat, így a budapesti zsidóság egyelőre megmenekült a legrosszabbtól. Két héttel ezután Endre és Baky kezéből is kivették a zsidóügyek intézését, augusztus 7-én pedig Imrédy, Jaross és Kunder is lemondott miniszteri pozíciójáról.

Mester szempontjából mégis az volt a legfontosabb, hogy éppen a június 21-i minisztertanács ülésen tapasztaltak ösztönözték a zsidók addig meglehetősen szűk körű mentesítésének kiterjesztésére, amelyben a fő segítője Ambrózy Gyula volt. Ambrózytól származott a zsidóság kormányzói mentesítésének gondolata is, melynek valóra váltása 1944 augusztusában kezdődött. A miniszterelnököt helyettesítő Reményi-Schneller Lajos augusztus 21-én írta alá az erről szóló, másnap hatályba lépő (1944. évi 3040. M. E. számú) rendeletet, melynek 1. §-a szerint: „A zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya általában nem terjed ki azokra a személyekre, akiket – esetleg házastársukra és gyermekeikre is kiterjedő hatállyal – a kormányzó a minisztérium előterjesztésére az említett rendelkezések hatálya alól a tudomány, a

258 Mester, 2012, 70–74. Ld. még (ehhez hasonlóan, némileg más súlypontokkal): Bokor, i. m., 152–158. Mester, 1985/3, 374–376. (Utóbbi még: Mester, 218, 243–247.)

259 Ld. a 221. lábjegyzetet.

művészet vagy a közgazdasági élet terén, vagy egyébként az ország javára szerzett ki-
magasló érdemeik folytán, vagy egyéb különös méltánylást érdemlő okból mentesít.”

Mester azonban – Ambrózy hathatós támogatásával – már a rendelet kihirdetése
előtt is számos „előzetes igazolást” adott ki arról, hogy az érintett személy kormányzói
mentesítése folyamatban van, így védelem alatt áll. E folyamat augusztus végén aztán
még inkább felgyorsult. Bármelyik minisztérium kezdeményezhette a zsidótörvé-
nyek hatálya alóli mentesítést, ám ebben egyértelműen a kultusztárca, Mester irodája
járt az élen (mellette a Belügyminisztériumban dolgozó Szilágyi László miniszteri
tanácsos szerepét lehet még kiemelni).²⁶⁰ A mentesítések ügye a Belügyminisztérium-
tól a Miniszterelnökségre került – a Tárnok utca 5. szám alatt egy kérelmeket fogadó
irodát is felállítottak –, s pozitív elbírálásukra Ambrózy is érdemi befolyást gyakorolt.
A rendeletben foglaltakat tágan értelmezték, így nemcsak az abban nevesítettek fo-
lyamodhattak mentesítésért.

Az összetett, már sokak által elemzett folyamatot itt nem részletezem, csupán an-
nak eredményeire kívánok utalni. Mester úgy tudta, hogy akik a kultuszminisztérium
útján adták be a kérésüket, valamennyien megkapták a mentesítést. Több művészt,
publicistát is említett, akik a mentesítendőők személyére tettek javaslatot: Bajor Gizit,
Sergio Failonit, (Kolozsvári) Grandpierre Emilt, Herczeg Ferencet, Krenner Miklóst
(Spectator), Lukács Miklóst, Mollinár Gizellát, Orosz Júliát, Palló Imrét, Tamási
Áront.²⁶¹ A mentesítettek között olyan egyetemi vagy nyugalmazott egyetemi taná-
rok, illetve neves szakember voltak, mint:

- az orvos Ádám Lajos, Alapy Henrik, Bence Gyula, Engel Károly, Flesch Ármin,
Frigyasi József, Germán Tibor, Gózonny Lajos, Kellner Béla, Kőrösy Kornél, Oravecz
Pál, Purjesz Béla, Ranschburg Pál, Rusznyák István, Török Lajos;

- a bölcsész Alföldi András, Baktay Ervin, Balassa József, Beke Ödön, Berkovits
Ilona, Fehér Géza, Fuchs Dávid Rafael, Mahler Ede, Marót Károly, Péter András, Ru-
binyi Mózes, Szabolcsi Bence, Szegő (Gyergyai) Albert, Tolnai Gábor, Turóczi-Trost-
ler József, Zádor Anna;

- a természettudós Fejér Lipót, Goldziher Károly, Klug Lipót, König Dénes, Riesz
Frigyes, Róna Péter;

- a gépészmérnök Kövesi Antal és Sasvári Géza, a közgazdász Földes Béla, az állat-
orvos Weiser István vagy a jogász Neumann Károly.

²⁶⁰ A zsidótörvények hatálya alóli mentesítésekről, illetve Szilágyi László tevékenységéről összefoglalóan: Hollósi,
2016, 9–18. Az idézett rendelet szövege itt is olvasható: 96–97. Szilágyi emlékezései: 21–68.

²⁶¹ Mesternek a kormányzói mentesítésekben játszott szerepéről bővebben: Mester, 2012, főleg 80–105. Bokor, i.
m., 159–164. Mester, 1985/3, 379–384. Somlai, 2012, 133–135. Mészáros, i. m., Mester, 2018, 61–68. Kása, 2018,
253–267.

Olyan képzőművészek, színészek, operaénekesek és (újság)írók, mint Arató András, Balassa Imre, Bánóczy László, Bartos Gyula, Boldizsár Iván, Csorba Géza, Dobay Livia, Farkas Imre, Fényes Adolf, Füst Milán, Gózon Gyula, Halász Gábor, Hegedüs Nándor, Heltai Jenő, Janovics Jenő, Kallós Ede, Kálmán Oszkár, Komáromi Pál, Ligeti Ernő, Ligeti Miklós, Perlrott-Csaba Vilmos, Sárközi György, Szántó György, Székely Mihály, Szöllősi Zsigmond, Telcs Ede, Török Sándor, Weiner Leó, Zádor István, Zerkovitz Béla. Közülük többeket – így például az utóbb felsoroltak közül Halász Gábort és Sárközi Györgyöt – a korábbi mentesítéseket megszüntető nyilas uralom idején mégis elhurcoltak, s a holokauszt áldozatai lettek.²⁶²

Minden felsorolt mögött egyedi, sokszor tragikus emberi sorsok rejlenek. Az egyik legmegrázóbb és leginkább fölemelő példa Heltai Jenő és Mester kapcsolata, Heltai Mesternek írt 1944. július 23-i levele. Ennek előzménye az volt, hogy Heltai kereszténynek minősülő fia – édesapja tudta nélkül – kérvényt adott be Mesternek a jeles író mentesítésére. Mint Heltai írta, fia „[...] nagyon jól tudta, hogy én magam sohasem kértem volna semmiféle mentesítést. Sok jót kaptam attól az országtól, amelyben születtem és amelynek a nyelvén írok, el kell fogadnom a rosszat is. [...] Amilyen nagy könnyebbség és elégtétel volna az, hogy kiemelnek a sok százezer főnyi zsidó vagy megkeresztelkedett tömegéből, olyan elképzelhetetlen számomra, hogy bármiféle kivételezést vagy kedvezést kérjek, még akkor is, amikor ebben e megtisztelő formában meg is kapom. Sohase kértem se előnyt, se jutalmat, érdemekkel hivatkozni nem tudok.” Végül a fiú, Heltai János mégis megírta a kérvényt, amelyre apja nevét ráhamisította. Nem sokkal ezután mentesítették Heltai Jenőt, aki 1945 után is többször találkozott és közeli kapcsolatba került Mesterrel.

Mester Heltai levelének hatására így emlékezett: „Ekkor jöttem rá, hogy nem eléggé vettem figyelembe addig az asszimiláció jelentőségét, Nem láttam eléggé annak fontosságát a magyarság szempontjából... Amikor Heltaival összehozott a sors, muszáj volt elgondolkoznom azon, hogy mit adott ő a magyarságnak, és mit kapott tőle? A levelében is utal rá. Rájöttem, hogy ő többet adott, mint kapott. Többet adott, mint sok úgynevezett »törzsökös« magyar. Ez az igazság. Tudósokkal, művészekkel kellett akkor találkoznom, akiknek nemzetközi hírük volt, ők is mind többet adtak a magyarságnak, mint amennyit kaptak tőle. [...] És rájöttem, hogy az asszimiláns magyar, meg nem-asszimiláns magyar között csak egy különbség van. Az, hogy jellemiben és tudásban ki mit képvisel, ki mennyit jelent a magyarság számára, egyáltalán: magyarnak és embernek ki mennyit ér?”²⁶³

262 Felsorolásuk: Mester, 1985/3, 381–383. A zsidó egyetemi tanárokról ld. még: Kovács I, 2014/4, 91–95. illetve Kovács I, 2012.

263 Mester és Heltai viszonyáról: Mester, 2012, 83–85. A levél uo, 687–688. Mester reakciója: Bokor, i. m., 162–163.

Mester közbenjárására végül valószínűleg mintegy tízezren menekültek meg a deportálástól, az azzal járó szinte biztos haláltól.²⁶⁴ Mindezt úgy érte el, hogy eközben – nyilván korábbi politikai ténykedése alapján és pártállása miatt – a németek is megbíztak benne. Veesenmayer 1944. augusztus 24-i, külügyminisztériumának küldött távirata szerint sikerült Horthyt rávennie, hogy a feltétlen németbarátnak tartott Jurcsek Béla földművelésügyi (és közellátásügyi tárca nélküli) minisztert bízta meg az új kormány megalakításával, amelyben a Harmadik Birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottja és követe – Jurcsekkel történt előzetes megállapodása alapján – Messternek szánta a kultuszminiszteri tárcát.²⁶⁵

Ezek után joggal kérdezhetjük: ki is volt hát Mester Miklós? Ha csak 1940 és 1943 közötti parlamenti és egyéb felszólalásait ragadnánk ki életének fontos eseményeiből, a szociális kérdések iránt érzékeny, vad antiszemitának bélyegezhetnénk. Ha kizárólag az 1944. évi államtitkársága idején történeteket, akkor a legjelesebb embermentők között tarthatnánk számon. És mindkét vélekedésben lenne igazság. Én a fele hajlok, hogy 1944-es tevékenységét együtt kell értékelnünk korábbi antiszemita megnyilvánulásaival. Hiszen – ha csak részben is, de – neki is volt szerepe abban, hogy 1944-ben a magyar társadalom többsége szinte némán fogadta emberek százezreinek teljes jogfosztását, ami a németek kezdeményezésére és követelésére történt ugyan, ám a gettósítást és a deportálást már a magyar közigazgatás hajtotta végre. A sors furcsa fintora, hogy Mester Miklós maga is harcolt az ellen, amelynek létrejöttében segédkezett. Még akkor is, ha ebben elsősorban a szociális igazságtalanságok felszámolásának vágya vezette. Másokkal szemben azonban mégis képes volt addigi elképzeléseit és meggyőződését felülbírálni, így ember maradt, a szörnyűségek közepette is.

A fegyverszüneti tárgyalások előkészítésébe is bevont Mester a nyilas hatalomátvétel után bujkálni kényszerült. 1945 után – embermentő tevékenysége ellenére – többször letartóztatták. Népbíróági perek tanúja volt, s szóba került a felelősségre vonása is. Mivel az egykori üldözöttek közül sokan kiálltak mellette, erre végül nem került sor, ám 1951-ben a kitelepítést így sem kerülhette el. 2012-ben megjelent emlékezése az 1930-as évektől az 1960-asok végéig terjedő időszak egyik legérdekesebb és legolvasmányosabb kordokumentuma. Írását ugyan 1971-ben befejezte, ám 1989. január 5-i haláláig tovább csiszolta. Pályája jellemzésére felettébb találó a munkája ajánlásaként 1971 októberében papírra vetett néhány sor: „Lényegében nem éreztem

264 A számadatokra vonatkozóan: Pelle, i. m., Somlai, i. m., 135. o. Mészáros, i. m.

265 A *Wilhelmstrasse...* i. m., 899. Hans Freyer, a budapesti tudományegyetem neves társadalomtudós vendégprofesszora már 1940. október 18-án javasolta Mester meghívását Németországba, többek között olyan képviselők társaságában, mint Imrédy Béla, Milotay István, Matolcsy Mátyás, Vajna Gábor, Baky László, Jaross Andor, Donáth György, Kolosváry-Borcsa Mihály, Szeder János. Ld. *Archiv des Auswärtigen Amtes*, R 61 314, Deutsch-Ungarische Gesellschaft, Bd. 3 (1940–1941).

igazán otthon magam soha a két [a második világháború előtti és utáni – U. G.] Magyarországon. Vagyis mai divatos szóval élve az osztályidegen szerepét kellett vállalnom származásomnál és felfogásomnál fogva két különböző, az életemben egymást felváltó, ellentétes társadalomban az uralkodó körök előtt.”²⁶⁶

Hogy a zsidókérdés megítélése kapcsán mennyire megváltozott a véleménye, azt 1986-os életút-interjújának a vége is tükrözi. Ekkor már úgy gondolta, hogy „[...] a haladásnak a legfőbb fáklyavivői, a társadalmi haladásnak, a civilizációnak, akár milyen keserű, kérlek szépen kimondom, a zsidóság legjobbjai jártak az élen. [...] A radikalizmust kérlek szépen ők hozták, a nyugati műveltséget kérlek szépen, a civilizációt, ők közben itt tették Magyarországon. Ezt el kell ismerni. Magasan a polgári radikalizmus, kérlek szépen, színvonala magasabb volt, mint a népi íróknak, merem állítani. [...] Csak nem tudtak, nem tudtak tömeget, nem tudtak tömeget maguk mellé felsorakoztatni.”²⁶⁷

Mester Miklós életútja, főleg 1944-es szerepe a 20. század magyar történetének egy érdekes – és sajnos felettébb ritka – viselkedési mintáját jelenti. Egyben tanúságtétel, arról, hogy kritikus helyzetekben miként lehet és kell, olykor korábbi énünket, eszméinket is meghazudtolva cselekednünk, ha emberek akarunk maradni.

Kemény Gábor

Míg Mester Miklósról nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy akár a Világ Igazai között lehetne a helye, a nyilas diktatúra létrejöttében elévülhetetlen érdemeket szerzett Kemény Gáborról ez erős fantáziával is nehezen volna állítható. Ugyanakkor kétségtelen: komoly szerepe volt budapesti zsidók ezrei életének nyilas hatalomátvétel utáni megmentésében. Hogy ez mennyiben volt saját magának és mennyiben az általa rajongva szeretett Szálasi Ferencnek köszönhető, nehéz ma már kideríteni.

Kemény az 1930-as évek közepén a móri borünnepek főszervezőjeként, illetve azal vált Fejér megye szerte, majd országosan is ismertté, hogy 1939 áprilisában – amikor már három esztendeje volt Mór szolgabírája – fegyelmi eljárást indítottak ellene, miután „[...] felettes hatóságai többször figyelmeztették, hogy tartózkodjék a nyilas propagandától. Felszólították, szakítson a nyilas pártokkal. Ennek a törvényes rendelkezésnek a móri szolgabíró nem tett eleget”, inkább lemondott állásáról.²⁶⁸ A móri

²⁶⁶ Mester Miklós, 2012, 11.

²⁶⁷ VERITAS, Oral History Archivum, Interjú dr. Mester Miklóssal. Készítette Gyurgyák János és Varga Tamás 1986-ban. 72.

²⁶⁸ A hírt szinte valamennyi országos napilap is közölte, pl.: *Fegyelmet kapott és lemondott állásáról a móri szolgabíró*. Népszava, 1939. április 18, 11.

nyelvész, irodalomtörténész Kovalovszky Miklós így idézte föl e történetet 1944-es naplójában: „Néhány évvel ezelőtt falumban kezdte a közpályát mint szolgabíró-gyakornok. Emlékszem rá, amint nyári délutánokon a községháza előtti téren könyvébe bújt egy padon, különöc vagy arisztokrata pózzal félrehúzódva. Eleinte még rokonszenves is volt ez a gyerekképű fiatalember, aki ahelyett, hogy a kaszinóban kártyázna, vagy a tenispályán udvarolna a helybeli úrilányoknak, a könyvszennvedélyének áldoz, a Pesti Hírlapban lelkendező cikkeket ír a község múltjáról és biztató jövőjéről, költői magasztalást a móri bor kiválóságáról (s a bornapoknak lelke, szervezője). [...] Ettől kezdve hallottam róla, hogy szélsőségesen jobboldali lett, a faluban alakult nyilaskeresztes párt egyik vezetője és támasza, egyre jobban elvadult, s mint tisztviselő, a község és járás valóságos zsarnoka lett. Belekötött mindenbe, [...] minden jogot félretaposva önkényeskedett, jámbor felettese nyakára ülve. [...] A falusiak gyűlölettel beszéltek róla, az utcán sötét szemek kísérték.”²⁶⁹

Kemény a szolgabíráskodás után a Nyilaskeresztes Párt politikai irodájának lett a vezetője, s egy – részben általa szervezett – 1939. augusztus 27-i, az olasz és a német követség előtt tartott nyilas szimpátia-tüntetés után előállították a rendőrségen, majd letartóztatták, s novemberben nyolc hónapi fogházbüntetésre ítélték „az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétségben” (ebből az őrizetbe vételétől számított két hónapot és tizenhét napot elengedtek a büntetéséből, áprilisban szabadult).²⁷⁰ Életrajzának fájó hiánya miatt nehéz kideríteni, hogy szabadulását követően pontosan mivel foglalkozott, csak az bizonyos, hogy a Nyilaskeresztes Párt – majd 1942 februárjától ennek jogutódja, a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom – alkalmazottja volt. A párt napilapja, a *Pesti Ujság* 1941 novemberében arról tudósított, hogy a nyilaskeresztesek – szakszervezetekhez hasonlóan, de nemzetiszocialista alapokon működő – pártszervezete otthonának, a Szaktestületi Székháznak a vezetője.²⁷¹ Eközben a legtöbb forrás azt írja, hogy 1941 szeptemberétől a párt külügyi irányítója,²⁷² ám e pozícióba valószínűleg csak 1942 nyarán került – és akkor is csak helyettes vezetőként. 1943 májusától jó egy éven át a keleti fronton

269 *Lidércnyomás. Kovalovszky Miklós naplója 1944–1945-ből.* Népszabadság, 1994. október 22, 34. o. (1944. október 17-i bejegyzés.) Az eset leírását ld. még: Farkas, 218–219.

270 A nyilaskeresztes-párti képviselők vasárnapi szimpátia-tüntetése az olasz és német követség előtt. Magyarország, 1939. augusztus 29, 5. o. Nyolc nyilas tüntetőt letartóztattak. Esti Ujság, 1939. szeptember 2, 12. Nyolchónapi fogházra ítélte az ötöstanács Kemény Gábor bárót, a Nyilaskeresztes párt politikai irodájának vezetőjét. Magyarország, 1939. november 15, 5. Kúriai ítélet báró Kemény Gábor dr. államfelforgatási ügyében. Magyarország, 1940. április 2, 8.

271 Mi a különbség a szocdem „szakszervezetek” és a nyilaskeresztes „szaktestetek” között? Pesti Ujság, 1941. november 28, 5.

272 E helytelen adatot hozza – a Magyar életrajzi lexikon 1981-ben megjelent kiegészítő kötetéhez hasonlóan – a nemrégiben megjelent kézikönyv is: *Diplomáciai lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve.* Főszerk. Bába Iván – Sáringer János. Éghajlat, Budapest, 2018, 661. o.

harcolt, majd 1944 májusában hazatérve a párt külügyeinek vezetője, a nyilasok és a német követség közötti kapcsolattartás felelőse, a nyilas hatalomátvételtől folytatott tárgyalások egyik kulcsfigurája, akit németek megvédtek a Lakatos-kormány tervezett letartóztatásától.²⁷³ Szálasi egyik leghűségesebb hívének, jobb- (vagy inkább bal) kezének tartották.

1944. október 16-án, mindenféle diplomáciai tapasztalat híján – többek szerint csak nyelvtudása miatt (németül, olaszul és franciául is beszélt) – lett Magyarország külügyminisztere, annak ellenére, hogy október elején Veessenmayer ellenezte a ki-nevezését. Szálasi azonban ragaszkodott a személyéhez. Így ez volt az egyetlen tárca, amelynek vezetőjénél a teljhatalmú megbízott kifogást emelt: ő Szabó Lászlót, a Mussolini melletti salódi magyar követet szeretne volna a poszton látni.²⁷⁴ A még 34. életévét be se töltött báró Kemény Gábor Európa legfiatalabb minisztere lett.²⁷⁵

Nem tudunk arról, hogy Keménynek 1944 előtt antiszemita megnyilvánulásai lettek volna, ám a nyilaskeresztesek céljait és Kemény Szálasihoz fűződő szoros kapcsolatát ismerve nehezen hihető, hogy – legalábbis kifelé és látszatra – nem antiszemitaaként (vagy mestere szavajárását használva aszemitaaként) viselkedett. Kemény az 1946-os Szálasi-perben is hangoztatta, hogy a „megfellebbezhetetlen autoritásnak” tartott Szálasi mozgalmához a Nemzet Akaratának Pártja 1935-ös programja alapján csatlakozott.²⁷⁶ Márpedig ennek 22. pontja a zsidókérdés „végleges alkotmányos rendezését, a zsidónak mint fajnak alkotmányos meghatározását”, a zsidó bevándorlás megszüntetését, a Magyarországon 1914. augusztus 1-je után letelepült zsidók kiutasítását, a „minden téren megnyilvánuló zsidószellem könyörtelen kiirtását” követelte.²⁷⁷ A Nyilaskeresztes Párt 1939. március 15-i „országépítő”, „magyar népi munkaállamot” hirdető pártprogramja pedig a zsidók birtokainak – kárpótlás fejében történő – megváltását, „a zsidóság fajjá nyilvánítását és a vegyesházasságok megtiltását”, a „zsidó fajúakkal folytatott nemi viszony törvényes üldözését”, „zsidómentes magyar államot” kívánt. Rögzítette: „Zsidónak teljes állampolgári joga nem lehet és a fegyveres szolgálat elő-jogát a zsidóktól megtagadjuk. [...] olyan életviszonyokat teremtünk, amelyekben a zsidóság nyereszkesedésre, spekulációra irányuló, tehát nem termelő hatású tehetsége

273 Pártbéli, illetve a hatalomátvételig játszott szerepéről a Szálasi-per 1946. február 8-i és február 11-i tárgyalásán tett tanúkihallgatásán is szólt Kemény. Karsai–Karsai, 1988, 196–212, 215–227.

274 Uo. 242. Rozsnyói, 1959/2–4, 373–403, 401. A kétrészes közleménnyel szinte azonos szöveggel: Rozsnyói, 1977, A vonatkozó rész: 65. A nyilas hatalomátvételtől még: Vigh, 1979. (A kötetben csak néhány említés szintjén olvashatunk Keményről: 79, 86 és 93.) Újabb: Karsai László: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*. Balassi, Budapest, 2016. A könyv első változata, Karsai nagydoktori értekezése az interneten is elérhető: http://real-d.mtak.hu/537/4/dc_314_11_doktori_mu.pdf (letöltés: 2020. március 10.)

275 Erről: *A magyarság számára egyetlen parancs lehet: végsőkig küzdeni és győzni! Kemény Gábor báró külügyminiszter nyilatkozata az „Ifjú Nemzet”-nek*. Magyarság, 1944. december 15, 3. o.

276 Karsai–Karsai, i. m., 385.

277 Magyarországi, 1991, 371.

és tevékenysége nem érvényesülhet. Ezáltal a magyar munkaállamot elhagyni kényszerül.”²⁷⁸

Ehhez képest ugyanezen esztendőben, már a második zsidótörvény kihirdetése után, 1939 júliusában Kemény egy hosszabb cikkben, amelyben pártja programját is bemutatta, mindössze ennyit írt a zsidókérdésről: „Hirdetjük a zsidóság hatalmának megszüntetését.”²⁷⁹ Szinte ugyanekkor megjelent, a rutének múltját és főleg 20. századi sorsát bemutató kötetében (*Verhovina feltámad*) bőven lett volna alkalma, hogy a korabeli közhangulatot meglovagolva antiszemita tételeket hangoztasson a kárpátaljai állapotokat ecsetelve. Ezt mégsem tette, hanem mérték- és távolságtartóan, számos statisztika adatokat elemezve és az addigi kutatásokat összefoglalva mutatta be az ott élő ruszinok helyzetét, akik negyedével a könyv kiadása előtt kerültek vissza Magyarországhoz. Miközben Magyarországon a lakosságszámhoz viszonyítva Kárpátalján élt a legtöbb izraelita, Kemény könyvében egyetlenegy őket becsmérítő sort sem találunk.²⁸⁰ Pedig e munka már a második zsidótörvény – amelyet, mint láttuk, Hóman és Mester is megszavazott – kihirdetése után jelent meg. Ellentmondások sora jellemzi tehát a zsidókérdés kapcsán Kemény pályáját. A legharsányabb antiszemita párt egyik vezetőjeként, Szálasi egyik leghűségesebb híveként sem hívta fel magára a figyelmet – párttársai többségétől eltérően – a zsidók gyalázásával, 1944 októberétől mégis a zsidóügyek egyik felelőse lett a kormányban.

Tanulmányom másik két főszereplőjével szemben Kemény nem képviselőként, hanem pártemberként politizált, s 1939 és 1944 között a zsidókhoz való hozzáállása sem változott. A nagypolitikába akkor került, amikor Kemény kényszerből, Hóman pedig félig-meddig önkéntesen már távozott onnan. Végig kitartott a 20. század magyar történelmének egyik mélypontjaként jellemezhető, a kortársak többsége szerint is torz álmokat kergető, diktatórikus rezsim mellett.

Magának a nyilas hatalomnak furcsa belső feszítőereje volt, hogy a saját táborukon belül egyébként népszerű, radikális antiszemiták – mint például a zsidókérdés Kemény melletti másik gazdája, Vajna Gábor – szándékait többször megghiúsítva a mérsékelt oldal határozta meg a kabinet zsidópolitikáját. (Amelyet aztán, az akkor már erősen zűrzavaros helyzet miatt a hithű pártszolgálatosok egy része nem tartott be). A folyamatot találóan jellemezte Karsai László, édesapjával együtt összeállított, Kemény tevékenységére vonatkozóan számos dokumentumot tartalmazó forrásgyűjteménye bevezető tanulmányában. Lényege az volt, hogy a „jó rendőr – rossz rendőr”

278 Uo. 470–475, idézetek: 474–475. A nyilasok antiszemitizmusáról: Paksy Zoltán: *A nemzetiszocialista pártok ideológiája Magyarországon az 1930-as években*. Történelmi Szemle, 2008/4, 479–505, főleg 495–500.

279 Kemény, 1939. július 30, 11.

280 Kemény, 1939.

szereposztásban Szálasi inkább lágyszívű külügyminiszterét, Kemény Gábort támogatta a belügyi tárca gonosz vezetője, Vajna Gábor ellenében. E mögött elsősorban az állt, hogy Szálásinak egyik fő törekvése kormánya semleges országok általi elismerésének megszerzése volt, amit azok budapesti képviselői a még megmaradt fővárosi zsidóság védelmezésének igényével kötöttek össze. Így kapott kulcsszerepet az erről folytatott megbeszéléseket irányító Kemény, aki valószínűleg részben egyetértett a vele érintkező vatikáni, spanyol, portugál, svájci és svéd diplomaták szándékával. A semleges államok közül ugyan csak Spanyolország és Törökország ismerték el de iure Szálasi országglását, ám Angelo Rotta apostoli nuncius – éppen annak érdekében, hogy minél több zsidót menthessen – szintén úgy tett, mintha ez a Szentszék részéről is megtörtént volna, és a svéd követ, a portugál és a svájci ügyvivők is a helyükön maradtak. Közben – a törökök kivételével – egyre több védlevelet adtak ki az üldözötteknek, s valamennyien gyakran egyeztettek Keménnyel. Többször tárgyaltak a követségek védelmében álló zsidók kiutazásának előkészítéséről, habár Keménnyel együtt tisztában voltak vele, hogy ez csak a németek beleegyezésével válna lehetővé, ami viszont felettébb valószínűtlen volt.

Kemény kezdeményezésére és Szálasi jóváhagyásával november első hetében a Duna pesti oldalán, a Pozsonyi út és a Szent István park környékén megszervezték a menlevéllel rendelkező zsidóknak a nemzetközi (kis vagy védett névvel is illetett) gettót, majd november végén a többi Budapesten élő zsidónak a nagy gettót is, amely a Dohány utca, Nagyatádi Szabó (ma Kertész) utca, Király utca, Csányi utca, Rubach Sebestyén utca, Madách Imre út, Madách Imre tér és Károly körút által határolt területen működött. Hangsúlyozni szükséges: a védlevelekkel ellátottak számának fölemelése, illetve a két gettó föllállítása a németek kívánsága ellenére történt. Miként Karsai kissé kategorikusan összegzi a történeteket: „nagyobb esélyük volt a túlélésre a fővárosi zsidóknak a nyilas uralom idején, mint vidéki hitsorsosaiknak a Horthy Miklós kormányzó által kinevezett Sztójay-kormány idején.”²⁸¹

Kemény gondolataiba sajnos nem láthatunk bele, de valószínűleg belső meggyőződésből cselekedett, amikor a zsidókat védte. Ebben nagy hatással lehetett rá a felesége, Elisabeth von Fuchs, egy osztrák báró és egy olasz bárónő lánya is, akivel 1942 márciusában kötött házasságot Meranóban.²⁸² A vöröskeresztes hölgyként is tevékenykedő Elisabeth révén Kemény még a nyilas hatalomátvétel előtt megismerkedett Raoul

281 Karsai, 2014, 7–67, az idézet: 67. Kemény vallomása a zsidókérdésről a semleges országok követeivel történt megbeszéléseiről: Karsai–Karsai, i. m., 233–235, 246–253.

282 1941. májusi eljegyzésükről és 1942. március 23-i házasságukról ld. a következő rövid híreket: Pester Lloyd – reggeli kiadás, 1941. május 18, 8. o., Nemzeti Ujság, 1942. március 22, 13. o., Pester Lloyd – esti kiadás, 1942. március 23, 5. o.

Wallenberggel, aki egy édesanyjához 1944. december elején írt levele szerint „jó barátságba” került a művelt, hét nyelven beszélő Keménynével.²⁸³

Egy hadbíró százados, Gálfi Ferenc emlékezése szerint ő is közvetített Wallenberg és Kemény között. Gálfi szintén Keményné segítségével találkozott az akkor már külügyminiszter férjével, aki közölte vele: „[...] mivel sem ő, sem felesége nem antiszemita, ezért a külügyminisztériumban Wallenberggel másnap a reggeli órákban keressük fel őt és a lehetőségek szerint teljesíteni fogja Wallenbergnek a budapesti zsidóság megmentése érdekében előterjesztett kérését, mint ahogy már eddig is teljesített felesége által előterjesztett hasonló kéréseket. [...] Wallenbergtől arról értesültem, hogy báró Kemény és felesége betartották ígéretüket, mert a zsidókat ezrével, sőt tízezzel mentették meg újabb többezres menlevél kiadásával és újabb, több mint harminc épület védetté nyilvánításával. [...] nagyon sok zsidó panaszát báró Kemény felesége, Erzsébet asszony intézte el közös ismerősünk, Batizfalvy rendőr főtanácsos útján, amiért a Baky-féle pribékek le is akarták tartóztatni, de férje megmentette őt azzal, hogy felesége mentési akciói az érvényes jogszabályok keretei között vöröskeresztes működéséből folytak és azokat a Nemzetvezető is előzetesen vagy utólagosan is mindig minden esetben tudomásul vette és így nem lett következménye Erzsébet asszony emberséges magatartásának.” Gálfi szerint Wallenberg még meg is köszönte Keménynek és nejének „emberi magatartását és önzetlen segítségüket, mielőtt azok a külügyminisztériummal Budapestről Szombathelyre települtek ki.”²⁸⁴

Mindezt Kemény Szálasi-per során elhangzott, 1946. február 11-i szavai is alátámasztották. Kemény azt vallotta: „[...] én Wallenberggel szinte baráti viszonyban voltam. Wallenberg összes ügyeit, melyek a menleveles zsidókra vonatkoztak és a törvényes rendelkezéseken belül voltak, mind el is intéztem. Ezen kívül a feleségem a Svéd Vöröskereszt útján érintkezésben volt Wallenberggel és sok esetet – amikor én nem értem rá – közvetlenül ő intézett el, például Batizfalvy rendőrfőtanácsossal [...]” A felesége elleni szándékokról pedig megjegyezte: „Megjelent nálam Orendy és Ládai ezredes és megkérdezték, van-e tudomásom a feleségem közreműködéséről. Mondtam, hogy van, és hogy ezek mindig törvényes keretek között, Vöröskeresztes működéséből folynak. Közölték velem, hogy különböző politikai tényezők kifogásolják. Én vállaltam a felelősséget, kijelentve, hogy mindent jelentettem a nemzetvezetőnek, ő minden intézkedésemet helybenhagyta.”²⁸⁵

Kemény zsidómentő tevékenységét – felesége hatása mellett – az is elősegítette, hogy Szálasisal ápolt közeli kapcsolata miatt a nyilas vezetők körében tekintélyre tett

283 Ember, 1998/6, 2333–2334.

284 Gálfi, 1944. július 2, 14.

285 Karsai–Karsai, i. m., 252.

szert. A Pártvezető Tanács tagjai közül – Csia Sándor, Szöllösi Jenő, Gergely Gyula és Vajna Gábor mellett – Szálasi egyik fő bizalmasának számított. Ezt csak erősítette, hogy Kemény a külügyminisztériumot hungarista „mintaminisztériummá” szervezte át.²⁸⁶ Az előző korszakkal való teljes szakítást már első nyilatkozata is hangsúlyozta. Ebben a „nacionalista és szocialista világnézet totális földgömbvezetéséről”, a „Kárpát–Duna Nagyhaza életrendjéről”, Délkelet-Európa életösszhangjáról”, az „Európa-közösségről”, nagyszerű távlatok megnyílásáról és más hasonló fantazmagóriákról értekezett, egyben kijelentette: „A mai nappal a magyar királyi Külügyminisztérium megszűnik az úgynevezett szalondiplomácia gyakran a Nemzet érdekeit veszélyeztető eszköze lenni. Hungarista államvezetésünk gondoskodik arról, hogy a Nemzet külügyi szolgálata kizárólagosan és maradéktalanul töltse be feladatát: a magyarság és a körülötte lévő világ között erkölcsi, szellemi és anyagi életösszhangnak politikai, társadalmi és gazdasági vonatkozásban való megteremtését és biztosítását.”²⁸⁷ Kemény ideológiai megbízhatósága révén olyasmit is vállalhatott és megvalósíthatott, amelyre a kisebb hatalommal bíró nyilas káderek képtelenek lettek volna. Mindez persze csak az egyszemélyi irányítást nagyon is komolyan gondoló Szálasi Ferenc beleegyezésével tehetette.

Kemény a befolyását ügyesen, Szálasi hozzájárulását is megnyerve állította legalább részben jó célok szolgálatába. Mindezt olykor kerülő úton vitte véghez. Elképzelhető, hogy érvelésével saját magát fedezve, másrészt viszont éppen a zsidók védelme érdekében – Német Birodalomba deportálásukat így akadályozva – hangoztatta: „Nem szabad kiengedni az országból egyetlen zsidót sem. Olyan gazdagok vagyunk mi, hogy napi 4 millió munkaórát nélkülözni tudunk?”²⁸⁸ A semleges államok képviselőivel folytatott tárgyalásokról készített november 11-i feljegyzésében – Angelo Rottával történt október 19-i megbeszélésére hivatkozva – Kemény a kormánya álláspontját képviselve, ám mondandójába saját elképzelését is beleszőve megállapította, „[...] hogy a hungarista kormány a magyar nemzet aszemita felfogását vallja, amely szerint a magyar nép nem képes és nem hajlandó a zsidósággal együtt élni. Ennek megfelelően a maga részéről hozzá fog járulni ahhoz, hogy a háború után a zsidóság új hazájába Magyarországról is áttelepedjék. Addig azonban a zsidóság a magyar állam munkaerejét képezi, a magyar nemzet célkitűzéseinek szolgálatában dolgoznia kell, most annál is inkább, mert eddig szinte kizárólagos haszonélvezője volt a ma-

286 Kovács, 2008, 27, 88, 92. Uő.: *Közigazgatás és hatalomgyakorlás Szálasi Ferenc kormánya idején*. Acta Scientiarum Socialium, 42 (2014.), 65–83, e tekintetben: 70–71 és 78.

287 Báró Kemény Gábor külügyminiszter: *Külpolitikai programunk: Harc a nacionalista és szocialista élet győzelméért. Az angolszászok nem hívatottak arra, hogy egy egész világnak parancsoljanak*. Esti Ujság, 1944. október 18, 3–4.

288 Szavait idézi: Kádár–Vági, 2013, 244.

gyar nemzet erkölcsi, anyagi és szellemi jólétének. Ennek alapján kijelentheti, hogy a zsidóságot Magyarország nem deportálja [...]. A zsidósággal szemben a magyar kormány álláspontja, hogy a kérdést humánusan és igazságosan kezeli, a velük való bánásmód azonban az ő magatartásuktól és a magyar lakosság ellen az ellenség részéről esetleg foganatba tett terrortámadásoktól is függ.” Ugyanebben a dokumentumban a szintén Rottával, november 10-én történt találkozót felidézve Kemény nem tagadta a „túlkapásokat”, ám hangsúlyozta, hogy azokat „a kormány igyekezett megszüntetni”. Rottának állítólag azt is bizonygatta – de ez az üzenet legalább annyira szolgálta Szálasi és a nyilas kormánytagok megnyugtatótatását, mint Rotta tájékoztatását –, miszerint „[...] a 100–150 000 magyarországi zsidó közül feltehetőleg esett sérelemmel szemben figyelembe veendő a 12 millió[s] magyarság sorsa, kereszténysége és az a tény, hogy Magyarország ezer év óta Szűz Mária oltalma alatt áll”. A svéddek vonatkozásában pedig Kemény – megint csak befele is üzenve – már október 18-án kérte Carl Ivan Danielsson követet, hogy várják „a svéd kormány kedvező döntését” Magyarország hivatalos elismeréséről, mivel „a svéd menlevelekkel ellátott zsidókkal szemben a magyar kormány kedvező álláspontra helyezkedett, Svédországba való kiszállításuk 15-ével megindulhatna, ha a diplomáciai viszony megvalósul”. Mindez a németek kívánsága és Vajna Gábor hatalomváltás utáni rádióbeszéde ellenére történt. Vajna ugyanis „kijelentette, hogy az új magyar kormány a zsidókérdésben könyörtelen álláspontot foglal el és ennek a szempontnak az érvényesülése érdekében nem ismer el a magyarországi zsidók javára kiállított semmiféle külföldi menlevelet”.²⁸⁹ Kemény nemcsak zsidókat védett, hanem kiállt mások mellett is, ha veszély fenyegette őket. Ezt az 1944. őszi légkörben még akkor is fontos tényként értékelhetjük, ha ismerősei érdekében lépett föl. A Hűség Házába hurcolt ismert székely író, Tamási Áront – akit Kemény unokatestvére, az erdélyi magyar irodalomra a vagyonából is sokat fölláldozó Kemény János is támogatott – ő mentette ki a nyilasok karmaiból, mint ahogy az egyik nyilasházba cipelt újságíró-történészt, Gogolák Lajost is.²⁹⁰

Kemény többnyire intézkedett a zsidókkal szembeni túlkapások, a védőútlevelekkel rendelkezők elhurcolásáról vagy zaklatásáról szóló diplomáciai jegyzékekben foglalt sérelmek ügyében. Szálasisal való egyetértését bizonyítják a „nemzetvezető” november 17-i megjegyzései a pápai nunciussal és a svéd követtel „a zsidók elleni atrocitásokról, a gyalogmenetben történő deportálásokról” folytatott tárgyaláson. Szálasi leszögezte, hogy a jövőben nem kíván ezekkel a kérdésekkel foglalkozni, az ennek

289 Braham, 1997, 912.

290 Tamási történetét – mások mellett – Tímár Máté mesélte el: Albert Zsuzsa: *Legenda Tamási Áronról*. Látó, 1995/5. szám, 78–86, 80. o. Gogolák esetéről: Nóvé Béla: *Egy „paleofrivol” emlékirat elé*. Gogolák Lajos tanúságtételei. Holmi, 2001/3, 286–292, 288. o. Gogolák az emlékezéseiben ifjúkori barátai között emlegette Keményt: Gogolák Lajos: *Romemlékek (I)* (Közzéteszi Nóvé Béla). Uo. 293–310, 302.

„kapcsán felmerülő kívánságokkal közvetlenül a külügy- és belügyminiszter urakhoz forduljanak, akik a tőle kapott utasítása alapján az esetleges panaszok orvoslásának módját meg fogják találni”. Nyilvánvaló volt, hogy a diplomaták a kéréseiket nem Vajnához, hanem Keményhez fogják intézni. Szálasi azt is tudatta, hogy a „budapesti zsidók munkára küldése nem érinti a munkaképteleneket, nőket, gyermekeket”; az „állítólag megtörtént atrocitásokra nézve a legszigorúbb vizsgálatot fogja elrendelni”. Egyben viszont figyelmeztetett: „ha egyes egyéneknek túlkapásaival és 300.000 zsidó miatt a 14-milliónyi magyarság rokonszenvét kívánják egyes államok veszélyeztetni, úgy ezt csak tudomásul vehetjük, ahogy a magyar nemzet a maga egészében ő mellette lesz, ha a zsidók miatt a külföldi kapcsolatok fenntartása vagy a magyar nemzet élete között kell választani”. Jó egy héttel ezután, november 25-én Szálasi arról döntött, hogy a nemzetközi szervekkel és a külföldi diplomatákkal kizárólag a Külügyminisztériumon keresztül lehet a kapcsolatot tartani. Ez ismét a zsidókérdés kezelésének külügyminisztériumra koncentrálását és Kemény mozgásterének növekedését tanúsította.²⁹¹ Annál is inkább, mert a semleges követségek ekkor már szinte kizárólag az embermentéssel, az üldözöttek védelmével foglalkoztak, 1944. december 7-én létrejött közös irodájuknak (Département de Coopération) is ez volt a bevallott célja.²⁹²

Olykor azonban Kemény is élesebb hangra váltott. A semleges követségek deportálások újraindításának megakadályozásáért írt 1944. november 17-i memorandumára válaszolva kijelentette, hogy „a munkaszolgálatra kijelölt zsidók a magyar nemzet számára fognak Németországban dolgozni”, munkakörülményeiket külön bizottság ellenőrzi majd, „amelynek egyik tagja a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága képviselője lesz”. Szerinte a német koncentrációs táborokban dolgozó magyar zsidók „[...] semmiféleképpen sincsenek nehezebb helyzetben, mint azon magyar dolgozók ezrei, akiket szintúgy koncentrációs táborokban helyeztek el a kiürítés vagy a légbombázások következtében”. Emellett még, nem éppen visszafogott stílusban megjegyezte: „Nagyra értékelve a semleges hatalmak képviselőinek a zsidók iránt mutatott humanitását és könyörületét, a magyar kormány mélységesen meg lenne hatva attól, ha azt látná, hogy ez a rendkívüli együttérzés, amelyet a képviselő urak tanúsítanak, az ellenség által elfoglalt területeken élő üldözött magyarok milliói vagy a nyílt városok békés lakosságát sújtó légbombázások számos áldozata iránt is megnyilvánulna.”²⁹³

Kemény Gábor a szovjet ostromgyűrű budapesti bezáródása előtt két nappal, 1944. december 22-én hagyta el minisztériumával a fővárost, Szombathelyre helyezve új székhelyét. Ezt követő tevékenysége a zsidókérdés szempontjából már érdektelen

291 Karsai-Karsai, i. m., 449 és 585.

292 Erről többek között: Balogh, 2012, 5.

293 Karsai-Karsai, i. m., 452–453.

volt. A kormánnyal együtt 1945 márciusának végén menekült a Német Birodalomba, az osztrák Mattseebe. Itt még – Szálasi utasítására, a nyilas kabinet utolsó hivatalos megnyilvánulásként és a realitásoktól való teljes elszakadást bizonyítva – 1945. május 4-én is a Szálasi-kormány alkotmányosságát bizonygató levelet fogalmazott, az ország szuverenitását megtestesítő Szent Korona birtoklására hivatkozva az amerikai és a brit kormányoknak.²⁹⁴

Miniszter társaihoz hasonlóan Kemény is Mattseeben került amerikai fogságba, s miután kiszolgáltatták Magyarországnak, az 1946 februárjában zajlott Szálasi-per VI. rendű vádlottja lett. A per anyagát, majd Szálasi naplóját is megjelentető Karsai László szerint Keményt „teljesen alaptalanul” vádolták „a hevenyészve összeállított, tárgyi tévedésektől sem mentes vádiratban” azzal, „hogy az előző kormány által elfogadott, a zsidók számára biztosított külföldi védeltséget nem ismerte el”. Azok érvényességének fenntartása amúgy is Szálasi akaratára történt, Kemény csak a végrehajtó szerepét kapta. Ugyanakkor Karsai szerint is Kemény volt az egyetlen olyan nyilas vezető, akihez a semleges országok diplomatai a zsidók elleni erőszakoskodások ügyében fordulhattak.²⁹⁵

Keményt a Szálasi-perben már február 8-án is kihallgatták, ám csak a tárgyalás február 11-i napján érdeklődtek tőle a zsidókérdésről. Jankó Péter tanácselnök mellett a védőügyvédje, Lukács Vilmos tett föl neki erre vonatkozó kérdéseket, ám a téma viszonylag súlytalan maradt. Kemény elmondta, hogy a külföldi menleveleket – Vajna belügyminiszter rádiószózatával ellentétben – a magyar kormány elismerte, nemcsak azért, „[...] mert a Lakatos-kormány már kötött egy megállapodást, hanem a mi felfogásunknak megfelelően is feltétlenül elfogadjuk az úgynevezett menleveles zsidóknak a védőleveleit. Azután voltak különböző részletkérdések; mindenben meg egyeztem velük.” Állította, hogy a súlyosabb zsidóellenes atrocitásokról nem tudott, viszont a hozzá érkezett panaszokat Gera Józsefnek, a pártépítés vezetőjének mindig továbbküldte. Arról is beszámolt, hogy a menlevelek számát – Szálasi utólagos beleegyezésével – mintegy tízszeresére emelte, akárcsak a külföldi követségek által védett, területenkívüliséget élvező épületekét („védett házakét”), Rotta nuncius és Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti képviselője pedig „állandó vendégem volt, majdnem reggeltől estig a Külügyminisztériumban” tartózkodtak.²⁹⁶ A hallottak nyomán Szálasi a naplója e napi bejegyzésében örömmel konstataulta: „A zsidókérdés tárgyalásánál felhossa Kemény, hogy milyen intézkedéseket tett érdekükben a nálam tett előzetes vagy utólagos jóváhagyás alapján. Néma csend lett a teremben. Lassan

294 Karsai, 2016, 311.

295 Karsai, 2016, 9–46, erről: 39–40.

296 Uo. 41–42. és Karsai–Karsai, 1988, 246–249 és 252–254.

rájönnek a zsidók, hogy tényleg nekem köszönhetik életüket azok, akik az elmúlt zsidótragédiából élve visszajöttek vagy élve maradtak.”²⁹⁷

1946. február 13-án, Szöllösi Jenő korábbi miniszterelnök-helyettes tanúsította, hogy Kemény megakadályozta, hogy a vegyes házasságban élő zsidó házastárs köteles legyen csillaggal megjelölt házba költözni. A következő napon Csia Sándor vallott arról, hogy Kemény „a zsidók érdekében többször felszólalt a minisztertanácsban”.²⁹⁸

Február 15-én a védője kérésére engedélyezték, hogy Kemény egy „deklarációt” tehessen. Ebben Kemény leszögezte: „[...] mélységesen fájlalom a nyomorúságot és tragédiát, amely bekövetkezett, azonban elő akarom adni azt, hogy feltétlenül alávettem magamat a pártvezető tekintélyének és őt megfellebbezhetetlen autoritásként magam előtt láttam. Őhöz 1935-ös programja alapján csatlakoztam tiszta meggyőződéssel és ifjú korom is felment talán, hogy ezt a tiszta meggyőződést kétségbe lehessen vonni. Ezen az úton harcoltam, mert úgy éreztem, hogy a nemzet számára nincsen más út. Természetesen, most visszatekintve el lehet gondolni azt, hogy másképpen lehetett volna cselekedni idevágó célkitűzéseinket illetően, azonban a jóakaratot és a becsületes magyar szándékot nem lehet kétségbe vonni.”²⁹⁹ Szálasi naplójegyzete ezt úgy kommentálta, hogy: „Kemény máról holnapra ingadozóvá lett, ellentétekbe keveredik, pedig ha megmaradna a tények alapján, a felesleges lelki kínnoktól a legkönnyebben mentesülne. Eddig a tényeket mondta, most már kombinál a hallottak szerint.”³⁰⁰ Másnap a Jankó Péter tanácselnök lehetővé tette, hogy Keményt vádlott-társai távollétében, egyedül hallgassa meg a bíróság. Kemény ekkor – az újságcikkek szerint véleményét felolvasva – kérte, higgyék el neki: „határozott megrendüléssel és mélységes fájdalommal tölt el mindaz a nyomorúság, amely hazánkra szakadt”. A diktatúra kizárta az egyéni vélemény érvényesítését, s mint mondta: „[...] látom, hogy végzetes úton haladtam. Tévedéseim következményeit férfiasan vállalom és kívánom még akkor is, ha ezek a következmények a halált jelentik. Csak az a kívánságom, legyenek meggyőződve arról, hogy tévedésemet kimondhatatlanul megbántam. [...] ma tisztán látom azt a mérhetetlen kárt, amely az október 15-i események után bekövetkezett. Hazámat ünnepélyesen megkövetem.”

Jankó kérdéseire válaszolva Kemény kifejtette, hogy „amikor én elkezdtem a politikával foglalkozni, olyan bűnöket láttam az országban, amelyekkel szemben magamnak is fel kellett emelni a szavamat”. Az egész 1944 előtti politikai rendszert, a korrupciót és az erkölcstelenséget kárhoztatta.³⁰¹ Kemény feltehetően őszinte meg-

297 Szálasi, i. m., 718.

298 Karsai–Karsai, 1988, 327 és 347.

299 Uo. 384–385. o.

300 Szálasi, i. m., 721.

301 Karsai–Karsai, 1988, 436 és 438.

hasonlására Szálasi így reagált a naplója szerint védőjének, Zboray Sándornak: „[...] nem érdekel, hogy egyes rémült és megrémített személyek idegösszeomlásukban mi minden tücsköt-bogarat hordanak össze, hogy megmentseék életüket, vagy legalábbis úgy vélik, hogy talán megmenthetik. Máskülönben br. Kemény volt az, aki a tárgyalások előtt kijelentette, nem akarja, hogy a felakasztás mellett előzőleg még erkölcsileg is lehetetlenné tegyék és ki is ne vessék, Úgy látszik, önmaga fölött mondta ki az ítéletet. Nem tudom megérteni, hogy tulajdonképpen mi is történt vele. [...] Nem tudom elképzelni, hogy aljassá váljon és csak azért állítson valótlant, hogy a bőrét mentse.”³⁰²

1946. február 25-én Kemény Gábor, az utolsó szó jogán mondott beszédében ismét vállalta felelősségét „azért a végzetes politikáért, amelyet vakon követtem” „Súlyos tévedésemet beláttam, mélyen megbántam és hazámat ezért megkövettem” – jelentette ki. Mentségére két körülmény figyelembe vételét kérte, ebből az első a zsidókérdésben tanúsított magatartása, „a faji gondolat gyűlöletétől üldözött tízezrek megvédését célzó cselekvése” volt. „Itt utalnom kell a harmincezres lélekszámon felüli menlevelesek sikeres átmentésére – hangsúlyozta –, a diplomáciai szolgálatban példátlan exterritorialitást élvező védett házak tömegeire, faji és politikai szempontból üldözött százaknak követségi alkalmazotkénti elismerésére és sok más tényre, amelyet észrevétel formájában benyújtott és nagy részükben bizonyítást nyertek. Ebből úgy tűnik, hogy szinte egyedül, hatáskörömön messze túlmenően, a semlegesekkel karöltve és egyéni veszélyeztetésemig vállaltam ezt az emberbaráti szolgálatot.” Másrészt fiatalságára és tapasztalatlanságára, Szálasi Ferenc rá gyakorolt szuggesztív hatására hivatkozott, és újfent beismerte, hogy a nyilas hatalomátvétel „szerencsétlenség volt az országra”. „Minden politikát – zárta élete utolsó nyilvános megszólalását – az eredményei igazolnak és annak gyakorlata. Bennünket a tények és a per anyaga nem igazolnak. Ezért állok megrendülten a bíróság előtt. Az országra tragikus és káros politikáért a magam részfelelősségében jelentkező bűnösségemet mélyen megbánom. Nemzetemet ismételten megrendülten megkövetem. Csak így tudom vállalni teljesen és maradéktalanul a felelősséget azért, amit tettem.”³⁰³ E napon Szálasi Ferenc azt írta naplójába: „Különösen Kemény Gábor tört össze lelkiileg, és talán testileg is.”³⁰⁴

Báró Kemény Gábor minden bizonnyal valóban megrendült. A korábbihoz képest gyökeresen megváltozott belső meggyőződése és bűnös cselekedetei kései felismerése miatt vezekelt. Kegyelmi kérvényét elutasították, 1946. március 19-én végezték ki. A nyilas hatalomátvétel előkészítésében játszott szerepe rendkívül kártékony és menthetetlen volt. Egy hamisítatlan diktatúra vezető politikusaként saját hazájával

302 Szálasi, i. m., 723.

303 Karsai-Karsai, 1988, 670–671.

304 Szálasi, i. m., 730.

és annak állampolgáraival szemben követett el megbocsáthatatlan tetteket. Gonosz-
tettek sorához aszisztált, ugyanakkor miniszterként mégis igyekezett mérsékelni az
embertelenséget, és – ha többnyire csak kerülő úton is, de – fellépett számos üldözött
védelme érdekében is.

Mester Miklós az emlékezéseiben Imrédy Béla és Jaross Andor esetében is kifogá-
solta, hogy az ellenük lefolytatott népbíróági eljárásban nem ismerték be politikai
tévedéseiket. Megjegyezte: „Igaz, hogy a légkör egy ilyen őszinte önkritika számára
nem is volt alkalmas és bátorító abban az időben, mert akkor a népbírósgot nem
mindenekfelett a magasabb emberi és nemzeti szempontok, hanem elsősorban a
bosszúállás és a megtorlás szelleme vezette.” E sorokhoz a jegyzetben még hozzátette,
hogy Szöllősi Jenő és Kemény Gábor „[...] 1946-ban a népbírósgon az utolsó szó
jogán felszólalásukban őszinte, beismerő vallomást tettek. Töredelmesen megbánták
tévedésüket, bűnüket. A népbírósg mégis halálra ítélte és kivégezte őket.”³⁰⁵

*

Tanulmányom bevezetőjéhez visszatérve: azt igyekeztem bizonyítani, hogy a törté-
nelmet az angyalok és az ördögök küzdelmének bemutató értelmezések idejét múltak
és tarthatatlanok. Három személyiség 1944-es szerepére összpontosítva kívántam az
árnyalt megközelítés szükségességére rámutatni. Valamennyien a „koreszmék” káros
hatása alá kerültek, s – éppen a politikailag leginkább vétkes Kemény Gábor kivé-
telével – antiszemita nézeteket vallottak, majd zsidómentőkké váltak. Mind a hár-
muknál – valamennyiüknél máskor – bekövetkezett az a kritikus pillanat, amikor
a lelkiismeretükre hallgatva felülbírálták és ártértékelték korábbi elképzeléseiket. Ki-
sebb-nagyobb mértékben megtagadták egykori önmagukat, illetve megbánták – de
legalábbis jóvá akarták tenni – vétkes cselekedeteiket. Nem a történészek feladata,
hogy feloldozzák őket bűneik alól, de az már igen, hogy tudósítsanak zsidómentő
tevékenységükről és nézeteik felülvizsgálatáról is. Sok teendőnk van még tehát, hogy
jobban lá(tta)ssuk, mi is történt az 1940-es évek első felének Magyarországon, s ehhez
múlhatatlanul szükséges, hogy – sokakkal együtt – az ő teljes életútjukat is alaposabb
vizsgálatnak vessük alá.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

Archiv des Auswärtigen Amtes, R 61 314,

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, K 27.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Analekta, 12.369.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 15

305 Mester, 2012, 58.

ÚJSÁGCIKKEK:

A magyarság számára egyetlen parancs lehet: végsőkéig küzdeni és győzni! Kemény Gábor báró külügyminiszter nyilatkozata az „Ifjú Nemzet”-nek. Magyarság, 1944. december 15, 3.

A nyilaskeresztes-párti képviselők vasárnapi szimpátia-tüntetése az olasz és német követség előtt. Magyarság, 1939. augusztus 29, 5.

Báró Kemény Gábor külügyminiszter: Külpolitikai programunk: Harc a nacionalista és szocialista élet győzelméért. Az angolszászok nem hívatottak arra, hogy egy egész világnak parancsoljanak. Esti Ujság, 1944. október 18, 3–4.

Ember Mária: Wallenberg megérkezik Budapestre. Barátság, 1998/6, 2333–2334.

Fegyelmet kapott és lemondott állásáról a móri szolgabíró. Népszava, 1939. április 18, 11.

Gálfi Ferenc: Találkozásom Raoul Wallenberggel. Új Magyarország, 1944. július 2, 14.

Kemény Gábor: Programadás után. Magyarság, 1939. július 30, 11.

Kúriai ítélet báró Kemény Gábor dr. államfelforgatási ügyében. Magyarság, 1940. április 2, 8.

Lidércnyomás. Kovalovszky Miklós naplója 1944–1945-ből. Népszabadság, 1994. október 22, 34.

Mester Miklós kultuszállamtitkár átvette hivatalát. Néptanítók Lapja, 1944. 10. sz. (május 15.), 365–366.

Mester Miklós: Gondolatok a magyar népi szocializmusról. Nemzetőr, 1943. február 12, 1–2.

Mi a különbség a szocdem „szakszervezetek” és a nyilaskeresztes „szaktestetek” között? Pesti Ujság, 1941. november 28, 5.

Nyolc nyilas tüntetést letartóztattak. Esti Ujság, 1939. szeptember 2, 12.

Nyolchónapi fogházra ítélte az ötöstanács Kemény Gábor bárót, a Nyilaskeresztes Párt politikai irodájának vezetőjét. Magyarság, 1939. november 15, 5.

Széll belügyminiszter ismertette a kormánypártban a választójogi javaslaton eszközölt módosításokat. Pesti Hírlap, 1938. 4, 4.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeáll. s. a. r. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Budapest, Kossuth, 1968.

Albert Zsuzsa: Legenda Tamási Áronról. Látó, 1995/5. szám, 78–86, 80.

Balogh Margit: Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció éveiben. In: Magyarország és a Római Szentszék. Források és távlatok. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest–Róma, 2012.

Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz. RTV–Minerva–Kossuth, Budapest, 1982.

Diplomáciai lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve. Főszerk. Bába Iván – Sáringer János. Éghajlat, Budapest, 2018.

Emancipáció – asszimiláció. Diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944 I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerk. Kovács I. Gábor. ELTE Eötvös K, Budapest, 2012.

Farkas Gábor: Politikai viszonyok Fejér megyében, 1919–1945. Akadémiai, Budapest, 1980.

Glatz Ferenc: Hóman Bálint – németbarátság történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben.

Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987. Kossuth, Budapest, 1988.

Glatz Ferenc: Hóman Bálint és a nemzetiszocialisták összeütközése Székesfehérvárott 1944-ben. In: A felszabadulás Fejér megyében. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 4. MSZMP Fejér Megyei Bizottsága – Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Székesfehérvár, 1970.

Gogolák Lajos: Romemlékek (I.) (Közzéteszi Nóvé Béla). Holmi, 2001/3, 293–310.

Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Osiris, Budapest, 2001.

Hajdu Tibor: Tanácsköztársaság, 1919. A Forradalmi Kormányzótanács személyi összetételéről. Rubicon, 2012/8.

- Hantó Zsuzsa: *Kitiltott családok*. Magyar Ház Kft, Budapest, 2009.
- Hollósi Gábor: *Dr. vitéz ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es mentesítésekre*. VERITAS – Magyar Napló, Budapest, 2016.
- Hóman Bálint és népbíróági pere. Szerk. Ujváry Gábor. Ráció, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Budapest–Székesfehérvár, 2019.
- Horthy Miklós titkos iratai. S. a. r. Szinai Miklós – Szűcs László. Negyedik kiad. Kossuth, Budapest, 1972.
- Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk. Sipos Péter. Budapest, Osiris, 1999.
- K. Farkas Claudia: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944*. Budapest, Napvilág, 2010.
- Karsai Elek – Karsai László: *A Szálasi-per*. Reform, Budapest, 1988.
- Karsai László: *Zsidósors Budapesten a nyilas uralom idején*. In: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*. 4. 1944. október 15. – 1945. január 18. Szerk. Karsai Elek – Karsai László. Balassi, Budapest, 2014.
- Karsai Elek – Karsai László (szerk.): *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*. 4. 1944. október 15. – 1945. január 18. Balassi, Budapest, 2014.
- Karsai László: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*. Balassi, Budapest, 2016.
- Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés*. Berlin, Budapest, Birkenau, 1944. Jaffa, Budapest, 2013.
- Kása Csaba: *Mester Miklós élete és munkássága*. In: *Mester Miklós: Küzdelem a nemzeti munkaállamért. Társadalompolitikai írások 1932–1945*. Kárpáttech Bt, Budapest, 2018.
- Kemény Gábor: *Verhovina feltámad. A ruszin sors könyve*. MEFHOSZ, Budapest, 1939.
- Képviselőházi naplók kötetei
- Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon. II. 1949-től a jelenkorig*. Kalligram, Pozsony, 2012.
- Kovács I. Gábor: *Magyarországi zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok sorsa a holokauszt erőterében 1930-tól 1945-ig*. Múlt és Jövő, 2014/4, 91–95.
- Kovács Tamás: *Mester Miklós pályaképe*. Korunk, 2013/4, 89–96.
- Kovács Zoltán András: *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban*. Doktori disszertáció. Pécs, 2008. <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/kovacszoltanandrasphd.pdf>
- Kovács Zoltán András: *Közigazgatás és hatalomgyakorlás Szálasi Ferenc kormánya idején*. Acta Scientiarum Socialium, 42 (2014.)
- Ladányi Andor: *A második zsidótörvény*. Századok, 2013/1423–1459.
- Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. Kossuth, Budapest, 1991.
- Márai Sándor: *Hallgatni akartam*. Helikon, Budapest, 2013.
- Mester Miklós: *A zsidókérdés Magyarországon 1944*. Új Látóhatár, 1985/3.
- Mester Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában. Visszapillantás a katasztrofális 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából*. Tarsoly, Budapest, 2012.
- Mester Miklós: *A zsidókérdés Magyarországon, 1944*. Új Látóhatár, 1985/3.
- Mester Miklós: *Küzdelem a nemzeti munkaállamért: társadalompolitikai írások 1932–1945*. Kárpáttech Bt. a Rugonfalvi Református Egyházköztség részére, 2018.
- Mészáros Máté: *Mester Miklós zsidómentő tevékenysége*. Magyar Szemle, 2015/5–6. 140–162. o. (<http://www.magyarszemle.hu/cikk/Mester%20Mikl%C3%B3s%20zsid%C3%B3ment%C5%91%20tev%C3%A9kenys%C3%A9ge>)
- Molnár Judit (szerk.): *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróág előtt*. Scolar – BTL, Budapest, 2014.
- Nóvé Béla: *Egy „paleofrivol” emlékirat elé*. Gogolák Lajos tanúságtételei. Holmi, 2001/3, 286–292.
- Olmosi Zoltán: *Egy nagyívű visszaemlékezés a múltból*. Mester Miklós. Levéltári Szemle, 2012/2.
- Paksy Zoltán: *A nemzetiszocialista pártok ideológiája Magyarországon az 1930-as években*. Történelmi Szemle, 2008/4.

- Pelle János: *Vezeklés*. Magyar Nemzet, 2012. aug. 4, 36.
- Rácz Árpád: *Egy „vita” története*. Rubiconline, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/racz_arpad_egy_vita_tortenete/
- Randolph L. Braham: *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*. Második kötet. 2. bőv. és átdolg. kiad. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés*. Berlin, Budapest, Birkenau, 1944. Jaffa, Budapest, 2013.
- Rozsnyói Ágnes: 1944. okt. 15. (*A Szálasi-puccs történetéhez*). 1. rész. Századok, 1959/2–4, 373–403.
- Rozsnyói Ágnes: *A Szálasi-puccs*. Második átd. kiad. Kossuth, Budapest, 1977.
- Somlai Katalin: *Nacionalistaként korszakokon át. Mester Miklós (1906–1989)*. In: *Évkönyv XVIII, 2011–2012. Búvópatakok – a feltárás*. Szerk. Rainer M. János. Budapest, OSZK–1956-os Intézet Alapítvány, 2012.
- Szálasi Ferenc naplói (1942–1946)*. Közreadja Karsai László. Magvető, Budapest, 2016.
- Szekér Nóra: *A történelmi fogalmak és Mester Miklós életútja*. Magyar Szemle, 2018/7–8, 40–47.
- Török Bálint: *Ember az embertelenségben. Száz éve született Mester Miklós*. Magyar Napló, 2007/2, 36–39.
- Ujváry Gábor: *Történettudomány vagy törvénytészék? Még egyszer a Hóman-perről*. Rubicon, 2016/2.
- Ujváry Gábor: *A politikus Hóman Bálint*. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Osiris, Budapest, 2003.
- Ujváry Gábor: *Magyar sors – magyar hivatás. Hóman Bálint külpolitikai nézetei*. In: „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Szerk. Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János. Líceum, Eger, 2011, 464–482.
- Ujváry Gábor: *Tudomány és politika válaszáján. Hóman Bálint rendszerváltoztatás utáni megítéléséről*. In: *Zinner 70. Egy élet az (i)gazságszolgáltatás kutatásának szolgálatában*. Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló, Budapest, 2018. Szerk. Fodor Veronika – Gecsényi Patrícia – Hollósi Gábor – Kiss Dávid – Ráczné Baán Krisztina – Rácz János, 359–369.
- Ujváry Gábor: *Változások a magyar politikai elitben 1944–1945*. Rubicon, 2014/11, 70–73.
- Ungváry Krisztián: *Palackposta. Mester Miklós: Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*. Kommentár, 2015/6, 112–121.
- VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Oral History Archivum, *Interjú dr. Mester Miklóssal*. Készítette Gyurgyák János és Varga Tamás 1986-ban
- Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Jaffa, Budapest, 2019.
- Vígh Károly: *Ugrás a sötétbe. 1944. október 15.* Akadémiai, Budapest, 1979.

Egy internálótábor parancsnokának küzdeldelmei – Vasdényey István története³⁰⁶

*„Mindaz botrány, ami megtörténhetett,
és mindaz szent, ami megtörtént.”*

„Itt készültek el a század betűformái. [...] Ahogy a passiójáték tárgyai, civilizációnk szinte minden eszköze megmerült ebben a krízisben, ebben az infernóban, ebben a passiójátékban. Az auschwitzi múzeum hajhegyeire, szemüveghegyeire gondolok. [...] Ezekben a tárgyakban, ezekben az emlékekben és eseményekben éreztem meg azt, hogy mindaz botrány, ami megtörténhetett, és mindaz szent, ami megtörtént.”³⁰⁷ – mondta Pilinszky János Maár Gyulával folytatott beszélgetésében, majd egy későbbi interjújában így fogalmazott: „Nemcsak fajüldözésről van szó. Többről. Arról, hogy ember emberrel mit tehet, és hogy a világ Auschwitz óta ki van téve egy koncentrációs univerzumnak. [...] Auschwitz példája fekete Napként maga köré vonja, megvilágítja, elrendezi a történeteket. Iszonyú tapasztalatainak hátat fordítani nem szabad.”³⁰⁸ [...]

A koncentrációs táborok tudományosságra, civilizációra, ideológiára való hivatkozással zajló szisztematikus emberirtásának a *megtörténte* a nyugati kultúra válságának olyan mélypontja, saját értékeitől olyan irreális mértékű eltávolodása, amelyre több ezer oldalnyi elemzéssel, az emlékeknek évtizedeken át tartó feldolgozásával sem lehet magyarázatot találni. „Hol volt az Isten ebben az infernóban?” – fogalmazódik meg gyakran a kérdés. „Ott volt Ő is Auschwitzban és sírt.” – hangzott egy túlélő válasza. És hol volt az ember? – Ott voltak az áldozatok a szenvedésükben és ott voltak

306 A tanulmány a Betekintő 2019/1. számában Vasdényey István, a kistarcsai táborparancsnok embermentő tevékenysége címen megjelent írás bővített és átdolgozott változata. Székér, 2019.

307 Maár, 2016, 270.

308 V. Bálint, 2016, 318.

azok is, akik e pokolban is tanúságot tudtak tenni az emberi értékek jelenvalóságáról: a zsidómentők. E szenvedéstörténetek és e tanúságtételek a legreálisabb elemei a világtörténelem ezen irreális epizódjának. Visszaülva Pilinszky János szavaira: szembe kell nézni ezekkel az iszonyú tapasztalatokkal, mégpedig annak tudatosítása mellett: *„hogya mindaz botrány, ami megtörténhetett, és mindaz szent, ami megtörtént.”* A holokauszt tapasztalata az emberséges példái nélkül feldolgozhatatlanná válik, ahogy a zsidómentés története is csak az üldözés embertelenségének mélységével együtt érthető meg.

Magyarország a zsidóüldözés legsötétebb fejezete a német megszállás után kezdődött. A zsidó emberek már nem csupán egzisztenciálisan kerültek kiszolgáltatott helyzetbe, hanem az életük forgott kockán. Már az első napokban kiadták a csillagviselési rendeletet és megkezdődtek a gettósítás előkészületei. A magyar társadalom sokféleképpen fogadta ezeket az intézkedéseket. A zsidómentő Soos Géza hagyatékában őrzött 1945-ös *Magyarország és a zsidókérdés* című tanulmány összegzése szerint a magyar társadalom *„német járszalagon járó kisebb része (10-15%) lelkébe fogadta a zsidóintézkedéseket, hiszen közel 10 év óta könyvben, filmben, újságba, tanulmányutakon azt hallotta hangsúlyozni, hogy minden magyar nyomorúságnak oka a zsidóság, [...] de a gettók láttán még ezek nagy százaléka is megundorodott.”*³⁰⁹ Másik részük közömbösen szemlélte a történeteket. *„Neki is volt elég baja, nem tetszett neki a dolog – de szó nélkül hagyta.”*³¹⁰ De voltak sokan, akik *„undorral, megvetéssel és tehetetlen dühvel nézték az eseményeket.”*³¹¹ Névtelenek százai próbáltak a maguk módján segíteni, a megaláztatásokon enyhíteni. A '45-ös tanulmány összegyűjtött néhányat ezek közül: *„Az első napon, mikor a csillagot viselni kellett, Budapesten, a Baross utcában egy fiatalember meglát egy idősebb csillagos nőt. Odamegy, kezét csókol az ismeretlen nőnek és kifejezi, hogy a csillag a betlehemi jászol fölött is ragyogott már, a magyar ifjúság együtt érez a zsidókkal. [...] Fiatalok, idősek számos esetben tüntetőleg karonfogva jártak csillagos zsidókkal. (emiatt számos letartóztatás is történt.) [...] Komárom, Érsekújvár, Monor, Sátoraljaújhely, stb. stb. gettóit magyar parasztok látogatták. Vitték, illetve csempészték be a vaját, húst, tojást. Közbelépni kívánó magyar csendőröket egyszerű szóval, erkölcsi fölényrel intették le – a Gestapósokat megvesztegették vagy kibabráltak velük. [...] Egyszerű cselédek vittek volt zsidó gazdáiknak élelmet, gondozták holmijukat. [...] A monori állomásfőnök megsajnálta az egyik áthaladó vonat zsidóvagonjában jajgató zsidókat. Saját kezűleg törte le a plombát és adott vizet, kenyeret, friss levegőt. Két nap múlva a német katonák ismeretlen helyre vitték. [...] Dunapentelén a*

309 RL C/230, 16. doboz: *Magyarország és a zsidókérdés*, 9.

310 Uo.

311 Uo.

parasztnak megtudták, hogy a zsidókat vinni akarják. Kapával, kaszával megjelentek. A kiküldött Endre államtitkárnak telefonált. Az SS ember az ő főnökének. A jegyző nem vállalta a felelősséget a rendért, ill. az eseményekért, ha a zsidókhoz nyúlnak. A budapesti telefonok közölték, hogy – elállnak a zsidók elhurcolásától. A parasztnak még két napig örködtek. [...] Egy hét múlva éjszaka váratlanul megjelenik egy német katonaaútó és felpakolja a zsidókat. [...] Keresztlevelek, alkalmazási bizonyítványok hamisítása természetes dolog volt. [...] Alig volt jobbérzésű lelkész, lelkészné, társadalmi szervezeti vezető, aki jó néhány keresztlevelet, bizonyítványt ne lopott vagy hamisított volna. [...] Kis tisztviselők áthágták a futárszabályokat és csempészték okiratokat, fegyelmi és állásvesztést kockáztatva.”³¹²

És a névtelenek mellett ott vannak a személyükben is ismert hősök, mint például Vasdényey István, a kistarcsai táborparancsnok, akit 1969-ben tüntettek ki a Yad Vashem Világ Igaza címmel. Vasdényey 1942 júniusától 1944 novemberéig volt a Kistarcsai kiegészítő toloncház parancsnoka. Ebben a minőségében mindent megtett azért, hogy a német megszállás alatt a táborba internált zsidók a lehető legemberségesebb körülmények között éljenek, sőt azt is megpróbálta megakadályozni, hogy Eichmann különítményesei a tábor lakóit deportálják.³¹³ Vasdényey embermentőként saját felelősségre és saját döntésből cselekedett, utasítást erre nem kapott senkitől. E helytállásában azonban mégsem volt magányos szereplő, a náciizmussal szembenállók háttérsegítségét maga mögött tudhatta.

Ezen egyéni helytállások kapcsán fontos ugyanis hangsúlyozni, hogy az elszigetelt, „magányos” akciók mögött sokszor ott rejtett egy kapcsolatrendszer, vagy még inkább kapcsolatrendszerek sokasága. Ez megkönnyítette, hogy a megfelelő emberekhez, a megfelelő információk eljussanak, vagy hogy a náciizmussal szembenálló és a cselekvéshez is kellő bátorsággal felvértezett személyek – mint például Vasdényey – az embermentés szempontjából kulcspozícióba kerülhessenek. Ez a kapcsolati háló nem feltétlenül intézményesült szervezatként, de „ködszerűen” létezett. Magyarországon számos ellenállási csoport alakult, de nagyon sokan vettek részt a náciizmus elleni munkában olyanok, akik nem voltak tagjai egyetlen ilyen „földalatti” titkos vagy féltitkos szerveződésnek. Tudomásom szerint Vasdényey István sem volt egyetlen ilyen társulásnak sem a résztvevője, de a náciizmussal szembenállók háttérsegítségét nélkül is maga mögött tudhatta. E ködszerű jelleghez az is hozzátartozott, hogy azok, akik részei voltak ennek az ezerféle ismeretségekre, a sokszintű közvetett kapcsolatok egész hálójátára épülő rendszernek nem feltétlenül voltak tudatában annak,

³¹² Uo. 9–10.

³¹³ Vasdényey embermentő tevékenységéről szóló legátfogóbb visszaemlékezést Bálint Ákos György írta, Lévai Jenő, a magyar holokauszt első krónikásának unokaöccse. Bálint, 2013. E könyvről készült recenzió: Nagymihály, 2017.

hogy ők maguk valamiféle működő „mechanizmus” részesei. E kapcsolatrendszer megléte a maga teljes kiterjedésében nemhogy szervezeti, de még tudati szinten sem realizálódott minden esetben. Pedig nem feltétlenül a véletlen műve volt, ha az egyes emberekben testet öltött náciizmussal szembenálló akarat olykor összekapcsolódott, vagy ha egy internáló tábor élére a zsidóság megmentéséért tenni akaró személyt neveztek ki. A társadalmi élet működésének természetes törvényszerűségei is megteremtik ezeket a láthatatlan szálakon szövődő összekapcsolódásokat, de számos jel utal arra, hogy a náciizmussal való küzdelem tétjéből adódóan ezeket a szálakat tudatosan is fűzték.

Dálnoki Veress Lajos, a katonai vezérkarban a Hitler ellenes irány egyik fontos egyéniségének szavai is erre utalnak: *„Magyarországnak a német nyomás elleni szisztematikus védekezése már közvetlenül az Anschluss után elkezdődött. Vértelen háború folyt a háború ellen.”*³¹⁴ Ez a szisztematikus védekezés első lépésként a birodalmi törekvésekkel szembenálló emberek „összeírását” jelentette. Ez a munka több fronton zajlott. Hogy csak néhány példát említsünk: Bajcsy-Zsilinszky Endre személyesen koordinálta azt a bizalmas ismerősein keresztül zajló adatgyűjtést, amelynek során a különböző szakmai testületekben, jogászok, orvosok, vasutasok, minisztériumi dolgozók között térképezték fel, hogy kire lehet számítani a németek elleni küzdelemben.³¹⁵ Sombor-Schweinitzer József főkapitány-helyettes, a politikai rendőrség egyik vezetője, akit a Gestapo elsőként tartóztatott le a német megszállás után, ugyanezzel a feladattal bízta meg a frakciós kommunista Mélik Endrét.³¹⁶ Szent-Iványi Domokos visszaemlékezése szerint az úgynevezett „Ötös Kör – ellenállási sejt” 1937-38-ban formálódott Forintos Gábor gazdasági szakember, Kossuth Kálmán diplomata, Kudar Lajos csendőrnnyomozó, Pados Lajos, a 2. Vkf vezérkari százados és Kiss Barna műegyetemi tanár részvételével, ahol mindenki a saját területén vette számba a megbízható embereket és a lehetőségeket, és tudatosan kapcsolták össze a németellenes szándékokat.³¹⁷ A Szent-Iványi Domokos által vezetett, 1939 nyarán létrehozott Miniszterelnökségi Osztály (M. E. IV, más néven Tájékoztatási Osztály) Teleki Pál miniszterelnöktől bizalmasan kapta azt a megbízatást, hogy gyűjtse össze és koordinálja az államapparátuson belül a német birodalmi politikával szemben álló embereket.³¹⁸ Ez a kapcsolati háló igen hatékonyan tudott együttműködni a lengyel menekültek ügyében, ahol – hasonlóan mint Vasdényey kistarcsai táborában – az internáló tábo-

314 Veress, 1970, 160.

315 Veritas, OHA, 190. sz, 236. Mélik Endre-interjú.

316 Ua.; Sombor Schweinitzer József tevékenységéről ld. bővebben: Kovács, 2009.

317 Szent-Iványi, 2013, 152-153, RL C/80. 2. doboz: *A magyar függetlenségi mozgalom igaz története 1939–1945.*

318 RL C/80. 3. doboz: *Feljegyzés a m. kir. miniszterelnökség IV. (tájékoztató) osztályának megalakulásáról, feladatköreiről és első tizennyolc havi működéséről, 1941. május 1. 190-197.*

rok nem csak a büntetés, hanem a mentés szerepét is betöltötték. A lengyel menekültek között nagy számban voltak zsidó emberek, és az ő menekítésük során kialakult megoldások, és ismeretségek a német megszállás után is működtek.³¹⁹

Az államapparátusban a német törekvésekkel szembenállók csoportja a német megszállás után is tudott befolyást gyakorolni, még egészen magas pozíciókból is. Fontos szerepet játszott így többek között Kudar Lajos csendőr ezredes, aki 1942-től az Államvédelmi Központ egyik vezetője, vagy Mikó Zoltán kémelhárító osztály repülő vezérkari századosa. A Sztójay-kormányba Mester Miklós, vallás- és közoktatási államtitkárként valamint az Iparügyi Minisztérium államtitkáráként Vasvári Lajos, a weisshausista kommunista frakcióhoz közel álló kőbányai munkás működött az ellenállás beépített embereként. Ifj. Horthy Miklós a Kiugrási Iroda élén és a kormányzó legfelsőbb bizalmasaként, Ambrózy Gyula a Kormányzói kabinetiroda vezetőjeként játszott meghatározó szerepet.³²⁰ De alacsonyabb szinten is számos ember segített, többek között a rendőrség és a csendőrség kötelékében, még a Számonkérő Különítmény csendőrei között is.³²¹

A Tájékoztatási Osztály egyfajta utódszervezeteként 1942-ben szerveződött meg a titkos hálózatként működő Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM), amely már tovább lépve az államigazgatás keretein, a társadalom szélesebb köreiben, az egyházakban, civil szervezetekben, parlamenti és parlamenten kívüli pártokban is igyekezett kapcsolatokat kiépíteni. *„Wallenberg az MFM-en keresztül tudhatta meg, kik azok a hadsereg, a rendőrség és a csendőrség soraiban, akik nácik vagy németellenesek, és kik azok, akiket meg lehet győzni.”*³²² – fogalmazott könyvében Kovács Gellért. A Függetlenségi Mozgalom 1946-ban saját tevékenységéről készített összefoglalója a Hitler ellenes erők összehangolásának jellegéről pedig így ír: *„Az MFM [...] meg akarta találni az összes németellenes magyar demokratikus erőket és azokat koordinálni. [...] Több vonalon dolgozott, a titoktartás biztosítása miatt azonban anélkül, hogy a különböző csoportok és személyek egymásról vagy egymás munkájáról tájékozottak lettek volna. [...] Az MFM szervezetének működése volt akkor is, mikor a benne szereplőknek erről sejtelmük sem lehetett.”*³²³

De a felsoroltakon kívül számos egyéb vonalon, baráti körökön, zsidó közösségeken, különféle társadalmi szervezeteken, egyházi és ifjúsági mozgalmakon keresztül zajlott azoknak a számbavétele, akikre az egyre növekvő kockázat ellenére is számí-

319 Ld. bővebben a kötetben Kapronczay Károly tanulmányát.

320 Számos nevet lehetne még felsorolni, többek között a budapesti rendőrkapitány Batizfalvy Nándort, akinek tevékenységéről részletesen lásd: Hantó Zsuzsa tanulmányát.

321 lásd: Kovács, 2014, 212–215.

322 Kovács, 2014, 149.

323 RL C/230 17. d. A Magyar Függetlenségi Mozgalom őszinte története

tani lehetett a náciizmus elleni küzdelemben. Ez a szerveződés azonban még nem jelentette az ellenállásnak azt a szintjét, ahol szervezeti keretek között, kidolgozott koncepciók és meghatározott tervek alapján irányították volna a küzdelmet. Az egyes emberek szerepvállalása egyéni helytállást jelentett, ahol mindenki végezte a munkáját a saját maga által kialakított náciizmussal való szembenállás jegyében. Ezen öntevékeny vállalkozások esetén tehát nem beszélhetünk feltétlenül intézményi szinten szervezett ellenállásról, de az emberek egyfajta koordináltsága kitapintható.

„Természetes, hogy egy ilyen közvetett, burkolt célkitűzésű, mondhatnók »malom alatti« munka távolról sem lehet olyan eredményes, mint egy minden gátlástól ment, nyílt és határozott befolyásolás.”³²⁴ – jellemezte az ilyen keretek között zajló munka hatékonyságát a fent idézett Függetlenségi Mozgalomról szóló összefoglaló. A nyílt szintéren zajló események háttérből történő ellensúlyozására épülő ellenállással kapcsolatban fontosnak tartom hangsúlyozni ezt a meglátást: a politikai rendszer jellegét az ilyen fajta „malom alatti” tevékenységgel megváltoztatni nem lehetett, az egyes szervezetekben, állami intézményekben és az élet egyéb területein öntevékenyen küzdő ellenállók az ország német orientációját nem változtathatták meg, ahogy a zsidó ellenes intézkedéseket sem törölhették el, még akár egészen magas pozíciókból sem – ahhoz forradalom, puccs vagy rendszerváltás kellett volna – de emberi életet meg tudtak menteni. Ennek az embermentésnek a lehetőségeiről és korlátairól szemléletes képet ad a kistarcsai táborparancsnok küzdelme.

A táborparancsnok és a kistarcsai tábor

Vasdényey István 1895. augusztus 31-én született a Bács-Bodrog vármegyei Bajsán.³²⁵ Édesapja 1900-tól a rendőrség bejelentési hivatalának vezetőjeként dolgozott Újvidéken, a gyermek István négy kisebb testvérével együtt itt nőtt fel. 1913-ban az Újvidéki Királyi Katolikus Főgimnáziumban tett érettségije után a fiumei kiviteli akadémián kezdte meg a tanulmányait. A háború azonban közbeszólt. 1915 októberében bevonult katonának. A hídépítési 4. páncélos hadosztálynál teljesített szolgálatot, ahol egy éven belül megsebesült és mint 25%-os rokkantat elbocsátottak. A frontról édesapja nem tért haza, 1916-tól a hat tagú családot neki kellett eltartania és így a tanulmányait sem folytathatta. Újsóvé község jegyzői irodájában helyezkedett el, mint ideiglenes jegyzőgyakornok. 1918. januárjában édesapja rendőrségi kapcsolatain keresztül állást kapott Budapesten a határrendőrségnél felügyelői beosztásban, majd az év

³²⁴ Uo.

³²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-21680. 48-58. Vasdényey István kézzel írt önéletrajza, 1951. április 12. (továbbiakban: Önéletrajz).

júniusában a Közélelmezési Minisztérium rendészeti osztályára helyezték. Itt közvetlenül az Országos Közélelmezési Hivatal nyomozóosztálya vezetőjének, dr. Dietz Károlynak az irányítása alá került. Dietz-cel a kapcsolata egy életen át meghatározó együttműködéssé vált, ezért egy rövid kitérő erejéig az ő személyéről is kell néhány szót ejteni.³²⁶

Dietz Károly 1909-től teljesített szolgálatot a fővárosi államrendőrség állományában. A Károlyi kormány 1918. október 31-én nevezte ki Budapest rendőrkapitányává. Kun Béla ellen a kormány megbízásából 1919. február 21-én ő adta ki a letartóztatási parancsot, amiért a Tanácsköztársaság kikiáltása után letartóztatták. A Peidl kormány alatt négy napig (augusztus 3-7.) újra betöltötte a főkapitányi tisztséget. 1920. júniusában az őszirózsás forradalomban vállalt szerepe miatt a rendőrség kötelékéből elbocsátották. Egy ideig könyvelésből tartotta fenn családját. 1930-ban jogi diplomát szerzett, és ügyvédi irodát nyitott Budapesten. Az ügyvédi praxisa mellett szövetségi kapitányként a magyar futballválogatottat is vezette. Az 1938-as franciaországi világ bajnoki második helyezést az ő irányítása alatt érte el a magyar csapat. Ügyvédként – ahogy erről Vasdényey tevékenysége kapcsán még a későbbiekben szó lesz – a zsidótörvények jogfosztó intézkedéseinek ügyében segítette a hozzá fordulókat, a német megszállás alatt pedig részt vett a zsidómentésben. A nyilas puccs után, november 18-án letartóztatták, Sopronkőhidán, majd Dachauban raboskodott. 1945 szeptemberében tért vissza Magyarországra. A háború után rövid ideig még ügyvédként dolgozott, de 1951 júliusában Bodrogkeresztúrra telepítették ki családjával együtt. 1953-ban Piliscsabán kapott letelepedési engedélyt. Idős korában éjjeliőrként, majd segédmunkásként dolgozott. 1969-ben halt meg.

Vasdényey a Tanácsköztársaság bukása után a határrendőrség állományában a hajóforgalom ellenőrző parancsnoksághoz került, mint beosztott tiszt hajókisérő és kikötő ügyeleti szolgálatot teljesített. 1921 nyarán a vonatforgalomellenőrző parancsnoksághoz osztották, útlevelek ellenőrzése, a külföldre menő vonatok kísérése, a határon be- és kiléptetése volt a feladata. 1924 júniusában rendelkezési állományba helyezték és létszámcsökkentési törvény alapján a testület kötelékéből elbocsátották. 1927 áprilisában azonban visszarendelték és a debreceni kerületi főkapitányság állományába vonultatták be raktártisztként, anyagi és felszerelési előadó beosztásban. 1929 nyaratól áthelyezték az őrszemélyzeti osztályra és a kerékpáros szakasz, majd a pályaudvari őrség vezetésével és ellenőrzésével bízták meg. 1930 júliusában a mezőtúri kapitánysághoz került, ahol a kapitánysági őrszemélyzet parancsnokaként szolgált. Ekkor vette feleségül a budapesti cipész kisiparos lányát, Miskolczy Terézt.

326 Ld. bővebben: Kő, 2012.; Szegedi, 2010.; Malonyai, 1986.; ÁBTL 3.1.5. O-9975/8. 19-20. Németh István rny. fhdgy. jelentése Dr. Dietz Károlyról, 1951. szeptember 29.

Anyagi helyzetéről szemléletes képet ad, hogy a megfelelő anyagi biztonság hiánya miatt a házassági engedélyt az államrendőrség csak kétévi huza-vona után adta meg. 1935 júliusában a budafoki kapitányság állományába helyezték, megbízatása betanítás, oktatás, őrszolgálat ellenőrzése. 1938 januárjától a matyásföldi, novembertől a hatvani kapitányság őrszemélyzeti parancsnoka. 1938 decemberében a kassai kapitányság anyagi előadója. 1940 januárjában kapta meg első komoly vezetői beosztását, a kassai kapitányság állományában maradván a garami menekülttáborba vezényelték mint táborparancsnokot.³²⁷

A garanyi táborba politikai és egyéb okokból internáltak mellett menekülteket – zsidókat és nem zsidókat vegyesen – helyeztek el.³²⁸ Vasdényey már itt bizonyította emberségességét, amiről Weiner Leó 1941. októberben kelt levele is tanúskodik: „Végleges szabadlábba helyezésem alkalmából, melynek gyors és eredményes sikerültében igen tisztelt Főfelügyelő Úr jóindulatú segítségének annyi része van, lelki szükségét érzem annak, hogy garanyi tartózkodásom alatt élvezett kitüntető jóindulatáért és segítségéért szívből jövő hálás köszönetemet fejezzem ki. A lelki megpróbáltatás nehéz idejében az Ön nemessége volt az egyetlen támaszom, az Ön előkelő és jóindulatú intézése a nehéz sorban lévők ügyes bajos dolgainak, felejthetetlen emlékem marad. Nem adom fel a reményt, hogy egyszer alkalmam nyílik kivételes emberségéért hálámat leróni. Engedje meg tisztelt Főfelügyelő Úr, hogy az Ön és nagybecsű Családja jövőbeni boldogulásáért legjobb kívánságaimat fejezzem ki. Ajánlom magamat megkülönböztetett tisztelettel: Weiner Leó s. k.”³²⁹ Vasdényeyt 1942 júniusában helyezték át a kistarcsai kisegítő toloncházba parancsnoki beosztásba. A garanyi táborvezetésben az utóda, Tarnóczy István szintén mindent megtett az internáltakkal való jobb bánásmódért, őt azonban még a német megszállás előtt leváltották.³³⁰

A közbeszédben Kistarcsa neve a mai napig egybefonódik a kommunizmus egyik leghírhedtebb internálótáborának emlékével. Az a tény azonban már kevésbé ismert, hogy a magyar büntetésvégrehajtás története már a második világháború előtt összekapcsolódott a várossal. Gacsályi Ádám: *A fal két oldalán* című munkájából – amely elsőként tárja fel részletesen e tábor előtörténetét – megtudhatjuk, hogy a tábor területe eredendően a falutól kissé elkülönülő 1000 fős munkás kolónia volt, amely a Gép- és Vasútfelszerelési Gyár dolgozóinak és családjaiknak adott otthont.³³¹ A gyár azonban a gazdasági világválság következményeként csődbe ment, és így a telepet is felszámolták. A területet a Belügyminisztérium vásárolta meg, azzal a céllal, hogy

327 Ld. bővebben: ÁBTL 3.1.9. V-21680. 50-53. Önéletrajz.

328 Ld. bővebben: Halmos, 2008, 68.; Gellér–Gellért, 2013, 13.

329 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 20. Weiner Leó levele Vasdényey István m. kir. rendőrfelügyelőnek 1941. október 18-án.

330 Ld. bővebben: Vadász, 1988, 4, Vadász, 1961, 147–190.

331 Gacsályi, 2018. A kistarcsai tábor történetét Ld. bővebben: Bank, 2015.; Ilkei, 2013.

– miután a budapesti főkapitányság toloncháza már hosszabb idő óta szűknek bizonyult – Budapest környékén „kisegítő toloncházat” létesítsen.³³² Körülvették tehát magas falakkal a munkásházakat s néhány kisebb pavilont építettek hozzá az irodák és a rendőri személyzet számára. Rabokat már a 30-as évek elejétől szállítottak ide, de a tábor tervszerű bővítése az internálást szabályozó 760/1939. BM. sz. rendelete alapján 1939-ben kezdődött.³³³ 18 ezer négyzetkilométert kerítettek el a falu területéből, amit magasított szögesdróttal és őrtornyokkal vettek körbe.³³⁴ A táborban a hivatalos megnevezés szerint „a közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros”³³⁵ személyeket őriztek; csavargókat, prostituáltakat, kétes egyéneket, valamint szélsőséges politikai csoportokhoz tartozókat, vagyis kommunistákat és szélsőjobboldaliakat.³³⁶ A *Kis Újság* hasábjain egy 1939-es híradás a táborról: „A Hungarista Párt pénteki feloszlásával kapcsolatban a főkapitányságon megindult a nemzeti szocialista párt lefoglalt iratainak gondos áttanulmányozása. Nagy rendőri bizottság végzi ezt a munkát. [...] mintegy 150 előállítás történt eddig. [...] Az őrizetbe vettek közül 47 olyan vezető párttag előtt, akik a rendőri nyomozás megállapítása szerint a nemzeti szocialista pártban fontos szerepet játszottak, kerületvezetői, vagy csoportvezetői tisztséget töltöttek be és eddigi magatartásukkal is ártottak az állam rendjének, kihírdették a rendőrség internálási határozatát. Valamennyiöket nyomban csukott autóautóbilokon a kistarcsai internálótáborba szállították.”³³⁷ Az illegális politikai csoportosulások baloldaláról pedig később olyan prominensé váló személyiségek is kistarcsai internáltak voltak, mint Apró Antal vagy Rajk László. Vasdényey Istvánt 1954-ben, a Rajk per felülvizsgálata során tanúként ki is hallgatták a kivégzett belügyminiszter – akit mellesleg nem, mint politikai elítéltet, hanem mint kétes honos állampolgárt internáltak³³⁸ – Kistarcsán eltöltött időszakára vonatkozóan. „Rajk László a gazdasági hivatalnál a konyha irodában dolgozott és az internáltak magánbeszerzéseit (gyümölcs stb.) intézte.”³³⁹ – vallotta az egykori táborparancsnok.

332 Belügyminisztérium 1938-as jelentése: „Minthogy a budapesti főkapitányság toloncháza már hosszabb idő óta szűknek bizonyult az odaautaltak befogadására, a belügyi kormány Nagykanizsán és Kistarcsán kisegítő toloncházatot létesített.” In: MKKJSE, 1940, 33. Ld. bővebben: Munkácsi, 1947, 194.

333 MRT, 1940, 1450–1456. Az internálás intézményének rendezésére a fokozódó háborús helyzet miatt volt szükség. Ld. bővebben: Szendrei, 2007, 15.

334 Ilkei, 2013, 45.

335 1939. II. tc. 150. §

336 Ld. bővebben: Gacsályi, 2018, 6.

337 Sok újabb terhelő bizonyítékot találtak a hungaristák ellen. *Kis Újság* 1939. február 26, 3.

338 „Rajk székelyudvarhelyi születésű, magyar állampolgár volt és valószínűleg hosszabb külföldi tartózkodása miatt volt állampolgársága kétes” – hangzott Vasdényey tanúvallomása 1954-ben. Rajk internálási véghatározatát is a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság adta ki. ÁBTL 2.1. I/1-d (V-142673/4). 188. Vasdényey István tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Felvette: Farkas Miklós áv. fhgy. Budapest, 1954. augusztus 30.

339 Uo. 190.

A két politikai csoport között nem csak a táboron kívül, de azon belül is komoly küzdelem dúlt. Egymást rendszeresen feljelentették, gyakoriak voltak köztük a veszekedések, verekedések, a komoly testi sérülésekkel járó bicskázások. Egy táborlakó feljelentése nyomán indult nyomozás során Vasdényey elődje, Papp József táborparancsnok ezekről az állapotokról így vallott: *„A politikai tevékenység miatt internáltak ellenőrzés alatt való tartása néha csaknem megoldhatatlannak látszó feladatokat rótt a parancsnokságra, mert ha az azonos politikai felfogásúakat együvé helyezték el, akkor illegális szervezkedést kezdeményeztek és propagandát folytattak, ha meg más politikai pártállású egyénekkel kerültek össze, akkor napirenden voltak a néha tettelegességig is menő veszekedések. Egymás ellen még külön elhelyezés esetén is állandóan intrikáltak, s úgy szóbeli mint írásbeli feljelentések özönével árasztották el a parancsnokságot.[...] Névtelen feljelentéseiket ismeretlen utakon még a táborból is kicsempészték és postára adva juttatták el a felügyeleti hatóságokhoz, valamint a minisztériumhoz. Ugyanazon az úton, ahogy ezeket a leveleket kicsempészték csempészték be a táborba iratokat, könyveket.”*³⁴⁰

A feljelentést, melynek nyomán Papp a fenti kijelentést megfogalmazta, egyébként a volksbundista Laub János tette, mondván, hogy a táborban a kommunisták szemináriumokat tartanak és a táboron kívülre irányuló propagandát is szerveznek, amihez – a vádak szerint – a szolgálatot teljesítő számos rendőr asszisztál. A vizsgálat a személyzetet ért támadást alaptalannak minősítette, ugyanakkor megállapította, hogy a táborban valóban zajlik marxista agitáció, amelynek hatása a Kistarcsáról szabadultak között érzékelhető.³⁴¹ De nem csak a baloldaltól, a jobboldaltól is történtek szervezkedések, az egyik éppen a feljelentés tevő Laub János nevéhez fűződik. Ő a titkos „Scharf-deutsch” mozgalom vezetője volt, amely a pángermán törekvéseket támogatva Baranya – Bácska – Bánát területén egy Dunai-német köztársaság megalkulásaért harcolt, és amellet, hogy erősen élt a gyanú, hogy a németek számára a táborban is gyűjti az információkat, itt is folytatta a jobboldali csoportok között a szervezkedését. Az elítélt szociáldemokrata ügyvéd, Erdődi Lajos tudomást szerezve Laub mozgalmáról, értesítette barátját Csomóss Miklóst, aki egy német befolyás ellen küzdő kapcsolatrendszer koordinált, így a felgöngyölítéshez nélkülözhetetlen információk hamarosan eljutottak Benczúr Ürmössy Gábor belügyminiszteri osztálytanácsoshoz. *„Itt végeztem életem egyik legnagyobb és a magyar népre, annak egyetemesség-*

340 ÁBTL 3.1.6. P-903. 20-21. Márton Károly, Szabados Dénes, Molnár Mihály detektívek jelentése a kistarcsai internálótáborban leleplezett kommunista szervezkedés ügyében. 1943. július 12. (Továbbiakban: Detektívek jelentése); Ld. bővebben: ÁBTL 3.1.9. V-2000/9. 277-283. Erdődi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, kihallgató: Novák Károly fhgy, 1947. február 7. (Továbbiakban: Erdődi jegyzőkönyv).

341 ÁBTL 3.1.6. P-903. 22. Detektívek jelentése.

gére kiható legértékesebb munkát. *Én derítettem fel innen a Magyarországon működő ún. »Scharf-deutsch« mozgalmat.*³⁴² – írta Erdődi 1945-ben igazoló nyilatkozatában.

Már Vasdényey István parancsnoksága alatt született meg a döntést, hogy a „bal és jobboldali tevékenység miatt internáltak egymástól különválasztassanak, hogy ezáltal a tábor nyugalma megóvassék.”³⁴³ Az 1945 utáni igazolásokból és visszaemlékezésekből tudható, hogy Vasdényey számos baloldali személyt vett védelme alá. Nem gördített akadályt az elé, hogy kinti társaikkal akár a szabályozott kereteken kívül is levelezzenek. Arra is lehetőséget adott, hogy a rabokat a kinti mozgalmi emberek meglátogathassák, velük négy szemközti beszélgetést folytathassanak. Az illegális kommunista párttal szoros kapcsolatban lévő Ormay István 1941-től 1943-ig a tábor gazdasági vezetője volt, a háború után pedig rendőrezredesként vezette a BM Rendőri Osztályának egyik alosztályát. 1948-ban nyilatkozatban igazolta Vasdényey „baloldali magatartásuk miatt üldözött őrizeteseink ügyében” nyújtott segítő hozzáállását. *„Lehetővé tette, hogy a baloldaliak, illetve a fasiszta éra üldözötteinek a lehető legnagyobb kedvezményeket biztosítsam. Bár [...] több ízben is folyt ellenem bűnvádi nyomozás, mindig védelmemre kelt, s ezzel megmentett a lebukás veszélyétől, ami a működéssel kedvezően érintett internáltak sorsára is súlyos következményekkel járt volna.*”³⁴⁴ Több szökésben is asszisztált oly módon, hogy az illetőt táboron kívüli munkára rendelte, és gondoskodott róla, hogy a felügyelők ne legyenek túl éberek. Vasdényey a háború után szovjet fogságba került, egy fogolytársa ügynökjelentése is arról tanúskodik, hogy táborparancsnokként komolyan segítette a politikai üldözötteket. *„Kint állandóan arról beszélt, hogy a táborban volt nála őrizet alatt Rajk. Ő olyan jól bánt vele, hogy egész biztosan haza fogja hozatni. Rajk lebukása után elhallgatott.*”³⁴⁵

A táborba azonban nem csak kisebb büntettek miatt vagy politikai okokból lehetett bekerülni, hanem – mint Rajk esetében – „állampolgársági kérdés rendezetlenségére” okán is. A tábor megnyitásától kezdve *„a mind szigorúbban kezelt állampolgársági kérdés rendezetlenségére való hivatkozással nagy csoportban szállítottak oda zsidókat. [...] Kistarcsára jártak ki a pesti hitközség jogvédő irodájának, majd idővel az újonnan szervezett Pártfogó Irodának a kiküldöttei, hogy jogsegélyt adjanak az internált hittestvéreknek és el-látásukról gondoskodjanak.”* – írja Munkácsi Ernő. A második világháború kirobbanása után főként Lengyelországból és Szlovákiából érkezőkből ugrásszerűen megnövekedett az országban a menekült zsidók száma, így a Kistarcsára internáltak között is jelentős

342 Idézi: Erdődi, 2017, 87. Ld. bővebben: ÁBTL 3.1.9. V-2000/9. 280. Erdődi jegyzőkönyv.

343 ÁBTL 3.1.6. P-903. 22. detektívek jelentése.

344 ÁBTL 3.1.9. V-2180. 8. Ormay István rendőrezredes nyilatkozata Vasdényey István kistarcsai táborparancsnok tevékenységéről. 1948. július 8.

345 ÁBTL 3.2.3 Mt-430. 1. 93. „Lovass Tibor” fn. ügynök jelentése 1951. szeptember 14–1951. december 12-ig folytatott „kutató” munkájáról. 1951. december 12.

csoportot alkottak. A táborba őket elkülönítve helyezték el és róluk a zsidó hitközség jogvédő szervezete, a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (továbbiakban: Pártfogó Iroda) külön gondoskodott. Az Iroda képviselői a toloncház rendőri vezetésével szorosan együttműködtek, és – Munkácsi Ernő könyvének tanúsága szerint – igen jó viszony alakult ki közöttük. *„A Pártfogó Iroda kiküldöttei és a toloncház rendőri személyzete között ismerkedés fejlődött ki, amely később barátságosabbá vált. A kistarcsai rabbihelyettes is csak néhány lépésnyire lakott a toloncháztól és szabad bejárása volt oda.”*³⁴⁶ Erdődi Lajos beszámolójából tudjuk, hogy a táboron belül ez a „különleges” státus a volksbundista Laub Jenőnek is feltűnt, aki – feltehetőleg a németek informálására – feljegyzéseket készített a zsidó internáltakkal való kíméletes bánásmódról.³⁴⁷ Ez a „védelem” azonban csak 1941 júliusáig tartott, akkor ugyanis húszezer „hontalan” zsidót utasítottak ki az országból, és ez a kistarcsai zsidó internáltakat is érintette.³⁴⁸

A német megszállás és a végső megoldás

1944. március 19-én a német megszállással Magyarország Német Birodalom akaratának való kiszolgáltatottsága teljessé vált, a magyarországi zsidóság nehéz helyzete pedig tragikusra fordult. A németek Budapesten az összes rendőri funkciót átvették, és a bevonulással egyidőben megkezdődtek a letartóztatások, már az első hetekben megközelítőleg tízezer személyt vettek őrizetbe, köztük 3451 magyar zsidót. A zsidóellenes intézkedések végrehajtását és az erre a feladatra specializált különleges 200 főből álló bevetési osztagot Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer irányította.³⁴⁹ Eichmann, mint a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichssicherheitshauptamt) zsidóügyekben rendkívüli döntési jogkörrel rendelkező alezredese, korábban a berlini irodájából irányította a deportálásokat. A magyarországi akció lebonyolításához az érintettek számából adódóan azonban a németek szükségesnek látták a személyes jelenlétét.³⁵⁰ *„Most, annyi íróasztal mögött, munkával eltöltött év után a harcmező durva valóságában találtam magamat [...] úgy akartam viselkedni, mint az igazi »Mester« [...] példát akartam mutatni.”*³⁵¹ – fogalmazott az eseményekre visszatekintve Eichmann.

A Magyarországon tartózkodó zsidóság teljes deportálása a németek egyik leghangsúlyosabb követelése volt, amiben a magyar büntetésvégrehajtási szerveknek

346 Munkácsi, 1947, 196.

347 Erdődi, 2017, 87.

348 Ld. bővebben: Gellér–Gellért, 2012.

349 Szita, 2001, Braham, 1997. I, 572–577. Lévai, 1946, Munkácsi, 1947.

350 Kádár–Vági, 1998, 19.

351 Idézi: Ua.

meghatározó szerepet szántak. Ez súlyosan érintette Kistarcsát is. A megszállás után ugyanis a német igényekhez igazítottan kellett a tábort átalakítani. Az eredeti lakók közül csak egy épületben maradt néhány köztörvényes rab, a politikai foglyokat március 19-e után átszállították a Garanyi-internálótáborba.³⁵² Az eredendően 200-250 személy befogadására kialakított tábort kibővítették úgy, hogy nagy zsúfoltsággal ugyan, de 1500-2000 rabot el tudjanak benne helyezni. Az öt pavilonból több is a németek ellenőrzése alá került. Az egyikben a Wehrmacht és az SS különféle vétkekért elítélt katonáit őrizték az egész német megszállás ideje alatt.³⁵³ *„Ezek részére külön német őrség volt, akik lefektettek külön telefonvonalat is a budapesti német parancsnoksághoz közvetlen összeköttetés céljából.”*³⁵⁴

A legzsúfoltabb, az úgynevezett „C” pavilon, a deportálásra szánt foglyoknak volt fenntartva. (E szándékról se a rabok, se a tábor magyar vezetése nem tudott hivatalosan semmit.) Ide az „egyedi akciók” során begyűjtött zsidó emberek kerültek. Olyanok, akiket ezer féle ürüggyel hurcoltak el a magyar hatóságok, főként a különféle zsidó rendeletek megszegésének vádjával: utcán, vasútállomásokon, villamoson, telefonfülkében a zsidók utazását és telefonhasználatát tiltó rendeletek értelmében, nem megfelelő csillagviselésért, anyagi javak rejtegetéséért.

A „D” pavilonba helyezték el a Gestapo által különböző vétkekért letartóztatott zsidó és nem zsidó személyeket – „a Sondereinsatzkommando Eichmann parancsára internált Gestapo foglyokat”³⁵⁵, a tábori szóhasználat szerint a „gestaposokat”. Lévai Jenő, a holokauszt első magyar krónikása róluk így ír: *„Őket a németek fogták el és a pestvidéki törvényszék fogházán keresztül kerültek oda. Ezeket Kistarcsára speciális német rabszállító autókön egy Lemke nevű SS tiszthelyettes, a pestvidéki fogház hırhedi főfőglára vitte. A »Gestapo-foglyok« között – akiknek létszáma 800-1000 között változott – voltak érdekesebb csoportok. Így pl. Szabolcs-utcai zsidó kórház röntgen-osztályának szinte teljes személyzete, orvosok és segítőszemélyzet, akiket a Gestapo azért tartóztatott le, mert megvádolta őket, hogy a röntgengépek között rádió leadóállomást tartottak. azután ilyen külön csoport volt még az ún. »MÁK« csoport, ezek a Magyar Általános Köszénbánya tisztviselői és mérnökei közül voltak egyesek, akiket szabotázs-zsal vádoltak.”*³⁵⁶

A táborban a német ellenőrzés alatt álló „C” és a „D” pavilon lakóinak volt a legkiszolgáltatottabb és a legnyomorúságosabb a helyzete. *„Ott tartózkodásunk alatt szinte légmentesen el voltunk zárva, nekünk a németek még a napi egy órai sétát sem engedték*

352 Ld. bővebben: Badó, 2005.

353 Braham, 1997/ II, 849.

354 Lévai, 1946, 182.

355 Hauser, 1984, 211.

356 Lévai, 1946, 182-183.

meg, mint a magyar rendőrök által őrzötteknek. Néhányszor bejöttek őrünk és puska-
tussal vertek bennünket. [...] Természetesen minden ok nélkül. A németek megengedték
ugyan, hogy ha hozzátartozóink véletlen megtudták, hol vagyunk, csomagot küldjenek,
de a csomagokat rendszeresen 90%-ig kifosztották. [...] A csomagokat verés közepette
adták át.”³⁵⁷ – emlékezett vissza az Eichmann-per előkészítéséhez kapcsolódó tanuval-
lómásában Kellner Zoltán, a „D” pavilon lakója. Ugyancsak itt raboskodott Kerényi
Grácia neves író nő és polonista, a világhírű klasszika-filológus Kerényi Károly leánya.
Ő így írt a megszállás utáni történetéről: „Ösztönösen kerestem a tiltakozás formáit:
nemzeti színű kokárdákat csináltam és osztogattam a görög szemináriumban, március
25-én (Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén) szüneteltek az előadások, belopóztam az
egyetem épületébe, s ujjammal telefirkáltam a bepárasodott második emeleti ablakokat:
»Le a németekkel.« [...] És azután ott volt az a bizonyos beszélgetés, a Trefort kert hátsó
kapujánál, amit a feljelentőm kihallgatott: egy nagyon meggondolatlan és nagyon tuda-
tos beszélgetés, melyben eszményekről volt szó és konkrét harcról, orosz fegyverekről és a
tiltakozás erkölcsi értékéről — s melyet egy naivan patetikus frázissal fejeztem be: »Ha
azzal használok hazámnak, azt se bánom, ha itt gurul el a fejem a kövezeten...« [...] A
„németek”, ahogy neveztük őket, a lakásomra mentek ki április 3-án reggel, és fegyvert
kerestek. [...] – Letartóztattak, első kihallgatás április 5-ikén, áthelyezés Kistarcsára ápr-
ilis 28-án, a Pestvidéki Törvényszékre május 3-án, június 14-én vittek ki az országból.”
Az auschwitzi fogság után 1945 augusztusában tért vissza nagybetegen, „testsúlyom
38 kiló volt, lázam 38,8, mellhártyámban 12 dl izzadmány.”³⁵⁸

A megszállás után a kistarcsai táborban foglyoknak volt még egy kategóriája, a
túszként összegyűjtött zsidó ügyvédek, őket a „B” pavilonban helyezték el. A németek
jól bevált gyakorlata szerint a zsidók körében fogatosított első letartóztatások egy
része előre összeállított listák alapján túszszedés címen zajlott. „Ha Magyarországon
a német katonák ellen merényletet követnek el, akkor ezt a túszok életével fogják meg-
torolni”³⁵⁹ – hangzott az indoklás. „Március 19. és 20-án lakásukon szedték össze min-
denekelőtt a politikai és gazdasági vonalon a legexponáltabb személyeket. [...] A zsidó
foglyokat rövidesen a Röck Szilárd-utca 26. szám alatti rabbiképző intézetbe zsúfolták
össze, amely ettől a perctől kezdve október 15-ig a Gestapo fogháza maradt.”³⁶⁰ [...] A
vasárnapi bevonulás után, keddről szerdára virradó hajnal óráiban hozták ide azokat
az ügyvédeket is, akiket előre elkészített lista alapján tolnamegyei sváb SS-legények ma-

357 ÁBTL 4.1. A-643. 5. Dr. Kellner Zoltán, tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Felvette: Sárosi István r. fhdgy. 1960. július 1. (Továbbiakban: Kellner jegyzőkönyv).

358 Kerényi, 1970, 22-23. A *Kritika* című lapban megjelent írás részlet Kerényi Grácia *Topográfia* című, 1975-ben magánkiadásban megjelent művéből.

359 Bálint, 2013, 43.

360 Szalasiék alatt az Államvédelmi Központ fogháza lett. Magyar részről Ubrizsy Pál volt a parancsnoka.

gyar rendőrök segítségével lakásaikról elhurcoltak. Az ABC sorrendjében összeállított lista „K” betűjéig jutottak el, akkor az igazságügyminisztérium közbelépésére a további ügyvéd-összesedés abbamaradt³⁶¹ – idézte fel a történeteket Lévai. Az így lefogott túszokat egy-két hét múlva különböző internálótáborokba szállították tovább; az újságírók például Horthy-ligetre, a csepeli táborba kerültek, a március 21-22-én elhurcolt ügyvédek – megközelítőleg 280 fő – Kistarcsára.³⁶²

Ők különleges helyzetben voltak, nem állítottak ki ellenük internálási határozatot, hiszen őket, mint túszokat és nem, mint törvénysértőket fogták le. Hivatalosan ugyan a németek foglyainak számítottak, de őrzésük a táborparancsnokság felügyelete alá került. Ennek köszönhetően a velük való bánásmód emberséges volt. Az egykor rab, Bálint Ákos György *Sziget a mérgezett tengerben* címen megjelent visszaemlékezésében hosszasan részletezi a „B” pavilon 280 lakójának mindennapi életét: *„Vasdényey megteremtette azt a helyzetet, hogy a foglyok a tábort a nyugalom és a biztonság szigetének tekinthessék.”*³⁶³ A rabok a táboron belül szabadon mozoghattak, levelet, csomagot korlátozás nélkül kaphattak, Vasdényey gondoskodott orvosi ellátásukról, könyvekről, újságról is. Kistarcsán a megközelítőleg 2000 zsidó ember ellátása a Pártfogó Iroda feladata volt, amely erre ugyan be volt rendezkedve, hiszen évek óta élmezőnyben a garanyi, csörgői, ricsei, nagykanizsai táborokba és toloncházakba internált zsidók ezreit³⁶⁴, de a megszállás után a feladatok megsokszorozódtak, miközben a körülmények egyre nehezebbé váltak, így az általuk biztosított ellátás rossz minőségű és kevés volt, ezért azt Vasdényey a tábor készleteiből zöldséggel, gyümölccsel, hússal kiegészítette. Feldmann Ernő, a B épület túszok által megválasztott parancsnoka 1945-ben írt igazolásában így írt Vasdényey tevékenységéről: *„Az érintkezést a B. épület és a parancsnokság között én tartottam fenn. Vasdényey felhívott, hogy hetenként egyszer keressem fel a tábor ügyében szükséges ügyek megbeszélése végett. Felhatalmazott, hogy azon esetben, ha valamire a tábornak szüksége volna, bizalommal forduljak hozzá, ezenkívül is bármely időpontban felkereshetem, és ha nem engedne elébe az őrszemélyzet, mondjam azt, hogy ő hivatott. Így felkértem, hogy utasítsa a gazdasági hivatalt, hogy részünkre a telepen termett zöldség és gyümölcsféléből juttassanak megfelelő mennyiséget. [...] Ami a telepen nem termett, azt a helybeli kereskedők és termelők által hozattatta be a helyszínre.”*³⁶⁵ Egy májusi éjszaka több SS katona ittas állapotban puskákkal felszerelve betört a rabokhoz és lábvizit ürügyén 50-60 embert bántal-

361 Lévai Jenő, 1946, 162.

362 Ld. bővebben: Ritter, 1984.; Fóthy, 2016.

363 Bálint, 2013, 10.

364 Lévai, 1946, 182.

365 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 10-11. Dr. Feldmann Ernő nyilatkozata Vasdényey István rendőrfelügyelő igazolásának ügyében. 1945. augusztus 6. (továbbiakban: Feldmann Ernő nyilatkozata).

mazott. Vasdényey tudomást szerezve a történetekről azonnal feljelentést tett a német parancsnokságon, és az eset ürügyén kiharcolta, hogy a német őrszemélyzet tagjai ezentúl csak magyar rendőr kíséretében léphessenek be a „B” épületbe.³⁶⁶

Vasdényey a Gestapo őrzése alá tartozó foglyokat ért atrocitások ellen nem sokat tehetett, de a szabadításuk érdekében – nem is sikertelenül – több próbálkozást is tett, mégpedig régi ismerősével Dietz Károllyal együttműködve. Dietz mint gyakorló ügyvéd, már a zsidótörvények kapcsán és a külföldről menekült üldözöttek ügyében is – sokszor anyagi ellenszolgáltatás nélkül – segítette a hozzá fordulókat. A megszállás első napjaiban Pataky Oszkár rendőrfőtanácsos, a toloncügyosztály vezetőjének közreműködésével – akivel már korábban is összedolgoztak a zsidó emberek védelmében – toloncházakba előállított számos zsidó embert szabadított ki. Dietz az egyes személyekről igazolásokat állított ki, hogy munkába menet, tehát jogtalanul fogták el őket, ami jogalapot adott Patakynak a szabadon bocsátáshoz. Patakyt ezért, valamint letartóztatottak érdekében tett egyéb lépései miatt április végén kényszernyugdíjazták.³⁶⁷ Egy 1947-es igazolás így festi le Dietz Károly megszállás utáni segítségnyújtását: *„Az ügyvéd urat zsidó jogsegélykeresők 30-40 főnyi tömegekben keresték fel, [...] néha annyian voltak a várakozók, hogy nem csak az előszobát töltötték meg, de a folyósóra is került belőlük. [...] Ilyen esetből kifolyólag két ügyvédnél is tartottak razziát és előállították őket a náluk talált jogkereső ügyfelekkel együtt, az Ügyvéd úr ennek ellenére rendelkezésére állt mindenkinek. Kevéssel a megszállás után egyízben taxin vittem ki ügyvéd urat Kistarcsára és fültanúja voltam Vasdényey István táborparancsnokkal folytatott megbeszélésének, amikor is arra kérte nevezettet, hasson oda, hogy a németek a csecsemős anyák és a 70 éven felüliek elbocsátásába beleegyezzenek. [...] Többirányú hallomásból tudom, hogy ezen az alapon kb. 80 személy tényleg szabadult a kistarcsai internálótáborból.”*³⁶⁸

Vasdényey – a Dietz által kidolgozott jogi indoklásra alapozva – kieszközölte a Gestapo hozzájárulását, hogy engedélyezzék a 60 éven felüli férfiak, 50 éven felüli nők és a 16 éven aluli gyerekek elbocsátását a táborból.³⁶⁹ A németek a varsói gettó-lázadásból okulva és a magyarországi zsidóság nagy számára tekintettel, igyekeztek

366 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 11. Feldmann Ernő nyilatkozata; Az SS katonák betöréséről visszaemlékezéseket ld.: Bálint, 2013, 52-53.; Brámer, 1974, 345-347.; Beonschofsky, 1975, 69-75.; Lengyel, 1964.; Filep, 2012.; Stern, 1990, 85-86.; Lévai, 1946, 182-184.; Hauser, 1984, 211-213.; ÁBTL 4.1. A-643/5. 69-70. Vasdényey István tanúkihallgatás jegyzőkönyv, felvette: Rosta Oszkár r. hdgy. 1960. július 8. (továbbiakban: Vasdényey István tanúkihallgatása); ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 12. Dr. Bródy Sándor nyilatkozata Vasdényey István igazolási ügyében. 1945. június 20. (továbbiakban: Bródy Sándor nyilatkozata).

367 ÁBTL 3.1.5. O-9975/8. 24. Dietz Károly levele a belügyminiszterhez kitelepítése elleni panasz ügyében. 1951. augusztus 30.; ÁBTL 3.1.5. O-9975/8. 41. Dr. Pataky Oszkár nyilatkozata Dietz Károllyal való együttműködéséről. 1946. április 16.

368 ÁBTL 3.1.5. O-9975/8. 36. Lövey József (?) igazolása Dietz Károly ügyében. 1947. június 19.

369 Lévai, 1946, 92.

tompítani a zsidóság körében a kétségbeesést, nehogy egy esetleges felkelés a köreikben megnehezítse a deportálást. Ezért voltak hajlandók az ilyenfajta engedményekre.

A Pártfogó Iroda a Vasdényeytől kapott lista alapján felkutatta a családtagokat és beszerezte a személyes okiratokat, Dietz Károly ügyvédként hitelesítette a (ha kellett hamis) papírokat, Vasdényey István pedig mint végrehajtó, annyi rabot engedett szabadon, amennyit csak lehetett. Bródy Sándor – aki Pártfogó Iroda képviselőjeként az egész időszakban fontos segítséget jelentett – Vasdényey szerepéről így nyilatkozott 1945-ben: „Midőn nagyrészt az ő közbenjárására a belügyminisztérium és a Gestapo hozzájárult a 14 éven aluliak elbocsátásához, illetve az OMZSA-nak [Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája] való átadásához, [...] elősegítette, hogy hamis okmányokkal 20-22 éves embereket is kihozzunk, mint 14 éven aluliakat.”³⁷⁰ Ez az akció több száz embert érintett, ami azért is bírt különös jelentőséggel, mert azoknak a német felügyelet alatt álló raboknak a szabadulását hozta el, akik nem csak őrök brutalitásának voltak kiszolgáltatva, de a deportálás veszélye is a fejük felett lebegett. És ez a deportálás 1944. április 28-án be is következett.

„1944. április 27-ről 28-ára virradó éjjel arra ébredtünk, hogy magyar rendőrök a szomszédos ún. „C” épületben lévő internáltakat a magyar rendőrök, rettenetes ütlegelések közepette az udvarra terelik és ordítózva agyonlövésssel fenyegetik őket. [...] Később tudtuk meg, hogy Auschwitzba vitték és elpusztították őket.”³⁷¹ – emlékezett a történetekre Kellner Zoltán. Ezen a napon a „C” pavilonból 1800 főt (köztük volt Vázsonyi János, liberális polgári politikus és országgyűlési képviselő is) raktak marhavagonba és szállítottak Auschwitzba. Ez volt az első magyarországi deportáló vonat.³⁷² A kistarcsai akció szerepe – a német terveknek megfelelően – az volt, hogy a május 15-én kezdődő tömeges elhurcolások főpróbája legyen.³⁷³

A deportálás után a tábor létszáma 350-400 főre esett vissza, de ezt követően is folyamatosan érkeztek a különböző rendelet megszegésért, törvénysértésekért, és egyéb okokból újabb internáltak, a zsidó letartóztatottakon kívül köztörvényesek, sőt az orosz frontról érkező olasz hadifoglyok is.³⁷⁴ Júniusra a rabok száma ismét 1000 – 1500 körül mozgott.³⁷⁵

Április 28-a után azonban nem csak a létszám változott, de a rabok helyzete is, a Gestapo ugyanis a német katonai foglyokon kívül a táborlakok őrzését teljes egészében átadta a magyar táborparancsnokságnak, és az SS katonák kivonultak a táborból.

370 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 12. Bródy Sándor nyilatkozata.

371 ÁBTL 4. 1. A-643. 5. Kellner jegyzőkönyv.

372 Lévai, 1946, 183.

373 Szita, 1989.

374 Nagyságrendileg 20 olasz hadifogoly érkezett az orosz frontról a táborba. Ld. bővebben: Bálint, 2013, 69.

375 Braham, 1997/II, 849.; Lévai, 1946, 183.

Bár a Gestapo emberei rendszeresen kijártak a táborba revíziót tartani és a tábori légénység parancsnoka, a nácibarát Jámborfi Béla felügyelő sokban nehezítette Vasdényey munkáját, a többi épület lakójának életkörülményei is sokat javultak. Még ha olyan biztonságban nem is érezhették magukat, mint a túszként lefogott társaik, szabadabban járhattak, javult az ellátásuk, és megszűntek a mindennapi bántalmazással járó razziák. Úgy tűnt, hogy Kistarcsa valóban egy „szigetté vált a mérgezett tengerben”, ahogy erre az egykori rab, Bálint Ákos könyvének címe is utal. Éppen ezért a Zsidó Tanács és Vasdényey együttműködésével igyekeztek minél több internáltat a kistarcsai táborba elhelyezni, hogy így védjék őket a deportálástól.

„...a vonat másodszor is kirobogott”³⁷⁶

Június 26-án – amikor a vidéki deportálások lényegében befejeződtek – Horthy Miklós a koronatanácson bejelentette: a további deportálások leállítását kezdeményezi és a két zsidóellenes intézkedések végrehajtását felügyelő államtitkár Endre László és Bakó László menesztését.³⁷⁷ Eichmann számára ez a döntés azt jelentette, hogy a megbízatása, a teljes magyar zsidóság deportálása, nagy valószínűséggel befejezetlen marad. *„Hosszú gyakorlatom alatt először történik ilyesmi velem, ez nem járja, nem ez volt a megegyezés, ebbe nem lehet belemenyugodni!”*³⁷⁸ – fakadt ki Ferenczy László alezredesnek, amikor az közölte vele a deportálás leállítását. E döntés értelmében bukott a régóta kidolgozott, július közepére időzített óriási méretű akció, – „die eintägige Grossaktion” is: a főváros 200 ezer feletti zsidóságának egyetlen nap alatt történő bevagonírozása, amelyben minden rendőri és csendőri egységet, a kiképzőtáborok kadétjait, sőt még Budapest postásait és kéményseprőit is bevonták volna.³⁷⁹

Eichmann ebbe a döntésbe nem volt hajlandó beletörődni és az eredeti elképzelés elemeit felhasználva új tervet dolgozott ki: Bakó bevonásával a budapesti zsidóság puccsszerű deportálását, akár a kormányzó hatalomból való eltávolításával együtt. A galántai és nagyváradi csendőrzászlóaljakat a fővárosba rendelték zászlószenteles címén, valójában azzal a szándékkal, hogy a zsidóság bevagonírozását elvégezzék. A kormányzó környezetében lévő németellenes kör azonban tudomást szerzett a tervről. Koszorús Ferenc vezérkari ezredes Esztergomban állomásozó I. páncélos

376 Lengyel István Szenes Erzszi költőnővel, a kistarcsai tábor egyik rabjával készített beszélgetésének a címe. Ld.: Lengyel, 1964.

377 Jaross belügyminiszter kénytelen volt felmenteni Endrét a zsidó ügyek intézésétől, de Bakó megtartotta a csendőrség és a rendőrség irányítását. Ld. bővebben: Hauser, 1984, 209.

378 Idézi: Lévai, 1946, 181.

379 Hauser, 208–209.

hadtestét Lázár Károly altábornagy közvetítésével Horthy kormányzó utasítására felrendelték Budapestre.³⁸⁰ Koszorús vezetésével az esztergomi páncélosok július 6-án hajnalban megszállták a főváros stratégiailag fontos pontjait, majd követelték, hogy a csendőrzászlóaljakat vonják ki Budapestről. *„80 különböző típusú harckocsit vonultattak fel Óbudán, s az Albrecht, Andrassy és Ferenc József laktanyában rádiókészülékekbe helyeztek 2000 főnyi golyószóróval és géppuskával kitűnően ellátott, teljesen megbízható osztagokat”*³⁸¹ – hangzott az akcióban résztvevő Beleznay vezérkari ezredes népbíróági vallomása. Baký – rövid mérlegelés után – teljesítette az ultimátumot. Július 7-én a csupán könnyűfegyverzettel rendelkező csendőrzászlóaljak a páncélos hadosztály ellenőrzése mellett kivonultak a fővárosból.³⁸²

Ezt követően, július 7-én délután a kormányzó magához rendelte Sztójay miniszterelnököt, és nyomatékosította a koronatanácscon kiadott utasítását: a zsidók deportálását meg kell szüntetni.³⁸³ Eichmann tudta, a 200 fős Sonnderkommando-val nem tudja végrehajtani a közel 200 000 budapesti zsidó bevagonírozását. Ezért azzal kívánta kárpótolni magát, amire azt gondolta, hogy képes: a kistarcsai internálótábor mintegy 1500 őrizetésének Auschwitzba szállításával.³⁸⁴

Vasdényey július 12-én a kistarcsai állomásfőnöktől arról értesült, hogy a németek július 14-re ötven vagonból álló vasúti szerelvényt rendeltek a pályaudvarra. Ekkor vált nyilvánvalóvá számára, hogy mi Eichmann szándéka. Azonnal figyelmeztette a Pártfogó Iroda képviselőjén Bródy Sándoron³⁸⁵ keresztül a Zsidó Tanácsot, aki később erre így emlékezett: *„[Vasdényey] legnagyobb érdemének azt tartom, hogy [...] titokban [...] erről engem, dacára a tilalomnak előzetesen értesített, úgyhogy nekünk módunk volt arra a két napi időben, hogy mindenkit megmozgatva elintézzük, hogy a már elindult deportáló vonatot [...] visszafordítsák.”*³⁸⁶

A németek az eredeti tervek szerint 1000 főt Kistarcsáról, 500-at a Röck Szilárd utcából gyűjtöttek volna össze. Miután így csupán 1450 embert sikerült összeszedni, a Horthy-ligetből még 50 rabot válogattak ki. Brámer Frigyes, aki a kistarcsai „B” Pávilonból szemtanúja volt az eseményeknek, visszaemlékezésében így ír a történetről: *„Egész napon át nagy transzportot állítottak össze, közel ezer embert, férfit-nőt*

380 Ld. bővebben: a kötet Lázár Károlyról szóló tanulmánya.

381 Idézi: Lévai, 1946, 178.

382 Ld. bővebben: Koszorús tanulmánya a kötetben.

383 Vö.: Lévai, 1946, 180.

384 Filep, 2012, 25.

385 A Pártfogó Iroda és a tábor között az összekötő Gál Miklós volt, akit azonban június elején letartóztattak (bár az eljárás során felmentették, mégis a toloncházba, majd Sárvárra vitték, ahonnan Auschwitzba deportálták). Őt váltotta dr. Bródy Sándor, a Pártfogó Iroda osztályfőnöke. Közte és Vasdényey között nagyon jól működő kapcsolat alakult ki.

386 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 12. Bródy Sándor nyilatkozata.

vegyesen, az összes pavilonokból, kivéve a „B”-t. [...] Kora hajnalban, mire világosodni kezdett, gépkocsin elszállították a szerencsétleneket. A nagy udvar kiürült, nem maradt más, mint elszórt kofferek, bugyrok, papiros, több mankó, [...]. És még valami: 5-6, a földön heverő, elnyúló test. Ezek valamilyen mérget vehettek be.”³⁸⁷

A tanácshoz a hír akkor érkezett, amikor a bevagónírozás már megkezdődött.³⁸⁸ Péter Ernő, a Zsidó Tanács tagja, ifj. Horthy Miklóssal szoros kapcsolatban állt, és rajta keresztül a kormányzót már többször értesítette a zsidóságot ért atrocitásokról.³⁸⁹ Most is hozzá fordult: „Midőn a készülődés tovább tartott és már a vagonok lezárásáig jutott el, kétségbeesésben ifj. Horthy Miklóst titkos számán hívtam fel és jelentettem, hogy végveszélyben van az az 1500 ember, mert nem törődve a kormány és a kormányzó akaratával, a németek vinni akarják őket. Vállalta, hogy azonnal közli ezt a kormányzóval.”³⁹⁰ Horthy, amint értesült az öt megkerülő német akcióról, azonnal magához rendelte a belügyminisztert, Jarost és utasította: a vonatot tartóztassa fel és irányítsa vissza, és „ha kell karhatalommal vessen véget a további deportációnak.”³⁹¹ A visszafordító parancs Hatvanban érte utol a szerelvényt, ami minden utasával együtt még 14-én éjjel visszatért Kistarcsára. „Marhavagonokba zsúfoltak bennünket [...] Utaztunk egy ideig, aztán egyszerre csak úgy éreztük, hogy a vonat az ellenkező irányba halad, és azután visszaérkeztünk Kistarcsára.”³⁹² – vallotta Eliseva Szenes az Eichmann-per során.

Eichmann örjögött. „»Eichmann és Horthy párharca ez« [...]. Az első menetet Eichmann elvesztette.”³⁹³ – fogalmazott Gideon Hauser az *Ítélet Jeruzsálemben* című könyvében. „A kormányzó fegyveres fenyegetődzéssel meri megghiúsítani az ő és az SS intézkedéseit? [...] Itt a Gestapo és az SS tekintélye forog kockán. [...] Valósággal toporzékolt az újabb kudarc miatt.”³⁹⁴ – idézte meg Lévai Jenő SS-Obersturmbannführer lelkiállapotát.

A kistarcsai „szállítmány” visszafordítása olyan újabb kudarc volt számára, amit nem hagyhatott annyiban. Különböző forrásokból megtudta, hogy a kormányzó a Zsidó Tanács tagjaitól értesült a vagonok elindításáról és „ők lármáztak fel mindenkit,

387 Brámer, 1974, 345.

388 Stern, 1990, 85.

389 „ifj. Horthy Miklóssal való összeköttetésem, amivel a zsidóság védelmét tudtam szolgálni október közepéig állandó maradt és sűrű titokban tartott fogadásaimkor gyakran tettem olyan előterjesztést a Kormányzóhoz való juttatás végett, amikkel azt hiszem hathatósan szolgáltam az üldözött zsidóság érdekeit.” ÁBTL 4.1. A-643/2. 36. Dr. Péter Ernő feljegyzése az Ügyvédi Igazoló Bizottsághoz. 1945. május 28. (továbbiakban: Dr. Péter Ernő feljegyzése)

390 ÁBTL 4.1. A-643/2. 43. Dr. Péter Ernő feljegyzése.

391 Lévai, 1946, 184.

392 Idézi: Hauser, 1984, 212.

393 Hauser, 1984, 212.

394 Lévai, 1946, 184.

akit csak lehetett.”³⁹⁵ Első lépésként ezért július 19-én reggel a Tanács tagjait felrendelte főhadiszállására, a svábhegyi Majestic Szállóba, innen nem tudtak senkit „fel-lármázni”, és garantálva volt, hogy a hírek se jutnak el hozzájuk. Órák hosszat tartó várakozás után Eichmann helyettese, dr. Otto Hunsche százados (Hauptstrumführer) véget érni nem akaró tanácskozást folytatott velük: hosszú-hosszú monológokat tartva és mondvacsinált kérdésekről (mint például, hogy hogyan lehetne a zsidóságban oldani a nyugtalanságot mozi és színházi előadások rendezésével) diskurálva estig húzta az időt.³⁹⁶ „Este hétkor megszólalt a [Hunsche] íróasztalán a telefon [...] csak annyit hallottunk, hogy azt mondja: »Jó, nagyon jó.« És akkor hazaküldött bennünket.”³⁹⁷ – emlékezett vissza Freudiger Fülöp.

Amíg a Tanácstagokat a Svábhegyen várakoztatták Eichmann Gestapo alakulata megtámadta a kistarcsai tábort. „A dráma pillanatok alatt pergett: – idézi fel emlékeit Vasdényey – a Sonderkommando három szakasza két géppuskával – minden ember géppisztolyosan – támad, a főváros felőli kaput bedöntik, az udvart és a parancsnoki épület folyósóit megrohanják, ellenállásról szó sem lehetett. [...] Autón jöttek be a táborba, és kezdték az embereket válogatás nélkül feldobni az autókra. Leírni nem lehet azt a durvaságot. [...] Kértem Novákot³⁹⁸ az emberségesebb magatartásra, de azt felelte, hogy ilyen a háború.”³⁹⁹ A közel 1200 embert teherautókon Rákoscsabára vitték, és ott vagonírozták be őket. Még a sárga csillagot is leszedették róluk, nehogy túl szembeöt-lő legyen, hogy a tilalom ellenére zsidókat visznek. Néhány óra múlva már az ország-határon kívül voltak. Ahogy az egyik áldozat visszaemlékezésében megfogalmazta: „A németek szabályosan »kiloptak« bennünket Magyarországról.”⁴⁰⁰

Vasdényeynek annyit sikerült elérnie, hogy a „B” pavilon lakóit nem rakták fel a teherautókra (arra hivatkozott, hogy fontos túsókról van szó, akiknek, ha bántódása esik nemzetközi bonyodalmakat is okozhat), és több tucat embert, köztük az éppen ott tartózkodó Bródy Sándort titkára segítségével el tudott rejteni. „Amikor a néme-tek a tábort megszállták és teljesen körülzárták egy csomó embert lopott ki a németek kezei közül és azokat pincékben, raktárakban dugatta el azon időre, amíg a németek eltávoztak. [...] Hozzánk felüzent, hogy tépjük le a sárga csillagot, ne mutatkozzunk az ablaknál, azt állította rólunk, hogy mi nem vagyunk zsidók.”⁴⁰¹ – írta Feldmann Ernő. Bródy Sándor pedig így emlékezett: „Vasdényeynek sikerült személyes közbelépéssel

395 Lévai, 1946, 184.

396 Munkácsi, 1947, 196-197.

397 Idézi: Hauser, 1984, 213.

398 Franz Novak SS-százados, az Eichmann vezette zsidóügyi osztály munkatársa. A deportálásokhoz szükséges vasúti szállítás megszervezéséért volt felelős. A kistarcsai internálótáborba betörő SS-kommandót ő vezette.

399 Vasdényey visszaemlékezését idézi: Benoschofsky, 1975, 72.

400 Hauer Eleménné visszaemlékezését idézi: Benoschofsky, 1975, 73.; Ld. még: Filep, 2012, 27.

401 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 11. Feldmann Ernő nyilatkozata.

kikönyörögni a németektől 300 embert [...], gondoskodott arról is, hogy a deportáltak az útra megfelelően el legyenek látva és a tábor készletéből mindenkit konzervvel és több kilós élelem csomaggal szerelt fel.”⁴⁰² Ennél többet nem tehetett, a rendőreit leszerelték, a telefonzsinórokat elvágták, értesíteni senkit nem tudott.

A kistarcsai tábort szörnyen megrázták a történetek. Pollák Sámuel, akinek csodával határos módon sikerült a vagonból kimenekülnie, visszaszökött Kistarcsára, mert úgy érezte még mindig ott van a legnagyobb biztonságban. Ő részletesen beszámolt a bevagonírozás során elkövetett kegyetlenségekről, és hogy milyen örült tempóban igyekeztek „kilopni” az internáltakat az országból.⁴⁰³ „A július 19-iki deportálás igen mély nyomot hagyott a tábor lakóiban és nagy félelmet idézett elő közöttük.” – emlékezett vissza Feldmann Ernő – „Ekkor jött a hír, hogy Vasdényey szabadságra megy. A tábor lakói n hisztérikus félelem vett erőt és kérték, sőt valósággal presszionáltak, hogy menjek be Vasdényeyhez és vegyem őt rá, hogy ne menjen el szabadságra. Engedtem a felkérésnek [...]. Megmagyaráztam neki, hogy a pusztja jelenléte nagy megnyugvással van a táborra s kértem, hogy maradjon ott. Eljárásom siker koronázta.”⁴⁰⁴

Epilógus

Eichmann egységeit augusztus 30-án kivonták az országból⁴⁰⁵, a magyarországi tevékenységének koronáját, a budapesti zsidóság deportálását végrehajtani nem tudta, de a „kisstílusú bosszúja”, ami megközelítőleg 1500 ember életébe került, sikerült. Eichmann az 1961-es perében azzal védekezett, hogy mindent parancsra tett. A Kistarcsán történetekre ezt nem mondhatta, ezekkel az eseményekkel kapcsolatban azonban a per során szinte semmire nem tudott visszaemlékezni. „Azt állította, csak annyit tudott, hogy egyszer visszafordítottak valami vonatot. Azonkívül, mondta, el se tudja képzelni, hogyan történhetett az egész. – Hiszen Budapesten nem is voltak teherautóink! Beismerte azonban, hogy a magyar csendőrségnek voltak teherautói, úgyhogy a rejtély megoldódott.”⁴⁰⁶ – írja a perben elhangzottakról Gideon Hauser. Eichmann feltehe-

402 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 12. Bródy Sándor nyilatkozata.

403 Lévai, 1946, 185.

404 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 11. Feldmann Ernő nyilatkozata.

405 Eichmann magyarországi szerepe ezzel azonban még nem zárult le. A Szálasi puccs után az ő elgondolásai alapján kezdődött meg a munkaszolgálatosok Németországba deportálása. Eichmann az illetékes belügyi és honvédelmi szervekkel együttműködve segédkezett az akció megszervezésében. Azokat az útvonalakat, amelyeken a zsidók gyalogmenetben Németország felé haladtak hivatalosan is Eichmann, Fábián és Ferenczy vonalaknak nevezték. ÁBTL. 4.1. A-1125. 3–6. Összefoglaló jelentés Adolf Eichmann és társainak magyarországi tevékenységéről. 1960. július 13.

406 Hauser, 1984, 214.

tőleg nem az emlékezőtehetsége hagyta cserben, hanem a személyes felelőssége volt olyan súlyos ebben az ügyben, amit semmiféle felsőbb utasítással kimagyarázni nem lehetett.⁴⁰⁷

Eichmann augusztusi távozásával azonban az újabb rajtaütésszerű deportálás veszélye elmúlt. Időközben megalakult a Lakatos-kormány, azzal a titkos megbízással, hogy készítse elő a háborúból való kiugrást. Az október 15-i nyilas puccsig egy átmeneti, nyugodtabb időszak következett az üldözött zsidóság számára. A kormány döntésének értelmében a túsul ejtett ügyvédek szeptember 26-27-én szabadlábra helyezték. A zsidó rabok közül már csak azok maradtak a táborban, akik nem tús-ként, hanem az ezerféle zsidó rendelet megszegéséért internálási véghatározattal kerültek be: az a néhány zsidó ember, aki megmenekült a július 19-i deportálásból vagy már azután került Kistarcsára.

A Szálasi-puccsal azonban újra visszatért a fenyegetettség. November legelején a tábor egészére vonatkozó kiűritési parancs érkezett, a rabokat 7-ére a komáromi kisegítő fogházba rendelték. A parancs értelmében Vasdényey a tábor lakóit bevonóírozta és elindította Komáromba, saját maga pedig csatlakozott a rabok kíséretéhez. Vácánál azonban a vonatot megállíttatta, és a nyílt mezőn mindenkit szélnek eresztett.⁴⁰⁸ A nyilasok ezt követően körözést adtak ki ellene, de elfogni nem tudták. Nehéz hónapok következtek, de túlélte a háborút.

Tavaszi elején tért vissza Budapestre, és mint sokan, ő is felmérte milyen emberi és anyagi veszteségekkel vészelte át az ostromot. Még arra is volt figyelme, hogy a kistarcsai táborlakók sorsa után érdeklődjön: „1945 tavaszán már barátságos meleg idő volt, amikor Vasdényey István meglátogatta apámat. [...] Azzal köszönt be hozzánk, hogy tiszteletét szeretné kifejezni a volt foglyok iránt. Talán két órát beszélgettünk. [...] Azt hiszem, hogy ez a látogatás rendkívüli esemény volt. Nem hallottam, nem tudok hasonló esetről, hogy egy koncentrációs tábor parancsnoka vette volna a fáradságot és a bátorságot, hogy a volt foglyait meglátogassa.”⁴⁰⁹ Valóban, nem sok olyan zsidómentő táborparancsnokot tart számon a történetírás, mint Vasdényey István. Jelentőségét szemléletesen foglalja össze a Gestapo Fogházviseltek Körének 1945. április 3-i ülésén tett nyilatkozata: „A német megszállás alatt, a legsúlyosabb időkben önzetlenül, a legnagyobb önfeláldozással, saját személyi biztonságát is kockára téve és saját fölöttes hatóságával, valamint a német megszálló hatóságokkal ismételtelen szembehelezkedve a legnagyobb erőfeszítéseket tette úgy az őrizeteseikkel való bánásmód enyhítése, mint

407 Ld. bővebben: Hauser, 1984, 192-229.; Eichmann, 1999, A per értelmezése: Arendt, 2000, Braun, 1995, 160-204. Vasdényey maga is többször tett tanúvallomást Eichmanról és a kistarcsai deportálásról: ÁBTL 4.1. A-643/5. 69-70. Vasdényey István tanúkihallgatása; Heltai, 1964, Lévai, 1966.

408 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 54. Önéletrajz, Tólas, 1964.

409 Bálint, 2013, 83.

szabályellenes őrzésük megszüntetése, mint végül törvénytelen deportálásuk ellen. [...] Vasdényey nehéz korszakban oly derekasan állta meg a helyét, amely derekasan azt egyáltalán lehetett és hogy több százan – így a Kör jelenlévő tagjainak túlnyomó része is – ma itthon életben és jelen lehetnek, nem pedig auschwitz-i gázkamrákban pusztultak el, jórészt Vasdényey érdeme.”⁴¹⁰ A Kör az ülés jegyzőkönyvét a fölöttes és illetékes hatóságoknak is megküldte, hogy kezdeményezzék a táborparancsnok magas szintű elismerését. Vasdényey azonban nemhogy elismerést nem kapott a helytállásáért, de életének súlyosabb meghurcoltatása kezdődött.

1945. május 26-án a szovjetek letartóztatták, és mint az előző rendszer rendőrpáncsnokát a Szovjetunióba hurcolták.⁴¹¹ Többen megmozdultak, hogy közbenjárjanak kiszabadításáért, köztük a kommunista párt legfelsőbb köreinek bizalmát élvező Ormay István rendőrezredes is, de ez kevés volt. Vasdényey 1950. december 1-jén tért vissza Magyarországra, 1945 előtti beosztására hivatkozva azonban újra őrizetbe vették, és internálták.⁴¹² Ekkor sem segítettek rajta az egykor táborlakó, most befolylásos kommunista ismerősei. Pedig édesanyja az üldözöttek tucatnyi igazolásával alátámasztva több kérelemmel is próbálkozott. „Egy hetvenhárom éves súlyos beteg anya fordul végső kétségbeesésében Önhöz. [...] Fiam hatévi hadifogság után [...] hazatért, azonban otthonába nem érkezett meg. Hol tartózkodik, nem tudjuk. Feltehető, hogy igazolási eljárás alá vonták. A vizsgálat lefolytatásához szükséges iratokat az ÁVO rendelkezésére bocsájtom. [...] A demokratikus igazságszolgáltatásban bízva remélem, hogy az Altábornagy Úr nem utasít el egy fiáért aggódó anyát.”⁴¹³ – fogalmazott hiába Péter Gáborhoz írt levelében özvegy Vasdényey Gáborné.

Vasdényey a Szovjetunióból olyan leromlott egészségügyi állapotban tért vissza, hogy internálásának ideje alatt nem hagyhatta el a Váci Országos Börtön kórházát. 1953. szeptember 18-án szabadult. 1963-ban, 68 évesen, miután a fogságban szerzett betegségéből adódóan munkaképtelené vált, de a rárótt büntetés következtében nyugdíját megvonták, anyagi körülményei kényszerítették rá, hogy megpróbálkózon a rehabilitáció kérelmével. Hosszas vizsgálat után a Rehabilitációs Bizottság megállapította: mindent elkövetett a baloldali személyek és az üldözöttek megmentése érdekében: „szabotálta Eichmann intézkedéseit” és „jelentős szerepe volt abban is, hogy a táborból több baloldali személy megszökhetett.”⁴¹⁴ Mindezek ellenére a döntés elutasító

410 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 9. Kivonat a Gestapo Fogházviseltek Köre rendes ülésének jegyzőkönyvéből. 1945. évi április 3.

411 ÁBTL 3.1.5. O-9698/6. 168. Jegyzőkönyv a Rehabilitációs Bizottság üléséről. Dr. Geller Sándor r. szds, Dr. Lossó Ferenc r. örgy, Dr. Pozsonyi István. 1963. június 26. (továbbiakban: Rehabilitációs Bizottság-i jegyzőkönyv).

412 ÁBTL 3.1.9. V-82997/1. 48. Szovjetunióból átvett hadifoglolyok.

413 ÁBTL 3.1.9. V-21680. 26. Özv. Vasdényey Gáborné levele Péter Gábor altábornagyhoz. 1951. május 15.

414 ÁBTL 3.1.5. O-9698/6. 168. Rehabilitációs Bizottság jegyzőkönyv.

volt. „A Bizottság megállapította, hogy Vasdényey István internálása nem kapcsolódik a munkásmozgalmi személyek elleni törvénysértő eljárásokhoz, ezért kérelmét elutasítja. Kelt: 1963. június 26-án.”⁴¹⁵

A megmentett rabok közül számosan emigráltak Magyarországról, és közöttük mindvégig nagy nimbusza volt az egykori táborparancsnokuknak. A 1964-ben vendégül hívták az Egyesült Államokba, ahonnan többet nem tért haza. Haláláig régi internált rabjai segítettek. 1984. április 1-én halt meg Buffalóban.⁴¹⁶ Vasdényey embermentéséről elsőként Lévai Jenő emlékezett meg az 1946-os *Fekete könyvében*, utána hosszú ideig csönd következett. Lévai könyvének mottója Leon Kubowitzkit⁴¹⁷ szavait idézi: „minden zsidó, aki a megszállást átélte Európában, a lábbonjáró csodának egy fajtája, hihetetlen erőfeszítések és küzdelmek eredménye.” Vasdényey élete tanúsítja e sorok igazságát.

Hannah Arendt az *Eichmann Jeruzsálemben* című könyvéről készült beszélgetésben a „meg történt” események: a helytállások és az elkövetett bűnök néven nevezésének fontosságáról a következőket mondta: „A holokausztal kapcsolatban az emberek nagyon könnyedén megfogalmaznak olyan ítéleteket, mint például, hogy a kereszténység a felelős. Inkább kihajítják kétezer év történelmét az ablakon, minthogy bizonyos személyeket néven nevezzenek. Ugyanis rettentő mód ódzkodunk attól, hogy konkrétan kimondjuk a neveket: ő és ő. Inkább levonjuk azt a konklúzió, hogy ők azért cselekedtek úgy ahogy cselekedtek, mert pechük volt: nehéz helyzetbe kerültek, rossz korban születtek. Mindenki így tett volna, mi sem viselkedtünk volna másként, tehát valahol mindannyian felelősek vagyunk. Ezzel én nem értek egyet. Én azon a véleményen vagyok, hogy igazolható, igen is voltak olyanok, akik ezeket a bűnöket nem követték el, és soha nem is követték volna el.”⁴¹⁸ Ennek tudatosítása fontos, hiszen – ahogy Pilinszky János megfogalmazta – mindaz szent, ami megtörtént. Ezért is kell az emlékezetünkben tartani Adolf Eichmann és Vasdényey István történetét, az ő példáik segítenek védekezni a helytállásokat elfedő kollektív ítélezések és az egyéni felelősségvállalás súlyát elkenő kollektív felmentések ellen.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

4. 1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyag
A-1125.

415 Ua. Kiemelés a szerzőtől.

416 Ezúton is köszönöm Zsákai Piroskának az információt.

417 Leon Kubowitzki a háború alatt a Zsidó Világkongresszus mentési osztályának vezetője. 1944 augusztusában dokumentációval alátámasztott beadványban kérelmezte az Egyesült Államok kormányától Auschwitz és az oda vezető vasútvonalak lebombázását. Javaslatát stratégiai indokokra hivatkozva visszautasították.

418 Joachim Fest és Hannah Arendt beszélgetése 1964-ben. https://www.youtube.com/watch?v=jF_UvHhbZIA.

- A-643. Adolf Eichmann és más háborús főbűnös személyek bűncselekményei. Kárt szenvedett személyek vallomásai
- A-643/2. Adolf Eichmann és más háborús főbűnös személyek bűncselekményei. Egyes személyek feljegyzései, visszaemlékezései
- A-643/5. Adolf Eichmann és más háborús főbűnös személyek bűncselekményei. Kompromittált személyek vallomásai
- 3.2.3. Mt-dossziék
- Mt-430/1 „Lovass Tibor”
- 3.1.5. Objektum dossziék (O-dossziék)
- O-9975/8. Kitelepítettek
- O-9698/6. Rehabilitációs jegyzőkönyvek
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)
- V-21680. Vasdényey István
- V-82997/1. Szovjetunióból átvett hadifoglyok
- V-2000/9. Magyar Község ügy
- 3.1.6. P-dosszié
- P-903. Kovács János
- 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
- I/1-d (V142673/4) Rajk László és társai
- Ráday Levéltár (RL)
- C/230. Soos Géza-hagyaték
16. doboz: Magyarország és a zsidókérdés, 1945 (a szerző ismeretlen)
17. doboz: A Magyar Függetlenségi Mozgalom őszinte története
- C/80. Szent-Iványi Domokos-hagyaték
2. doboz: Szent-Iványi Domokos: A magyar függetlenségi mozgalom igaz története 1939–1945
3. doboz: Feljegyzés a m. kir. miniszterelnökség IV. (tájékoztató) osztályának megalakulásáról, feladatköréről és első tizenhét havi működéséről, 1941. május 1.
- Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, Oral History Archívum (OHA)
190. sz. Mélik Endre-interjú. Készítette Koncz E. Katalin 1989–90-ben.

NYOMTATÁSBAN MEGJELENT FORRÁSOK

Törvénytár

MKKJSE, 1940

A M. Kir. kormány 1938. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum, Budapest, 1940.

MRT, 1940

Magyarországi rendeletek tára 1939. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1940.

1939. II. tc. 150. §

1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről. Kitiltás és rendőrhatalósági felügyelet vagy őrzés alá helyezés 150. § <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=%2Fezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (Utolsó letöltés: 2020. 06. 15)

Sajtó

Badó Zsolt: Akit Rajk László tanított franciára – Beszélgetés a korláthelmeci Dolgos Györggyel. Kárpátalja, 2005. október 28. <https://www.karpataljalap.net/?q=2005/10/28/akit-rajk-laszlo-tanitott-franciara> (Utolsó letöltés: 2020. 06. 15)

Heltai András: A budapesti menetrendszerkesztő – A halálvonatok összeállítója a bécsi bíróság előtt. Magyarország, 1964. 44. sz. 6–7.

Kő András: *Egy kupica likőr – Dietz Károly rendőr- és futballkapitány, aki letartóztatta Kun Bélát*. Magyar Nemzet, 2012. március 10, 27.

Lévai Jenő: *Ismét bíróság előtt a „halál váltóőre” – Megidézik-e a magyar tanúkat Franz Novak főtárgyalására?* Magyar Nemzet, 1966. szeptember 21, 7.

Malonyai, 1986

Malonyai Péter: *Kapitánytörténet*. Magyarország, 1986. 50. sz, 28.; 51-52. sz, 56-57.

Ritter Aladár: *Horthy-liget*. Magyar Sajtó, 2010. 6. sz, 18-20.

Szegedi Péter: *Ezüstkapitányok – Párhuzamos életrajzok, Dr. Dietz Károly és Sebes Gusztáv*. Magyar Narancs, 2010. július 15.

Szita Szabolcs: *Elégedetlen a „halál állomásfőnöke”*. Magyar Hírlap, 1989. április 28, <https://ww2.infolag.hu/2018/11/13/az-ujsgiro-archivumabol> (Utolsó letöltés: 2020. 06 15.)

Tálas Géza: *A koronatanú Pesten él*. Magyarország, 1964. 46. sz, 22.

Sok újabb terhelő bizonyítékot találtak a hungaristák ellen. Kis Újság, 1939. február 26. 3.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Arendt, Hannah: *Eichmann Jeruzsálemben*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Bank Barbara: *Buda-Déltől Recskig – Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon, 1945–1953*. Rubicon, 2015. 10. sz, 4-13.

Bálint Ákos György: *Sziget a mérgezett tengerben – Szubjektív emlékezés egy vészterhes esztendőre. Ügyvédi Kamara*, Budapest, 2013.

Dr. Benoschofsky Ilona: *Emberrablás Kistarcsán*. In: *Mementó – Magyarország 1944*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1975.

Braham, Randolph L.: *A népiártás politikája – A holokausz Magyarországon. I-II*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997.

Brámer Frigyes: *Zsidó túsok – Kistarcsa 1944 „B” Pávilon*. In: *Évkönyv – A Magyar Izraeliták Országos Képviselője*, 1973/74. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest, 340-352.

Braun Róbert: *Holocaust, elbeszélés, történelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

Adolf Eichmann: *Tárgyalástól ítéletig – Feljegyzések a börtönből*. (szerk. Sipos Péter) Trifer Kiadó, Budapest, 1999.

Erdődi Rudolf: *Dr. Erdődi Lajos – a „nép ügyvédje”. 1902 – 1970*. Forester Stúdió, Budapest, 2017.

Filep Tamás Gusztáv: *„...szabályosan »kiloptak« bennünket Magyarországról” – Szenes Erzszi deportálásának körülményeiről*. Irodalmi Szemle, 2012. 8. sz, 23-30.

Fóthy János: *Horthyliget – A magyar Ördög-sziget*. Scholar Kiadó, Budapest, 2016.

Gacsályi Ádám: *A fal két oldalán – A Kistarcsai Központi Internálótábor története*. Kistarcsai Internáltak Emlékéért Alapítvány, Kistarcsa, 2018.

Gellért Ádám – Gellért János: *Az 1941. évi körösmezői deportálások – A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere*. Betekintő, 2012. 2. sz, https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_2_gellert_gellert.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 06. 15)

Gellért Ádám – Gellért János: *Menekülés a népiártás elől – Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései*. Betekintő, 2013.3. sz, http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_gellert_gellert.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 06. 15)

Halmos Sándor: *Szatmár vármegye zsidósága*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, és a Barankovics István Alapítvány, Budapest, 2008.

Gideon Hauser: *Ítélet Jeruzsálemben – Az Eichmann-per története*. Európa Kiadó, Budapest, 1984.

Ilkei Csaba: *Internálótáborok Kistarcsától Recskig*. Szerzői Kiadás, 2013.

Kerényi Grácia: *Amikor én ellenálltam*. Kritika, 1970. 4. sz, 20-24.

Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett – Az embermentés és ellenállás története 1944-45-ben*. Libri Kiadó, Budapest, 2014.

- Kovács Tamás (szerk.): *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb – Dr. Sombor-Schweintzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Rendvédelmi szervek és zsidók Magyarországon.* História, 1998. 8. sz, 18–21.
- Lengyel István: *A vonat másodszor is kirobogott... Beszélgetés Szenes Erzsébet költőnővel, a Hunsche-Krumey per tanújával.* Új Élet, 1964. 15. sz, 3.
- Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről.* Officina, Budapest, 1946.
- Maár Gyula: *Egyenes Labirintus – Pilinszky-portré a televízióban.* 1978. október 16. In: Hafner Zoltán (szerk.): *Pilinszky János beszélgetések.* Magvető, Budapest, 2016. 254–274.
- Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? – Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához.* Renaissance Kiadás, Budapest, 1947.
- Nagymihály Zoltán: *A gondolkodás felszabadulása? – Bálint Ákos György: Sziget a mérgezett tengerben.* Magyar Szemle, 2017. 5–6. sz, 163–166.
- Stern Samu: *Versenyfutás az idővel! – A Zsidó Tanács működése a német megszállás és a nyilas uralom idején.* In: Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy Kooperáció.* Minerva, Budapest, 1990, 56–111.
- Szekér Nóra: *Vasdényey István, a kistarcsai táborparancsnok embermentő tevékenysége.* Betekintő, 2019. 3. sz, 58–79. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00049/pdf/EPA01268_betekinto_2019_1_58-79.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 06.15.)
- Szendrei Géza: *Magyar internálások, 1704–1960.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2007.
- Szent-Iványi Domokos: *The Hungarian Independence Movement, 1939–1946.* Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2013.
- Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon a német megszállás után.* Múltunk, 2001. 1. sz, 59–105.
- Szita Szabolcs: *A sárvári internálótábor 1944. évi történetéhez.* Múltunk, 1989. 4. sz, 563–569.
- Vadász Ferenc: *Harcunk a magyar pokollal.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1961.
- Vadász Ferenc: *Harcok, bukások, erőpróbák.* Új Szó, 1988. május 6.
- V. Bálint Éva: *Tragikum és derű.* In: Hafner Zoltán (szerk.): *Pilinszky János beszélgetések.* Magvető, Budapest, 2016, 317–321.
- Dálnoki Veress Lajos: *Miért nem sikerült a „kiugrás”? Új Látóhatár, 1970. 2. sz, 157–268.*

INTERNETES FORRÁS

- Joachim Fest és Hannah Arendt beszélgetése 1964-ben. https://www.youtube.com/watch?v=jF_UvHhb-ZIA (Utolsó megnézés: 2020. 06. 15.)

TÖRÖK ÁDÁM

Vitéz dr. Tiszolczy Lajos, az embermentő pomázi orvos

A magyar főváros agglomerációjában található egy dinamikusan fejlődő kisváros: Pomáz. A Budapestről kiköltözők számára már nem fontos, hogy egyik területe az úgynevezett „Tiszolczy-telep” kiről is kaphatta a nevét. Gyerekkoromban sokat hallottam vitéz dr. Tiszolczy Lajosról, hiszen felmenőim között még akadtak olyanok, akik személyesen ismerték a betegeit gyalog, lovon, szánon, majd autóval látogató „Lajkó bácsit”. Azt pedig még kevesebben tudják, hogy a mindig szerény, hivatásának élő orvos, milyen tetteket vitt végbe. Így tanulmányomban egy kevésbé ismert embermentő, vitéz Tiszolczy Lajos tevékenységével kívánok foglalkozni.

Tiszolczy Lajos útja a vészkorszakig

„Honora medicum propter necessitatem:

etenim illum creavit Altissimus.

A Deo est enim omnis medela,

et a rege accipiet donationem.

Disciplina medici exaltabit caput illius,

et in conspectu magnatorum collaudabitur.”

(Biblia Sacra, Ecclesiasticum Filii Sirach XXXVIII. 1-3.)⁴¹⁹

Tiszolczy Lajos 1896. január 16-án Pomáz nagyközségben látta meg a napvilágot Tiszovszky Lajos járási irodatiszt és Kolossy Hermin⁴²⁰ gyermekeként. A hatgyermekes

419 A latin idézett fordítása: „Tiszteld az orvost, mert jó szolgálatot tesz, meg hát az orvos is Isten teremtménye. A gyógyulás úgy jön a Magasságbelitől, mint az ajándék, amit a királytól kapsz. Tudása miatt az orvos emelt fővel járhat, még a hatalmasok körében is megcsodálják.” (Szent Biblia, Sírak fia 38. 1-3.)

420 Anyja neve előfordul Kolozsi, Kolosi, Kolosy, Kozozsi, Kozózi változatokban is. Kecskemét és Vidéke. 4. évf. (1892) 7. sz. (1892. 02. 18.), 5. Kolozsi Herminaként szerepel. Feltehető, hogy Kolossy Hermina korán elhunyt, így az édesapa elhunyt neje testvérét, Kolossy Idát vette nőül. Tiszolczy Lajos katonai anyakönyve szerint anyja 1901-ben hunyt el. HM HIM HL AKVI) 1896/2407.; Tiszolczy Lajos bírósági anyagában vagyoni és erkölcsi bizonyítvány iránti megkeresésben a következő szerepel: „Szülei már nem élnek, csak mostohaanyja él Pomázon.” HM HIM HL BKB 00216/1954.

csalásban egyetlen fiú volt. Elemi iskoláit Pomázon, majd ösztöndíjasként Nagyszebenben⁴²¹ végezte, ezt követően Budapesten a III. kerületi Állami Gimnáziumban tett érettségi vizsgát. 1913-ban kezdte meg tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem orvosi karán, amelyet 1915-ben katonai szolgálatra történt behívása miatt meg kellett szakítania. Még ugyanabban az évben Székesfehérvárott tartalékos tiszti iskolát végzett.⁴²² Önéletrajza szerint a 308. császári és királyi gyalogezredhez vonult be, és harminckét hónapot töltött a harctéren. 1917 áprilisában 2. osztályú ezüst vitézségi érmet adományoztak részére. 1917. augusztus 1-én egészségügyi zászlósból 10 2 rangszámmal (augusztus 1-i keltezéssel) a 2. gyalogezred kötelékében egészségügyi hadnaggyá léptették elő. 1918-ban bronz vitézségi éremmel, majd újólág a 2. osztályú ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. Katonai anyakönyvi lapjában még a Károly csapatereszt is szerepel.⁴²³ 1918. november 27-én az 1. honvéd gyalogezrednél szerelt le.

Orvosi tanulmányait a háborút követően folytatta, 1919-ben szerzett abszolutóriumot, majd a szigorlatok letétele után 1920. július 24-én avatták orvossá.⁴²⁴ 1920. szeptember 1. és 1922. augusztus 31. között a budapesti egyetem I. sz. belgyógyászati, majd az I. sz. nőgyógyászati klinikán működött, mint gyakornok. Ezt követően 1922. szeptember 1-től december 28-áig pomázi járási körorvos helyettes, ezt követően, pedig mint megválasztott járási körorvos tevékenykedett.⁴²⁵ Nem sokkal később feleségül vette Almásy Sándor járási főszolgabíró⁴²⁶ idősebb leányát Almásy Leona Sarolta Lujzát,⁴²⁷ majd az asszony halála után hűgát, Klárát. Katonai teljesítményeinek elismeréseképpen 1929 júniusában vitézzé avatták. Vitézi címe, családi háttere és

421 Nagyszeben városába ösztöndíjas hallgatóként került. Katonai önéletrajzában Nagyszeben nem szerepel, viszont 1954-es kihallgatásánál már igen. HM HIM HL AKVI 1896/2407. Vö. HM HIM HL BKB 00216/1954.82.

422 HM HIM HL AKVI 1896/2407.

423 HM HIM HL AKVI 1896/2407.

424 HM HIM HL AKVI 1896/2407.

425 HM HIM HL AKVI 1896/2407. Tiszolczy Lajos önéletrajza. v.ö. Pesti Napló, 78. évf. (1927) 297. sz. (1927. 12. 31.), 8. Valamint: Magyar Hírlap, 37. évf. (1927). 297. sz. (1927. 12. 31.), 5.

426 Almásy Sándor: (Jászberény, 1874. november 10. – Pomáz, 1958. október 24.) földbirtokos, jogász, Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja. A kommün alatt bebörtönözték. 1919. október és 1920. június között Heves, Hont és Nógrád vármegyék kormánybiztosaként működött. 1921. október 27-én a szombathelyi katonai körlet kormánybiztosának nevezték ki, így ő vezényelte le a soproni népszavazást, valamint rá várt a Nyugat-magyarországi krízis konszolidálása. 1922. március 4-én iktatták be Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjának, e tiszteét 1932-ig látta el. Emellett 1923. február – 1927 júniusáig egyben Bihar vármegye főispánjaként is működött. 1924 tavaszán Békés vármegye lakásügyi kormánybiztos, majd a nyár folyamán a létszámapasztási miniszterközi bizottság tagja lett. 1926 októberében Horthy kormányzó a II. osztályú magyar érdemkeresztet csillaggal kitüntetésben részesítette. 1932-ben visszaköltözött Pomázra, a település valamint a járás életében továbbra élénk közéleti tevékenységet fejtett ki. 1945-ben korábbi tevékenységéért minden ingó- és ingatlan vagyonától megfosztották, személye állandó vegzálásnak volt kitéve egészen 1958. október 24-én bekövetkezett haláláig.

427 A frigyből gyermek nem származott, a felek 1935. július 17-től különváltak éltek. BFL VII. 172. 1936/0134; valamint az 1936/0135. sz. iratokat. Az asszony 1936. április 15-én Pomázon elhunyt.

munkája révén élénk társadalmi és közéleti tevékenységet fejtett ki, Pomáz nagyközségben, valamint a pomázi (1940-től szentendrei) járásban is.

A második világháború alatt 1940. július-augusztusa között a szentendrei 101/II. vasútépítő zászlóalj orvosa, majd 1942-ben ennél az egységnél újabb hat napot töltött mundérban, s időközben tartalékos orvos főhadnaggyá léptették elő. A német megszálláskor az egyébként szenvedélyes vadász Tiszolczy Lajostól a németek minden vadászfegyvert elkoboztak.⁴²⁸ Előrehaladott kora miatt frontszolgálatban már nem vett részt, a front mögötti embermentés lett a fő tevékenysége, melyről Cyla Brudner, leánykori nevén Cyla Strikler 1966 májusában, Tel-Avivban tett vallomást.⁴²⁹

A Brudner⁴³⁰- házaspár hányattatásai 1944-ig

A vallomás jegyzőkönyvében Brudner asszony kitért saját hányattatott sorsára is, amely a következőképpen foglalható össze:

Cyla Strikler Przemyslben született 1914. augusztus 25-én, általános iskolai és gimnáziumi tanulmányait is itt végezte. 1938-ban ment férjhez dr. Israel Brudnerhez, aki orvosként praktizált. A világháború kitörésekor férje a lengyel hadseregben szolgált. 1939. szeptember 14-én vonultak be a németek Przemyslbe. A mintegy kéthetes német megszállás alatt a németek kb. 600 zsidó származású férfit gyilkoltak le. Cyla asszony szerint a németek egy előzetes lista alapján dolgoztak, amelyen zsidó származású értelmiségiek és kereskedők szerepeltek. Vallomása szerint a németek a férjét is keresték, ő azonban a fronton tartózkodott.⁴³¹ Szeptember 28-án, az orosz bevonulás előtt a németek kihírdették, hogy a zsidó származásúaknak el kell hagyni a város nyugati felét, és át kell költözniük a keleti (szovjet) részbe. Cyla asszony átsegítette rokonait és ismerőseit a keleti részbe,⁴³² ő azonban a nyugati részben maradt, félve attól, ha a férje hazatérne, nem találná őt otthon. Férje, dr. Israel Brudner, akivel állandó levelezésben állt, Magyarországról küldte leveleit, így a szovjet-német háború kirobbanását követően Cyla Brudner eldöntötte, hogy követi férjét Magyarországra. 1942-elején lépte át a lengyel-magyar határt, majd

428 Golub, 2012, 44-45.

429 Itt mondok köszönetet a jeruzsálemi Yad Vashem Intézetnek, főként Liad Mousan Shemesh úrnak, amiért rendelkezésemre bocsátotta a Tiszolczy Lajosra vonatkozó jegyzőkönyvet, valamint köszönettel tartozom Joanna Zupka asszonynak, aki a lengyel anyanyelvű jegyzőkönyv fordításában segítségemre volt. YVA M.31. 12239.

430 A magyar anyanyelvű írások többször „Brodner” alakban írják, én az eredeti jegyzőkönyvben szereplő „Brudner” alakban használok, hiszen a jegyzőkönyvet is így írta alá.

431 YVA M.31. 12239. 1-2.

432 Cyla Strikler rokonai: apja, Arie Strikler 1942-ben a Belzec-ben hunyt el. Ugyancsak itt halt meg Cyla édesanyja, Miriam Erbmman, valamint két húga Frania és Mania is.

Párkányba utazott, ahol dr. Israel Brudner a lengyel katonai menekülttábor orvosa volt. Pár héttel később Szentendrére, a civil lengyel menekültek táborába költöztek. Költözés előtt férje nevet változtatott, dr. Arthur Braun név alatt élt a szentendrei táborban. Hivatalos papírokkal azonban nem rendelkezett, így a táborba való befo-gadásuk nagy kockázatot jelentett az ottani lengyel civilekre. Ennek ellenére a tábor vezetője⁴³³ befogadta a házaspárt. Férje a tábori orvos mellett működött, mint segédorvos. A táborba egyébként egyre több zsidó származású menekült érkezett. Miután Brudner asszony nagyon gyorsan megtanulta a magyar nyelvet, tolmácsként kezdett el dolgozni; a menekültek és a helyi hatóságok, valamint a menekültügyi minisztérium között vállalt közvetítő szerepet.

Cyla asszony szerint a táborok orvosi részlegei fölött a területi orvos, név szerint dr. Tiszolczy Lajos gyakorolt felügyeletet. Mivel a többi zsidó származású menekült papírjai rendben voltak, Brudnerék pedig tulajdonképpen illegálisan tartózkodtak a táborban, gyakran beszéltek bizalmasan az orvossal, hogy nagy veszélynek lesznek kitéve, amennyiben a németek bevonulnak. Tiszolczy Lajos – Cyla szerint – nem osztotta aggodalmaikat, minden esetben azt felelte: „*Akkor majd valamit kitalálunk.*”⁴³⁴

Cyla Brudner szerint a táborba rendszeresen járt egy Farkas nevű tisztviselő,⁴³⁵ akinek az volt a feladata, hogy kiszűrje a táborban illegálisan tartózkodókat. A házaspárnak javasolták, hogy ne vallják be származásukat. Egyszer Farkas jelenlétében végzett ellenőrzés során dr. Brudner a keresztkérdések és a lelki presszúra hatására Farkashoz fordulva így szólt: „*Ich bin Jude, meine Frau ist eine Juedin (sic), mein Vater, meine Mutter, alle waren Juden, und machen sie mit uns, wass sie wollen!*”⁴³⁶ – Erre Farkas abbahagyta a tábor lakóinak végzését, és mindenki a táborban maradhatott.

Események a német megszállástól a menekülésig

A németek 1944. március 19-én szállták meg Magyarországot. A német csapatokkal egy időben a Gestapo is megkezdte működését. A menekülttáborokban elrendelték a regisztráció kötelezettségét, valamint az orvosi vizsgálatot, hogy kiszűrjék

433 A tábor vezetője Cyla asszony szerint egy bizonyos Slawik volt Katowicéből. 1944. március 19. után a németek Mauthausenbe hurcolták, ahol kivégezték. YVA M.31. 12239. 3-4.

434 YVA M.31. 12239. 6.

435 Kitérére eddigi kutatásaim során nem derült fény.

436 A német szöveg magyarul: „Zsidó vagyok, a feleségem is zsidó, apám, anyám mind zsidók voltak, és most tegyen velünk azt, amit akar!” YVA M.31. 12239. 7.

a zsidó származású egyéneket. A vizsgálat során egy magyar orvos és egy gestapós vizsgálta meg a tábor lakóit. A tábor lengyel orvosa azonban nem ismerte a tábor lakóit, a gyógyszereket is dr. Brudner írta fel, a lengyel orvos csupán ellenjegyezte a vényeket. Cyla asszony szerint a regisztráció elől sokan megszöktek a táborból. Cyla azt javasolta a tábor parancsnokának, hogy a megszököttek neveit tartalmazó listát adják át a hatóságoknak, így azokat idéznék be vizsgálatra, akik már nem tartózkodnak a táborban. A tábort felkereste a Magyar Menekültügyi Minisztérium képviselője is, ő papírokat ajánlott fel, valamint javasolta, hogy meneküljenek.⁴³⁷

A regisztrációra a szentendrei táborban 1944 áprilisában került sor. A táborban tartózkodó zsidó származású egyének lengyeleket kértek meg, hogy menjenek el helyettük a regisztráció orvosi vizsgálatára, így sokan megmenekültek, illetve rejtve maradtak a hatóságok előtt. A Brudner házaspárról azonban közismert volt származásuk. A gestapós javasolta, hogyan kezeljék, illetve szűrjék ki a zsidó származású nőket a táborban. A gestapóval együttműködött egy Chmaj⁴³⁸ nevű zsidó származású nő, aki együttműködésre akarta kényszeríteni Brudner asszonyt, cserébe az életükért. Cyla erre nem vállalkozott.

Ezt követően három napon keresztül a szobájukban ültek, várva a kivégzésükre. Az asszony, mivel nem volt veszténivalója, felkereste dr. Tiszolczyt, aki megnyugtatta, hogy ez nem történhet meg, így Brudnerné visszatért a táborba. Elmondása szerint nem sokkal visszaérkezése után egy 10 éves magyar zsidó kisfiú kiáltott be, hogy jönnek értük. A házaspár menekülésre fogta, egy gestapós fegyverrel a kezében tudakolta Cylától, hol van a férje, egy másik a földön vonszolta, verte a fiút, aki bekiáltott nekik. Egy harmadik dr. Brudner rejtékhelye felé indult, a kommandó utolsó fegyverese egy magyar rendőr volt. Dr. Brudnernek sikerült elmenekülnie, felesége pedig fel akarta a fegyvereseket tartóztatni. Ekkor Cyla szerint a magyar rendőr megfogta a kezét, az utcára penderítette, és így szólt *„Mit csinálsz, fuss!”*⁴³⁹ Ezt követően egy ismerős cseh származású nőnél húzták meg magukat. Pár órával később az ismeretlen rendőr nem tudva, hogy Brudnerék a cseh nőnél húzták meg magukat, megjelent a cseh nő házánál, és a nőnek a következőt mondta: *„Szerencsére nem kapták el őket.”*⁴⁴⁰

437 YVA M.31. 12239. 8.

438 A jegyzőkönyvben Cyla kitért arra, hogy később Tel-Avivban felismerte a nőt, bejelentést is tett ellene a rendőrségen, azonban bizonyítékok hiányában elengedték. Ld.: YVA M.31. 12239. 9-10.

439 YVA M.31. 12239. 11.

440 YVA M.31. 12239. 12.

Tiszolczy Lajos közbelépése

„A gonosz diadalához annyi kell,
hogy a jók tétlenek maradjanak”

(Edmund Burke)

A következő nap a házaspár üzent dr. Tiszolczy Lajosnak, majd hajnalban Szentendréről Pomázra mentek, a doktor otthonához. Tiszolczy hajnali négy órakor behívta a házaspárt, majd üzent erdészének egy bizonyos Stefkónak,⁴⁴¹ aki elvezette a házaspárt Tiszolczy erdejébe, amelyet egy őrnaggyal együtt közösen bérelt. Az erdőben egy kis vadászház állott, amelyet Tiszolczy és az őrnagy⁴⁴² használt vadászatokkor.

Az orvos folyamatosan gondoskodott a házaspárról, élelmiszerrel és gyógyszerekkel látta el őket, amelyet erdészével, Stefkóval küldött az erdőbe. Ottlétüket azonban saját biztonságuk érdekében titkolni kellett. Az egyik nap, amikor behúzódtak az eső elől a vadászlakba, felfedezte őket az őrnagy. Cyla asszony férjét befektette az ágyba, majd az őrnaggyal szóba elegyedve azt adta elő, hogy Tiszolczy Lajossal beszéltek itt meg egy találkozót, a kulcsot is tőle kapták, az erdőben gombát szedtek, megfőzték, de a férje rosszul van. Az őrnagy erre azt mondta: *„Hogy? Valaki itt haldoklik mérges gomba miatt? Máris megyek orvosért, dr. Tiszolczyért!”*⁴⁴³

Egy másik alkalommal, amikor Stefkó élelmet vitt számukra, rendőrök⁴⁴⁴ jelentek meg. Stefkó gyorsan kiment, és bezárta a vadászlakot. A rendőrök odaérve követelték, hogy nyissa ki, Stefkó ezt azzal hárította el, hogy a vadászlakban fegyverek is vannak, oda csak dr. Tiszolczynak, és az őrnagynak van kulcsa. A rendőrök végül úgy döntöttek, hogy elmennek az orvosért.⁴⁴⁵

Mivel az erdő egyre veszélyesebbé vált, ráadásul az időjárás is egyre rosszabbra fordult, Tiszolczy Lajos dr. egy kis faluban, Pilisszentkereszten helyezte biztonságba a Brudner házaspárt – ez a település ugyanis ugyancsak dr. Tiszolczy működési területéhez tartozott. Pilisszentkeresztre az orvos vitte el a házaspárt autóval, majd egy helyi gazdánál keresett számukra menedéket. Ellátásukról, élelmezésükről továbbra is a doktor gondoskodott.

A front közeledtével egyre nehezebbé vált a házaspár élete. Az állandó razziák miatt szinte ki sem mehettek a házból. A Budapestet bombázó repülőgépek-kötélekek

441 Kiletére eddigi kutatásaim során nem derült fény.

442 Az őrnagy kiletére nem derült fény. Cyla asszony annyit jegyzett meg róla, hogy „nemzetiszocialista” érzelmű volt. YVA M.31. 12239. 13.

443 YVA M.31. 12239. 14.

444 Feltehetően inkább csendőrök lehettek.

445 YVA M.31. 12239. 14–15.

a terület felett húztak el. Egy alkalommal az egyik gépet lelőtte a légvédelem, és az ejtőernyősök az erdőbe menekültek, ekkor megkezdődött utánuk a hajsz, ez pedig a falvakban megbújt személyekre is nagy veszélyt jelentett.⁴⁴⁶ Brudnerék Pilisszentkereszten éltek meg a szovjet csapatok bevonulását. Azonban ez nem ment egyszerűen, hiszen a fővárosért vívott küzdelem során a környék többször cserélt gazdát.⁴⁴⁷

A német csapatok kiszorítását követően a házaspár Budapestre költözött, itt tartózkodtak 1945 májusáig. Israel Brudnert a Lengyelországból menekült Zsidókat segítő Tanács élére szemelték ki.⁴⁴⁸

A Cyla és Israel Brudner megmentésén kívül vitéz dr. Tiszolczy Lajos felemelte szavát a helybéli üldözöttek sorsáért is. Ezt bizonyítják Markovits Lajos, Reisz Sándor valamint Práger Jenőné nyilatkozatai, amelyeket a mellékletben tesztek közzé. Az iratok tanúsága szerint még dr. Endre Lászlónál⁴⁴⁹ is közbenjárt az üldözöttek érdekében. Sajátkezű életrajzában a pomázi orvos tevékenységéről szerényen a következőket írta: *„A németek bevonulása után a főlsszabadulásig rejtegettem egy lengyel házaspárt, és még néhány lengyel és zsidó rejtegetésében volt részem, kit Csobánkán, kit pedig Pilisszentkereszt községekben (helyeztem el - kiegészítés tőlem T. Á.). 1944-ben az ellenállási mozgalom pomázi szervezője voltam, mint később tudtam meg, Kiss János, illetve Kővágó József – csoportjához tartoztam; fegyverekhez csak árulás miatt nem juthattunk. 1944 őszén egy orosz hadnagynak és egy őrmesternek szökését segítettem elő a németek fogságából.”*⁴⁵⁰

446 YVA M.31. 12239. 17-18.

447 YVA M.31. 12239. 18-19.

448 A Brudner házaspár további sorsa a következőként alakult: 1945 májusában Bécsbe költöztek, ahol dr. Brudner a Rothschild kórházban helyezkedett el. Bécsből Ulmba utaztak, itt félételtöltöttek, majd másfélételt párizsi tartózkodás után 1948-ban Izraelben telepedtek le. YVA M.31. 12239. 19.

449 Endre László, vitéz dr. (Abony, 1895. január 1. – Budapest, 1946. március 28.) Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, politikus, belügyi államtitkár. Hatgyermekes család elsőszülöttje. Középiskolai tanulmányait Kiskunfélegyházán végezte, majd a budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatatta tanulmányait. 1915-ben, mint huszár az orosz frontra vonult, ahol több ízben megsebesült. 1918-ban Temesrékas szolgabírájának nevezték, ezt azonban a francia majd a román megszállás miatt nem foglalhata el. Részt vett az ellenforradalmi szervezkedésekben, majd a Nyugat-magyarországi felkelésben. 1923-ban a gödöllői járás főszolgabírájának választották. 1937-ben vezetésével alakult meg a Fajvédő Szocialista Párt, amely beolvadt a Nemzeti Akarat Pártjába, amelyből 1938-ban kilépett, ugyanis időközben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjává választották. 1944 áprilisától a Sztójay-kormány belügyminisztériumának közigazgatási államtitkára. Szorosan együttműködött Adolf Eichmannal, jelentős szerepet játszott a magyarországi zsidóság deportálásában. Szálasi a hadműveleti területek kiürítésének polgári kormánybiztosává nevezte ki. 1945-ben Németországba távozott, amerikai fogságba esett. Kiadták Magyarországnak, a népbíróság halálra ítélte, majd kivégezték.

450 HM HIM HL AKVI 1896/2704.

Tiszolczy Lajos lánya, Klára így emlékezett vissza: „Gyerek voltam még, de a lengyel orvos-házaspárra emlékszem. A hivatali lakásunk a mai körzeti orvosi rendelő helyén állt. Az egyik szobában laktak, később édesapám a vadászkunyhóban rejtette el őket. Tudom, hogy másokat is bújtatott, de erről nem beszéltünk.”⁴⁵¹

Vitéz dr. Tiszolczy Lajos további sorsa

„Hogy a sírókkal sírni jólesett,
és nem nevettem minden
nevetővel,
hála legyen.”
(Sík Sándor: Te Deum)

A szovjet csapatok bevonulását v. dr. Tiszolczy Lajos nem felszabadulásként élte meg. A háború és a megszállás borzalmai Pomázt sem kímélték.⁴⁵² Nem tudni a pontos számadatot, hogy Pomázon, illetve dr. Tiszolczy orvosi működési területén hány nőt, lányt, asszonyt ért bántalmazás és erőszak a szovjet hadsereg részéről. Feltehetően sokan fordultak a mindig diszkrét, orvosi titoktartásához hű, bel- valamint szülész-nőgyógyászhoz.

Mivel működési területén köztiszteletnek örvendett, szaktudására a gyatra egészségügyi körülményekre való tekintettel égető szükség volt, így a szentendrei járási igazoló bizottság 1945. augusztus 7-én igazolta, amely végzést Budapest főváros 237/b. igazoló bizottsága 1945. december 4-én hagyott jóvá.⁴⁵³ A B-listázás során Pomáz nagyközség Nemzeti Bizottsága jegyzőkönyvében a következő véleményezés szerepel: „*dr. Tiszolczy Lajos körorvos. Politikailag megbízható, ellene kifogás nincs. Az összes pártok elismerőleg nyilatkoztak róla.*”⁴⁵⁴ Noha a helyi vezetés kiállt az embermentő orvos mellett, a felettes szerveknél egyre többeknek szűrt szemet, hogy a múltban Tiszolczy tagja volt a vitézi rendnek, a Magyar Országos Véderő Egyletnek és a Magyar Élet Pártjának. Így egyre hangsúlyosabbá vált az orvos eltávolítása. Szaktudása, valamint a helybeliek tisztelete – párt-hovatartozástól függetlenül – egységbe tömörítette Pomáz lakosait, akik egyértelműen védelmükbe vették az orvost.⁴⁵⁵ Így az orvos megmaradhatott munkakörében, amelyet lelkiismeretesen látott el, egészen az 1954-es letartóztatásáig.

451 Vicsotha Mihály: *Példakép egy nehéz korból*. In: Pomázi Polgár. Pomáz Város Önkormányzatának Lapja, XXII. évf. 1. sz. (2013. január), 8.

452 Pomáz szovjet megszállására Ld.: Török Ádám: „Egy község, amely túl akarja élni a háborút” – Pomáz nagyközség 1944-1945. Kézirat.

453 HM HIM HL AKVI 1896/2407. Tiszolczy Lajos életrajza.

454 MNL PML) XVII. 135-a. Pomáz nagyközség Nemzeti Bizottságának iratai. 1946. április 19-i ülés jegyzőkönyve.

455 Bővebben lásd: Török, 2019. Kézirat.

Az Államvédelmi Hatóság a Faddy Othmár⁴⁵⁶ és társai ügy kapcsán tartóztatta le Tiszolczyt 1954. szeptember 23-án.

Lefoglaláskor Tiszolczyt az ekkor Csobánkán lakó ferences szerzetes Bónis Lajos⁴⁵⁷ csoportjába sorolták.

A per során a hatalom azt akarta bizonyítani, hogy Tiszolczy hozta-vitte az üzeneteket a ferences szerzetesek, valamint a csoport tagjai között.⁴⁵⁸ A valóságban Tiszolczy csupán mint orvos ismerte meg Bónist, és mint ilyen a kezelések során többször folytattak beszélgetést. Tiszolczy Lajos lánya, Klára szerint ezek a beszélgetések, pusztán régi vágású, hasonló alapállású urak eszmecseréjében merültek ki.⁴⁵⁹ Az ügyben rengeteg embert vettek őrizetbe. Miután azonban az orvos egyik fő perbe se illet bele, ráadásul tartalékos katonatiszt volt, így ügyét elkülönítve a Budapesti Katonai Bíróság hatáskörébe utalták.

456 Faddy Othmár: (Jánoshalma, 1909. május 19. – Budapest, 2003. június 1.) hitszónok, ferences szerzetes. Gazdálkodó család kilencedik gyermekeként látta meg a napvilágot Faddy Ágoston Tibor néven. 1929-ben lépett be Szent Ferenc rendjébe, rendi tanulmányait Jászberényben és Gyöngyösön végezte. 1936-ban szentelték pappá. 1940-ig, mint hitoktató és népszónok tevékenykedett, ezt követően Nyíregyházán, 1943-tól Simontornyán, majd egy év múlva Debrecenben lett házfőnök és plébános. 1946-ban Szécsénybe, 1949-ben Csongrádra került. 1950-ben Budapestre helyezték, egyben Szentendrén hittanári feladatokat is ellátott. 1954. december 11-én a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésének és vezetésének büntette miatt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, amelyet a Legfelsőbb Bíróság 1955. március 29-én helybenhagyott. 1962. július 26-án büntetését 15 évre szállították le. Büntetéséből összesen 9 évet töltött le a Gyűjtőfogházban, Vácott illetve Márianosztrán. 1991. április 4-én az 1954-es ítéletet semmissé nyilvánították. 1989-2001. között a Szent Korona Társaság elnöke volt. 2003-ban balesetet szenvedett, majd egy héttel később elhunyt.

457 Bónis Lajos Arkangyal (Sárd, 1892. augusztus 30. – Pannonhalma, 1964. július 25.) ferences szerzetes, tábori lelkész, tartalékos százados. 1909. augusztus 21-én nyert felvételt az erdélyi ferences rendtartomány novíciusai közé. Teológiai és filozófiai tanulmányai mellett elvégezte a tanítóképzőt is. 1916. május 9-én Gyulafehérváron szentelték pappá. 1917. május 1-én tartalékos tábori lelkésszé nevezték ki, egyben Szászvárosba került, mint tanító. 1918. június 20-án Székre helyezték, ahol házfőnök, egyben a plébánosi teendők ellátásával is megbízták. Az összeomlást követően menekülnie kellett. 1918. december 28-án a Székely Hadosztálynál jelentkezett, s tábori lelkésszé nevezték ki. A fegyverletételt követően, az erdélyi magyarság megbízásából 1919. július 18-án, Szegeden jelentkezett a Nemzeti Hadseregbe. A hadügyminisztériumba került, mint az erdélyi ügyek referense. Augusztus 28-án román fogságba került, a románok Nagyszebenbe hurcolták. 1920. január 1-én szabadult, május 12-én a debreceni katonai körlet lelkészi hivatalában segédlelkész, majd szeptember 19. és december 31. között a debreceni gyalogezred ezredlelkésze lett. Tevékenyen részt vett a Nyugat-magyarországi felkelésben, majd Zadravecz István tábori püspök ökonómusa lett. Részt vett a frankhamisítási és a Cseh-Szokol hamisítási ügyben, majd Csorváson a Wenckheim családhoz került, mint nevelő. Ezt követően 1928-39 között az Amerikai Egyesült Államokban élt, hazatérve Garancspusztán gazdaságot bérelt. 1945-ben Csobánkára költözött. 1954. július 13-án tartóztatták le. A budapesti Fővárosi Bíróság 1954. december 23-án a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és háborús büntett életfogytiglani börtönre, egyes jogaitól való 10 évi eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1955. március 29-én az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta. 1956-ban Márianosztráról szabadult, forradalom és szabadságharc után önként jelentkezett a pomázi rendőrsőrn. 1963-ban büntetésének hátralévő részét kegyelemből 5 év próbaidőre változtatták. Súlyos betegen, 1964. július 9-én a Pannonhalmi Szociális Otthonba került, s ott hunyt el néhány nappal később.

458 Török, 2019. Kézirat.

459 Vitéz dr. Tiszolczy Lajos peréről bővebben lásd: Török Ádám: vitéz dr. Tiszolczy Lajos a vádlottak padján. Kézirat.

Csuhaj Emil főosztályügyész⁴⁶⁰ és Bakos Pál főosztályvezető ügyész⁴⁶¹ demokrácia ellenes szervezkedésben való tevékeny részvétel bűntette, illetve államtitoksértés bűntette miatt emelt vádat Tiszolczy Lajos ellen.⁴⁶² A Budapesti Hadbírószág Koharek József⁴⁶³ hadbíró őrnagy vezette tanácsa 1954. november 22-én zárt tárgyaláson hozott ítéletet⁴⁶⁴ dr. Tiszolczy Lajos ügyében, amely a következő volt: bűnösnek mondták ki népi demokratikus államrend elleni szövetkezés, valamint államtitok megsértés bűntettében, ezért őt 6 évi börtönre, egyes jogaitól való 6 évi eltiltásra, fele vagyonának elkobzására, és lefokozásra ítélték. A fellebbezés után a Katonai Felsőbírószág Ledényi Ferenc hadbíró ezredes tanácselnök, Jahner-Bakos Mihály hadbíró alezredes valamint Szimler János⁴⁶⁵ hadbíró őrnagy ülnökök részvételével zárt tárgyaláson, 1955. február 2-án a fellebbezéseket elutasította,⁴⁶⁶ az elsőfokú ítéletet jogerősnek és végrehajthatónak nyilvánította.

Tiszolczy Lajost rövid ideig a Gyűjtőfogházba szállították, innen a Nyíregyházi Börtönbe került. Nyíregyházán nem volt raborvos, így börtönévei alatt lelkiismeretesen látta el ezt a feladatot.⁴⁶⁷ 1956. szeptember 18-án értesítették a BM Büntetés-végrehajási parancsnokságát, hogy az Igazságügyminiszter előterjesztése a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa dr. Tiszolczy Lajos büntetésének hátralevő részét (2 év 4 hónap) – az egyéb rendelkezések érintetlenül hagyása mellett – elengedte.⁴⁶⁸

Szabadulását követően visszatért Pomázra, és a lakosság legmesszebbmenő támogatása mellett ismét a nagyközség orvosa lett.

1962-ben hátrányos jogkövetkezmények alóli mentesítéséért folyamodott. A Szentendrei Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának Egészségügyi Csoportjának igazolásában a következő szerepel: „[...] 1922. július 1-től működik a szentendrei járásban

460 dr. Csuhaj Emil (Borsodnádásd, 1925. április 06. – ? , ?) szakmunkás, ügyész, államvédelmi majd tartalékos hadbíró százados. Munkáscsaládból származott. Elemi tanulmányai után 1942-1949 között a Borsodnádásdi Lemezyárnál helyezkedett el, mint segédmunkás, később szakmunkás. 1945-ben belépett az MKP-ba, 1949 szeptemberében a párt javaslatára Rákoskeresztúrra került a Büntetőbírói és Ügyészi Akadémiára. Ezt követően az ÁVH-hoz került, főhadnagyként az Államvédelmi Ügyészségen nyert beosztást. 1950 szeptember október között hathetes hadbírói tanfolyamon vett részt. 1951-55 között a Jogtudományi egyetem hallgatója volt. 1953. április 4-én századosná léptették elő, szeptemberben a Legfőbb Ügyészségre helyezték a Különleges Osztályra, mint főosztályvezető ügyész. 1956 októberében a Legfőbb Ügyészség Forradalmi Bizottsága kitiltotta a testületből, a forradalom és szabadságharc leverését követően elsőként lépett be a Legfőbb Ügyészség pártszervebe. 1957 januárjában a Fővárosi Ügyészség Politikai Osztályára került, mint ügyész, majd a BM vizsgálati osztályánál lett kihelyezett ügyész, ezt követően a Fővárosi Főügyészségre került ügyészként. 1963. október 1-től a Budapest Főváros VB. VIII. osztályán jogügyi főelőadó volt. További sorsa ismeretlen.

461 Pályaképét lásd: <https://neb.hu/asset/phpVLoPK1.pdf> (megtekintés: 2020. március 3.)

462 HM HIM HL BKB 00216/1954. 6.

463 Életútjára lásd: <https://neb.hu/asset/phpTw2uPE.pdf> (megtekintés: 2020. március 3.)

464 HM HIM HL BKB 00216/1954. 25-26.

465 <https://neb.hu/asset/phpscNHD1.pdf> (megtekintés: 2020. március 3.)

466 HM HIM HL BKB 00216/1954. 30.

467 Tiszolczy Klára közlései a szerzőnek.

468 HM HIM HL BKB 00216/1954. 44-45.

[sic.orig!]⁴⁶⁹, Pomáz községben, régebben, mint kör, jelenleg körzeti orvosként. Körzeti, gyógyító, megelőző, közegészségügyi munkáját mindenkor lelkiismeretesen, fáradságot nem kímélve látta és látja el. A hozzáforduló betegeket éjjel és nappal az átlagon felüli odaadással látja el, kitűnő szakmai felkészültséggel. Gyógyító és hatósági orvosi működésével kapcsolatban soha egyetlen panasz személyével kapcsolatban fel nem merült, ezzel szemben betegei átlagon felüli munkájáért mindenkor elismeréssel és szeretettel emlegetik nevét és személyét. [...] Kartársaival harmonikus, jó viszonyban van, s minden szükséges esetben készséggel vállalta el beteg, vagy más okból kiesett kartásai helyettesítését, sokszor igen nehéz fizikai megterhelést jelentő körülmények között. [...] 1956. szeptember folyamán szabadságvesztés büntetéséből történt hazaérkezése után munkába állt, az ellenforradalmi események ideje alatt kizárólag orvosi munkájának élt, és azt azóta is lelkiismeretesen látja el. Munkája és működése, emberi és orvosi magatartása 1956 ősze óta kifogástalan, dicséretre méltó.⁴⁷⁰ 1962. december 28-án mentesítették a büntette előlélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól.⁴⁷¹

Dr. Tiszolczy Lajos ezt követően visszavonultan élt szerettei körében, és egészen 81 éves koráig praktizált. Még megélhette vasdiplomájának átvételét és 90. születésnapját, amikor is szeretettel köszöntötték mindenki „Lajkó” bácsiját.⁴⁷² 1987. november 17-én hunyt el.

Egy igaz ember

„Hogy ember lehettem akkor is,
mikor az emberek nem akartak emberek lenni,
hála legyen.”
(Sík Sándor: Te Deum)

Tiszolczy Lajos leánya, Klára kérelmére 1990. november 23-án a Budapesti Katonai Bíróság az 1954-es ítéletet semmissé nyilvánította.⁴⁷³ A Honvédelmi Minisztérium Rehabilitációs Bizottsága 1991 május 31-én értesítette Tiszolczy Klárát, hogy a Honvédelmi Miniszter javaslatukat elfogadta, az 1954-es lefokozási parancsot, mint tör-

469 A járást csak 1940-től nevezik szentendrei járásnak ekkor került át a járási székhely Szentendrére, ezt megelőzően pomázi járás volt a hivatalos elnevezése és a székhelye Pomázon volt.

470 A Szentendrei járási Tanács Végrehajtó Bizottság Egészségügyi csoport 1962. július 30-án kelt 20.651/1962. sz. igazolása. HM HIM HL BKB 00216/1954. 52.

471 Igazságügyminisztérium Katonai Főosztály Klg. 0034/1956. sz. átírata a Katonai Bírósághoz. HM HIM HL BKB 00216/1954. 61.

472 Magyar Nemzet, 49. évf. 50. sz. (1986. 02. 28.), 8.

473 Budapesti Katonai Bíróság KST VI. 608/1990. sz. igazolása. HM HIM HL BKB 00216/1954. 2.

vénysértő intézkedést hatályon kívül helyezte, és parancsban dr. Tiszolczy Lajos főhadnagyi rendfokozatát posztumusz visszaadta.⁴⁷⁴

1996-ban Tiszolczy Lajos születésének 100. évfordulóján Pomáz nagyközség önkormányzata posztumusz Pomázért kitüntetéssel ismerte el a nagyközség lakosságáért tett fáradozásait. Emellett 1996-ban egy emléktábla is elhelyezésre került a helyi orvosi rendelő falán, ott ahol dr. Tiszolczy hosszú időn keresztül látta el betegeit, s élte meg hivatását.

2012. október 18-án Izrael budapesti nagykövete, Ilan Mor a Világ Igaza kitüntetést, dr. Pintér Sándor Magyarország Belügyminisztere pedig posztumusz Bátorság Érdemjelet adományozott néhai dr. Tiszolczy Lajosnak, amelyeket leánya, Tiszolczy Klára vehetett át.⁴⁷⁵

Dr. Tiszolczy Lajos embermentő tevékenységével kapcsolatban, az 1966-os jegyzőkönyvben Mata Hollander, az interjú rögzítője, a következőket jegyezte fel: „Megmenekültek. (Utalás a Brudner házaspárra – T. Á.) – Ezt a magyar orvos, dr. Tiszolczy Lajos önzetlen segítségének köszönhetik, aki a saját érdekében bujtatta és etette őket. Amikor az erdő is túl veszélyes lett, elvitte őket egy hegyi faluba, és itt is ellátta őket. [...] Amikor a tanút és annak férjét elrejtette nem is ismerte őket, nem voltak sem barátok, sem ismerősök. Nem hitte, hogy bekövetkezhet egy ennyire súlyos helyzet. Emiatt még hangsúlyosabb az emberi viselkedése a házaspár iránt, és az önzetlen, többhónapos segítsége. Emiatt az emberi viselkedés miatt a Világ Igazainak Népéhez tartozik.”⁴⁷⁶

A „huszonhatodik” órában járunk. Egyre többen távoznak el közülünk azok, akik még élénk emlékezettel bírtak az embert próbáló időkről. Sok bátor tett merült a feledés homályába, és egyre többen gyarapítják a „névtelen hősök” csarnokát. Sokuk szerénysége nem fért meg a véghezvitt nagy tettekkel, és életüket nem mindig a nekik kijáró tisztelettel élték. További megpróbáltatások, szenvedések vártak rájuk. Vitéz dr. Tiszolczy Lajos életútja jó példa a szerény, hivatásának élő és embertársainak szeretetét és tiszteletét kiváltó helytállásra. Életének talán jelmondata is lehetne Sík Sándor *Te Deum* című versének strófája:

„Hogy a sírókkal sírni jól esett,
és nem nevettem minden nevetővel,
hála legyen.”

Az utókor feladata pedig nem kisebb, minthogy Tiszolczy Lajos és a hozzá hasonló emberek emlékét megőrizze, és a feledés homályából a köztudatba emelje át.

474 HM Rehabilitációs Bizottság 21/1364/1990. sz. levele. HM HIM HL AKVI 1896/2407. 18. vö. Máté 1995. 270.

475 Rojkó, 2012.

476 YVA M.31. 12239. 4.

Mellékletek

1. sz.

Markovits Lajos 1954. november 18-án kelt kézzel írott igazoló levele⁴⁷⁷

„Alulírott felelősségem teljes tudatában igazolom, hogy Dr. Tiszolczy Lajos pomázi orvos, 1944-évben a legmesszebbmenő támogatásban részesítette a Pomázi zsidókat elhurcoltatásuk alkalmával. Ami Tőle tellett megtett mindent, hogy a szerencsétlen betegeket a „gettóba” ne vigyék el. Elviteliünk előtt személyesen adtam át Neki családi ékszereimet, amit hazajövelelem alkalmával teljes hiánytalanul kaptam vissza.

Mint orvosnak is csak a legnagyobb hálával tartozom, miután a keserves meghurcoltatásunk alatt szerzett betegségeimet is az Ő önfeláldozó és kitartó kezelése tett újra egészséges emberré bennünket.

Az orvosnak jelenlegi hiánya (utalás Tiszolczy 1954-es letartóztatására –T. Á.) igen nagy mértékben érezteti hatását a falunkban, a jelenleg kisegítésképp működő helyettes igen kis mértékben tudja az Ő önfeláldozó munkáját pótolni, amit az egész falu is szükség esetén igazol. Éppen azért a falu nevében is hálásak lennénk, ha Őt a vizsgálat lefolytatására szabadrálbra helyeznék, hogy mihamarább pótolni tudná azt a nagy úrt, ami(t) az Ő távolléte okoz.

Markovits Lajos

954. XI. 18.”

2. sz.

Reisz Sándor 1954. november 19-én kézzel írott nyilatkozata⁴⁷⁸

Nyilatkozat

Alulírott Reisz Sándor Pomáz Beniczky u. 35. sz. alatti lakos büntetőjogi felelősségem tudatában az alantiakat jelentem ki.

Dr. Tiszolczy Lajos Pomázi lakost (orvos) én és feleségem mint életünk megmentőjét ismerjük mivel 1944. évben a Zsidók deportálása alkalmával az Ő személyes közreműködésének köszönhetjük, hogy a deportálástól megmenekültünk, ugyanis az Ő orvosi igazolása tette lehetővé, hogy Pomáizról Budapestre mehettünk gyógykezeletés ürügye alatt.

Pomáizról való eltávozásunk előtt nevezetnek átadtuk meglévő élelmiszereinket és egyéb értékeinket megőrzés végett.

477 HM HIM HL BKB 00216/1954. 15-16. A dokumentumokat betűhíven, a helyesírási hibák javítása nélkül közlöm.

478 HM HIM HL BKB 00216/1954. 18.

1945. évben a felszabadulás után hazajöttünk betegen, Dr. Tiszolczy még az nap felkeresett bennünket, visszahozta hiánytalanul a nála lévő értékeinket, azonnal orvosi kezelésbe vett bennünket, sőt ellátásunkról is Ő gondoskodott mind addig amíg erre rászorultunk.

Pomáz, 1954. XI. 19.

Reisz Sándor
Pomáz
Beniczky u. 35.

3. sz.

Práger Jenőné géppel írott nyilatkozata⁴⁷⁹

Nyilatkozat.

Alulírott kijelentem, hogy 1944-ben, amikor a csillaghegyi gettóban voltam zsidó származásom miatt, dr. Tiszolczy Lajos, minden nap letelefonált, hogy nincs szüksége-e valakinek orvosi kezelésre. Tudomásom szerint annak idején fent járt Endre Lászlónál, ahol kérte, hogy a pomázi zsidókat ne vigyék el Csillaghegyre és ezekért saját személyében felelősséget vállalt.

Családunknak kb. 30 év óta háziorvosa és őt úgy mint embert és mint orvost a legmesszebb menőig nélkülözzük.

Pomáz, 1954. november 19.

Práger Jenőné
Pomáz, Hősök tere 8.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL VII. 172. 1936/0134.

BFL VII. 172. 1936/0135.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár Katonai anyakönyvek (HM HIM HL AKVI)

HM HIM HL AKVI 1896/2407.

HM HIM HL Budapesti Katonai Bíróság (HM HIM HL BKB)

HM HIM HL BKB 00216/1954.

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL PML)

MNL PML XVII. 135-a. Pomáz nagyközség Nemzeti Bizottságának iratai. 1946. április 19-i ülés jegyzőkönyve.

Yad Vashem Archives M. 31. (Files of the Department for the Righteous Among the Nations) 12239.

HIVATALOS KÖZLÖNYÖK, ÉRTESÍTŐK:

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja az 1921-1922. tanévre. Kir. M. Tudományegyetemi nyomda, Budapest, 1922, 60.

⁴⁷⁹ HM HIM HL BKB 00216/1954. 19.

- A *Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem almanachja, 1913-1914.* Kir. M. Tudományegyetemi nyomda, Budapest, 1914, 270.
- A *Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem almanachja, 1914-1915.* Kir. M. Tudományegyetemi nyomda, Budapest, 1915, 216
- A *nagyszombati m. kir. állami főgimnázium értesítője az 1906-907 iskolaévről.* Közli az igazgatóság. Roth Frigyes ezelőtt Reissenberger Adolf könyvnyomdája, Nagyszomban, 1907, 98.
- A *nagyszombati m. kir. állami főgimnázium értesítője az 1907-1908. iskolaévről.* Közli Szentimrei István igazgató, Roth Frigyes ezelőtt Reissenberger Adolf könyvnyomdája, Nagyszomban, 1908, 50.
- Budapesti Hírlap, 56. évfolyam, (1936.) 89. sz. (1936. 04. 18.)
- Budapesti Közlöny, 51. évf. (1917) 95. sz. (1917. 04. 25.), 4.
- Budapesti Közlöny, 51.évf. (1917) 233. sz.(1917. 10. 09.), 7
- Budapesti Közlöny, 52. évf. (1918) 149. sz. (1918. 07. 05.), 3.
- Budapesti Közlöny, 52. évf. (1918) 195. sz. (1918. 08. 30.), 4.
- Dr. Golub Iván: *In memoriam Tiszolczy Lajos (1896-1987).* Orvosok Lapja, 2012/12. sz, 44-45.
- Fővárosi Lapok, 33. évf.(1896.) 51. sz. (1896. 02. 21.)
- Hivatalos Értesítő. A Magyar Közlöny melléklete, 2012. évi 51. sz.(2012. 11. 16.), 9343.
- Magyar Hírlap, 37. évf. (1927). 297. sz. (1927. 12. 31.), 5.
- Magyar Nemzet, 49. évf. 50. sz. (1986. 02. 28.), 8.
- Pesti Napló, 78. évf. (1927) 297. sz. (1927. 12. 31.), 8.
- Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek, 44. évf. (1917) 51. sz. (1917. 04. 21.), 925.
- Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek, 44. évf. (1917). 131. sz. (1917. 10. 06.), 2513.
- Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek, 45. évf. (1918) 84. sz. (1918. 06. 20), 2339.
- Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek, 45. évf. (1918) 110. sz. (1918. 08. 10.), 3205.
- Rojkó A.: *Újabb magyarok a Világ Igazai között.* In: Új Élet. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének Lapja. 67. évf. (2012), 21. sz. (2012. 11. 15.), 3.

SZÓCIKKEK:

- Bakos Pál dr.: <https://neb.hu/asset/phpVLoPK1.pdf> (megtekintés: 2020. március 3.)
- Jáhner-Bakos Mihály dr.: <https://neb.hu/asset/phpZ3J68d.pdf> (megtekintés: 2020. március 3.)
- Kohrek József dr.: <https://neb.hu/asset/phpTw2uPE.pdf> (megtekintés: 2020. március 3.)
- Ledényi Ferenc dr.: <https://neb.hu/asset/phpAqWHX8.pdf> (megtekintés: 2020. március 3.)
- Szimler János dr.: <https://neb.hu/asset/phpscNHD1.pdf> megtekintés: 2020. március 3.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Máté János: *Kard és könny.* Rehabilitáltak emlékkönyve. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1995.
- Török Ádám: „Egy község, amely túl akarja élni a háborút” – Pomáz nagyközség, 1944-1945, Kézirat.
- Török Ádám: *Tiszolczy Lajos a vádlottak padján.* 2019, Kézirat.

Örmény embermentő a vérzivatarban

Gúnyt űzni az ordas eszmékből

A Konstantinápolyban született örmény Ara Jeretzian története hajmeresztő fordulatokban bővelkedő életút, amelyről kevés forrás áll rendelkezésre. Mindössze két vékony füzet az, amely tevékenységéről fellebbenti a fátylat. Ugyanakkor hiteles keresztmetszete az abszurd XX. századi magyar történelemnek, amely számtalanszor állította próbatételek elé a hétköznapi embereket. Sokan megalkudtak a totalitárius rendszerekkel, sokakat felőrölt a történelem vihara.

Ara Jeretzian kilóg ebből a sorból, hiszen élete során mindig az igazság keresése vezérelte. Ösztönösen tudta, hogy az egyes ember csak rosszul járhat, ha a politika közelébe kerül, csak akkor kerülhet ki győztesen e párharcból, ha az ember segíti a rászorulókat, és igazságérzetében bízva képes gúnyt űzni az ordas eszmékből.

Életéről lényegében lehetetlen életrajzi szócikket írni, hiszen hogyan is lehetne egy ilyen rendkívül fordulatos életutat betűkbe önteni. Mindössze arra tehetünk kísérletet, hogy rá emlékező fia, és a kevés forrás segítségével rávilágítsunk abszurd humorral fűszerezett történetére. A XX. század számtalanszor állította nehézségek elé, ám ő bámulatos leleményességgel, hajmeresztő merészséggel vett minden elé gördülő akadályt. A fiatal örmény menekült sikeres magyar vállalkozóvá vált, aki soha nem fedkezett meg az elesettekről, és bármikor képes volt felállni a földről, és újrakezdeni.

E tanulmány kereteit szétfeszítené, ha Ara Jeretzian életének 1945 utáni szakaszát is részletesen be szeretnénk mutatni. Ugyanakkor a regénybe illő életút forgatókönyvért kiált, amely rendkívül sok tanulságot tartogatna a következő generációknak.⁴⁸⁰

480 „80 éve, hogy megszülettem Törökországban, Istambulban pontosan azon a napon, amikor a Szovjetunióban megalkult a „dicsőséges” Vörös Hadsereg, és honnan is sejthettem volna, hogy annak primitív hordái milyen fontos szerepet fognak betölteni életemben. Amikor az ember már túllépi a számára statisztikailag engedélyezett korhátárt, gyakran elgondolkodik sok mindenben. Vissza-visszapillant a múltra, kíváncsi a jövőre, melynek elenyésző része talán még e bolygón, folytatása – ha igaz – egy másik dimenzióban várható. Bár ezt feltételesen írtam, de magam eltántoríthatatlanul hiszek abban, hogy az ember nem csak formájukat változtató sejtekből és molekulákból áll, melyekből csak a gének biztosítják az öröklődés folytán az emberiség fizikai részének fennmaradását, hanem egy olyan előttünk ismeretlen dimenziókban létező egységből, törvényszerűségből, mely tulajdonképpen Énünk és csak átmenetileg használja és alakítja érzékeinkkel felfogható anyagi valóságunkat.” Jeretzian, 1998, Bevezetés.

„Ajánlom e könyvemet fiamnak, Arának, aki talán e sorokból fogja megismerni édesapja úgy jóban, mint rosszban bővelkedő életét. A Pártállam kegyetlenül belenyúlt családi életembe, elszakított szeretteimtől, és évekig nem tudtunk egymásról. E könyv pótolhatja ismeretei hiányát, és lehetőséget adhat számára, hogy kövesse erényeimet, és kerülje hibáimat.” – e sorokkal kezdi Ara Jeretzian azonos nevű fiának *Mennyi fér egy ember életébe*⁴⁸¹ címmel írt könyvét, mely egy példányban, neki készült. Ezúton szeretnék köszönetet mondani, hogy ezt a személyes hangnemű kötetet rendelkezésemre bocsátotta. E tanulmány a könyv alapján készült, felhasználva számos részletet belőle.

Menekülés Törökországból

A fordulatos történet főhőse, Ara Jeretzian 1918-ban született Isztambulban, szülei az 1915-ben kezdődött törökországi örmény genocídium elől menekültek el hazájukból. Édesapja Nerses Yeretzician, édesanyja a férjénél húsz évvel fiatalabb Sophie Mechterian, az akkor hároméves Ara Jeretziánnal és pólyás hugával, Espivelleg igyekezett új hazát keresni. Velük tartott a kisgyermekes anyuka édesanyja és négy lánytestvére, valamint az apa korábbi házasságából származó két felnőtt lánya is. Egy angol menekültszállító hajón indultak útnak, Nansen-útlevéllel⁴⁸² a zsebükben, amelyet a Népszövetség⁴⁸³ bocsátott ki az oroszországi kommunizmus és a törökországi fajüldözések elől menekülők számára. Úticéljuk Olaszország volt, ám Nerses meg akarta látogatni Budapesten élő öccsét, aki végül rábeszélte a családot a Magyarországon való letelepedésre. A letelepedési és munkavállalási engedély birtokában a magukkal hozott és eladott ékszerek árából egy kis műhelyt bérelt, ahol néhány alkalmazottjával együtt „magyaros hímzésű kézimunkákat” készített.⁴⁸⁴ A munkák hamarosan Nagy-Britanniába kerültek, a férj Londonban élő lánytestvérén keresztül értékesítette őket. Az üzem ugyan szépen fejlődött, de szülei a sok munka mellett elhidegültek egymástól, végül elváltak. Édesanyja lánytestvérei – egy kivé-

481 Az unikális kötet részletei közlésének és felhasználásának jogával kizárólag e tanulmány szerzőjét hatalmazta fel Ara Jeretzian.

482 Fridtjof Nansen (1861-1930) norvég sarkkutatóról elnevezett hivatalos papír, amely az első világháborúban hontalanná vált emberek letelepedését segítette, e papír birtokában a tulajdonos számtalan országban tudott munkát vállalni és állampolgárságot kérvényezni. A norvég sarkkutató humanitárius tevékenységéért 1922-ben átvette a Nobel-békedíjat.

483 Népszövetség-Nemzetek Szövetsége (*Société des Nations*) 1919-1948 között működött a nemzetek együttműködése céljával. Legfontosabb feladata a versailles-i békerendszer rendelkezéseinek betartatása volt. A Szövetséges és Társult Hatalmak kezdeményezésére jött létre, székhelye a svájci Genf volt.

484 „Az újrakezdést biztosító ékszerek anyám szerzeményei voltak, aki a női szabóként a kommunizmus elől Törökországba menekült orosz arisztokrata hölgyeknek készített ruhákat, akik pénz helyett ékszerekkel fizettek.” Jeretzian, 4.

telével – Franciaországban telepedtek le. Jeretdzian velük maradó nagymamájával azonban haláláig szoros kapcsolatban maradt.⁴⁸⁵

Jeretdzian már gyermekként is mindent megtett azért, hogy kortársai befogadják. Úgy érezte, mindenben jobbnak, ügyesebbnek kell lennie az átlagnál, így már elemi iskolás korában is azért küzdött, hogy elismerjék, különösen a sportban nyújtott kiemelkedő teljesítményt. Menekültként tisztában volt vele, hogy mit jelent a kiszolgáltatottság, ezért gyakran a gyengébbek védelmezőjeként lépett fel.⁴⁸⁶ Így lett a Múzeumkertben alakult gyerekbandák vezetője, valamint a cserkészetet előkészítő Farkaskölyök Ifjúsági Mozgalom tagja, amelyben rövidesen kiérdemelte a „minta-farkas” címet, ami azzal a kitüntetéssel járt, hogy ő vihette a csapatzászlót.

Tanulmányok itthon és külföldön

Jeretdzian serdülőkorú volt, amikor édesanyja úgy döntött, Regin nevű testvéréhez küldi Párizsba, hogy megtanulja a francia nyelvet. A fiú a nyelvet jó nyelvérzékének köszönhetően gyorsan elsajátította, az iskolában nem az idegen nyelv tanulása okozott számára nehézséget. Persze barátságokról nemigen lehetett szó, mert egyrészt a kommunikáció az első időkben nehezen ment neki, de ennél nagyobb akadály volt, hogy osztálytársaiban, már mint gyerekben is élt valami, szülőktől átvett idegengyűlölet, saját felsőbbrendűségük hitében, emlékezett vissza ezekre a hónapokra Jeretdzian.

A fiút egyik osztálytársa *sale étranger*-nek, azaz bűdös idegennek nevezte. Az önérzetes diák természetesen megtorolt minden ilyen jellegű sértést.⁴⁸⁷ Bár a tanítónő félévi bizonyítványában iskolai teljesítményét kielégítőnek értékelte, verekedései miatt azonban elmarasztalta: a fiúnak úgy, mint otthon, sosem sikerült a francia diákok közé beilleszkednie. *„Rövid életemben itt éreztem először, amit Magyarországon soha, hogy idegennek, megtűrtnek tartanak, és bizonyos vagyok abban, hogy a magyarság iránti szeretet ekkor alakult ki bennem. Valószínű, hogy tudatalattimban ekkor alakult ki valamiféle hálaérzet a pesti, ezzel élesen szembenálló befogadásért, és*

485 „Egyéniségem kialakulásában a szülői nevelés jelentéktelen szerepet játszott. Apám 6 éves koromtól nem láttam többet, míg anyámnak, kinek egy népes családot kellett eltartania, nem sok ideje jutott a nevelésemre. Így jóformán az utcán nőttem fel és a környezet valamint az események formáltak azzá, ami lettem.” i. m., 4.

486 „...amikor nálam kétszer nagyobb fiú egy kisebbet vert, ott teremtem, és felszólítottam, hogy hagyja a kicsit, és ha verekedni van kedve, velem álljon ki. Ellenfelem, ki méreteinél fogva Góliátként állt velem, az apróka Dáviddal szemben, hivatlan beavatkozásomon feldühödve nekem támadt, de én első mozdulataira fejfel a hasának ugorva, a földre tepertem és addig ugráltam a hasán, felállítását meg-megakadályozandó, amíg meg nem adta magát, és meghunyászkodva távozott a mérközést körülvevő csoport gúnyolódása közt.” i. m., 4.

487 „...alaposan helybenhagytam, és így járt mindegyik, aki ezt az ott ismert gúnynevet használni merte.” i. m., 4.

ez motiválhatott a későbbiek folyamán abban, hogy minden olyan társadalmi munkában részt vegyek, mely szerintem a magyar nép érdekeit szolgálja, és minél több magyarnak, ha kellett életem kockáztatásával is segítséget nyújtsak.” – így emlékezett ezekre az időkre.

Jeretziant az elemi iskola befejezése után Budapesten maradt. Nagynénje a Trefort utcai Tanárképző Mintagimnáziumba⁴⁸⁸ ajánlotta be. Erre csak azért kerülhetett sor, mert a hölgy magas rangú rendőr és katonatiszteknek tanított francia nyelvet. Az intézménybe a néhai felső tízezer gyermekei jártak, többek között Albrecht főherceg fia, a Csepel Művek tulajdonosának, Weisz Manfrédnak az unokája, és bárók, iparmágnások gyermekei. Jeretziant elgondolkodtatta az áthidalhatatlan szakadék régi és új világa között, később ezért is vonzotta a Nyilaskeresztes Párt, amelytől igazságosabb rendszert remélt.

A hatalmas anyagi különbség ellenére hamar megtalálta helyét az új iskolában. Az intézeti sportkörben, illetve a cserkészcsapatban is vezető tisztséget töltött be. A labdarúgó, kosárlabda és gyephoki csapatban is ő számított a legjobb játékosnak, de atlétikai versenyeken is sok érmet nyert.⁴⁸⁹ Jeretzian saját bevallása szerint kevesen voltak olyan hatással életére és fejlődésére, mint dr. Tóth Tihamér.⁴⁹⁰ A teológus, aki egyházi íróként és egyetemi tanárként is tevékenykedett, a későbbiekben pedig Veszprém-megye püspöke lett, szerzője volt számos, a korabeli fiatalság körében népszerű kiadványnak. Ilyenek voltak a *Jellemes ifjú*, a *Művelt ifjú* és a *Tiszta férfúság*, amelyeket Jeretzian nemcsak olvasott, hanem a szerző szavaiból is sokat merített.

Tóth Tihamér cserkészcsapatának parancsnoka volt, és a nyári táborozások idején a tábortűz mellett sokat mesélt a fiataloknak a becsület és a szeretet fontosságáról. A cserkészlet nagyon sokat jelentett a számára, ahogy erről visszaemlékezésében később többször megemlékezett: „Bár már kiskoromban anyám gyakran büszkélkedett azzal, hogy soha még hazugságon nem ért, de kétségtelenül a cserkészmozgalom alakította ki bennem azt a tulajdonságot, hogy mindig és mindenhol az igazság kimondója és védője lettem. Ez a tulajdonságom sajnos nem mindig volt hasz-

488 Az iskola 1872-ben azzal a céllal jött létre, hogy a leendő középiskolai tanárokat magas színvonalon itt képezzék ki. Első saját épülete 1887 októberében készült el a mai Trefort és Szentkirályi utca sarkán. Mivel Trefort Ágoston még élt, mikor az iskola létrejött, illetve hivatalban lévő oktatási miniszterként az épület átadási ünnepségén is jelen volt 1887-ben, az intézményt egyszerűen az egyetem gyakorlóiskolájának nevezték (*Magyar Királyi Tanárképző Intézet Gyakorló Főgymnasiuma*), illetve nem hivatalosan *Minta* vagy *Mintagimnázium*nak hívták. Trefort halála után az iskola melletti utcát az ő emlékére nevezték át, és ennek nyomán a középiskolára is *Trefort utcai gimnázium*, majd egyszerűen *Trefort* néven kezdtek hivatkozni.

489 „Mi tagadás, a tanulás nem volt az erősségem. Néhány tantárgy kivételével, melyekhez a rajz, torna, és a kémia, fizika tartozott, a többit feleslegesnek tartottam és megelégedtem azzal, ha a vizsgákon átgérek.” i. m., 10.

490 Tóth Tihamér (1889-1939) veszprémi püspök, nagyhatású író, egyetemi tanár, a XX. század egyik legjelentősebb magyar katolikus személyisége.

nomra, különösen a kommunizmus hazugságokra épített rendjében sok bajomnak lett forrása.”

A gimnázium negyedik osztályát Jeretzian intézeti körülmények között végezte, mert édesanyja elhatározta, hogy egy örmény szerzetesrend, a mechtaristák⁴⁹¹ gondjaira bízza fiát. A több országban is működő mechtaristák örmény közösség lelkipásztori, vallási és kulturális szolgálatára jöttek létre. Velencében egy tanintézetük, nyomdájuk, likörgyáruk volt, és a Szent Lázár-szigeten papnevelőt is működtettek. Az intézetben az élet meghatározott rendben folyt. Reggel 6-kor ébresztő, aztán szentmise és reggeli, majd a tanórák következtek örmény, olasz és francia nyelven.

A fiú számára a tanulást nagyban megkönnyítette a négy évnyi gimnáziumi latin, és a párizsi iskolában szerzett nyelvismerete. Az intézet lakói a világ minden tájáról érkező örmény fiúk voltak, akik között akadt olasz, francia, görög, albán és libanoni is. A diákok kevés szabadidejükben fociztak, a nyarat a rend Velence közelében lévő nyaralójában töltötték.⁴⁹² Az ifjú nem érezte jól magát Velencében ilyen kötöttségek között, ezért édesanyját meggyőzte arról, hogy hazatérhessen.

Kalandok az éjszaka világában

Jeretzian édesanyja tehetsége, kifinomult ízlése és párizsi kapcsolatai révén a Budapesten található, vezető divatszalonok közé fejlesztette fel szabóságát. Előkelő vendökörébe illusztris személyiségek tartoztak, így többek között Rozsnyai Sándorné Senger Mária alias Sugár Mici, művésznevén Miss Arizona is, aki a korabeli Budapest legszínvonalasabb mulatójának, az 1932-ben a Nagymező utcában nyílt *Arizona* sztárja volt. A Rozsnyai Sándor vezette szórakozóhely jelentősen eltért társaitól, ugyanis nem tűzött műsorra kabarét, jeleneteket vagy színészi magánelőadásokat, hanem csak revüt és énekszámokat. Rozsnyainé Jeretzianéknál – egy ruhapróbája alkalmával – meglátta a tehetségesen rajzoló fiú által készített karikatúrákat, és megkérdezte, volna-e kedve hasonlókat rajzolni egyik nagystélyi ruhájára.

491 Örmény katolikus férfi szerzetesrend, melyet 1701-ben alapított Szebasztei Mechitár. A szerzetesrend 1833-ban vásárolta meg Velencében a Szent Lázár-szigetet, melyen később felépítették a rend bentlakásos tanintézményét. A sziget alapterületét a későbbiekben feltöltéssel jelentősen megnövelték.

492 „Ellátásunk kiváló és bőséges volt, csak a gyümölcsadagot keveselltem, melyet naponta egyszer, az ebéd után kaptunk. Hamarosan találtam megoldást a problémára: volt egy igen lelkes természetrajz tanárunk, aki nagyon megörült, amikor megmutattam neki egy a kerti bogarakból és lepkékből összeállított gyűjteményem, és megkértem, hogy engedélyeztesse, hogy amíg a többi fiúk az ebéd utáni szieszta alatt az épületben pihennek, addig én a parkban bogarakat gyűjthessek. Az ötlet bevált, az engedélyt megkaptam. Naponta felügyelet nélkül kószálhattam a parkban, és annyi gyümölcsöt fogyaszthattam, amennyi csak belém fért.” i. m., 12.

A fiatal fiú örömmel vállalta a rendhagyó megbízást, és ettől kezdve munkája kapcsán is rendszeres vendége lett a mulatónak.⁴⁹³ Az Arizona vendégei között igen illusztris személyek is voltak, így a walesi herceg, több indiai maharadzsza, tucatnyi arab sejk, valamint számos német, olasz és francia politikus, író és hazájából elmenekült orosz nemesi emigráns is.

A háború kitörésével azonban minden megváltozott. A tulajdonos házaspár fia egy táncosnő iránt táplált reménytelen szerelme miatt öngyilkos lett, Rozsnyai Sándort zsidó származása miatt koncentrációs táborba hurcolták, felesége pedig 1944 telén a fővárosból való menekülés közben eltűnt.

Jeretzian a mulatóban töltött időszak alatt rájött arra, hogy megélhetését úgy tudja biztosítani, ha rendes állás után néz. Ezért felkereste az IBUSZ utazási iroda⁴⁹⁴ örmény származású igazgatóját, aki közös identitásukra és nyelvtudására való tekintettel is alkalmazta őt, mert ebben az időben ekkor már értett olaszul, franciául, az örmény, a magyar és a török nyelv mellett.

A politikával való ismerkedés

A fiatalember azonban hamar megunta a természetétől idegen, egyhangú adminisztratív munkát, így néhány hónap múlva otthagya a céget. Santa nevű nagynénje későbbi férje, Pálkás József egy neves bútorgyár tulajdonosa volt. Pálkás a nemzetiszocialista eszmék híveként beszervezte Jeretziant a Salló János által vezetett Nemzeti Frontba.⁴⁹⁵ Visszaemlékezésében így írt párttagságáról: *„Ez a párt, bár a nyilasokkal nagyjában megegyező eszméket vallott, de kevésbé volt radikális és tagjai is főleg értelmiségiek voltak. Ellenfeleiknek nem annyira a zsidóságot, mint a kommunistákat tartották. [...] Itt is sikeres voltam, mert amikor egyik propagandarajzomat, mely egy félrevert harangot ábrázolt, melynek nyelve a párt emblémája, az NF betű volt, és a felirat, hogy „Ébredjetek!”, a párt vezetőjének bemutatam, annyira tetszett neki, hogy azon nyomban kinevezett országos propagandavezető helyettesnek. (Ez az enyhébb irányzat azonban, mely a magyarság*

493 „Egy sokméteres selyemruhára kellett az akkor ismert filmnagyságok karikatúráit ráfestenem, és a show úgy indult, hogy a Rozsnyainén levő ruha uszálya alól bújtak elő a görölk. A több hónapig tartó műsornál rendszeresen be kellett járnom az esetleges gyorsjavítások miatt.” i. m., 15.

494 A cég fúzió révén jött létre: az Idegenforgalmi és Utazási Vállalat Rt. 1926. december 11-én olvadt be az Általános Beszerzési és Szállítási Rt-be, így jött létre az IBUSZ, az Idegenforgalmi Beszerzési Utazási és Szállítási Részvénytársaság.

495 A Nemzeti Front Salló János és Rajniss Ferenc vezetésével alakult meg 1936 októberében. 1939 elején egyesült a Keresztény Nemzeti Szocialista Fronttal *Keresztény Nemzeti Szocialista Front – Nemzeti Front* néven. Rajniss 1939-ben még az országgyűlési választások előtt elhagyta a pártot, mert ekkor még társaitól eltérően élesen elutasította az együttműködést Szálasi Ferenccel. A Nemzeti Front röviddel ez után teljesen beolvadt a KNSZF-be, amely 1940-ben beolvadt a Nyilaskeresztes Pártba.

*gazdasági összefogásával, az ipar fejlesztésével, a nemzeti kultúra elsőbbségével kívánt az ország helyzetén javítani, kevésbé volt hatásos, mint a nyilas párt programja, melynek börtönbe zárt, örmény származású vezére, Szálasi Ferenc és a kistarcsai internálótáborba küldött számtalan nyilas fiatal, komoly propagandahatást jelentett a Hubay Kálmán képviselő által vezetett és egyre erősödő Nyilaskeresztes Pártnak.*⁴⁹⁶

Az 1939. május 25-26-án megtartott országgyűlési választásokon a Nemzeti Front mindössze 1,74%-ot ért el, a párt nemsokára meg is szűnt. Jeretzian ekkor felkereste a nyilasok terézvárosi alapszervezetét, és munkára jelentkezett. Életkora miatt párttag még nem lehetett, de a fiatalok körében nemsokára rendkívüli népszerűsége tett szert. A talpraesett fiatalember felhívta magára a vezetőség figyelmét, így hamarosan felkérték, hogy vállalja el a tervezett ifjúsági mozgalom irányítását, amelyet el is vállalt.

A szervezőmunkához az Andrássy út 60. szám alatt álló épületben kapott helyet.⁴⁹⁷ Jeretzian és munkatársainak tevékenysége eredményes volt, rövidesen saját hetilappal rendelkeztek és az egész országban sorra alakultak az ifjúsági csoportok: számuk fél év alatt 1600-ra nőtt.⁴⁹⁸ Jeretzian és társai számos kérdésben a vezetőségtől eltérő álláspontot képviseltek, így végül az ifjúsági szervezet autonómiáját megszüntették. A fiatalember csalódottan közölte csoportvezetőivel a hírt, majd többedmagával kilépett a pártból. Ezután szervezetüket hamarosan feloszlatták. A kilépők nyilatkozatban tájékoztatták a 8 Órai Újság⁴⁹⁹ című napilapot döntésükről. Az újság az eseményt karikatúrával illusztrálta.

Vissza az üzleti életbe

Miután a politikától visszavonult, Jeretzian úgy döntött, hogy a gazdasági életben tevékenykedik tovább. Egy kis műtermet bérelt az Üllői út elején, amelyben karikatúrákat és térképeket készített újságok részére. Maga mellé vette egy süketnéma ismerősét, akit még a nyilas ifjúsági szervezetből hozott magával. Rövidesen a *Magyar*

⁴⁹⁶ I. m., 17.

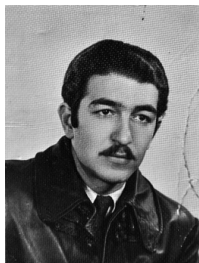
⁴⁹⁷ „Előjáróban kialakítottunk egy önálló programot, mely nem mindenben egyezett a pártprogrammal és lényege az volt, hogy a valóban nyomasztó gazdasági túlsúlyt nem erőszakkal, hanem azok által alkalmazott gazdasági módszerekkel kell megszüntetni. Egy olyan művelt, nemzeti érzésű fiatalság kialakítására kellett törekednünk, mely alkalmas lesz az ország vezetésére.” i. m., 18.

⁴⁹⁸ „Közel féléves működésem alatt, a párt alapítója Szálasi Ferenc börtönben volt, és könyvét nem is olvastam. De annál többet hallottam róla és mártírsága nagyban hozzájárult pártja sikereihez. Istenfélő, vallásos, igaz embernek tartották, aki fanatikus önzetlenséggel kívánta szolgálni nemzetét.” i. m., 18.

⁴⁹⁹ 1915-1944 között Az *Est* konkurenciájaként megjelenő délutáni bulvárlap. Az 1930-as években Bethlen István kormányhoz közel álló bulvárlapja volt, a *Budapesti Hírlap* délutáni párjaként jelent meg. 1935-től ellenzéki lapként működött, élesen szemben állt Gömbös Gyula miniszterelnök politikájával.

Újság című napilaphoz került, ahol a gyerekvat vezetője lett. Hetente publikálták folytatásos képregényeit, és fiatal olvasóival rendszeresen levelezett.

Ekkor kereste meg régi ismerőse, Nagy László, aki beszámolt arról, hogy kitaláltak egy mesterséges kencepótlót, és egy kenőszappan utánzatot. E termékek feltalálását a háborús hiánygazdaság folyamatosan hiánycikknek számító nyersanyagok, így a lenolaj és különböző zsiradékok pótlásának igénye sürgette. A kencepótlót mosáskor használták, a kenőszappant többek között ipari fémmegmunkáláskor. Fémesztergáláskor a fel-

Ara Jeretian az
1940-es években

oldott kenőszappanhoz olajat kevertek, és az így létrejött hűtő-kenő emulzió a munkadarabok megmunkálását segítette.

Nagy ajánlatára az Üllői úti műteremből csakhamar vegyi üzem lett. Jeretian édesanyjától kölcsön kapott 500 pengőt, hogy beindítsa az üzemet. A készítmények beváltak, rengeteg megrendelés érkezett és a fiatalember hamarosan komoly pénzüsszeg felett rendelkezett. Az üzem nemsokára nagyobb helyiségbe, a IX. kerületi Telepy utca 29. szám alá költözött, és felvette a Neokémia Vegyipari Művek nevet. Jeretian egyre több embernek adott munkát, és mint későbbi élete során is oly sokszor, nem feledkezett meg a nála nehezebb sorsúakról.

A fokozódó mosószer-hiány a fiatalembert arra ösztönözte, hogy olcsó alapanyagot kutasson fel. Így jutott el a vadgesztenyéhez. Az üzem vegyész-mérnöke felhívta Jeretian figyelmét, hogy annak termése nagy mennyiségű szaponint tartalmaz, amellyel erőteljes mosóhatás érhető el. Mivel azonban az ifjú üzletembernek sem elég helye, sem elegendő tőkéje nem volt egy ilyen mértékű fejlesztéshez, szerződést kötött a kőbányai Export Magyar Malátagyárral.⁵⁰⁰ A gyártáshoz szükséges nyersanyag gyűjtését főleg diákok végezték. Szervezetükkel, a Diákkaptár Szövetséggel⁵⁰¹ kötött kizárólagossági szerződés alapján az egész országból érkezett az áru. Időközben Jeretian befektetett a hulladék kokszt hasznosításába, zöldségek tartósításába, egy mo-

500 A sörfőzés fellendülése az egyik alapanyag, a maláta gyártásának egyre bővülő volumenét is magával hozta. A hazai sörrel szemben a maláta tartósan jó exportcikknek bizonyult. A két világháború viharait leszámítva tervezhető jövedelmet biztosított. Háborúk idején a pótkávé és tápszergyártás segítette ki annak előállítását a gazdasági gondokból. A legjelentősebb malátagyártó kapacitást a kezdetben „Kőbányai Malátagyárnak”, majd „Export Magyar Malátagyárnak”, és „Deuch –féle Kőbányai Malátagyár”-nak nevezett cég építette ki. A Deutsch cég tulajdonosai Deutsch Artur kőbányai malátagyáros családtagjai és örökösei voltak.

501 1938-1948 között működő iskolaszövetkezet jellegű szervezet, amely Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó javaslatára jött létre, célja az volt, hogy a középosztály gyermekeibe is belenevelje a gazdasági érdeklődést, felkeltse bennük az érdeklődést magánvállalkozások alapítása iránt. A szervezet elnöke Horthy István, a kormányzó fia, a MÁVAG helyettes vezérigazgatója volt. A szervezet 1941 áprilisától *Diákkaptár* címen saját újságot jelentetett meg. Később az 1944-es események, a német megszállás, a légitámadások és a holokauszt lényegében lehetetlenné tették a szervezet működését. 1944 őszén a Szövetség szállító vállalata kézikocsival rendszeresen szállított élelmiszert és tűzifát a Nemzetközi Gettó védett házaiba. A háború befejezése után a szervezetet újjászervezték, de a belügyminiszter a kommunista diktatúra felé haladó országban minden külön indoklás nélkül 1948 októberében feloszlatta.

torversenyző sofőrje rábeszélésre még versenymotorok importálásába is. A fellendülésnek azonban gátat szabott, hogy Budapestet elérte a front.⁵⁰²

A Védett Ház, embermentés a pokolban

Miután a front elérte Budapestet, a főváros közlekedése szinte teljesen megbénult. Jeretzian vállalkozásai tönkrementek, és mivel nem volt hivatalosan magyar állampolgár, státusz szerint hontalannak számított, így nem volt katonaköteles. Hogy hasznosítsa magát, légoltalmi szolgálatot vállalt, és hamarosan tömbcsoport-vezetői megbízást kapott. Feladata a Légő házparancsnokok ellenőrzése, a központi utasítások továbbítása és mentőállomások felállítása volt.⁵⁰³ A fiatalember elhatározta, hogy a rendkívül súlyos hiányosságok pótlására szükségkórházat állít fel, és igyekszik a deportálások ellenére minél több zsidó elhurcolását megakadályozni.

Így szemelte ki magának a Zichy Jenő utca 1. szám alatti házat, ahol még laktak zsidó orvosok, és létrehozta a segélyhelyet. Igyekeztek minél több zsidót befogadni, így a ház lakóinak létszáma hamarosan négyszázra nőtt. A ház védelme azonban nem volt egyszerű, Jeretzian számtalanszor kockáztatta az életét azzal, hogy egyre másra hamisította a legkülönbözőbb engedélyeket a szükségkórház működéséhez, kihasználva korábbi politikai kapcsolatait, és sok alkalommal egészen elképesztő módon csinált bolondot a nyilasokból.

Először Svájc Budapestre akkreditált nagykövetétől, Harald Fellertől⁵⁰⁴ szerzett védettséget a háznak, majd amikor nyilas pártszolgálatosok a svájci védleveleket nem

A Zichy Jenő utca 1. alatti szükségkórház épülete napjainkban

502 „Megkezdődött a főváros bombázása. A vasútvonalak megsérültek. A szállítások akadoztak. A malátagyár is leállt, és hamarosan bezárt. A tulajdonosokról, akik nagy része zsidó volt, nem tudtam semmit. A tőlem távol fekvő gyár megközelítése is veszélyes volt. [...] Mint később megtudtam, az őrizetlen kőbányai gyárban felhalmozott sok gesztenyét a lakosság széthordta és tüzelőanyagként használta fel. A telepen hagyott autót, motorjaimat ellopták. Még ma sem tudom, hogy a szomszédok vagy az oroszok vitték el” i. m., 21.

503 „Munkámat a mentőállomások ellenőrzésével kezdtem. A helyzet siralmas volt. Se állomások, se orvosok, se betegápolók. A keresztény orvosok a frontokon voltak, a zsidó orvosok kijelölt házakba telepítve azt nem hagyhatták el, míg néhány mentősnak beosztott még egy orrvérzést sem tudott volna elállítani. Márpedig előre láttam, hogy nemsokára sebesültek százait kell ellátni.” i. m., 25.

504 Harald Feller (1913–2003), kezdetben Svájc budapesti követségének titkárja volt, 1943-ban érkezett a fővárosba. egy évvel Carl Lutz után. Mindössze 31 éves volt, amikor a hirtelen távozó Antoine J. Kilchmantól át kellett vennie a követség irányítását, színészi tehetsége sok alkalommal segítette abban, hogy szerepet játsszon, vagy mentse magát, amikor helyzete kritikussá vált.

fogadták el, felkereste a Kovarcz Emil⁵⁰⁵ által vezetett szervezetet, amely a nemzet totális mozgósításáért és harcba állításáért volt felelős, és onnan szerzett pecsétet a saját maga által géppel írott engedélyre.

Számtalanszor illetéktelenül kiállított parancsokkal szállította be a zsidó orvosok lakásaiban zárolt gyógyszereket, kötszereket, műszereket. Hátrahagyott vegyi üzeméből több mázsa sztearint⁵⁰⁶ hozatott, hogy mécseseket önthessenek. A sebészek az ostrom alatti áramhiány miatt gyakran operáltak gyertyafényben. Fűtéshez kokszot az egyik vállalkozásának ipartelepéről szerzett. Budapest ostroma alatt folyamatosan vezetett nyilvántartásuk szerint a kórház dolgozói mintegy tízezer sebesültet láttak el, a polgári lakosok mellett számtalan nyilas pártszolgálatost és magyar, illetve német Wehrmacht és SS katonát. Az ostrom utolsó napjaiban a főváros nyilas rend-

A szükségkórház egyik dolgozója számára kiadott igazolvány

szeti biztosa 40 nyilas és SS katonával körülvette a házat azzal a szándékkal, hogy a bűjtatottakat Jeretziannal együtt felkoncolja. Amikor meglátta, milyen emberfeletti életmentő tevékenység folyik a kórházban, elismerését fejezte ki a megdöbbent orvosoknak, ápolóknak.

A szükségkórházban talált menedéket Markos (Markstein) József, alias Alfonzó, a neves humorista, aki korábban a Rókus Kórházban dolgozott műtős segédként. Így kitűnő segítsége volt az orvosoknak. Humora a nehéz körülmények között sem hagyta el: „*Nem lesz több tyúkszeme, sosem fáj a lába, ha Sticker doktor amputálja*”⁵⁰⁷

Alfonzó a vele készült interjúkötetben megemlékezett Jeretziánról, részletesen elmesélve, hogyan mentette meg a biztos haláltól, a Dunába lövéstől: „*Engem is befogadtak a Radius*⁵⁰⁸ *pincéjébe. Nappaloként halálos csendben hallgattuk a nyilascszimák kopogását. Százezer voltos feszültségben „éltünk”. Az ideges, sápadt arcú emberek egyre nehezebben bírták. Aztán 1944 karácsonyának napján bekö-*

505 Kovarcz Emil (1899-1946) Szálasi Ferenc kormányában tárcanélküli miniszterként felelt a nemzet totális mozgósításáért és harcba állításáért.

506 A sztearin a gyertyakészítés egyik alapanyaga. A sztearin természetes anyag, kristályos szerkezete miatt a belőle készült gyertyák tejszerűen fehéres színűek. Ez a tulajdonság előnyös a gyertyák színezésekor. A sztearinból készült, főként a vastagabb gyertyák szerkezete érdekesen üveges, kristályszerű. A sztearin paraffinnal keverve meghosszabbítja a gyertya égési idejét.

507 I. m., 26.

508 Budapest egyik legnépszerűbb és legelőkelőbb premier mozija, amely a fővárosi legnépszerűbb szórakozóhelyek közvetlen közelében állt a Nagymező utca 22-24. szám alatt. Eredetileg mulatónak épült, majd színház és mozi lett belőle. Egészen Budapest ostromáig világsikerű filmeket vetítettek itt, majd helyét átadta több színházi vállalkozásnak. Népszerűsége töretlen volt. Budapest ostromakor a mozi alatt található mélypincében számtalan üldözött ember bujkált.

vetkezett a legrosszabb. Döngve kicsapódott a vasajtó. Géppisztolycsövek meredtek a sötétségben lapuló társaságra. Csőre töltött géppisztolyok sorfala között, a Duna felé terelték a félig megvakult, könnyező szemű, likvidálásra várókat. A Zichy Jenő utcában haladt a halálra ítélt társaság. Én egyre csak a menekülésen törtem a fejem. De épeszű ember, ennyi ránk szegezett fegyver árnyékában nem gondolhatta komolyan, hogy esélye legyen a menekülésre. Már a mai Bajcsy-Zsilinszky út környékén jártunk, amikor egy nyilas karszalagos főhadnagy állította meg a menetet. Csípőre tett kézzel, hasán golyószórával, széles terpeszben állt az oszlop előtt. Hová viszik őket? – A Dunához. A főhadnagy lassan körbejáratta rajtunk a tekintetét. Majd így szólt. Két ember kell nekem. És ránk mulatott, Chappyra és rám. – Kilépni! Aztán „kitartás, éljen Szálasi” üdvözléssel útjára engedte a menetet. Mi csak néztünk egymásra Chappyyvel. Mi az isten ez? Nem sokáig tanakodhattunk, mert a nyilas belökdösött a Haas és Czjzek porcelánüzlet alatt nyíló pinceajtón. Amikor szemünk hozzászokott a sötétséghez, nem akartunk hinni a látványnak. Hószínű lepedőkkal leterített ágyak, rajtuk sebesültek. Fehérköpenyes orvosok, ápolónők sűrögték. Egy jól működő sürgősségi kórházba csöppentünk, ahol számtalan menekült élte túl a fasizmus rémtetteit. Aztán az álnyilas jókedvűen hátba vágott. – Nem ismered meg, te idióta? S levette a sapkáját. Ezt az urat én már láttam valahol. Hát persze! Az urat, amúgy Jerecián Arának hívták, örmény, aki a Moulin Rouge-ban jókat mulatott az én mutatványaimon, és mellesleg az volt a hitvallása, hogy a fasiszták mocskos állatok. S mivel nem ijedt meg a saját árnyékától, úgy döntött, hogy álruhában annyi embert ment meg a haláltól, amennyit csak lehetséges. Megjegyzem, több mint 400 üldözött köszönheti az életét a bátor örménynek. A pincében volt – többek között – a jeles szemész, Hőnigh professzor⁵⁰⁹ és a világhírű ideggyógyász Benkő doktor úr. Én azonnal munkába álltam. Segítettem a betegápolásban, operációknál aszisztáltam. Január körül már lehettünk vagy kétszázan. Akkor az oroszok már egész közel jártak.”⁵¹⁰

Viszontagságok Budapest ostroma után

Miután a szovjet csapatok elfoglalták Budapestet, a kórház dolgozóinak nagy része rokonainak, megmaradt értékeinek keresésére indult. Jeretzian tucatnyi kitartó orvost és ápolót leszámítva, több száz beteggel magára maradt. Az egyik orvos,

509 dr. Hőnig Vilmos (1913-1998) traumatológus, kézsebész professzor, a harctéri sérülések ellátásának specialistája, a Magyar Traumatológus Társaság főtítkára 1966-1978 között. Behatóan foglalkozott a magyar traumatológia történetével.

510 Simon, 1986, 100-101.

dr. Völgyesi Ferenc⁵¹¹, akinek lakása egyik szobáját irodának használták az ostrom idején, azonnal visszakövetelte magának a lakrészt. Jeretzian türelmét kérte, hiszen számára továbbra is a betegek ellátása volt a legfontosabb. Völgyesi megfenyegette, hogy nem hagyja annyiban, ha nem kapja vissza rögtön a lakrészt. Néhány nappal később egy orosz katonai járőr hurcolta el Jeretziánt. Ezután számtalanszor kihallgatták, rendkívül erős pszichikai nyomás alá helyezték, hogy koholt vádak alapján elítélhessék. Az egység folyamatosan hurcolta magával, a kihallgatások folytatódtak, egy alkalommal még a sírját is megásatták vele, Jeretzian azonban nem tört meg. Végül a megásott sírgödör lett börtöne, mert beültették az agyagos földbe, ahol két hónapig tartották, a gödör falából domborműveket, kis szobrokat formáztak. A gödör tetejére egy rácsot tettek.

Fogvatartói egy idő után tartottak tőle, mert hallották róla, a hipnotizáláshoz is ért, amelynek volt is alapja, hiszen korábban éppen dr. Völgyesi Ferenc megtanította e tevékenységre. *„Olyan vallomást akartak kikényszeríteni, miszerint a kórházat azért hoztam létre, hogy orosz katonákat csaljunk be és megöljük őket. Ez a vád 25 évnyi szibériai kényszermunkát jelentett, és talán azért csak ennyit, mert többet úgysem bírt ki senki. Erős idegzetemnek köszönhetően kitartottam, míg végül Sárváron kijelentették, hogy én nem fogom az ő idegeiket tönkretenni, mert az elkészült 300 oldalnyi jegyzőkönyv ellenére sem tettem beismerő vallomást”* – emlékezett könyvében.

Jeretzian orosz fogságának csak a háború befejezésével lett vége. Mivel semmilyen módon nem tudták vallomásra bírni, nem tudták, mit kezdjenek vele, így átadták a dévai orosz NKVD-nek, ahonnan végül elengedték. Budapestre érkezésekor azonnal internálták⁵¹², Budaörsön az internálótáborban szervezett első ezredbe került, könyvében így ír erről: *„Ez azelőtt laktanya volt, de most egy féllábú táborparancsnokkal mintegy 1000 ártatlan ember börtöne lett. Az úgynevezett értelmiségi ezredbe osztottak be, ahol földön elhelyezett halinazsákokon igen előkelő társaság fogadott. Grófok, bárók, püspökök, magas rangú katonatisztek alkották a foglyok zömét, és sok értékes emberrel ismerkedhettem meg.”*⁵¹³

Jó rajzkészségének köszönhetően szinte rögtön kiválasztották a megalakuló játéköztem vezetőjének. E posztján viszonylagos szabadságot élvezett. Amikor nyers-

511 Dr. Völgyesi Ferenc (1895-1967) ideggyógyász, hipnotizőr, az orvosi hipnózis magyarországi alkalmazásának úttörője, számtalan könyvet írt e témában, az emberi mellett az állati hipnózissal is foglalkozott. Munkássága főként a harmincas, negyvenes évekre esett. Számos könyv szerzője, a hipnoterápia mellett kísérleteket is végzett. Aktív részese volt a nemzetközi hipnózis életnek. Ismereteink szerint ő volt az első magyar tagja a Nemzetközi Hipnózis Társaságnak (International Society of Hypnosis).

512 A Buda-dél (vagy Dél-Buda) internáló- és gyűjtőtábor, a korábbi Károly-laktanya területe a Budaörsi út 61. szám alatt működött. A háború után az internáltak első nagy gyűjtőtáborra volt, ahonnan különböző építési, szerelési, kitermelési munkákra vitték az ott fogvatartottakat.

513 I. m., 31.

anyag-beszerző körútra indult, hamar meggyőzte az őrzésére kirendelt rendőrt, hogy mindketten jobban tudják eltölteni az időt, ha nem együtt, hanem külön folytatják az útjukat. Jeretzián szavát adta, hogy nem szökik meg, amelyet be is tartott. Az anyagbeszerzés mellett alkalma volt rendszeresen találkozni családtagjaival is.

Internálása hat hónapja alatt sok társának tette elviselhetővé az elzártságot, és szoros barátságokat kötött sok sorstársával. Kérvényben fordult a tábor vezetéséhez, melyben felhívta az illetékesek figyelmét, hogy a készülő játékok elkészítéséhez női kezekre is szükség van, ezért biztosítsanak számára hozzáértő női internáltakat. Ennek köszönhetően több internált házaspár tölthetett együtt sok időt munkavégzés címén. E hónapokról így emlékezett meg könyvében: *„A 6 hónap nagy részét szabad emberként töltöttem, és anyám szabadításomra megbízott ügyvédje volt legjobban meglepve, amikor személyesen sürgethettem meg nála ügyem intézését. A táborban a vezetésem alatt álló munkaezred tagjai fizetést nem kaptak, de én a munkakedv fokozása céljából elértem, hogy a fenti módszerrel a legjobb dolgozókat küldhessem magam helyett bevásárolni, ami azok számára, akik hónapok óta nem látták családtagjaikat, minden fizetésnél többet ért. A társaság korrektségét és társaik iránti szolidaritását legjobban az jellemezte, hogy noha mintegy 30-40 fő jutott ki a táborból, becsületszóra történő visszatérés vállalásával, egyetlen egy szökés sem történt. Sőt, az egyik internált, aki szintén járt már ilyen bevásárlókörúton, a szökésnek sokkal kockázatosabb módját választva egy csoportos, kihallgatásra történt szállítás alkalmával szökött meg. [...] Miután születésnapom is a táborban ért, meglepetésemre társaim komoly ünnepséget rendeztek, és számos, titokban készített ajándékkal leptek meg, melyeket nagy szeretettel és gondnal őrizgettem, amíg egy betörés nem szabadított meg azoktól. Mindezek alapján internáltságom időszaka emlékeimben – talán az orosz fogságban töltött helyzettel való összehasonlítás, másrészt a kedves baráti társaság miatt – inkább mint életem kellemes, nem pedig mint szomorú epizódjaként él.”*⁵¹⁴

Mikor az internálásából hazatért, édesanyja elmondta Jeretziának, hogy tisztában volt vele, hogy elhurcolása Dr. Völgyesi Ferenc feljelentésének volt köszönhető. Az asszony azonban hiába kérte az orvost, hogy segítsen a fiát kiszabadítani. Völgyesi elutasította azzal, hogy túl kockázatos lenne, ha

Zsidó túlélők szerencsés megmenekülésük első évfordulóját ünneplik a budapesti Béke Szállóban. Balról a harmadik, bajszos fiatalember a megmentőjük, Ara Jeretzián.

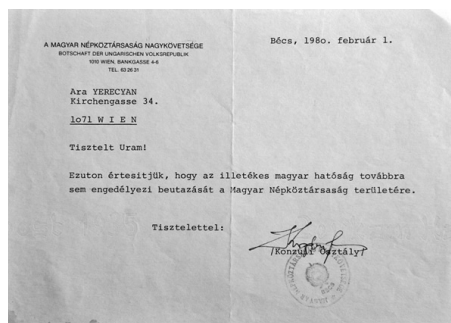
514 I. m., 31.

segítene: „Asszonyom, az Ön fia egy idealista, kockázatvállaló fiatalember, tőlem nem várhatja el ugyanezt.”

Hazatérése után nem sokkal népellenes büntettek vádjával beidézték az Andrássy út 60-ba, mert nyomozást indítottak számtalan, saját kézzel aláírt nyílt parancsa miatt. Azonban több száz megmentett zsidó nyilatkozatban aláírásával bizonyította, hogy mindezt annak érdekében követte el, hogy működtethesse a kórházat, és megmenthesse mások életét, népellenes bűncselekményt természetesen nem követett el.⁵¹⁵ A széleskörű kiállásnak köszönhetően az eljárást megszüntették ellene.

A rendszer ellenségéből emigráns

A következő évtizedekben többször meggyűlt a baja a hatalommal, és miután az állambiztonság nem tudta beszervezni, ezért folyamatosan megfigyelés alatt tartották, majd tíz évre még Magyarországról is kiutasították.

Jeretzia további életében fényes üzleti karriert futott be. Tehetsége, életrevalósága, kreativitása sikeres vállalkozóvá tette: működtetett divatszalon, drótból és zseníliából kézzel készített állatkák százazreit adta el itthon és Amerikában. Azonban jelmeztervezői tevékenységével sem hagyott fel, jelmezeket és műsort tervezett a Moulin Rouge, a Maxim Varieté és a Béke Orfeum mulatók számára.

Bécsi emigrációjában dolgozott a Magyar Távirati Iroda vezérképviselőjeként, vezetett reklámstúdiót, és az 1980-as években a Magyarok Világszövetsége egyik fontos bécsi képviselője volt. Fáradhatatlanul szervezett, klubokat alapított, és 1984-ben végül engedélyezte számára a magyar állam, hogy hazatérhessen. Miután hazatért, felkereste budai villáját, ahol önkényes beköltözőként egy munkásőrt és családját találta, akiket csak nagy nehézségek árán tudott a házából kilakoltatni.

Munkáját élete végén sem hagyta abba, Magyarországon elsőként szakkönyvet írt az orchideákról is, melyet saját rajzaival illusztrált.

Ara Jeretzia számos kitüntetést kapott, azok zömén, különösen a neki oly sok keserűséget okozó magyar államén fia emlékei szerint csak mosolygott. Az Izrael Államtól kapott Világ Igaza elismerés viszont nagyon fontos volt neki, de a legfon-

⁵¹⁵ Ld. mellékletben.

tosabbak az általa megmentettek levelei voltak számára. 2010-ben hunyt el, 92 esztendőős korában.

Szövegének fordítása: Ezen oklevél tanúsítja, hogy a Yad Vashem Emlék Intézet által létrehozott Világ Igaza Hivatal 1981. február 26-i ülésén, az ösz-szegyűjtött tanúvallomások szerint Ara Jeretzionak, aki életének kockázatásával üldözött zsidókat mentett meg az európai Holokauszt idején, odaítélte a Világ Igaza kitüntetést, és engedélyezte, hogy nevével fát ültessenek Jeruzsálemben, az Emlékezés Hegyén. Kelt 1981. június 5-én Jeruzsálemben.

Végezetül álljanak itt fia, Ara Jeretzion emlékező sorai, melyeket 2015 tavaszán mondott el egy általam készített interjú során: „Apám néha elnevetgélt azon, hogy hogyan hozta zavarba az őt bántalmazókat. Egy esetét így idézte fel: Az egyik katonatiszt a kihallgatásnál mindig jobbra nézett, balra nézett, ide nézett, oda nézett, nézegetett össze-vissza, és ezt morogta: – Hallottam, hogy maga hipnotizálni tud, és engem nem fog hipnotizálni. Hát, ezen mindig jót mulatott. Néhány ilyen gondolatát leszámítva azonban, őszintén szólva, nemigen mesélt a múltjáról. Többet tudtam meg könyveiből az általa háború idején működtetett szükségkórházról, és meghurcolásáról, mint tőle magától. Mindig előre tekintett, egyik vállalkozását követte a másik, és én hiába mondtam valamire, hogy nem értek hozzá, leintett azzal, hogy majd fogok. 17 évesen üzemvezetőt csinált belőlem, így az érettségire egyszerűen nem jutott időm. Bár több céget menedzseltem életem során, iskolai végzettségem csupán nyolc általános. Apám számára az intelligencia a problémamegoldó-képességgel volt egyenlő. «Fiam, mindegy mit csinálsz, csak egy picit jobban csináld, mint mindenki más» – érvelt. Üzleti tárgyalásra úgy küldött, hogyha bármiről kérdezik, értünk-e hozzá, gondolkodás nélkül vágjam rá, hogyne, természetesen – aztán majd megoldjuk. Így is volt. Emlékszem, 90 éves korában felhívott: «Figyelj, fiam, ezek a hülyék most kitalálták a Corel Draw helyett ezt a Photoshopot. Mindent másképp kell csinálni. Gyere már, a fene egye meg, mutasd meg, hogy kell használni.» «De nem tudom» – feleltem. «Hát akkor ideje, hogy megtanuld» – mondta ő. Hát ilyen volt. Ami érdekelte, foglalkoztatta, annak utánajárt. Arra tanított, legyen életrevaló. Hogy láttam-e kedvszegettnek? Soha. Nem mondom, néha egy-egy filmen, amiben megható vagy drámai jelenet volt, elérzékenyült. De semmi több. Egyszerűen nem volt az a feladós típus. A háború, a diktatúrák idején megtanulta, hogy az élet küzdelem, és az ember csak akkor boldogul, ha sosem néz hátra. A Védett Ház című

Világ Igaza Elismerés, melyet a Yad Vashem Intézet 1981-ben adományozott Ara Jeretziannak.

könyvét is csak azért írta meg, hogy az utókort emlékeztesse a szörnyűségekre, nehogy előfordulhassanak újra. A fiataloknak az ő példájából is tanulva annyit üzennék, hogy mindig, minden körülmények között emberek tudjanak maradni. Ez a legfontosabb! A lányaimnak is azt mondom: Nem az a fontos, mit csinálsz, hanem az, hogy csinálod. Mindig egy kicsit jobban csináld, mint mások! Tanulj meg az életedben nem reagálni, hanem agálni! Aki reagál, az manipulálható. Ha rossz irányba fordulnak a dolgok, lépj ki a sorból, válj ki a tömegből, ne hagyd, hogy elsodorjon a csordaszellem. Saját magad döntsd! Több ezren köszönhetik az életüket annak, hogy apám ilyen meggyőződéssel élt.”

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. V-81.769 Bauer.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Ara Jeretizian: *Mennyi fér egy ember életébe?* Magánkiadás, 1998.

Ara Jeretizian: *A Védett Ház.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

Bölgöny József – Hubai László: *Magyarország kormányai. 1848–2004.* 5. bővített kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

Gábor Zsuzsa: *Kórházalapítás az ostromgyűrűben* In: Orvosi Hetilap, 2003. november 30. (144. évfolyam, 48. szám), 2377–2378.

Olasz Lajos: *Diákkaptár Szövetség, egy elfeledett ifjúsági szervezet (1939-1949).* In: *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből* (Szerkesztette: Karlovitz János Tibor), Komárno, Szlovákia, 2018, 347–352.

Dr. Pestessy József: *Barangolás Traumatológiában.* Magánkiadás, Budapest, 2005.

Simon V. László: *Alfonzó.* Budapest, 1986.

NYILATKOZAT⁵¹⁶

Alulírottak igazoljuk az alábbiakat:

Jeretizian Ara György 27 éves Budapesti lakos, eredetileg mint tömbkörzeti légó-parancsok ismerkedett meg a Budapest VI. Zichy Jenő u. 1. sz. ház lakóival és az ottan lakó orvosokkal. Ez idő alatt, majd később Budapest ostroma alatt a házban lakó orvosokat, azok hozzátartozóit, valamint a fent említett ház lakóit, kb. 300 egyént, túlnyomó részben zsidó, illetve zsidó származású antifasiszta mentalitású és viselkedésű egyéneket bátor kiállásával mindvégig menteni törekedett a nyilas veszedelem és állandó „kivégeztetési” veszedelmek ellen.

Határozottan ilyen mentési céllal egy úgynevezett „Belügyminisztériumi rendelettel felállított ingyenes orvosi rendelő intézet”-et alapított, amelyben 31 zsidó származású szakorvos, egyetemi tanárok működtek az ő parancsnoksága alatt, s ez az intézet a legsúlyosabb időkben víz, fűtés, világítás stb. nélkül, mindent önmaga állítva elő több, mint 12 500 sebesültet, beteget és szülést látott el a pinceóvóhelyen.

Nem tudunk arról, hogy Jeretizian Ara György régebbi előéletében miképpen és minő világszemlélet alapján ténykedett, csak arról tudunk, hogy észleléseink szerint élete kockáztatása árán is védte és bátor

516 ÁBTL 3.1.9. V-81769 – A Budapest ostromát a Zichy Jenő utca 1. számú házban átvészélők nyilatkozat 1945. február 15-én, 37–38. o.

kiállással át is mentette az „intézet”-ben működő orvosi kart, azok ápolói munkákat végző hozzátartozóit, valamint a fenti épület zsidó lakóit.

Budapest, 1945. február hó 15-én

dr. Völgyesi Ferenc
dr. Flesch Ármin
dr. Völgyesi Ferencné
Zaub Imréné
özv. Tausin Lajosné
dr. Artikel Jenő
Kleich Pálné
dr. Artikel Jenőné
Summer Rezsőné
dr. Preinich Kornél
Komlós Lászlóné
dr. Preinich Kornélné
özv. Wesel Lajosné
Buder Nórné
Kohn Norbert
Kohn Ervin
Kohn Emil
Kohn Emilné
Kohn Edit
Orbán Sándor
Orbán Sándorné
Hajdu Ignácné
Ganger Dezső és neje
Lederer Jenő és neje
Friedmann Artúrné
Friedmann Ggyörgyike
Friedmann Ervin Péter
Jung István
Jung Istvánné

Kallós György és neje
dr. Flesch Ármin
[és még mások]

Szigeti Jenőné
özv. Györfi Sándorné
Györfi Jenő
Zelinger Zsigmondné
Zelinger Jánosné
Frank Tibor
Ligeti Veronika
Novák János
Gerő Andrásné
Szarka Tibor
Fischer Imre
Fischer Imréné
Fischer Ignác
dr. Benkő Emilné
Benkő Márk
dr. Hollán Henrik
dr. Hollán Henrikné
Fehér Irén
dr. Hönig Adolf
dr. Hönig Adolfné
Hönig Mária
Hönig Éva
dr. Révész György

Hullámtörő szirt a nyilas hatalom áradásával szemben

Dr. Ganczaugh Béla honvédségi védő

Dr. Ganczaugh Béla
huszárhadnagy, 1939
(Forrás: Családi emléktár)

A vészkorszakban Magyarországon – mint a történelem folyamán más országokban is – az ismeretlenségből kilépve felszínre kerültek a népességből a hitványabb gyáva emberek, de mellettük azok is, akik ezekkel ellentétben, erényes és bátor emberek voltak. Az előbbiek alantas ösztöneik által elkövetett bűntettek révén váltak hírhedtté, míg az utóbbiak harcuk, önfeláldozásuk és segítőkészségük által váltak híressé. És akkor még voltak az utóbbiak mellett olyanok is, akik ugyancsak jótéményük által emelkedtek példaképekké, csak éppen az ismeretlenség bugyrában maradtak a máig is húzóódó visszaemlékező irodalomban.

A jelen tanulmány a névtelenek helyzetén igyekszik javítani egy eddig betemetett történelmi morzsa felszínre hozatalával, hogy megismerhessük benne azokat, akik szép példákat maguk mögött hagyva előttünk jártak, természetesen a jócselekedetek szemszögéből összefoglalva az események sorozatát.

A cselekmények középpontjában az önkéntes huszár hadnagy, dr. Ganczaugh Béla (1911–1987) ügyvéd, hadbíró, honvédségi védő személye áll, mert a kutatások órá irányultak, illetve, rajta keresztül azokra a különleges történetekre, amelyeket a családi szájhagyomány őriz róla, és amelyeket a főhős hagyatékában talált saját visszaemlékezései, de a történelmi kutatások is igazolnak.⁵¹⁷ A közreadott történetek így – a képzeletben betölthető hézagok megléte mellett – teljesnek és hitelesnek mondhatók.

⁵¹⁷ Köszönöm a Ganczaugh családnak a készséges együttműködést, az átadott iratokat, képeket és elbeszélt történeteket, az engedélyt ezek közlésére.

A főhős munkássága időben két részre tagolódik, a háború előtti és alatti évekre, majd az 1945 utáni évek idejére. Minthogy a tanulmányt befogadó kötet a vészkorszak témakörével foglalkozik, ez a tanulmány is erre az időszakra korlátozva készült.⁵¹⁸

Amikor az 1944. októberben elkezdődött nyilas vészkorszak kiteljesedésbe lendült, egyre több becsületes embert egyre többen kezdtek üldözni, a lesből támadások egyre sűrűsödtek és súlyosbodtak. Ebbe sokan nem nyugodtak bele, hanem elkezdtek tenni ellene. E szándék jegyében egyre erősödött a nevében Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM), amely ekkorra már – tagjainak és rokonszenvezőinek felekezeti és társadalmi hovatartozásától függetlenül – széles nemzeti ellenállási mozgalommá fejlődött. Ennek mentén találunk rá azokra a történetekre, amelyekkel az alábbiakban fogunk megismerkedni, nem időbeli sorrendben, hanem inkább az egymásra épülés logikája szerint.

Rend kedvéért és a forráskritika szellemében előre bocsátandó annak felismerése, hogy a dokumentumok túlnyomórészt már 1945 után, a kommunista hatalom nyomása és befolyása idején keletkeztek, amikor a balsejtelem és a félelem már ott fészkelte az emberek lelkében. Ez a lélektani állapot bizonyos fokig hangolta az igazolólevelek szerzőit, a vallomások szereplőit, az emlékezések elbeszélőit arra, hogy fogalmazásukban már az új hatalom szempontjaihoz is igazodóan, előnyösebb színben tüntessék fel saját vagy bajtársaik korábbi tevékenységét.

Ebből fakadóan az írásokban felfedezhetünk egy sajátos – abban az időben „vonalasnak” nevezett – stílusárnyalatot, amely a tudat alatti belső vezérlésből eredően rakódik a mondanivalóra, ami pedig abból adódik, hogy a magyar emberben a túlélés életösztöne minden döntő pillanatban és minden körülmények között, a szükséges mértékben felülkerekedik. Ez igencsak érthető a közeli utókor olvasói számára is, hiszen hőseink emberpróbáló időket éltek át egy olyan időszakban, amikor két szélsőséges erő csapott le és tombolt egymás után, és az általuk gerjesztett elsöprő viharban kellett önerőből állva maradniuk. Mondhatjuk úgy is, hogy amit a vészkorszakban megtapasztaltak, azt hasznosították automatikusan az új korszak küszöbén is.

Ganczaugh Béla honvédségi igazolványa, 1939. szeptember 12. (Forrás: Családi emléktár)

518 Köszönöm Dr. Zinner Tibor professzor úrnak a szakmai bírálatot, és Dr. Hantó Zsuzsa professzor asszonynak a tanulmány gondozását.

Mindez természetesen semmit nem von le egyetlen személy esetében sem a pozitív megítélésükből, mert ezt az érdemszerző felhámréteget lehántva is megmaradnak kétségtelen érdemeik, emberi értékeik, amelyek örökérvényűen példaadók maradnak.

Zsidó ügyvédek irodái

1939 után már sűrűsödni kezdett a levegő, és egyeseknek egyre kevesebb jutott. Amikor meghozták a zsidótörvényeket, azoknak a végrehajtása során felfüggesztésre kerültek a zsidó származású ügyvédek irodái is. További működésüket csak nem zsidó kirendelt irodagondnok ügyvitele mellett folytathatták. Dr. Ganczaugh Béla is bevállalt ilyen megbízásokat, ami jó felkészülési gyakorlat volt számára, ezáltal is lendületet véve a későbbi vészorszak kihívásaival szemben folytatandó harcához.

Az ügyvédi *numerus nullus* az 1944. március 29-én kibocsátott, a zsidók közszolgálati és ügyvédi működésének megszüntetésére vonatkozó 1210/1944. M. E. sz. rendelet írta elő. A rendelet értelmében zsidót egyrészt nem lehetett felvenni az ügyvédi kamarákba, másrészt pedig, az ügyvédi kamarák választmánya 1944. május 31-ig köteles volt törölni a névjegyzékből az addig bejegyzett zsidó ügyvédeket.⁵¹⁹

Ezért történt, hogy a hivatásuktól megfosztott zsidó ügyvédek irodáiba – legtöbb esetben az ő javaslatukra – keresztény ügyvédek közül irodagondnokokat rendeltek ki.

A Budapesti Ügyvédi Kamara közleményében olvasható, hogy dr. Sugár Ferenc ügyvédi irodájának teendőit már 1943. április 23-ától dr. Ganczaugh Béla ügygondnok vette át.⁵²⁰ Ehelyütt kell megemlíteni, hogy dr. Sugár Ferenc is a Magyar Függetlenségi Mozgalom tagja volt, készségesen átadta irodáját éppen egyik megbízható bajtársának. Az ő esete ismétlődik meg továbbá dr. Solt Tibor⁵²¹, dr. Schwarcz Arnold⁵²², majd dr. Székely Sándor István⁵²³ ügyvédi irodájának történetében is.

Most pedig, vegyük sorra az ellenállásban már edzett ügyvéd, honvédségi védő harcosabb tevékenységének színtereit.

⁵¹⁹ Schweitzer.

⁵²⁰ Ügyvédi Kamarai Közlöny, 1943, 4.

⁵²¹ Magyar Közlöny, 1946, 251.

⁵²² Igazságügyi Közlöny, 1944, 5.

⁵²³ Budapesti Közlöny, 1944, 188.

Bíró Livia könyvkiadó

1958. júl. 14-i közlésében Bíró Livia, a Magyar Helikon Könyvkiadó irodalmi vezetője így emlékszik vissza kétesélyes sorsára.⁵²⁴

„Dr. Ganczaugh Béla ügyemet 1943 telén ismerte meg. Akkor én 1943 nyaratól a Conti utcai katonai börtönben töltöttem kétéves börtönbüntetésemet [...] Dr. Ganczaugh vállalkozott arra, hogy közbenjár ideiglenes szabadlábra helyezésem érdekében. Ezt már akkor elérni nem lehetett, de több beszélőt kieszközölt, amikor tájékoztatott a külső helyzetről, eseményekről, s ez hasznos volt az egész kollektívánknak. 1944 nyarán megbetegedtem, de mint kommunista elítéltet nem akartak kórházba vinni, itt az ő közbenjárása segített. A rabkórházból többünket 1944 októberében váratlanul a Margit körútra szállítottak, hogy egy politikai fogolytranszporttal Németországba vigyenek. A rabkórházban akkorra már elő volt készítve többünk szökési terve, és így oda mindenáron vissza akartunk jutni. Megüzentem dr. Ganczaughnak a tervet, és azt a kérést, hogy ha mi a börtönön belül elérjük a visszavitetési javaslatot, akkor ő intézze el a felülvizsgálatnál a jóváhagyást. Ez megtörtént. A rabkórházból való szökésünk után, amely csak részben sikerült, Ganczaugh doktor hozta a híreket a benn maradottak sorsáról, a szököttek ellen foganatosított intézkedésekről. Felajánlotta további segítségét is, amelyet – az események alakulása következtében – akkor már nem kellett igénybe vennünk.”

Patkó Imre újságíró

1964-ben Patkó Imre, a Népszabadság londoni tudósítója, egy miniszternek írt levelében a következő kiegészítést teszi:⁵²⁵

„Mivel az említett levélben az 1944-es politikai kiállítás csak részletében került említésre, szükségesnek tartom a levelet a teljesség okáért kiegészíteni. Nem lehet ugyanis közömbös az a tény, hogy [dr. Ganczaugh] magatartása által, nemcsak feleségem (Bíró Livia), hanem Csákány Márta (Szinkrongyár filmrendezője), N. Raja szovjet és [...] Milena jugoszláv partizánnő is megmenekült a német megsemmisítő tábortól.”

524 Családi emléktár, E511/1.

525 Családi emléktár, E511/2.

Csákány Márta filmrendező

1966. jún. 25-i közlésében Csákány Márta, a Pannonia Filmstúdió filmrendezője, a következő nyilatkozatot adja:⁵²⁶

„1944 őszén, mint kommunista elítélt, letartóztatásban voltam a Margit körúti börtönben Patkó Imréné Bíró Líviával (a Népszabadság londoni tudósítójának felesége) és több társunkkal. Akkor a börtönből szabadulni és a német megsemmisítő tábort elkerülni csak szökés árán tudtunk, amit dr. Ganczaugh Béla tett lehetővé segítségnyújtásával. A szökéssel kapcsolatos segítségnyújtást Patkó Imréné 1958. júl. 14-én kelt nyilatkozatában részletesen igazolta, amely igazolás tartalmát a magam részéről is mindenben megerősítem.”

Dr. Somogyi Ferenc ügyvéd

1945. jún. 4-i nyilatkozatában dr. Somogyi Ferenc budapesti ügyvéd (V., József nádor tér 10.) az alábbi történetet foglalta írásba:⁵²⁷

„Dr. Ganczaugh Béla budapesti (V., Báthory u. 7.) gyakorló ügyvéd közismerten demokratikus, haladó szellemű és baloldali gondolkodásmódjához híven – minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül – feleségemet és kislányomat 1944. XI. 22-től 1945. I. 18-ig a nyilas üldözés elől elrejtette, és ezzel a deportálástól, valamint a valószínű pusztulástól mentette meg. Ugyancsak ellenszolgáltatás nélkül, teljesen önzetlenül segítségemre volt munkaszolgálatos bajtársamnak a munkatáborból való kiszabadításában. Igazolom továbbá, hogy nevezett tudott arról, miszerint dr. Kovács György (VII., Felsőerdősor u. 12.) munkaszolgálatos bajtársammal a nyilas uralom alatt illegálisban éltünk, és állandóan karpaszományos szakaszvezetői egyenruhában jártunk, valamint, hogy hamis nyíltparancsokkal katonai gépkocsikat rekviráltunk és azokat munkaszolgálatos bajtársak munkatáborokból való kiszabadítására használtuk fel. Tudott továbbá arról, hogy ügyvédi irodámat a József nádor 10. szám alatt, az ügyvédek sorából való törlésem után, továbbra is fenntartottam, és ott ügyvédi gyakorlatot továbbra is folytattam.”

⁵²⁶ Családi emléktár, E511/3.

⁵²⁷ Családi emléktár, E511/5.

Zerkowicz Oszkár és Péter

Most egy hosszabb történet következik, bevezetésképpen érdemes ide idézni Faust Imre könyvkiadó 1945. május 5-i tanúvallomását Huba Gyula egykori detektív, gyanúsított, politikai bűnügyében.⁵²⁸

„Szeibold Jenő nyug. dtv. felügyelővel 1943. év április elejétől június végéig egy cellában voltam bezárva a budapesti toloncházban. Szeibold elmondta, hogy a detektívtesztület több tagjával állandó érintkezést tart fent, így Huba Gyulát is említette. Ajánlkozott, hogy szervesen bekapcsolódik az ellenállási mozgalmába, és felszólításomra az erre irányuló munkát azonnal meg is kezdte. Irodai beosztásánál fogva hozzátartozóival és a külvilággal állandó érintkezést tudtunk teremteni. Így Szeibold többször beszámolt arról, hogy nemcsak a dtv. testület tagjait, hanem más magasabb rangú r. tisztviselőket is sikerült megnyernie. Június végén szabadultam, rövidesen Szeibold is szabadlábra került, valamint Zerkowicz Oszkár borkereskedő is, akit szintén a toloncházban kapcsoltunk be a mozgalmába. Zerkowicz Oszkár, Zerkowicz Péter és Szeibold Jenő voltak azok, akik vállalták a dtv. testülettel való kapcsolatuk ápolását. Huba neve többször felmerült, mint olyan, aki megbízható, és sokat tud segíteni...”

A tanúvallomást szinte folytatni lehet Huba Gyula gyanúsított vallomásának ide vonatkozó részeivel.⁵²⁹

„[...] Megbízáshoz híven tájékoztattam mindazokat a detektív társaimat, akik a szervezés munkálataiban részt vettek. [...] Ténykedésem eredményéről állandóan tájékoztattam megbízóimat, akik újabb és újabb utasításokkal láttak el. [...]

Zerkowicz Oszkár később azt az utasítást adta, hogy álljunk készenlétben, és a megadott jelre – közreműködésével – lépjünk akcióba. Addig is megbízott, hogy lakása táját, a IV. Eskü [ma: V., Szabad sajtó] út 5. sz. házat és környékét figyeljük annak megállapítása céljából, hogy őt vagy munkatársait nem figyelik-e a politikai osztály vagy a Gestapo emberei. Zerkowicz Oszkár arra kért, hogy szerezzek neki megbízható, befolyásos honvédségi védőt, aki a letartóztatásban lévő Veress Lajos altábornagy és Szentmiklóssy vezérkari őrnagy, valamint Szenes Anna Magda⁵³⁰ kommunista ügyében eredményesen el tud járni. Dr. Ganczaugh Béla ügyvéd, honvédségi védőt (V. kerület, Báthory u. 7.) ajánlottam, aki már több hasonló ügyben úgy a katonai, mint a polgári hatóságoknál, bíróságoknál eredményesen eljár. Zerkowicz Oszkárnak bemutattam dr. Ganczaughot,

528 ÁBTL 3.1.9. V-88594, 1-2.

529 ÁBTL 3.1.9. V-88594, 3.

530 A zsidó mártírok sorában Szenes Hannaként szerepel, és neve így közismert, emlékezésekben néha más keresztnévvel említik.

aki megbízást kapott, hogy a fogságban lévő vádlottak ügyében járjon el. Dr. Ganczaugh megállapította, hogy Veress Lajos altábornagy és Szentmiklóssy vezérkari őrnagy a Margit körúti fogházban vannak őrizetben, míg Szenes Anna Magda kommunista ügyében már nem tehetett semmit, mert két nappal előbb a gyorsított tanács által hozott halálos ítéletet rajta végrehajtották.⁵³¹ Veress Lajost és társát sikerült közbenjárására a Császárfürdő mellett lévő és fogházzá átalakított, volt katonai fürdő helyiségébe helyezni, de a bekövetkezett súlyosabb hadi helyzet arra kényszerítette a Margit körúti fogház vezetőjét, hogy az odaszállított foglyokat visszakísértesse a Margit körúti fogházba, ahol a foglyokat sokkal szigorúbb felügyelet alatt tartották – nyilván felsőbb intézkedésre –, mint azelőtt, és őrzésükre külön csendőrségeket állíttatott a cella ajtaja elé. Végül a beállott hadi helyzet folytán a foglyokat szigorított felügyelet mellett a sopronkőhidai fogházba szállíttatta.⁵³²

Zerkowitz Oszkár éjjel felkeresett egy alkalommal a lakásomon és közölte velem, hogy Péter nevű öccsét – aki ellen katonai eljárás már előzőleg folyamatban volt – a katonai hatóság emberei lefoglalták, lakásán házkutatást tartottak, s az ott elrejtett fegyvereket megtalálták és elvitték. [Ez november 21-én történt – M. I.] Másnap dr. Ganczaugh megállapította, hogy a Margit körúti katonai fogházba szállították, ahol sikerült vele beszélnie, és megtudta tőle, hogy rajta keresztül egy emigráns lengyel férfit keresnek, akivel szoros összeköttetésben állottak. Zerkowitz Oszkár tanácsomra távolmaradt lakásától, és ismeretlen helyen bujkált.”

Valószínűleg a bujkálás azzal a különös jelenettel kezdődött, amelyet a családi szájhagyomány ma is őriz. Történt ugyanis, hogy Zerkowitz Oszkár még korábban – Péter lefogása után – hazafelé tartott, megérkezett a Klotild palota kapujához és be akart menni az épületbe, amikor hirtelen mellé perdült egy csinos hölgy, elegáns mozgulattal belekarolt, és már lovagjaként vonszolni is kezdte a járókelők forgatagába. Ezzel a jelenetnek vége is van. Csakhogy, ez a hölgy az egyik szintén ott lakó baráti házaspárból a feleség volt, aki már értesült Péter letartóztatásáról, és Oszkárt így akarta kimenteni a nyilas kopók harapófogójából. Ez egy pár napra egerutat is jelentett.

531 Szenes Hanna írta magáról: „a háború hatásáracionista lettem”. 1939-ben Palesztina felé veszi az utat, ott tanul, majd egy kibuc tagja lett. 1944-ben önként jelentkezett az angol hadseregbe. Egy háromtagú különítmény tagjaként – egyiptomi kiképzés után – március 13-án jugoszláviai partizánok ellenőrizte területen dobták le őket. Feladatuk az volt, hogy Magyarország német megszállása esetén a zsidók szervezett ellenállását segítsék. Szenes Hanna angol hadnagy rádió adó-vevő készülékkel felszerelve június 29-én Drávaszilasnál átlépte a határt, azonnal letartóztatták, Budapesten a Gestapo tartotta börtönben. Október 15. után a nyilasok VKF 3. bírósága elé állították, megkínozták, és november 7-én a Margit körúti fegyházban kivégezték. Huszonhárom éves volt. Major, 1988, 105.

532 Szentmiklóssy István vk. őrnagy visszaemlékezése szerint Dálnoki Veress Lajossal szökést készítettek elő kötélhágcsóval, de Csatai Lajos és felesége váratlan öngyilkossága miatt erre nem került sor. Kiszálltak a nyilasok, és nov. 17-én visszavitték őket a Margit körútra. In: Bokor, 1982, 332.

„Csak telefonon és a templomban érintkeztünk, mert tartani kellett attól, hogy az öccse után őt is keresni fogják. Zerkowicz Péter – mint ahogy dr. Ganczaugh jelentette – éjjeli kihallgatásai és kínzó vallatásai során bevallotta, hogy a keresett lengyel emigráns a délutáni órákban Oszkár és édesanyja lakásán szokott tartózkodni, továbbá Oszkár bátyjára is terhelő vallomást tett, és megnevezte azokat a helyeket, ahol Oszkár bátyja rejtőzködhet, ha a lakásán nem találják. Ennek következtében Zerkowicz Oszkárt és az említett lengyel emigránst elfogták, majd őket is a Margit körúti fogházba szállították. Zerkowicz Oszkár dr. Ganczaugh útján továbbra is érintkezést tartott fenn velem, üzeneteket küldött mindaddig, amíg öccsével és a többi foglyokkal együtt szigorított felügyelet mellett a sopronkőhidai fogházba nem szállították. Dr. Ganczaughnak közbenjárásával sikerült elérnie, hogy a Zerkowicz testvérek nem kerültek Budapesten statáriális eljárás alá, hanem ügyüket a rendes honvédbírósághoz tették át. Dr. Ganczaugh Béla honv. védő nemcsak az általa képviselt ügyekről, hanem a fogságban volt jelentősebb személyek, politikai foglyok ügyeiről is készíttetett jegyzőkönyvi másolatokat és feljegyzéseket, amelyeket budai lakásán elrejtve őrzött. [...]

Dr. Ganczaugh Béla 1945. márc. 17-i visszaemlékező kéziratának első fejezetét – az eredetiség élményét meghagyandóan – teljes egészében idézzük.⁵³³

„Zerkowicz Oszkár, aki az Ellenállási Mozgalom egyik vezető alakja és legfőbb anyagi támogatója volt, Huba Gyula detektív felügyelő és dr. Zloch Károly ügyvéd ismertetett meg. Zerkowicz Oszkár első megbeszélésünkön közölte velem, hogy öccsét, Pétert letartóztatták és felkért, hogy öccse védelmét vállaljam el. Ugyanekkor arra kért, hogy a letartóztatásban lévő Dálnoki Veress Lajos vezérezredes, Szentmiklóssy István vk. őrnagy, Szenes Anna és négy angol kommunista⁵³⁴ ügyét kísérem figyelemmel, tegyek meg érdekükben minden tőlem telhetőt és őt (Z. O.) mindenről a legrövidebb úton értesítsem.

Másnap közöltem vele, hogy Szenes Annát két nap előtt a Margit körúti fogház udvarán kivégezték, és hogy az angolok életben vannak, és a Conti utcai fogházban vannak elhelyezve. Szenes Anna halála megrendítette, az angolok életben léte jó hatással volt rá.

A beszélgetésünk után körülbelül öt nappal Zerkowicz Oszkárt is letartóztatták. Amint erről értesültem, azonnal a fogházba siettem, hogy valamilyen úton beszélhessek vele. Az ügy ekkor még a Nemzeti Számonkérő Szervezetnél⁵³⁵ volt nyomozati stádiumban, és referense a hírhedt Balassa Bálint csendőr főhadnagy volt. Beszélgetési engedélyt

533 Családi emléktár, E504.

534 Az „angol kommunisták” beazonosíthatóak a Haraszi féle ellenállási csoport tagjaiként Schandl Károly visszaemlékezése szerint. Schandl, 2007, 193.

535 A név helyesen: Nemzeti Számonkérés Szervezete.

védenceimmal, csak akkor lehetett volna kapnom, ha az ügyben a nyomozás befejeződött és az ügydarab átkerült az ügyészséghez. Én elhatároztam, hogy minden áron, még szabálytalan úton is, keresek velük azonnali személyes érintkezést, mert azt nemcsak védenceim, de a Mozgalom érdekében is fölöttébb fontosnak tartottam. Az ügyész jegyzője (dr. Somóczi Lóránd, II., Ezredes u. 13.), aki tudta, milyen nagyjelentőségű gyors közbelépésem – habár joga nem volt hozzá –, kiállított részemre egy szabálytalan beszélgetési engedélyt, és én még aznap beszéltem védenceimmal. Dr. Somóczi ezzel a ténykedésével, hogy segítette a védenceimmal való érintkezésben, a maga szempontjából igen sokat kockáztatott.⁵³⁶

A védenceimmal való beszélgetésnek óriási jelentősége volt, mert egyrészt ők rajtam keresztül megtudták, hogy a másik mit vallott be és mit hallgatott el, másrészt a nyomok eltüntetésére megadták a legfontosabb utasításait, főleg egyes személyek figyelmeztetésére. Az érdekeltek figyelmeztetésem következtében tudtak megmenekülni.

Találkozásom védenceimmal igen szomorú körülmények között történt. Ugyanis sem járni, sem ülni, sem beszélni nem tudtak. Balassa főhadnagy ugyanis részben saját kezűleg, részben pribékjeivel (főleg Kerekes őrmester) annyira megverette őket, hogy ez a két hatalmas kisportolt ember, teljesen tönkrement. Az ütlegetéseken kívül alkalmaztak Balassáék egy villanygépet, amelynek egyik pólusát a földre, a másikat az állkapocsra kapcsolták. Ennek hatása alatt védenceim nyelvüket annyira összeharapták, hogy képtelenek voltak egy ép szó kiejteni. Zerkowitz Oszkár ezen első találkozásunkkor utasítást adott, hogy figyelmeztessem Faust Imrét és Híves Henriket, hogy azonnal tűnjenek el. Menjenek illegálisba, legyenek nagyon óvatosak, és természetesen közöljem velük, hogy őket (Z. O. és P.) letartóztatták. Utasított, hogy azonnal menjek a lakására és ügyvédjének (dr. Bíró Barna) irodájában a jogi könyvek balról számított hatodik kötetéből emeljek ki egy zöld papírlapot és azt azonnal semmisítsem meg. Ez a lap tartalmazta az Ellenállási Mozgalom tagjainak nevét, címét és telefonszámát. Én az utasításnak azonnal eleget tettem, és hála a gyors közbelépésnek, Faust Imre és Híves Henrik meg tudtak menekülni a letartóztatás elől, és a többi szereplő is ismeretlen lett a nyomozók előtt.

Midőn ezeknek az utasításoknak eleget tettem, Huba Gyula detektívfelügyelő – akinek utasítására egy detektív állandóan kísért, és távolból ügyelt rám – megállapította, hogy Balassáék figyelnek. Súlyosbodott a helyzet, amikor dr. Somóczytól megkaptam a második szabálytalan beszélgetési engedélyt is, és ennek felhasználásával újra beszéltem védenceimmal, akik megadták ekkor az utolsó és végleges utasításukat a nyomok és az emberek eltüntetésére. Ekkor már olyan feszült volt a helyzet, hogy Huba Gyulával személyesen nem érintkezhettem, hanem dr. Sugár Ferenc ügyvéd (V., Báthory u. 7.) közvetítette védenceim utasításait Huba Gyulához. Az utasítások más részét részint vé-

536 BFL IX. 282. Ü. 8385 dr. Somóczi Lóránd igazoló jelentése. Honvédelmi Minisztérium, 1946. 02. 08.

denceim családtagjain, részint irodai alkalmazottaikon keresztül (Schramek Ilona és dr. Kemény Sándorné) továbbítottam.

Balassa, értesülve illegális beszélgetésimről védenccimmel, azokat még erősebb kínzásoknak vetette alá, kicsikarva belőlük, hogy milyen utasításokat adtak nekem. Balassa ekkor le akart tartóztatni, és szadista vérszomjas természetéhez híven valószínűleg végezni velem, mert nem bírta elviselni, hogy a Mozgalom két fő embere Faust és Híves közbelépésem folytán megmenekültek. Közölte velem vészjósló hangon – amelyben benne volt az azonnali letartóztatás és az azt követő kínzások veszélye –, hogy Zerkowitz Péter mindent elárult, és így ő (Balassa) mindent tud. Ez meg is felelt a valóságnak, mert Balassa addig kínozta védenccimet, amíg a szerencsétlenek teljes egészében elárulták szerepemet. Ugyanekkor Balassa azt a valótlán tény is közölte velem, hogy fáradozásom ellenére sikerült elfognia Faust Imrét, aki már a Margit körút foglya, és gúnyosan hozzátette még, hogy Faust részére a figyelmeztetéseimet a jövőben ne kifelé a városba, hanem a fogházba továbbítsam. Faust Imrere vonatkozó e közlése természetesen minden alapot nélkülözött. A letartóztatásról és a biztos halálra kínzástól csak az mentett meg, hogy az ügyben szerepelt dr. Somóczi Lóránd, aki így bajba került volna, viszont Somóczytól Balassa tartott, mert Somóczy ismerte legjobban Balassa viselt dolgait, és a Margit körút 85. sz. második emeletének kínzókamráit és azok titkait.

Zerkowitz Péter előbb említett első találkozásunkkor közölte velem, hogy az Ellenállási Mozgalom céljainak érdekében fegyvereket igyekezett szerezni. Összeköttetésben állt másik védenccimmel, Békeffi Gáborral (Pódium Kabaré igazgatója), de nevezett a fegyvereket már nem tudta leszállítani, mert letartóztatták. Statáriális eljárás alá került, életét igen nehezen tudtam megmenteni. Zerkowitz Péter közölte ugyanekkor, hogy a tiszti kaszinóban egy agent provocateur feljelentésére akkor tartóztatták le, amikor a nevezettől egy géppisztolyt átvett. Az agent provocateur tudomásom szerint Budapesten szabadon él, Békeffi ismeri, emlékezetem szerint Abonyi Györgynek hívják.

Az ügy érdekében tett – rám oly veszélyes – tevékenységemnek az volt a következménye, hogy védenccim aktáját még az ügyészi nyomozás befejezése után sem kaphattam kézhez betekintés végett. Azt csak a tárgyalás előtti napon láthattam először.

Érdekessége volt az ügynek, hogy Zerkowitz Péter, aki kevésbé volt exponált az Ellenállási Mozgalomban, mint fivére, súlyosabban volt vádolva.

Zerkowitz Péter elleni vád a következő volt:

a.) Lengyel foglyoknak felfegyverzése és annak kísérlete, hogy ezek így alkalmazásba vehetők legyenek egy magyar-német háború esetén.

b.) Lakásán kommunista gyűlések tartása, közelebbről ezeken Faust Imre oroszországi útjának előkészítése és az út eredményének megbeszélése és ismertetése. (Híves Henrik az ismertetések után jelentette Faust oroszországi útjának eredményét Lakatos

*miniszterelnöknek, aki viszont a kormányzónak tett jelentést. Mindkét hely fogadta is Faust Imrét ebben az ügyben.)*⁵³⁷

Megszakítva az idézetet itt kell megjegyezni, hogy a Kiugrási Iroda jóváhagyásával Moszkvába kiutazott küldöttséget báró Atzél Ede⁵³⁸, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége elnöke vezette, tagjai Dudás József mérnök⁵³⁹, Faust Imre könyvkereskedő és Glaesser Aladár tolmács voltak. Szept. 20-án indultak, okt. 3-án érkeztek vissza.⁵⁴⁰ Az „amatőr” fegyverszüneti küldöttség útjáról október elején maga Atzél számolt be a kormányzónak.⁵⁴¹

Ehelyütt rá kell mutatni a történetírásnak egy idevonatkozó ellentmondására, amely az ellenállási kislexikon szemlélete és a megtörtént események súlya között található. A műben felülkerekednek az ideológiai szempontok, és az események súlyát néha a szereplők politikai hovatartozása határozza meg. [...] Például, „a Báró Atzél Ede vezette »kiugrási« delegáció útját a kislexikon »Faust-küldöttség« címszó alatt ismerteti, ugyanakkor elismerve, hogy »a kiugrási iroda a delegációba Faust Imrét is bevonta».⁵⁴² Egyéb iránt megjegyzendő, hogy az elidegenedett moszkvai magyar kommunista emigránsok és a hazulról kiutazó küldöttségek tagjai kölcsönösen kerülték a találkozást, így Faust Imre is. „Magam beszéltem vele. Rákossal nem állt szóba.” – írja visszaemlékezésében dr. Ganczaugh Béla.⁵⁴³

„c.) Tudomással bírás illegális mozgalomról, és annak fel nem jelentése.”

Zerkowicz Oszkár ellen a vád a következő volt:

Csak a b.) és c.) pontokban foglaltak voltak vád tárgyává téve.

Amint az aktát végre kézhez kaphattam, azonnal megállapítottam, hogy az ügydarab érkeztetésének dátuma meg van hamisítva. Ennek a dátumnak óriási jelentősége

537 A teljes történetet maga Faust Imre beszéli el visszaemlékezésében. Lásd Pintér, 1981/2, 191.

538 Ki volt Atzél Ede? Egyik késő este Herencsényben – gr. Bethlen István rejtékelyén – „beállított katonaruhában báró Atzél Ede. Magyarország oroszországi különbéke-tárgyalásairól tájékoztatta őt [Bethlent] négy szemközt. Báró Atzél de facto kereste a Gestapo. Hogy miről beszélt Atzéllal, azt nem mondta el a családnak, de azt igen, hogy »azzal kell békét kötni, akivel harcban állunk. Vagyis az oroszokkal.« – írta egykor gr. Bolza Ilona. [Romsics Ignác (szerk.): *Bethlen István emlékirata*. Bevezető: Bolza Ilona. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.] Fialat éveikben ifj. Bethlen Istvánnal cimboráló barátságban élvezték az élet szebbik oldalát, később Horthy Istvánnal a Kiugrási Iroda égisze alatt együtt dolgoztak. Atzél Ede felesége gr. Bethlen Beáta volt.

539 Ki volt Dudás József? Szolgáljon köztudomásul, hogy a moszkvai küldöttségben résztvevő Dudás József ugyanaz a személy, aki 1956-ban harcba hívta a forradalmárokat, később a szabadságharc egyik irányítója lett. Nemzeti érzése 1944-ben a német birodalom, 1956-ban a szovjet birodalom ellen fordította. Őhozá csatlakozott Szabó János („Szabó bácsi”) is a Széna téri felkelők vezére. 1957. jan. 19-én Kádárék mindkettőjüket felakasztatták. Említésre méltó mindenkor kiállása az igazságért folyó harcban. A marosvásárhelyi ifjú a Román Kommunista Párt tagjaként 1933-ban Temesváron megszervezte az ipari üzemek sztrájkját, ezért kilenc év börtönre ítélték. A második bécsi döntés után Budapestre költözött. 1944-ben munkahelyén baloldali tömörülést szervezett. Mindezek után a háborút követően itthon nem vették fel a Magyar Kommunista Pártba, és Rajk László megtagadta korábbi barátságukat.

540 Vida, 1995, 11-12.

541 Gudenus, 1989, 92.

542 I. m., 193.

543 Családi emléktár, E539/4.

volt, mert statáriális ügyeknél, a törvény értelmében e dátumtól számított nyolc napon belül kell az illetékes parancsnoknak a statáriális eljárást elrendelni, illetőleg az elrendelést aláírni. Ez az elrendelés ill. aláírás az előírt nyolc napon túl történt, ezért kellett az érkeztetés dátumát meghamisítani. A hamisítás nagyon jól sikerült, és a változtatás csak bizonyos világítás ill. átvilágítás mellett volt felismerhető. Tiszta szerencse, hogy észrevettem, és azonnal megmutattam a mellettem ülő másik ügydarabot tanulmányozó két ügyvédnek. Nevezettek így igazolhatták, hogy a változtatást nem én eszközöltem.

A hamisítás felfedezése után, azt közöltem az ügy bírójával, dr. Borsos Elek hadbíró őrnaggyal, aki elismerve annak fennforgását jelentette e körülményt a bíróság vezetőjének, dr. Dominich Vilmos hadbíró őrnagynak. Tekintettel arra, hogy a hamisítás folytán pontosan már nem lehetett megállapítani az ügydarab érkezésének idejét és így a fenti nyolc nap kezdetét, ezért felfedezésem és erélyes követelésemmel következtében el kellett rendelni ez ügyben a rendes bírói eljárást. Ennek óriási jelentősége volt, mert halálbüntetést ugyan még így is ki lehetett szabni, de tekintettel a vád különböző súlyosságára, Zerkowitz Oszkár élete már ekkor megmentettnek volt tekintendő.

Hála Istennek, a megtartott főtárgyaláson sikerült Zerkowitz Péter életét is megmenteni, aki életfogytiglani, Zerkowitz Oszkár pedig, 15 évi fegyházat kapott.

Tudomásom szerint Balassa Bálint csendőr főhadnagyot a jászberényi fogolytáborban felismerték, és fogolytársai az orosz hatóságoknál feljelentették. Ennek következtében letartóztatásba került a Népjágyérséghez való áttétel céljából.”

Dr. Ganczaugh Béla 1976. jan. 26-i visszaemlékezéséből további részletek derülnek ki:⁵⁴⁴

„Később tudtam meg Zerkowtiz Oszkártól, hogy a teljes magyar ellenállás vezetősége szerepelt a listán, akik a megsemmisítem által megmenekültek, illetőleg rejtve maradhattak. Hát ezért voltak nevezetesek ezek a beszélgetések, főleg a második.

E megsemmisítésről valamit megneszelhettek a Számonkérő Szék⁵⁴⁵ emberei. Másnap Balassa Bálint csendőrhadnagy (a Számonkérő Szék egyik vezetője⁵⁴⁶) a Margit körúti épület első emeletén megfogott, és a következőt mondta, a tőle szokásos gúnyos mosoly kíséretében (közben a jobb keze három ujjával a füle mellett a haját borzolta): ügyvéd úr, akit maga mentetet, már bent van, elcsíptük; már többször majdnem megvolt, de maga mindig keresztbe tette a lábát (ezt mutatta is!), és mi átestünk rajta. Majd még beszélünk.

Én többeket mentettem, és nem tudtam, kire gondoljak és vártam a fejleményeket. Még sok gondot okozott ez nekem. Ma sem tudom, Balassa kire gondolt, valószínűleg

544 Családi emléktár, E505.

545 A név helyesen: Nemzeti Számonkérés Szervezete.

546 I. m.

Faust Imrére, de őt sohasem tartóztatták le, és így Balassa ijesztése beugratás akart lenni. De lehet, hogy ő téves jelentést kapott, s ennek hatása alatt kötött belém. De lehet, hogy az eltüntetett névsor valamelyik tagjára gondolt.

Telt az idő, és veszedelmesen közeledett a tárgyalás napja. Közben a súlyosabb foglyokat átvitték Sopronkőhidára [dec. 12. – M. I.]. Dominich a bíróságával együtt áttelepült oda. Tudtuk, hogy a tárgyalás ott lesz megtartva. Mivel rendes eljárásról volt szó, tehát halálbüntetés esetén szóba jöhetett a kegyelmezés kérdése is. Mint már említettem, halálbüntetést csak Zerkowitz Péter esetében vettünk számításba, ezért úgy kellett intézni a dolgot, hogy a kegyelmezés ténye biztosítható legyen. Akkor a statáriális ügyekbe fontos beleszólása volt a Kovarcz-féle minisztériumnak.⁵⁴⁷

Itt kellett összeköttetést keresni a siker érdekében. Ez sikerült is. Volt valaki, aki a minisztériumban százezer pengőért vállalta, hogy biztosítja a kegyelmet, ha halálbüntetés lenne. E pénz megszerzésére egy nap állt a rendelkezésemre. Azonnal felkerestem Zerkowitz Oszkár titkárnőjét a pincegazdaság irodájában, Schramek Ilust (később férjezett Razsovich Józsefné), és feladtam neki a leckét a pénz megszerzésére vonatkozóan. Ő azonnal intézkedett, felhívta a németek egyik ellátó részlegét és felajánlott eladásra annyi bort, amelyből fedezni lehetett a szükséges összeget. A pénzt egy meghatározott személynek kellett átadnia. Az eladás és a pénz kifizetése egy nap alatt megtörtént. Az ügy azért vált annyira sürgössé, mert Dominich néhány napra Pestre érkezett, és ezalatt akartuk az ügyet letárgyaltatni a helyettesével, akivel lehetett beszélni. Szöllősiével a szerepeket úgy osztottuk fel, hogy ő elutazott napokra Sopronkőhidára, és ott tartotta a frontot. Dominich helyettese hajlott a kérésre és azonnalra kitűzte a tárgyalást (vállalta Dominich szemrehányását), a védelmet mindkét vádlott érdekében Szöllősi látta el, én Pesten tartottam a frontot, és vártam a telefont az eredményről. Ha az ítélet halálos, akkor azonnal diszponálnom kellett volna a pénz továbbításáról, mert az iratokat futár hozta volna Pestre és másnap döntöttünk volna a kegyelem kérdésében. A telefon azonban kedvező hírt adott: mindkét vádlott büntetése életfogytiglan, vagy, ahogy akkor mondták, „rendszerfogytiglan” volt. Ez az ítélet az életet jelentette, és az mindent jelentett.

Ha jól emlékszem, másnap volt Szenteste napja, vagyis Budapest körülrzárása. Nekem ekkor kellett volna átvennem a célját veszített pénzt, de ekkora összeget az ünnepek alatt nem akarván magamnál tartani, aznap nem mentem át Pestre a „hú kézhez” (nevére már nem emlékszem, de Z. Oszkár barátja volt), és az ostrom alatt sem. A pénzt soha nem vettem át, pedig a későbbi beszélgetés során Zerkowitz Oszkár ezt honoráriumnak

⁵⁴⁷ Kovarcz Emil 1920-ban részt vett Somogyi Béla és Bacsó Béla kommunista újságírók meggyilkolásában, 1939-ben részese a Dohány utcai zsinagóga elleni merényletnek. A Nyilaskeresztes Párt egyik vezetője lett, majd a nyilasok fellépésének egyik szervezője. Szálasi Ferenc kormányában a „nemzet totális mozgósításával és harcbanvetésével megbízott tárca nélküli miniszter.” [Magyar Életrajzi Lexikon, Arcanum Könyvtár.]

szánta részünkre a megmentésükért. Úgy tudom, hogy a „hű kéz” Zerkowitz Oszkárnak sem fizette vissza ezt a pénzt. Amikor erről szó volt, Zerkowitz Oszkár csak legyintett, és annyit mondott: – fontos, hogy élünk.”

A megmentett vádlottak édesanyja 1945. június 12-i nyilatkozatában így emlékszik vissza:⁵⁴⁸

„Fiaimat az Ellenállási Mozgalomban való részvétel miatt a Nemzeti Számonkérő Szervezet⁵⁴⁹ múlt év novemberében letartóztatta. A honvéd ügyészség hűtlenség büntetével vádolta meg őket. A hírhedt Dominich féle vérbíróság statáriális eljárást rendelt el ügyükben. Fiaim védelmükkel dr. Ganczaugh Béla budapesti gyakorló ügyvéd, honvédségi védőt bízták meg. Nevezett védenccel letartóztatásuk után nyomban összeköttetést keresett a fogházban, mert mint az Ellenállási Mozgalom tagja mindenekelőtt fontosnak tartotta a mielőbbi érintkezés felvételét védenccel és a tőlük kapott utasítások alapján az áruló nyomok eltüntetését, valamint a Mozgalom még szabadon lévő tagjainak illetően való megmentését. Sikerült is szabálytalan beszélgetési engedély segítségével fiaimmal beszélnie. Eme engedély megszerzésével és felhasználásával dr. Ganczaugh Béla ügyvéd messze túllépte a védői hatáskör határát és az akkori viszonyok mellett életét kockáztatta azzal, hogy a nyomozás befejezése előtt szabálytalan úton beszélt fiaimmal, és a tőlük kapott utasítások alapján mindent megtett a nyomok eltüntetésére és a Mozgalom tagjainak megmentésére.

Fiaim és az Ellenállási Mozgalom szempontjából azért volt felbecsülhetetlen jelentősége a védővel folytatott eme illegális beszélgetéseknek, mert e beszélgetéseik során fiaim egyrészt értesültek a védőn keresztül egymás vallomásának tartalmáról, másrészt utasítást tudtak adni a nyomok eltüntetésére és személyek figyelmeztetésére.

Dr. Ganczaugh Béla védő az utasítások értelmében még aznap intézkedett és e gyors intézkedésének lehet köszönni, hogy az Ellenállási Mozgalom két vezető tagja Faust Imre és dr. Híves Henrik el tudtak rejtőzni és megmenekülni az üldözés elől. A legfontosabb nyomok egyikét dr. Ganczaugh Béla védővel együtt tüntettük el. Ez egy papírlap volt, amelyre a Mozgalom tagjainak neve és címe, valamint telefonszáma volt felírva. E papírlapot fiaim utasítása alapján együtt találtuk meg a könyvtár egy kötetében és együtt semmisítettük meg. [...]”

Zerkowitzék tevékenységének jelentőségét, egyben dr. Ganczaugh Béla közreműködésének súlyát még jobban fel tudjuk mérni, ha az eddigieket kiegészítjük azzal, ami annak idején rejtve maradt – talán még az édesanya és a honvédségi védő elől is –, a Zerkowitz testvérek hajmeresztő kapcsolati szálainak felfedésével.

548 BFL IX. 282. Ü. 8385. Ellenjegyzte: dr. Somóczi Lóránt tanú.

549 A név helyesen: Nemzeti Számonkérés Szervezete.

Először is említenünk kell egy kiemelkedő eseményt, amely még a katonai ellenál-lási mozgalom lefejezése (november 22.) előtt jó egy héttel történt.⁵⁵⁰

– Irány a reptér! Ez volt a döntés Nagy Jenő tervei szerint, mégpedig a Balatonki-liti melletti katonai szükségrepülőtér, onnan kellett felszállnia az ellopott gépnek, fe-délzetén Simonffy-Tóth Ernő vezérkari őrnaggyal, Hives Henrik miniszterelnökségi titkárral és Péter Gábor kommunista pártvezetővel, moszkvai úti céllal. Utóbbi két embert november 13-án a Zerkowitz család autója vitte a gamászapusztai reptérre. A jármű az időközben Budapest felé özönlő német egységek vonulása miatt leszorult az útról, defektet is kapott, végül a helyszín felé robogva a polgári ellenállók már csak a felszálló gépet láthatták – rajta Simonffyval és társaival –, amelyre már lőttek is. Az autót az akkor még szabadlábban lévő Zerkowitz Oszkár vezette.⁵⁵¹

A csonka „delegáció” mégis sikerrel dolgozott a debreceni ideiglenes kormány megalakításán. A Magyar Front nevében, a Simonffy-Tóth Ernő által a Szovjetunió Külügyi Népbiztosához írt november 25-i jelentésben a felsorolt kormánytagok kö-zött Faust Imre neve is szerepel,⁵⁵² köszönhetően annak, hogy személyét sikeresen mentették a számonkérők elől.

Aztán utalnunk kell egy önállóan tevékenykedő náciellenes csoportra, amelynek ve-zetője Haraszi Gábor zsidó származású ügyvéd, Albert néven az angol titkosszolgálat ügynöke volt, főnöke Clearwen Howie hírszerző ezredes.⁵⁵³ A csoport együtt dolgozott a holland és a lengyel ellenállókkal, Tito partizánjaival, és a híres zsidó ejtőernyős kül-önítménnyel Palesztinából, amellyel közös tevékenységbe kezdtek Magyarországon.

A csoport tagjától, Schandl Károlytól a következőket tudjuk meg. 1930 után Len-gyelországban egy cserkésztalálkozón barátságba került egy lengyel hazafival, aki 1939 őszén hazánkba menekült, és a csoportjuk bújta. Aztán többen is jöttek. E csoportban tevékenykedett Haraszi Gábor [*fedőneve: Albert*] is, aki a német inter-nálótáborokból hozzánk szökött angol, francia és holland szövetséges foglyokat ol-talmazta. 1944 elején Tito partizánjaival Alexandriába ment kiképzésre, majd onnan már, mint brit hírszerző tisztet, egy Bariból jövő géppel dobták le azzal a feladattal, hogy szervezze és vezesse ezt a csoportot. Albert megszervezte az említett hadifog-

550 Simonffy, 1981, 223–228.

551 A nyilasok és az ellenállók közötti harc ekkorra már a vége felé közeledett. Dr. Ganczaugh védenecsei közül Békeffi Gábort már november 4-én letartóztatták, nyomában Zerkowitz Pétert 12-ikén – előző este (!) – hurcolták el egy Váci utcai sörözőből. Zerkowitz Oszkár még ezután is vállalta a reptéri utat, három nap múlva már őt is vitték a lakásáról a Margit-körútra. – ÁBTL 3.1.9. V-103725.

552 Simonffy, 1981, 384.

553 Howie 1943-ban német hadifogságból Magyarországra szökött dél-afrikai angol tüzérezredes. Szept. 20-án a kormányzó őt kérte fel, hogy Náday tábornokkal repüljenek Olaszországba, és szóban közöljék fegyverszüneti szándékát. [Vida, i. m., 12. o.] – Ezek után már lehet elképzelésünk arról, milyen szinten működtek együtt a Zerkowitz fivérek, akiket dr. Ganczaughnak mindenáron védenie kellett.

lyok átjuttatását Titóékhoz, ahonnan aztán az Alexandriából vagy Bariból érkező katonai gépek hetente vitték tovább őket a visszaúton. (Emlékszünk még ugye, Szenes Anna életútjára?)

Az egyébként volt piarista diákokból álló baráti csoportban dolgozott keményen Zerkowitz Péter is. Olyannyira, hogy még rádión is forgalmazott, amelyet Haraszi rejtett el nála a családi villában, Budán. Később az angolok számára ő lett a kulcsember a csapatban.

Az oroszok közeledése arra bátorította az ellenállókat, hogy kapcsolatot kezdeményezzenek velük. Haraszi az orosz parancsnok elébe ment, hogy élelmet kérjen szökött hadifoglyai számára. Az NKVD kihallgatta angol társával együtt és rögvést agyonlövötte őket, a holland ellenállót és Schandlt 1944. dec. 8-án letartóztatták, utóbbi 1956-ig raboskodott a Szovjetunióban.⁵⁵⁴ Haraszi és társai nem tudhatták előre, hogy amúgy logikus döntésük a halálba taszítja őket a vészkorszak végén, amikor a remélt megváltás helyett, egy másik birodalmi erő lépett a korábbi helyébe, számunkra barbár szokásokat és kegyetlenségeket hozván magukkal.

Zerkowitz Péter és Oszkár elkerülték a halál árnyékát, mert őket már korábban letartóztatták, így „biztonságban” voltak. Életük birtokában aztán Zerkowitzéknak *utazásra* is volt idejük. Először a Margit körúti fogházból busszal mentek Sopronkőhidára, ahol emberpróbáló *kalandokat* éltek át. Kis idő után írnokebeosztáshoz jutottak, sőt, szabadidős tevékenység keretében fogolytársaikkal zenés fellépésre is elszánták magukat. Ennek a felemás életnek a Mauthausenbe induló halálmenet vetett véget, az utat odáig – emberéleteket is veszítve – gyalogmenetben tették meg.

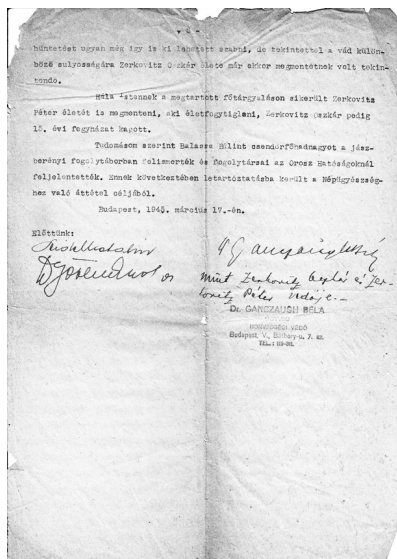
Amikor Zerkowitzék már nem jöhettek vissza, Szöllősi és Ganczaugh ügyvédek utaztak el hozzájuk, akik azonban mindig visszajöttek Budapestre. Utóbbi esetben ezek az utak is emlékeztetések maradtak, de a családnak is. Ma már koros gyermekei még emlékeznek az otthoni elbeszélésre, miszerint édesanyjuk szorgalmasan kötött téli meleg ruhaneműt – fülvédőt, derékaljat, stucnit – a messzire induló édesapának, aki az út végét a kemény fagyos télben lovas szekéren tette meg a bekötőúton Sopronkőhidára, a Bajcsy-Zsilinszky Endre kivégzésének időpontjához közeli időkben.

Faust Imre könyvkiadó

A következő, tanúságot tevő volt üldözött 1948. jún. 16-án dr. Márkus László ügyvéd által a következő nyilatkozatot foglaltatta írásba:⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ Schandl, i. m., 193.

⁵⁵⁵ Családi emléktár, E511/10.

Dr. Ganczaugh Béla a Zerkowitz testvérek védője, 1945. (Forrás: Családi emléktár)

tartóztatottak, mint a Mozgalom szempontjából) a mielőbbi személyes érintkezés felvételét védenceivel, és a tőlük kapott utasítások alapján az áruló nyomok eltüntetését, valamint a Mozgalom még szabadon lévő tagjainak illetően való megmentését. A letartóztatottakkal az érintkezés az akkori fokozott ellenőrzés és szigor mellett a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Ennek ellenére sikerült a védőnek szabálytalan beszélgetési engedély segítségével védenceivel beszélnie. Ezen engedély megszerzésével és felhasználásával dr. Ganczaugh Béla ügyvéd messze túllépte a védői hatáskör határát, és az akkori viszonyok mellett életét kockáztatta azzal, hogy a nyomozás befejezése előtt szabálytalan úton beszélt a foglyokkal, és a tőlük kapott utasítások alapján mindent megtett a nyomok eltüntetésére, és a Mozgalom tagjainak megmentésére.

Dr. Ganczaugh Béla védő a foglyoktól kapott utasítások értelmében azonnal intézkedett. E gyors intézkedésnek lehet köszönni, hogy én Faust Imre, valamint dr. Híves Henrik miniszteri osztálytanácsos idejében el tudtunk rejtőzni, és így megmenekülni az üldözés elől. Az ő gyors intézkedése figyelmeztetett a bekövetkező veszélyre, és így fokozottabb gondossággal ügyeltünk illegalitásunk megőrzésére, hogy semmilyen áruló nyom ne vezethesse a minket üldöző Nemzeti Számonkérő Szervezet⁵⁵⁶ nyomozóit tartózkodási helyünkre. Ha dr. Ganczaugh Béla védő útján idejében értesítést nem kapunk a Zerkowitz fivérek letartóztatásáról és a nyomozás akkori állásáról, valamint, ha nevezett a letartóztatottak lakásán saját kezűleg el nem tünteti a Mozgalomra vonatkozó

556 A név helyesen: Nemzeti Számonkérés Szervezete.

„Alulírott Faust Imre könyvkiadó, budapesti (VIII., Röck Szilárd u. 5.) lakos felelősségem tudatában kijelentem a következőket:

Dr. Ganczaugh Béla budapesti (V., Báthory u. 7.) ügyvéd, honvédségi védő, az Ellenállási Mozgalom tagja, megbízást kapott múlt év novemberében a letartóztatásban lévő Zerkowitz Oszkár, és az ugyancsak letartóztatásban lévő Zerkowitz Péter védelmének ellátására. Előbbi az Ellenállási Mozgalom költségeinek finanszírozója volt. Mindketten az Ellenállási Mozgalomban való tevékeny részvételük miatt hűtlenség vádjával kerültek letartóztatásba. A hírhedt Dominich-féle honvédtörvényszék statáriális eljárást rendelt el ügyükben.

Dr. Ganczaugh Béla védő a megbízás vétele után mindenekelőtt fontosnak tartotta (úgy a le-

feljegyzést és egyéb nyomokat, a Nemzeti Számonkérő Szervezetnek minden irányba kiterjedő nyomozása valószínűleg eredményre is vezetett volna, és a mi sorsunk is hasonló lett volna a Zerkowitz fivérekéhez. [...]

Hangsúlyozom, hogy dr. Ganczaugh Béla védő fent ismertetett tevékenységével nemcsak védenecinek, a Zerkowitz fivéreknek életét mentette meg, hanem lelkiismeretes, gyors és ránézve kockázatos intézkedéseinek lehet köszönni, hogy én, valamint a Mozgalom igen sok tagja elrejtőzve ismeretlenek tudtunk maradni az üldözők előtt, és ezáltal elkerültük letartóztatásunkat és annak következményeit.”

Másutt Faust Imre további tudósítást ad zaklatott sorsáról, amely 1943 őszén indul a kistarcsai internáló táborral, ahonnan Bajcsy-Zsilinszky Endre segítségével szabadult. Utána már felgyorsultak az események, 1944 áprilisában nyilas letartóztatással a svábhegyi Gestapo-csoporthoz vitték, onnan pedig a Mosonyi utcai toloncházba. Itt került szoros kapcsolatba Zerkowitz Oszkár, aki szintén a Svábhegyről került oda, Húvös Pál nevű közeli jó barátjával, aki a belvárosi híres csemegeáru cégnek a vezetője volt. Mindketten tiltott fegyvervásárlás és -rejtegetés miatt kerültek rendőrkézre, és végül a toloncházba.

Zerkowitz Oszkár akkor még fiatalember volt – emlékszik vissza Faust Imre –, és egy dúsgazdag családi vállalat vezetője, amelyhez az 1700 holdas ercsi mintagazdaság, a Duna-parti két Klotild palota és a Vörösmarty téri Haas palota, a gróf Somssich féle budafoki borpincészet és más javak tartoztak. Önzetlen, bajtársias érzelmű ember volt, s ezzel az anyagi háttérrel maga mögött, megvesztegette a toloncház tisztikarát, kapcsolatot épített ki velük, így ő és társai kedvezményekhez jutottak. Ezekből a legfontosabb az volt, hogy kapcsolatot tudtak tartani a külvilággal, sőt, Zerkowitz Péter rendszeresen bejárt a toloncházba, és hírekkel látta el az őrizetéseket. Fontos volt tudniuk a Hives Henrik miniszteri tanácsostól származó értesítéseket, amelyek többek között a hadsereg vezetőinek növekvő számáról szóltak a kiugrás mellett, hiszen ez erőt adott az ellenállási mozgalom tagjainak a további küzdelemhez.⁵⁵⁷

(Emlékszünk még ugye arra, hogy Zerkowitzék pénzelték az „amatőr” fegyverszüneti küldöttség útját is Moszkvába?)

Békeffi Gábor humorista

Az előző történet indulásához közeli időben vádat emeltek Békeffi Gábor közismert konferanszié és humorista ellen kémkedés büntette miatt, ami erősen megdöbbenet-

⁵⁵⁷ Pintér, 1981, 191-207.

te a közvéleményt. A vádat dr. Dominich Vilmos ügyész képviselte. Maga dr. Gancza-
ugh Béla honvédségi védő a vádlott megmentésére így emlékszik vissza:⁵⁵⁸

„1944 őszén már csaknem minden bűncselekmény statáriális eljárásra került.

*Ekkor kaptam megbízást Békeffi Lászlóné szül. Gáti Gittától, fia Békeffi Gábor védel-
mére, aki a katonai ügyészség foglya volt.*

*Békeffi Gábor zsidó származása ellenére már kereszténynek született. Lakásán több
munkaszolgálatost bújtatott, és ezeknek hamis igazoló papírokat szerzett, illetőleg maga
is készített. A vád ellene hamis közokiratok készítése, tehát közokirat-hamisítás volt. E
bűncselekmény is statáriális volt akkor.*

A megbízás elvállalásakor 3000 pengő honoráriumot kötöttem ki.

*Még aznap délután bementem a börtönbe beszélni Békeffi Gáborral, aki tájékoztatott
a cselekményekről. Közölte, hogy a hamis okiratok a bíróság birtokában vannak, de ő
tagadta, hogy az összes hamisítvány tőle származna.*

*A tárgyalás a következő napon volt, és akkor a tárgyalásra várva Békeffi Gábor meg-
kérdezte, hogy milyen összegben állapodtam meg az édesanyjával a védelem ellátásáért.
Megmutattam neki a megállapodást, amit elolvasva tollat kért és a következő szöveget
írta rá: „30.000, harmincezer pengő, ha életben maradok.”*

*A hadbíró igen tárgyilagosan vezette a tárgyalást. Példa erre a következő jelenet:
szünetben kiürítettette a tárgyalószobát, és csak ő és én maradtunk bent; akkor a bűnjelek
közt lapozva azt mondta, rámutatva a két-három hamis okira, hogy ezek is a vádlot-
tól származnak, de mivel az ügyész ezeket nem tette vád tárgyává, ő e hamisítványokat
nem veszi észre.*

*Végül sikerült a védelmet úgy irányítanom, hogy a statáriális bíróság az ügyet ren-
des eljárásra utalta. A rendes eljárásban – úgy emlékszem – tízévi fegyházra kapott a
vádlott. Ezt az ítéletet tudomásul vettük, és az ügyész sem fellebbezte meg. Ez a siker
mutatja, hogy összeköttetéssel még 1944 késő őszén is sokat el lehetett érni.*

*Békeffi Gábor természetesen a büntetést nem töltötte le, és az általa felajánlott hono-
ráriumot részletekben – már mint a Pódium igazgatója, amit apja jogán tovább foly-
tatott (a mostani Irodalmi Színpad épületében) – kiegyenlítette, természetesen inflációs
pengőben.*

*Ebben az ügyben voltak érdekes epizódok. Békeffi Gábort a Számonkérő Szék⁵⁵⁹ tar-
toztatta le, és ügyében a hírhedt Balassa Bálint csendőr főhadnagy nyomozott. Pribékjei
a kihallgatás alatt annyira bántalmazták, hogy eltörték Békeffi Gábor egyik kisujját.⁵⁶⁰*

558 Családi emléktár, E505.

559 A név helyesen: Nemzeti Számonkérés Szervezete.

560 ÁBTL 3.1.9. V-145705.208.

E sérülésről Balassa természetesen tudott, és a következő napon maga elé vezettette Békeffit, majd a tőle szokásos behízlgő hangon a következőket mondta: »Gabikám, hallom, megsérült az ujjad? Mutasd csak!« Békeffi Gábor a részvétteljes hang hallatára az asztalra előrenyújtotta kezét, és ekkor Balassa villámgyorsan öklével ráütött a törött ujjra. Azt még egyszer eltörte.⁵⁶¹

Ezt a borzasztó fájdalmat Békeffi Gábor a következőképpen »torolta« meg.

A felszabadulás után Balassát letartóztatták, és a Markó utcában volt fogoly. Egy alkalommal odamentem beszélni valakivel, és az ételbeadásnál sorban állva ott látom Békeffit. Megszólítottam: »mit keresel itt?« Mire ő: »Balassának viszek be két szál gyulait, hadd lássa, kettőnk közül ki az úr.«

Balassa egyébként mindenkit le tudott venni a lábáról. Így jártak az akkori özvegyek: Kissné, Tarcsayné, Nagyné, akik mind tudtak tanúvallomásuk során valamit kedvező színben előadni Balassával kapcsolatban. Ennek meg is volt a hatása; Balassát nem ítélték halálra, hanem csak tízévi fegyházra. (Csak később ítélték halálra és végezték ki egy további büncselekmény-sorozat kiderülésekor.)

A Békeffi ügyében ítélező hadbíró – a nevét sajnos elfelejtettem, csak arra emlékszem, hogy román hangzása volt – saját igazolási tárgyalására engem beidéztetett tanúnak, és feltette a kérdést, hogy emlékszem-e, hogy ő »nem vette észre« a Békeffi-ügyben a hamis okiratok egy részét? Én természetesen igenlő választ adtam, és mindenben megerősítettem védekezését. Vallomásom folytán igazoltnak mondták ki a volt hadbíró.

A megmentett vádlott, 1945. június 6-i nyilatkozatában így nyugtázza a történeteket:⁵⁶²

» [...] Védőm váratlan lemondása következtében édesanyám a főtárgyalás napját megelőző este dr. Ganczaugh Béla budapesti gyakorló ügyvéd, honvédségi védőt kérte fel védelmem ellátására.

Nevezett – habár anyagi eszközök nem állottak rendelkezésünkre, demokratikus haladó szellemű gondolkodásmódjához híven – a védelmet vállalta, még aznap este ügyem aktáját a bíróságon áttanulmányozta, és engem is ugyanakkor meglátogatott a fogházban.

A másnapi statáriális főtárgyaláson dr. Ganczaugh Béla védőm lelkiismeretes és a szokott határon túlmenő hathatós védelme következtében a bíróság – határozatában

561 Akadt még nála is buzgóbb lator a történetben. Balassa alosztályába tartozott Kerekes Sándor nyomozó csendőrmester, aki korábban részt vett Zerkowitz Péter elfogásában, majd Zerkowitz Oszkár kihallgatásában is. Utóbbi verte és villanyozta. November 4-én fogták el Békeffi Gábort, aki zsidókat bűjtatott, és maga is hamis papírokkal bujkált. A konferanszié karját három helyen törték el a csendőrök. Kovács, 2006/91.

562 Családi emléktár, E511/4.

mindenben elfogadva védőm érvelését – saját illetéktelenségét mondta ki, és ügyemet rendes bírósághoz tette át.

A rendes bíróság – ugyancsak védőm hathatós védelme folytán – már csak kétféle közokirat hamisításban mondott ki bűnösnek.”

Dr. Ganczaugh Béláné Ambrózy Magdolna

Dr. Ganczaugh Béláné
Ambrózy Magdolna
1942-ben

(Forrás: Családi emléktár)

A családi hagyatékban egy irattöredéken a következő szövegrész olvasható, amelyről lerí, hogy a létező szocializmus kibontakozása idején készült, mindazonáltal fontos adatokat is tartalmaz az utókor kutatója számára:⁵⁶³

„[...] férjem mint ügyvéd 1944. év december havában részt vett azon földalatti mozgalomban, amelynek tagjai vitéz Szépkuthy Károly főhadnagy, Szépkuthy István zászlós, Juhász Bálint vzk. őrnagy⁵⁶⁴, Simonyi és Baloghy századosok, valamint dr. Sugár Ferenc ügyvéd, Révay József⁵⁶⁵, Vőneky Imre és sokan mások voltak. – Ezen mozgalom felfedezése után kénytelen volt a nyilasok és németek elhurcolása ellen bujkálással védekezni. – Ezen időt megelőzően több olyan védelmet látott el, amelyben a vádlottak életüket köszönhetik közbenjárásának. Így védője volt Zerkowitz Oszkárnak és Péternek, akiket életfogytiglani fegyházra ítélték, ezt igazolhatja a mozgalmukban részt vett Faust Imre (Röck Szilárd utca 5), Békeffi Gábornak, Békeffi László fiának, akit statáriumtól mentett meg, és akinek szökését elősegítette, továbbá, Bíró Lászlóné szül. Holstein Líviának, a kommunista párt VIII. ker. titkárnőjének, akinek szökését elősegítve

563 Családi emléktár, E511/6.

564 Juhász Bálint vk. ezredes rajta volt az ellenállás vezetőinek névjegyzékén, amelyet dr. Ganczaugh Béla és Zerkowitz Oszkár égettek el. Házasság révén került a Ganczaugh családba, amikor Ambrózy Magdolna nővérét, Ambrózy Ágneszt vette feleségül. A 12. könnyű hadosztály vezérkari főnökeként 34 évesen vonult ki a keleti frontra. 1942 augusztusában a Don menti Korotojknál vívott harcokat vezette [Hadtörténeti Közlemények, 1989/3, 388–398. o.]. 1943. januárban Scsucsénél irányította a hatalmas veszteségekkel járó áttörést Tolna megyei katonáival. [Uo.: 1993/1, 119–144. o.] Példaképpé emelkedett, a családban csak „a scsucsjei hős”-ként emlegetik ma is. Hazatérése után az ellenállási mozgalom egyik vezető alakja lett. [A család szóbeli közlése. – M. I.]

565 Helyesen: Révay Kálmán. Az ellenállási mozgalom tagja, a nyilasok lefogták, halálra ítélték, végül tíz év börtönre ítélték. A kommunisták szintén halálra ítélték, de 1950-ben ki is végezték Révay Kálmán vezérőrnagyot. A család emlékezete szerint dr. Ganczaugh Béla szoros kapcsolatban állt vele, mindketten huszártisztek voltak. „Révay Kálmán vezérőrnagyot a Súlyom Lászlóval és társaival szemben indított büntetőeljárás során kihirdetett másodfokon jogerőssé vált ítélet után fosztották meg életétől. Am előtte – kor- és körtörténet – ő vezényelte a diszszázadot Pálffy György és három társa kivégzésekor 1949 októberében!” – prof. dr. Zinner Tibor szíves kiegészítése. Forrás: Okváth, 2001, 155.

az elhurcolástól mentett meg. Férjem minden tevékenysége magyar érzelmű, német- és fasisztaellenes volt.”

Figyelemre méltó ebben a közlésben az akkori „vonalas” stílusra jellemző három kifejezés: a *földalatti mozgalom*, a *fasisztaellenesség* és a *kommunista párt* említése. Erre a jelenségre, a tanulmány elején történt utalásunk – a korábbi vallomások hasonló fordulatait követően – itt köszön vissza a legérzékletesebben.

Miért is? Mert ez a „választékos” fogalmazás egy olyan, a kommunista hatalom szemében osztályidegen, konzervatív, egyházi nevelést kapott édesanyától származik, akinek a férjét az ÁVH elhurcolta, és kényszermunkatáborba zárta, így egyedül és kezeset nélkül maradt három gyermekükkel. Az irattörődék egy kérvény részét képezi, amelyben helyettesítő pedagógusi állásért bátorkodott folyamodni. A levelet tehát, egy kétségbeesésében belső könyörgéssel segítséget kérő asszony írta, aki az akkori durva lelki és szellemi elnyomás alatt, tudatosan és szándékosan az elvtársak kedvelt és csépeelt szóhasználatát alkalmazta – hátha az is számít valamit az elbírálásnál. Ilyen erős baloldali kifejezéseket amúgy a középosztály tagjai, így ő maga, vagy hívő családj, még társasági körökben sem használtak.

Nincs leírva, de halála előtt még elmesélte az édesanya a gyermekeinek, miképpen került el apjuk azt, hogy a Margit-híd felrobbanásának áldozata legyen. Egyik nap a Fő utcai bíróságról átutazott Pestre, hogy a gettó lakói közül valakinek élelmet adjon be. Ez a művelet kissé elhúzódott, így dr. Ganczaugh Béla késésbe került, és emiatt futásba kezdve akarta elérni a Margit-híd pesti hídfőjénél álló villamost, amely azonban hamarabb kihúzott a híd felé. Bosszankodással várta a következő járatot, amikor váratlanul fülsüketítő robaj hasított a levegőbe, a híd megemelkedett, majd roncsként a Duna vizébe zuhant. Amikor a híd felé futottak az emberek, már félig a vízben látták fennakadni az előző villamost, a járműveket, és hallották jajveszékelné a sebesülteket. A tragédia 1944. nov. 4-én 14 óra körül történt. Dr. Ganczaugh Béla oltalom alatt állhatott, lekészte a halál villamosát, életben maradt.

Dr. Dominich Vilmos hadbíró

Kitől félthette legjobban az áldozatkész feleség huszárhadnagy férjurát, dr. Ganczaugh Bélát? Leginkább a kevésbé huszáros kiállású, ám a hatalmával bátran visszaélő, ki ha nem én jellemű dr. Dominich Vilmos hadbíró őrnagytól, aki a hírhedt VKF III. Bíróságnak volt a vezetője a Margit körúti fogházban és Sopronkőhidán.

Miért volt veszélyes ellenfél Dominich? Erre a választ maga adta meg. *„Tőle megkérdezték egyszer, hogy vajon mi értelme az utolsó pillanatban ennyi értelmetlen halá-*

los ítéletet végrehajtani. Azt válaszolta: azért, mert ha ő nem végeztetné ki ezeket, akkor hamarosan ezek végeztetnék ki őt.”⁵⁶⁶ Háborúk idején sportolás helyett bizony indul ilyen alantas versenyszám.

„Az ítélőszék, különösen ha Dominich Vilmos hadbíró vezette, sem Budapesten, sem pedig később Sopronkőhidán nem ismert kegyelmet. Dominich mint jogász mindazonáltal adott arra, hogy az eljárások és a perek formailag kifogástalanok legyenek. Így a vádlottaknak volt kirendelt védőjük, akik azonban nem sokat tehettek klienseikért.”⁵⁶⁷

Mindent összevetve mégsem mondhatjuk erre az elvadult hadbíróra, hogy hétpróbás gazember. Ő ennél több volt, hiszen egymaga tizenegy igaz ügyért harcoló magyart küldött a halálba, de szerepéből kifolyólag még több ember életéért is felelős volt.⁵⁶⁸ Dr. Ganczaugh Béla viszont azért volt veszélyes ellenfél számára, mert egy formai védelemhez szokott kirendelt védő teljesítményét felülmúlva, vitézül kiállt, érvelt és győzni tudott a huszár virtus. A bástyát nem egyszer kiütötte a ló.

Utószó

1947. június 7-én éjjel Zerkowitz Oszkárt elvitte az ÁVH, és mint amerikai kém, átadták az orosz parancsnokságnak. Ezen az éjszakán Pétert nem találták meg, mert elővigyázatosságból nem tartózkodott otthon. Oszkárt az orosz bíróság Baden bei Wien-ben huszonöt évre elítélte, a szibériai Irkutszk melletti Gulag táborba vitték, ahol 1948 elején valamilyen ragályos betegségben meghalt. Péter amerikai közreműködéssel, lábában Ausztrián át, el tudott menekülni Amerikába.

Amikor Dr. Ganczaugh Béla tudomást szerzett Oszkár szovjetek általi elhurcolásáról, eltett egy üveg pezsgőt arra az alkalomra, hogyha volt védenca egyszer visszatér Magyarországra, együtt koccintsanak az egészségére. Sajnos a pezsgő hosszú éveken át csak tovább érlelődött a palackban. Az elhalálózásáról itthon nem volt hír. Amerikában volt hír, mégpedig úgy, hogy tizenöt év késéssel, Schandl Károly mondta el a „friss” gyászhiért Zerkowitz Péternek.⁵⁶⁹ Budapesten már 1971-ben járt az idő, s miután Oszkár addig nem kopogtatott Ganczaughéknál, az elsőszülött fiú diplomaszerezésének alkalmából ezt a pezsgőt felbontották. Ez egyben alkalmat adott arra, hogy a család megemlékezzen a Zerkowitz fiú mártiriomágáról, s ezt meg is tették.

⁵⁶⁶ Almásy, 1984, 29.

⁵⁶⁷ Kovács, i. m., 85.

⁵⁶⁸ Almásy, i. m., 289.

⁵⁶⁹ Schandl, i. m., 193.

Végül, ha következtetéseket kívánnánk levonni dr. Ganczaugh Béla tevékenységére vonatkozóan, akkor először személyi adottságaiból érdemes kiindulni, amelyek egyébként még számos más bajtársában is megvoltak abban az időben. Melyek ezek?

Az első a *huszár*-mentalitás, amivel gyakran találkozunk mások esetében is, s bár csak tartalékosok voltak, de a kemény kiképzést annak idején megkapták, sokan a háborúban is kimagasodtak bátorságukkal, leleményességükkel. A vészkorszakban ki-ki a maga módján oldotta meg feladatát, amelyet a sors kirótt számára. Például dr. Ganczaugh Béla huszár katonabajtársa, dr. Baross Dénes, a „vasminiszter” Baross Gábor unokája, fogta magát és katonai egyenruhában beállt egy csapatba őrséget adni a gettó egyik háza elé, ahová emiatt a nyilasok nem tudtak bemenni. Miért is termettek ott a huszárok, ahol segítségre volt szükség? Mert ha a huszár meghallotta, hogy riadót fújnak, gondolkodás nélkül nyeregbe pattant és harcba indult. Ganczaugh honvédségi védő ugyanezt '44-ben bérelt taxiján tette meg.

Mi táplálta még belülről az ő tenniakarását? Történetesen *felvidéki* ember is volt, ennél fogva volt benne még egy plusz, akárcsak több kortársában, akik Trianon után szintén idetelepültek, mert odaát kiment a talaj a lábuk alól. Vagyis, átérték már egyszer azt, hogy egy népi közösség, a magyarság, a nagyhatalmak harapófogójába került. A német megszállás idején pedig, a náci birodalom nyomása alatt egy néprészt, a zsidóságot, mint a Szent Korona oltalma alatti tizenhárom nemzeti kisebbség egyik tagját támadták meg, ezért őket kellett megvédeni.

A korábban leigázásra ítélt magyar nép fiai tehát, segítségére siettek azoknak, akiket történetünk idején akartak pusztulásba vinni. Az embermentők a saját megtörettetésük megélése után átérték kilátástalan helyzetbe került sorstársaik életveszélyét. Ezért alakult ki a védők közös arcvonala az ellenállásban. E jelenség természetrajzát így fogalmazta meg a pszichológus professzor: „A közös tevékenység csak akkor válik lelki egységet teremtő együttműködéssé, ha felismerjük, átértékeljük egymásrautaltságunkat, és vállaljuk közös sorsunkat.”⁵⁷⁰ Jelen történetünk folyamán leginkább erről volt szó.

A tényyszerűség elvét követve, így a történet végén meg kell említeni, hogy a kutatás folyamán és a családi emlékezetben pásztázva sem találni utalást arra, hogy dr. Ganczaugh Béla a Magyar Függetlenségi Mozgalom nyilvántartott tagja lett volna, mint ahogy a család szerint az elégetett névsorban sem szerepelt. A kérdésnek egyébként nincs jelentősége, ha meggondoljuk, hogy főhősünk minden cselekedetével az ellenállási mozgalom egyik meghatározó alakja volt, s emberfeletti erőfeszítésekkel vett részt bátor tettek kivitelezésében. Célirányos felfogása szerint mindenkivel hajlandó volt együttműködni, aki ellenségének tekintette a hitleri birodalmat.

570 Rókusfalvy, 2003, 57.

Mindezek után felmerül a kérdés: ha dr. Ganczaugh Béla kiemelkedő érdemeket szerzett a magyar náciellenes és nyilasokkal szembeni mozgalomban azzal, hogy emberéleteket mentett, akkor a megmentettek hatalma miért nem ismeri el ezt a tevékenységet? A magyar antifasiszta ellenállás lexikonja ugyanis egyszerűen említésre sem méltatta érdemeit, annak ellenére, hogy az egyik szerkesztő bekérte tőle történeteinek leírását, amit meg is kapott.⁵⁷¹ Ezek az iratok szerepelnek ebben a tanulmányban. Hogy ne „személyeskedjünk”, ugyanígy járt dr. Ambrózy Gyula, Mester Miklós és még sokan mások. A politikai tisztánlátás érdekében meg kell állapítanunk, hogy az ő tevékenységük – ezek szerint – nem ért fel a szoborrobbantók szintjére. Egyetlen „bűnük” az volt, hogy nem voltak kommunisták, az efféle szerkesztőbizottság pedig, ezért nem vehette őket figyelembe. *„A Rákosi- és Kádár-korszakban a nem kommunista ellenállásról vagy hallgattak, vagy kisebbsítették a jelentőségét.”*⁵⁷² A tátongó hiányt pótlandó, ez a tanulmány – mint maga a kötet is – a helyükre emeli őket.

Végkövetkeztetésként megállapíthatjuk, hogy a német birodalommal szembeni ellenállási mozgalom annak idején valójában megtestesítette a nemzeti egységet hazánkban, hiszen szereplői voltak úgy az arisztokraták, középosztálybeliek és a haladó baloldaliak, mint kormányzinttől a hű alattvalóig sok jóérzésű ember, városban és vidéken egyaránt. Hasonlóképpen volt ez 1956-ban is, amikor eggyé vált a nemzet a szovjet birodalom elleni felkelésben. A nemzeti egység folytonossága is jelen van történelmünkben, jöllehet, csak a néplélek jajszávára jön elő. Ennek jelképét fényesen hordozza magában Dudás József életpéldája is. Történelmünk folyamán az összefogás mindig akkor tudott létrejönni, amikor sorsunk élethalál-harcba torkollott.

Dr. Ganczaugh Béla életrajza

Ganczaugh Béla felvidéki cipszer származású családban, Alsógyertyánban (Zemplén vm.) 1911-ben született, iskoláit Lasztócon (Sátoraljaújhelyi járás) végezte és fejezte be 1921-ben, amikorra már a terület a trianoni határ túloldalára került. Özvegy édesanyjával sikerült áttelepülniük Nagykörösre, ott a református Arany János Gimnáziumba járt és érettségizett 1929-ben. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1933-ban jogi doktorátust szerzett. 1934-ben tényleges huszár önkéntesnek állt Kécskeméten, szolgálatát és tart. hadnagyi rangját, szakasziparancsnoki tisztségét 1941-ig

571 A Hadtörténeti Intézet és Múzeum berkein belül dolgozó dr. Gazsi József lexikonszerkesztő személyesen meghallgatta dr. Ganczaugh Béla beszámolóját a történelmi múlttól fenn a Várban, erről szól 1980. 10. 06-i és 1981. 02. 10-i levele is, amelyre a részletes visszaemlékezést levélben is megkapta. A lexikon tehát szántszándékkal hagyta ki a szócikket. A levelek a családi hagyatékban olvashatók. [Családi emléktár, E599.]

572 Török, 2004, 15.

rendszeres fegyvergyakorlatokkal fenntartotta. 1943-tól a Budapesti Katonai Ügyészség ill. Bíróság tart. hadbírója, egyidejűleg önálló ügyvéd. 1952-től a 9. sz. Ügyvédi Munkaközösség tagjaként gyakorolja hivatását.

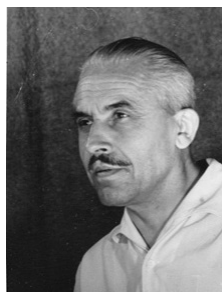
Tevékenységét 1945 előtt a büntetőjog területén fejtette ki, elsősorban a Nemzeti Számonkérés Szervezete általi veszéllyel dacolva védte az ellenállási mozgalom neves és névtelen üldözöttjeit, úgy Budapesten, mint Sopronköhidán.

1945-ben a szovjetek Budapest utcáján közmunkából kiragadták és vonatra tették a Szovjetunió felé. Foksányba (*Focşani*), a hadifoglyok gyűjtőtáborába szállították, ahonnan harmadmagával megszökött, és éjszakai bujdoklással visszavergődtek Budapestre.

A háború után továbbra is az üldözöttek védelmét látta el, de ekkor már a kommunista hatalom áldozatainak oldalán. Engedélyezték közreműködését – katonai védőként – duplanul-lás ügyekben is. 1953-ban az ÁVH Pártórség és a Szalézi Rend szigorúan titkos perében a Katonai Felsőbíróság négy vádlottat halálra, a többieket sokéves börtönre ítélte. Egy fő, Ádám László, szalézi tartományfőnök halálos ítéletét tizenöt év börtönre változtatták, ami dr. Ganczaugh Béla védő közbelépésére következett be, megmentve ezzel az atya életét.⁵⁷³

1956. november 4-én, amikor a szovjet tankok körülvették az Országházat, Nagy Kálmán alezredes, tart. huszárszázados kimentette onnan Mindszenty József bíborost, és az odasereglett szovjet tankok gyűrűjén átszökve, átkísérte az amerikai követségre. Ezért a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma – mint I. r. vádlottat – tizenöt év börtönbüntetésre ítélte. Védője dr. Ganczaugh Béla elérte, hogy ezt a tételt nyolc évre mérsékeltek, ami végül az 1963-as amnesztiáig tartott.

1960-ra a kommunista hatalom megelégtelt dr. Ganczaugh Béla eredményes védői tevékenységét, már évekkorábban először Olti Vilmos személyesen megfenyegette. Ezt követően a sajtó koholt vádakkal megtámadta,⁵⁷⁴ majd törölték az ügyvédi kamara névjegyzékéből. Az Engels [*ma: Erzsébet*] téren az állambiztonságiak 1960. szept. 10-én⁵⁷⁵ rajtaütésszerűen lefoglalták és elhurcolták. Koholt vádak⁵⁷⁶ alapján elítélték, és Állampusz-

Dr. Ganczaugh Béla
amnesztia után, 1963.
(Forrás: Családi emléktár)

Dr. Ganczaugh Béla
és felesége, Ambrózy
Magdolna, 1963.
(Forrás: Családi emléktár)

573 A per 12. rendű vádlottja, a 23 éves Pokorni János nyilatkozata. Magyar Rádió, 2008. 06. 08, Őrjárat, 38. adás.

574 Népszabadság, 1961-02-01 és Esti Hírlap, 1961-02-10.

575 HU_BFL_XXV_4_a_1961_120_I_3333.

576 HU_BFL_XXV_4_a_1961_120_I_0235305.

tára, a büntetés-végrehajtási intézetbe⁵⁷⁷ száműzték, ahol a Nagy-éri-csatorna mentén mákot szedett. 1963-ban kapott amnesztiát.

Nyugdíjaztatása után jogtörténeti elemzésbe kezdett, dr. Jeszenszky Ferenc ny. tanácsvezető bíróval és dr. Buda Béla egyetemi tanárral készültek egy tudományos kötet kiadására. Dr. Ganczaugh Béla 1987-ben váratlanul elhunyt, így erre már nem kerülhetett sor.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dosszié)

V-145705

V-88594

CSALÁDI EMLÉKTÁR

Dr. Ganczaugh Béla E502–625.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Almásy Pál: *Sopronkőhidai napló 1944–1945*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Bálint Ákos: *Magánvélemény egy felesleges, de elkerülhetetlen háborúról 1914–1945*. Magyar Ügyvédi Kamara, Budapest, 2016.

Bokor Péter: *Halálos karácsony*. Népszabadság, 1992-12-23.

Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. RTV–Minerva–Kossuth, Budapest, 1982.

Bokor Péter: *Zsáktuca – A Századunk sorozat interjúi*. RTV–Minerva–Kossuth, Budapest, 1985.

Czettler Antal: *A titkos diplomácia mestere*. Magyar Szemle, 2006-08-15.

Farkas, Charles: *Vanished by the Danube*. Suny Press, USA, 2013.

Fehérváry István: *Börtönvilág Magyarországon*. Alpha Publications, USA, 1976.

Ganczaugh család hagyatéki Emléktára.

Gudenus János: *Magyar Főnemesi Adattár*. Magyar Családtörténet-Kutató Egyesület honlapja

Gudenus János-Szentirmay László: *Összetört címerek – A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások*. Mozaik Kiadó, Budapest, 1989.

Györkei Jenő: *A szürke eminenciás – Szent-Iványi Domokos életútja*. In: Valóság, 1998/7

Hadtörténeti Közlemények. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos folyóirata, 1989/3, 1993/1.

Hantó Zsuzsa–Szekér Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért – Koszorús Ferenc az embermentő*. Koszorús Ferenc Emlékbizottság, Budapest, 2017.

Kovács Tamás: *A Nemzeti Számonkérő Különítmény*. In: Múltunk, 2006/3, 71–100.

Lázár Vilmos: *Egy emlékirat lapjaiból*. Valóság, 1971/8.

Liptai Ervin (szerk.): *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom*. Kislexikon, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Magyar Életrajzi Lexikon, Arcanum Könyvtár.

Major Ákos dr.: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség – Egy népbíró visszaemlékezései*. Minerva, Budapest, 1988.

Mester Miklós: *Arcképek – Két tragikus kor árnyékában*. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2012.

577 Börtönlevelek: 1961. ápr.–máj. In: Családi emléktár, E593.

- Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958*. Történeti Hivatal, Budapest, 2001.
- Pintér István: *Faust Imre visszaemlékezése a nem hivatalos magyar fegyverszüneti delegáció moszkvai útjáról*. Párttörténeti Közlemények, 1981/2.
- Rainer Pál: *Hadbíróként egy osztrák-magyar csatahajón az olasz partok elleni támadásnál – Dr. Ambrózy Árpád I. világháborús feljegyzései, 1914-1915*. Laczkó Dezső Múzeum, 2018, LDM online.
- Rókusfalvy Pál: *A nemzet értékrendje – Adalék egy nemzetstratégia kidolgozásához*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003.
- Romsics Ignác (szerk.): *Bethlen István emlékirata*. Bevezető: Bolza Ilona. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.
- Schandl, Catherine Eva: *The London-Budapest Game – Sequel to „Sword of the Turul”*. Lulu Books, 2007.
- Schweitzer Gábor: *A Pécsi Ügyvédi Kamara a zsidótörvények korában (1938–1944)*. DIKÉ, a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata, é. n.
- Simonffy András: *Kompország katonái*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Szekér Nóra: *Titkos társaság – A Magyar Testvéri Közösség története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.
- Szekér Nóra: *A Magyar Közösség története*. PhD értekezés. PPKE, Budapest, 2009.
- Tar Margaréta: *Horthy Miklós kabinetirodájá, különös tekintettel Ambrózy Gyula tevékenységére*. Szakdolgozat, témavezető Szekér Nóra. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba, 2014.
- Török Bálint: *Farkas esz meg, medve esz meg. Szent-Iványi Domokos és a magyar függetlenségi mozgalom*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel-Budapest, 2004.
- Vida István: *Orosz levéltári források az 1944 őszi moszkvai kormányátalakítási tárgyalásokról*. In: Feitl István (szerk.): *Az ideiglenes nemzetgyűlés és az ideiglenes nemzeti kormány 1944–1945*. Politikátörténeti Alapítvány, Budapest, 1995.

Per a Nemzet ellen

Az embermentők sorsa a szovjet megszállás alatt

Mielőtt az embermentők hazai sorsának bemutatására térnék, a főhősökről szólok. Soos Gézáról, a Magyar Testvéri Közösségről, Arany Bálintról, a „Teleki-ködből” létrehozott Me-IV. osztályról⁵⁷⁸, annak vezetőjéről Szent-Iványi Domokosról, és az abból kinövő Magyar Függetlenségi Mozgalomról. Essék szó azokról az emberekről és mondjuk ki, zsidómentőkről, akik életüket kockáztatva tettek embertársaikért és hazájukért.

Mert tudni kell, hogy nélkülük nem lett volna a Magyar Testvéri Közösség (MTK), a Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM), a Koszorús-akció és a többi kiterjedt zsidómentés sem! A legnagyobb zsidómentő akció⁵⁷⁹ 75. évfordulójára emlékezve nem tarthattunk volna 2019-ben konferenciát, ha Kudar Lajos ezredes a csendőrség hírszerző főnöke nem szerzi meg a szükséges információt az 1944. július elejére tervezett csendőrpuccsról, amelynek célja az Európában egyedül megmaradt több százezer zsidó deportálása volt. Ha Soos Géza nem fordíttatja le az auschwitzi jegyzőkönyvet és nem juttatja el Éliás József segítségével a megfelelő helyekre, többek között magához a Kormányzóhoz is. Ők az MFM tagjai voltak, éppúgy, mint Mester Miklós, Mikó Zoltán és Batizfalvy Nándor, akik Wallenberggel is együttműködve mentették az embereket.

578 ME-IV. osztály – A Teleki Pál által létrehozott Miniszterelnökség IV. Ügyosztálya, Tájékoztatáspolitikai ügyosztálya, közismertebb nevén a Tájékoztató Osztály valóságos központként működött: Szentiványi Domokos vezetésével (1941 nyaráig) összefogta-hangolta a Magyarok Világszövetsége, a Revíziós Liga, az Államtudományi Intézet s a külügyi tanfolyam hallgatóinak ténykedését. – Joó András, VERITAS Intézet, <https://veritasintezet.hu/hu/munkatarsak/37-esemenyter/1067-teleki-pal-emlekkonferencia>

579 Koszorús-akció – 1944. július 6-án Koszorús Ferenc ezredes, az I. Páncélos Hadtest vezérkari főnöke, a magyar páncélos hadviselés magyarországi meghonosítója, páncélosaival megakadályozta, hogy Baky László, a Belügy-minisztérium politikai államtitkára Budapest zsidó lakosságát puccs-szerűen deportáltassa.

Mindannyian, bár körültekintően, de egyéni sorsukat is kockára téve, életüket sem sajnálva tették, amit kellett és lehetett, mert tudták mi a helyes. Az viszont, hogy megtegyék, kötelező volt a számukra. Ahogyan erről Batizfalvy Nándor rendőrkapitány fogalmazott: „Emberségesnek lenni kötelességem!” Egyénileg és szervezett formában mentették sikerrel az üldözötteket, miközben maguk is üldözötté váltak.

Ezek a hősök, ellentétben a megmentettekkel, az üldözöttséget a maguk számára örökül kapták. Mert minden uralomra törő megszállónak mindig az ilyenek, akiknek elveik vannak, az önérdekükön felül is tevékeny, bátor, nem meghunyászkodó emberek az elsődleges célpontjaik. Az önzetlenül cselekvő emberek útjukban állnak a diktatúrát hatalomra juttatni akaróknak, ha azok önző érdekeiket akarják érvényesíteni. Mert a cselekvő akarat az egyik, ha nem a legfontosabb feltétele annak, hogy az embermentések szervezésére és megvalósítására vállalkozó közösséghez lehessen tartozni.

Ilyen volt az MTK is. Székér Nóra így ír róluk: *„Mivel ez a szervezet, amely a cselekvő magyar emberek összegyűjtését, nevelését és nem utolsó sorban munkálkodását tartja szem előtt, bármilyen jó és nemes, a haza sorsát elsőrendűen szem előtt tartó cél érdekében is tevékenykedik, egy szovjet rendszerű diktatúrában nem maradhat sértetlen. Voltak bizonyos alapelvek, mint például a közösségi tagok testvérként való segítése, a közösségi szellem jegyében cselekvő emberek, közösségek, események támogatása, az idegen érdekek és hatalmak (mint a német vagy az orosz megszállók) elutasítása, a nemzet szolgálatában fejleszteni és kamatoztatni minden egyéni képességet és lehetőséget. Ezek mentén az alapelvek mentén a tagok tudták, mit kell tenniük.”*⁵⁸⁰

Hogy kik ők, és miért veszélyesek a cselekvő emberek? Hogyan is lehet őket felismerni? Ezt legérzékletesebben egy közösségi tag mesélte el Bokor Péternek, amikor a Századunk sorozatot forgatták New-Yorkban:

– Ezt úgy lehetne legjobban bemutatni, ahogyan azt a maffia csinálja, amikor egy új terület felett szeretné átvenni az ellenőrzését. Elmennek az embereik abba a negyedbe, amelynek át akarják venni az irányítását, és kihúznak kukákat az útestre. Nem nagyon, csak annyira, hogy az akadályozza a forgalmat, de még éppen kikerülhető legyen... Aztán megfigyelik, ki hogyan viselkedik az arra járók közül. Aki csak mérgelődik, de elmegy mellette, az nem érdekes. Aki viszont megáll, kiszáll, és a helyére húzza a kukákat, nos, az az ő emberük, Ő a cselekvő. Őt kell kiiktatni, mert ő az, aki veszélyes a számukra, hiszen nemcsak beszél, mérgelődik, de meg is teszi, amit kell, hogy helyreállítsa a térség rendjét. És az ilyen viselkedés az, amely szemben áll a területet uralni akarók érdekeivel.⁵⁸¹

⁵⁸⁰ Székér, 2009, 75., 186.

⁵⁸¹ Székér, 2017, 82- 83.

A mi történetünkben, vagyis a mi hazánk sorsának alakulásában ilyen veszélyesek és a kommunisták érdekeivel szemben állók voltak azok, akik hajlandók voltak az ország függetlenségéért, a szabadságért akár az életük kockáztatásával is cselekedni, megtenni, amit lehet a német megszállás ellen, és várhatóan majd a szovjet megszállás ellen is. Tehát őket kell kiiktatni.

A magyarországi ellenállókról az ÁVO-nak bőven álltak a rendelkezésére információk. Egyrészt az ellenállás alatt volt kapcsolat a magyarországi kommunistákkal, hogy mást ne említsünk, a kiugrás előkészítésekor is közvetlen kapcsolatban álltak, megbízottaik Horthyval is tárgyaltak, tudtak egymásról. Másfelől a kezükbe kerültek a magyar szervezett ellenállás bizonyítékai, a dokumentumok, amiket 1944 decemberében Soos Géza vitt a Szövetségeseknek Bariba.

Dr. Soos Géza (1912 – 1953)

Kőbányán született, alsó-középosztálybeli polgári családban. Erdélyi származású édesapja kúriai bíró. A kőbányai Szent László Gimnáziumban érettségizett. A Pázmány Péter Tudományegyetem jog- és államtudományi karán szerzett jogi diplomát. 1928-ban, középiskolai diákként csatlakozott a Soli Deo Glória (SDG) református ifjúsági mozgalomhoz, melynek hamarosan vezetője lett. (1940–46 között az SDG elnöki tisztségét töltötte be) Az SDG konferenciatelepén elnöksége alatt zajlott az 1943-as szárszói találkozó. 1938-ban csatlakozott a Magyar Közösséghez. 1944 őszén a pápai reptérről egy Berlinbe készülő belemegített repülőgépet ellopva az olaszországi Bariba repültek amerikai zónába. 1946-ban tért haza, a külügyminisztériumban teljesített szolgálatot. Itthoni tartózkodása alatt az újraformálódó közösségi ülések résztvevője, valamint az újjászervezett Vezértanács tagja volt.

Három hónap múlva menekülni kényszerült a letartóztatás elől. Svájcba emigrált, ahol elvégezte a genfi egyetem teológiai szakát. Az Egyházak Világtanácsa alkalmazta, a németországi angol, amerikai, francia övezetek menekülttáborában élő magyarok lelki és szociális gondozása volt a feladata. Svájcból meghívásra Amerikába költözött, ahol 1953-ban autóbalesetben hunyt el.

Soos Gézáról tartották azt, hogy ő a „Jézus Krisztus jó vitéze”. 1938-tól már tagja az MTK-nak. Részt vesz a Teleki Pál által alapított Tájékoztatási Osztály munkájában Szent-Iványi Domokossal, aki ott a főnöke volt. Egyik kezdeményezője és alapítója vele együtt a MFM-nak, miközben már az SDG-ben⁵⁸² is vezető szerepet tölt be.

582 SDG – 1921-ben fiatal teológusok megalapították a Soli Deo Gloria református diákszövetséget azzal a céllal, hogy megújítsák a református egyházat, és hogy reményt adjanak a trianoni megrázkódtatást átélő honfitársaiknak. Jelmondatuk: *„Te azért a munkának terhére hordozzad, mint a Jézus Krisztus jó vitéze”*. A szövetség Balatonszárszón vásárolt telket, ahol a később nagy hírű konferenciáknak is helyet adó központjukat létesítették. Itt jött létre 1943-ban, a többek között Soos Géza, az SDG főtitkára által szervezett Magyar Élet Tábor, melyen a magyar értelmiség – köztük a népi írók – hatszáz diákkal közösen nemzeti sorskérdésekről, Magyarország második világháború utáni lehetséges jövőjéről tanácskoztak. Ezen a találkozón mondta el Németh László író híres beszédét, melyben a külső körülmények ellenére is a nemzet belső függetlenségének megőrzésére buzdított. – A magyar református Wallenberg, <http://www.reformacio.ma/v/a-magyar-reformatus-wallenberg/>

1944 novemberében a még megmaradt és aktív ellenállási tagok vezetősége úgy döntött, hogy egy küldöttség Soos Géza vezetésével menjen ki a Szövetségesekhez Olaszországba. Ugyanis a kormányzói megbízás alapján, a Szent-Iványi Domokos által vezetett moszkvai fegyverszüneti delegációval megszakadt a kapcsolat. Ezt angol-szász segítséggel onnan tervezték és remélték ismét létrehozni. Egyrészt így akarták elkerülni Budapest ostromát, másrészt így akartak bizonyítékot szolgáltatni a majdani béketárgyalásokhoz arról, hogy Magyarország nem volt náci, és mindent megtett a háborúból történő kilépésért, az üldözöttek mentéséért, mégpedig a legmagasabb szintről jóváhagyva szervezett módon!

Soos Géza egy – németektől ellopott – He-111-es repülőgépen titokban indult Bariba. A gépet Hadnagy Domokos pilóta, szintén MTK és MFM tag vezette. Arra nem számítottak, hogy megérkezésüket követően az angol-amerikai szövetségesek hadifoglyokként kezelik őket, és átadják őket az OSS⁵⁸³-nek. A remélt és kért kapcsolatfelvétel emiatt sem jött létre.

A kihallgatásukat Himler Márton vezette, aki 1944 decemberében ezredesi rangban az OSS magyar irodájának vezetője Bariban. A kihallgatásokon még részt vett Gellért Andor is. Azonban Himler ezredes a kihallgatások során felvett jegyzőkönyveket az azokban szereplőkre nézve dehonesztáló módon megváltoztatta, és azokat Soos Gézáék javításra vonatkozó kérései ellenére így adta át a szovjeteknek.

Himler Márton ezredes

1888-ban, szeptember 1-én született zsidó családba Pásztón, (unokaöccse Királyhegyi Pál volt), vagy egy mellette levő kis bányászfaluban. Magyarországon baloldali újságíróként dolgozott, majd egy per elől menekülve vándorolt ki 1908-ban az USA-ba, ahol megalapított Himlerfalva néven egy bányásztelepülést, amely azonban 10 év múlva árvíz miatt csődbe ment. Ezután az FBI ügynöke, majd az OSS magyar részlegének vezetője lett. 1938-ban Budapesten járt. A külföldön élő magyar emigráns kommunisták Magyarországon értelmiségi sejteket szerveztek, s ezek az Országos Széchényi Könyvtárban található anyag segítségével elkészítettek egy listát, amelyen jobbára minden antikommunista illetve jobboldali személy rajta volt. Ezt a listát Himler magával vitte az OSS-hez.

Himler ezredes a kihallgatás során megkapott, az ellenállásról szóló dokumentumokat, köztük az auschwitzi jegyzőkönyvet eltette. Soos Gézát és társát csak 1945

583 OSS – Stratégiai Szolgálatok Hivatala, 1942-ben hozták létre, a CIA, a Központi Hírszerző Ügynökség elődjeként, a Közös Vezérkari Főkapitányság ügynökségeként, hogy az Egyesült Államok fegyveres erőinek minden ága számára az ellenséges vonalak mögötti ügynöktevékenységet összehangolja. Egyéb funkciói között volt a propaganda, a felforgatás és a háború utáni tervezés. 1945. szeptember 20-ig működött.
https://en.wikipedia.org/wiki/Office_of_Strategic_Services

májusában, akkor engedték szabadon, amikor már szinte véget ért a háború,. Soos Géza még ekkor sem térhetett haza, mert az ehhez szükséges szovjet engedély sehogy sem akart megérkezni.

Ami ezt követően történik, azt sokan sokáig nem hitték el, nem akarták elhinni, pláne nem feltételezni, hogy egyáltalában megtörténhet. A magyar emberek ugyanis komolyan elhitték a Jaltában, a szövetségesek által aláírt egyezményt, amely szerint a szövetséges országok szavatolják a szabad választásokat a megszállt országokban. Nem kényszerítenek rájuk más állami és társadalmi formát, mint amelyet e szabad választásokkal az emberek nyilvánítanak, és biztosítják politikai és területi függetlenségüket.

Ez nemhogy nem történt meg, de erőteljes kommunista hatalomátvétel vette kezdetét. A „szabad” választások színpalái mögött, G. V. Szviridov altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) ügyvezető elnökének, mint parancsnok-helyettesnek a védőszárnyai alatt, a moszkvai, és a már hazatelepült moszkoviták által kiagyalt forgatókönyv szerint alakult a történelem.

„Óh, jöjj el szent ratifikáció!”

Az emberek szavaztak, és a megválasztott Kiszgadzapárt 57%-os többséggel nyert, ami a mai választási rendszerben több, mint kétharmados többséget mutatna, de az akkor korlátozottan érvényesíthető eredmény szerint is abszolút többséget jelentett! Ennek ellenére a mindössze 16,9%-ot elért Kommunista Párt háta mögött a megszálló szovjet csapatokkal koalícióba kényszerítette a győzteseket, mondván, ez a választási kompenzáció, ugyanis a Kiszgadzapártra leadott szavazatokat mind „reakciós elemek” tették, ezért a tulajdonképpeni többség náluk van, a „jó szavazatok” szerint !

Így a szovjet hadsereggel bebiztosított tárgyaló kommunisták által koalícióba hajtott kormány kiszagda vezetői egyszerűen kénytelenek voltak elhinni, de legalábbis bízni abban, hogy az oroszok a magyar, de legkésőbb az osztrák békeszerződés aláírásakor a jaltai konferencián elfogadottaknak megfelelően el fogják hagyni az országot! Ennek reményében úgy döntöttek, hogy a ratifikációig engedni kell a kommunisták követeléseinek, akár térden állva is, de ki kell húzni addig kompromisszumokkal.

Ezért a nagyarányú választási győzelem ellenére, az „erőteljes rábeszélésnek” szót fogadva átengedték a kommunistáknak a legfontosabb tárcákat, a belügyet, a miniszterelnök-helyettesi posztot, tulajdonképpen a honvédelmit is és az erőszakszervezeteket, a Katona-Politikai Osztályt és a Politikai Rendészeti Osztályt, a későbbi ÁVO-t! Továbbá sok alapvetően meghatározó belső pozíciót, valamint szinte a teljes akkori

médiát, a Filmhíradóval együtt! Így aztán nem csoda, hogy a sajtó felől és a híradón keresztül befolyásoltan érkező informálás harsogott a kommunista propagandától, az osztályharcról a reakció ellen! A fasiszta reakció kiirtásáról, az antiszemita burzsoázia eltüntetéséről és az általuk szervezett, mindenhol megbúvó összeesküvés szándékoktól. No, és persze az ehhez tartozó elengedhetetlen osztályharc szükségességéről. Márpedig tudomásul kell venni, hogy mindenki, aki nem a kommunisták nótáját fújja, az reakciós, a nép ellensége, tehát szovjet és kommunistaellenes, vagyis a demokrácia ellensége!

Miközben a haza cselekvő emberei, az alvó állapotban levő MTK, közülük sokan egyúttal a MFM tagjaként is érezték, hogy itt valami nagyon nincs rendben és ez a valami az, hogy az ország nem független, a rendszere, amely van is nincs is, nem törvényes. Azt észrevenni, hogy ami körülöttük történik finoman szólva is egy visszás helyzet, nem volt nehéz. Egy korabeli vicc is erről szól, mert a pesti humor a válságos időkben is működött.

– Akkoriban olyan nevű lapokat lehetett kapni az újságosnál, mint a Szabad Nép, a Szabadság, a Demokrácia, a Képes Lobogó és hasonló.

A pasas odamegy az újságoshoz.

– Szabad Nép van? – Nincsen, kérem.

– Hát Szabadság? – Az sincsen, kérem.

– És mi van? – Demokrácia, az van, kérem...

Tehát a mi bátor, ellenálló és embermentő hőseink kijöve a pincéből, mint Arany Bálint, hazaérve a szovjetektől, mint Szent-Iványi Domokos, aki a szovjet felkérés ellenére nem vállalt tárcát az ideiglenes kormányban, ezt találták maguk körül.

Szent-Iványi Domokos

1898. ápr. 28. Budapest. – 1980. júl. 19. Heidelberg, NSZK

Az erdélyi származású Iklód-szentiványi és gálfalvi Szent-Iványi Domokos a Pázmány Péter Egyetem Állam és Jogtudományi karán szerzett diplomát, majd gróf Teleki Pál tanársegédje lett, aki a diplomáciai pályára irányította, így lett a második világháború alatt Magyarország egyik meghatározó alakja. Meghatalmazott miniszterként 1944-ben a szovjetekkel megkötött fegyverszünet tárgyaló delegációjának diplomáciai vezetője, a Magyar Függetlenségi Mozgalom alapítója, diplomata, aki csak 1946-ban lett a Magyar Testvéri Közösség tagja.

A kép a Közösség elleni per előtt, a letartóztatását követően készült, 1947-ben. A koholt vádon alapuló koncepció per egyik meghatározó perkon koncepció vádlottja.

MTI Fotó/MAFIRT

Elkezdtek felkutatni egymást, megbeszélni, mi is történik, és mi lenne a jó a nemzetnek? Mit lehetne tenni? Mert, hogy mi a helyes, azt tudták. Az pedig, hogy amit lehet, azt meg is kell tenni, az számukra természetes, sőt kötelező volt. Nem valami külső befolyás, vagy elvárás miatt, hanem belső késztetésük, a hagyományaink és a magyar észjárás, annak nem kis részben erdélyi gyökerei következtében.

Ennek megfelelően már '45 tavaszán az értelmiség és az ebben vezető-irányító szerepet betöltő volt MFM és MTK tagok már csak ismeretségi okokból is elkezdtek találkozni, és megbeszélték a helyzetet, amely természetesen kiterjedt a társadalmi kül- és belpolitikai eseményekre is.

A kommunisták közben a megszerzett az erőszakszervezetek működéséhez és politikai terveikhez igazították „a jog alkalmazását”. Ez az az időszak, amit Kahler Frigyes úgy jellemzett, hogy joghalál történik Magyarországon. Joghalál azért, mert a jog alkalmazását, a hatalom megszerzésének politikai eszközeként használták fel, vagyis politikai bűncselekmények elkövetéséhez. Ilyenek voltak az ún. igazoló eljárások és a Népbíróságok, amelyekhez olyan törvényeket hoztak, hogy adott esetekben még fellebbezni sem lehetett a többnyire halálos ítélet ellen. Ha fellebbezésre lett is volna mód, ugyanaz a bíróság alakult át a kegyelmi kérvényt elbíráló testületté, amely a halálos ítéletet hozta, és azt általában két órán belül végre is hajtották.

Az első ilyen ítélettel nem is vártak sokat. Budán még folytak a harcok, amikor két állítólagos keretlegényt vélt háborús bűnük miatt halálra ítélték, és nyilvánosan, az Andrássy úton az Oktogonnál egy lámpavasra akasztották fel őket. Egyikük alatt a kötél el is szakadt, ezért megismételték az akasztást! Az utolsó nyilvános kivégzés Szálasi akasztása volt, arra pénzért árulták a jegyeket...

A közelgő választásokra készülve azt is Moszkvában döntötték el, hogy kik kaphattak szavazati jogot, és mely pártok indulhattak a választásokon. Azok, akiknek bármilyen funkciójuk volt a Horthy korszakban, nem szavazhattak, így például dr. Donáth György – aki a német megszállásig országgyűlési képviselő volt, később az első koncepciós per fővádlottja – sem. Ő deklasszált elemnek lett nyilvánítva, így munkát is csak fizikait kaphatott – halottszállító volt a prospektúrán. *„Tehát így, az 1945-ös választáson az adatok szerint úgy 150 ezer ember ki volt masszívan taszítva a politikából.”*⁵⁸⁴

Azok a pártok pedig, amelyek a múlt rendszer országházában helyet kaptak – vagyis a törvényes, legális és legitim 1938-as választásokon bejutottak az Országgyűlésbe – egyáltalán nem vehettek részt a választáson. A Kisgazdapárt nem tartozott ezek közé, ezért indulhatott. Gyűjtőpártként működött, a kizártak nagyrészt ide gyülekeztek.

584 Dr. Zétényi Zsolt szavai a „Per a nemzet ellen” c. Mudry Péter által rendezett filmben.

Ezért, és Arany Bálint munkájának köszönhetően is, aki felkérésre közreműködött a Kisgazdapárt újra szervezésében, az 1945-ös novemberi választás hatalmas Kisgazda sikerű választási győzelmet hozott. Ezt a fölényt a győztes pártnak nem sikerült az Országgyűlésben és a kikényszerített koalíciós kormányban érvényre juttatnia. Az említett erőszakszervezetek és a fontosabb tárcák – a fentebb már felsorolt miniszterelnök-helyettesi, az igazságügy, belügy, a közlekedési tárca, a honvédelem legfontosabb posztjai, a gazdasági vezetés stb. – a kommunisták kezébe kerültek. *„Rákosiék rögtön kijózanítják a Kisgazda politikusokat, azt mondják nekik, hogy ezt az eredményt nem matematikai képletként kell fölfogni.”*⁵⁸⁵

A kommunisták így értelmezték és kompenzálták a választásokat, mivel csak a rájuk leadott szavazatok a jó szavazatok.

Ezek után az Országházban lassan úgy alakulnak a dolgok, mintha a Kisgazdák lennének ellenzékben! Rákosiék hozzá is láttak a hatalom megszerzéséhez. Elkezdték a szalámi taktikát, vagyis a választási korrekció elvét. Létrehozták a Baloldali Blokkot, majd az 1946. évi I. törvényben meghatároztatták az államformát, a köztársaságot.

Nem sokkal később pedig az 1946/I-es törvényben meghatározott köztársasági államformát védő, „a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről” szóló 1946. évi VII. törvényt is megszavaztatták a képviselőkkel. Milyen áron?

Ekkor már látszott, sőt Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán és Zsedényi Béla nemzetgyűlési képviselők a vita során mondták is, hogy ez „hóhértörvény”, a terror kodifikálása, amely alkalmas a demokrácia likvidálására! Ugyanis a törvény szerint halállal, súlyos börtönnel volt sújtható az, aki *„a demokratikus államrend vagy annak intézményei ellen gyűlöletre izgat”,* valamint aki *„egyes személyek vagy csoportok ellen azok demokratikus vagy köztársasági meggyőződése miatt gyűlöletre izgat”!* Ráadásul az ilyen „ügyek” elbírálására gyakorlatilag pártbíróságok jöttek létre.

Sulyok Dezső el is mondta egy felszólalásában, hogy *„...az a különbség köztünk, hogy maguk az osztályalapú diktatúrát, mi pedig a demokráciát szeretnénk bevezetni. Révai erre megfenyegette, ekkor Sulyok bejelentette, hogy itt és most szűnt meg a demokrácia Magyarországon. A szólástól elállok –, mondta. Majd nemsokára emigrációba menekült.”*⁵⁸⁶

Az 1946. évi VII. törvény kodifikációs vitája miatti tiltakozások ellen a kommunisták tüntetést szerveztek 1946. március 7-én. A Kisgazdapárt valamint a Nemzetgyűlés teljes megtisztítását követelték a „reakciós”, „népellenes”, „fasiszta”, „antidemokratikus” elemektől, élükön Sulyok Dezsővel.

585 Dr. Horváth Attila szavai a „Per a nemzet ellen” c. Mudry Péter által rendezett filmben.

586 Dr. Horváth Attila szavai a „Per a nemzet ellen” c. Mudry Péter által rendezett filmben.

Rákosiék megszakították a tárgyalásokat, amelyek a korabeli pártpolitikai szokások szerint ún. „pártközi egyeztetéseken” voltak hivatottak a nézetkülönbségeket tisztázni, és hátuk mögött a szovjetekkel polgárháborút vízionáltak.

Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Kovács Béla meghátráltak, a törvényt megszavaztatták, a fentiekben már említett alaptalan remény által vezetve, amivel valójában olyan fegyvert adtak a kommunisták kezébe, amely nem sokkal később társaik, majd az ő vesztüket is okozta. A „hóhértörvény” végrehajtási utasítása szerint ugyanis az öt főből álló népbírószági tanácsokba egy főt az igazságügy miniszter – akkor Ries István –, három főt a Baloldali Blokk nevezett ki, és csak egyet delegált a kispárt. Ez a kommunisták teljes fölényét biztosította ezen „népellenes” ügyekben.

Ám az emberek nem kértek a kommunizmusból, és ezt nagyon szép formában meg is mutatták. Történt ugyanis, hogy nem kis részben a „cselekvő emberek” irányításával 1946 szeptemberében megvalósult egy, az előző évi választásoknál is nagyobb jelentőségű demonstráció, amelyet a Parasztszövetség szervezett a Kispárt segítségével. Ennek keretében több, mint 500 ezer(!) gazda érkezett Budapestre, a Parasztnapokra, az akkori nehéz közlekedési körülmények ellenére. A felvonulásokon és gyűléseken félreérthetetlenül kifejezésre juttatták, hogy a magyar nép nem kér a kommunisták általi hitegetésből, az általuk képviselt rendszerből, az osztályharcból! Ennek a megmozdulásnak a nyomán kibontakozó események nemsokára olyan nem várt fordulatot vettek, amelyek alapvetően meghatározták későbbi történelmünket.

A cselekvő emberek, akikről szó van, az MTK tagjai és a velük kapcsolati hálóban levők, hamarosan annak a pernek lettek áldozatai, amelynek pont az volt a célja, hogy ők, a hazájuk érdekében gondolkodó-cselekvő emberek legyenek kivonva a társadalom rendszeréből. A haza iránti elkötelezettségük és működési rendszerük helyébe a kommunista diktatúra, a megfélemlítettség, az „osztályharc” került!

„Az összeesküvés per tehát nem csak eszközt jelentett a politikai rendszer megváltoztatásához. Fontos célja volt ezen túlmenően, hogy feltérképezze és elhallgattassa a társadalom azon tagjait, akik tevékenységükkel már bizonyították, hogy akár cselekvően is mernek fellépni a magyar nemzeti érdekek védelmében, és azokat is, akik a kommunista diktatúra ellenzékét elvi alapon jelenthetik majd.”⁵⁸⁷

Hogy miért volt fontos ezeknek az embereknek a kikapcsolása a közéletből? Egyik kihallgatásán Szent-Iványi Domokosnak elmondja Pálffy György tábornok, hogy az általa vezetett Katona Politikai Osztály (Kat. Pol.) és az ÁVO egészen addig tehetetlen volt a társadalommal szemben, amíg annak „immunrendszere”, összetartása működött, és aminek keringését a Testvéri Közösség és annak kapcsolati hálója jelentette. Az emberek ennek eredményeként tudták, mi az, amivel szembe kell szállaniuk, tud-

587 Székér, 2009, 186.

ták, hogyan kell viselkedniük, és főként tudták, mi az a métel, amelyet jól hangzó, de hamis mondatokba burkolnak és hogyan, miként kell cselekedniük ellene.

Arany Bálint a tárgyaláson

1947 tavasza. Immár megfogyva, megkínózva, de meg nem törve, Arany Bálint, aki a per során visszavonja kínzással kicsikart vallomását...

A Független Kisgazdapárt volt szervezőtitkára, a köztársaság-ellenes összeesküvéssel vádolt ú. n. Hetes Bizottság (a Magyar Községnek az ÁVO szerinti vezető testülete) tagja (elől) és Szent-Iványi Domokos (elől jobbra), a Bizottság fő szervezője vallomást tesz a koncepció per tárgyalásán a Budapesti Népbíróságon. Mögöttük András Sándor volt vezérőrnagy, a Bizottság harmadik tagja ül. A felvétel készítésének pontos dátuma ismeretlen. MTI Fotó/MAFIRT

Ez az első nagy és e tekintetben egyedülálló koncepció per ezt az „immunrendszert” zúzta szét, felszámolta annak működését, valamint a szálamítaktikának megfelelően lehetetlen helyzetbe hozta a Kisgazdapártot és vezetőit. A vezető értelmi szerzőket, irányítókat és gyakorlati megvalósítókat, azaz a cselekvő embereket tulajdonképpen véglegesen kivonta a társadalom mindennapjainak rendszeréből, a „kivülmaradtakat” pedig a folyamatos terrorral megfélemlítette. Az eljárás során több, mint 500 embert tartóztattak le, és 229-et fogtak hét különböző perbe.

A Község kapcsolatrendszerének felkutatása alkalmazott nyomozati módszerről így ír M. Kiss Sándor: „a per előkészületei során az ÁVO elitje feltérképezte a potenciális ellenfelek táborát. Éppen ebből érthető az a sokszor mosolyt kiváltó hír, hogy az ÁVO kartotékjain közel egymillió ember neve szerepelt!”⁵⁸⁸

A Donáth és 12 társa – Dálnoki Veress Lajos, Szentmiklóssy István, András Sándor, Szent-Iványi Domokos, Arany Bálint, Kiss Károly, Héder János, Berkó István, Sóvári Tihamér, Fülöp József... – elleni perben, annak elsőfokú tárgyalásán, amelynek dr. Jankó Péter volt a tanácsvezető bírāja, hangzott el a fővádlott Donáth György utolsó szó jogán tartott, csaknem hatórás híres beszéde. Erre a főtárgyalás 25. napján, 1947. április 11-én került sor.

Figyelemre méltó és tanulságos a *Szabad Nép* ifjú újságírójaként kiküldött Kende Péternek a megemlékezése:

588 M. Kiss, 1999, 81.

„Én voltam az az újságíró, akit a Magyar Közösség perére kiküldtek, és én végig is ültem a pert. Számomra ez a társaság teljesen idegen volt, közülük senkit nem ismertem korábbról. Tudósításokat adtam a napi tárgyalásokról, de a kommentárokat már nem én írtam, ahhoz túl fiatal voltam.

Akkori életem egyik nagy politikai élménye volt ez a per, s benne Donáth György szereplése. Donáth György kiváló képességű és rendkívül művelt ember volt, aki a háború utáni politikai életnek ahhoz a garnitúrájához tartozott, amely meghatározó lehetett volna egy finn típusú magyar fejlődés esetén.

Donáth az én szememben azt az embertípust reprezentálta, amilyenek a vezető kommunisták lehettek a húszas, harmincas években a bíróság előtt.

Az ügyész, ez az Alapi nevű harmadrendű, hitvány, alpári figura, nekem még az akkori szememmel is ellenszenves volt, és nem volt képes értelmesen szembeszállni Donáth György érveivel. A tanácselnök Jankó Péter volt, egy harmadrendű jogász, egy megfélemlített ember. Az utolsó szó jogán elmondott beszédek közül Donáth György egy egész délelőtt tartott; ő öt órán át beszélt. Briliáns volt, és véleményem szerint ez a beszéd a háború utáni magyar történelem egyik legfontosabb dokumentuma. Engem ez a per bizonyos fokig megrázott, mert első ízben kerültem szembe azzal a ténnyel, hogy a politikai ellenfeleimnek is lehet igazuk.⁵⁸⁹

Dr. Donáth György

(Budapest, 1904. jún. 5. – Budapest, Kőbánya-kisfogház, 1947. okt. 23.)

A köztársaság elleni összeesküvés koholt vádján alapuló koncepció per fő vádlottja, volt országgyűlési képviselő, 45 után „deklasszált elem”, halotthordozó egy kórházban, ugyanakkor az Magyar Testvéri Közösség egyik vezetője.

Első és másodfokon is halálra ítélik, nem kér kegyelmet, az ügyvédje által hivatalból benyújtott kérelmet Tildy Zoltán elutasítja és 1947 október 23-án kötél által kivégzik...

MAFIRT felvétel. A kép 1947. január 12-én készült az AVO udvarán.

„Nos, Donáth az első perctől kezdve lenyűgözött. Ő volt ennek a pernek a legfőbb érdekessége, csodálni való hőse. Szellemileg és jellemileg oly magasan kiemelkedett a többiek közül, hogy varázsának olykor még a tanácselnök sem tudott ellenállni. Donáth nemcsak bátor volt, hanem logikailag is verhetetlen, akinek érvelését széles

589 (https://www.or-zse.hu/kutat/publik/kozakinterju_kendepeterrel.htm)

körü történelmi műveltségén túl egyfajta finom ironia tette megnyerővé és hatásossá. A legnagyobb hatást az tette rám, hogy a per nyomasztó légkörében, ahol mindenki más megtört áldozat volt, Donáth, az elsőrendű és nyilvánvalóan eleve halálos ítélet elé néző vádlott, végig szabad emberként viselkedett, lelki függetlenségét egy percig fel nem adva, mindenkivel szemben méltányosan, ugyanakkor tántoríthatatlanul kitartva azon eszmék és elvek mellett, amelyek miatt egy műper fővádlottja lett.”⁵⁹⁰

A másodfokú tárgyalás helybenhagyta a rá kirótt halálos ítéletet. Nem kért kegyelmet. Az ügyvédje által hivatalból benyújtott kérelmet Tildy Zoltán elutasította.

A fővádlottak...

1947. március 6.
Donáth György, a Magyar Élet Pártjának egykori alelnöke, Dálnoki Veress Lajos egykori vezérezredes, Szent-Miklós István volt vezérkari őrnagy a köztársaság-ellenes összeesküvéssel vádolt ú. n. Hetes Bizottság tagjai állnak öreik közt a koncepciók per tárgyalásán, a Budapesti Népbíróságon.
MAFIRT: Szécsényi József

A Közösségi tagokat jóval szabadulásuk után is életük végéig(!) megfigyelték, róluk jelentéseket adtak le, amelyben mindenkor felhívták rá a figyelmet, hogy rendkívüli veszélyt jelentenek a szocialista rendszerre nézve. Egy ilyen jelentés szerint: „*Dr. Donáth György kivégzése napján a minden évben megtartott rekvimen igen nagy számban jelentek meg volt Magyar Közösségi tagok... Néma tüntetés jellege volt.*”

Félreértés ne essék. A szovjet mintájú kommunista hatalomátvétel mindenképpen megtörtént volna, akár e per nélkül is, csak más módon. Már csak azért is, mert bennünket a szövetségesek szovjet érdekszférának nyilvánítottak! Azonban azzal, hogy a választásokon 57%-kal győztes Kisgazdapárt legfelkészültebb, paraszti származású, de egyetemet végzett tagjait és jóformán az egész Parasztszövetséget sikerült elnémítaniuk, valamint a legértékesebb, nem marxista értelmiségieket meghurcolni, megfélemlíteni illetve eltávolítani, azzal jó előre biztosították maguknak a 17%-os vereségük ellenére is a feltétlen hatalmat. A Nemzet testében e szétfűzött immunrendszer feléledésének esélyét pedig hosszú időre lehetetlenné tették.

⁵⁹⁰ (https://web.archive.org/web/20160307081917/http://archiv.xxszazadintezet.hu/rendezvenyek/perek_es_osszeskuvesek_tudoma/csurka_dora_donath_gyorgy_az_u.html)

Álljon itt végezetül dr. Veress Gábor volt IBUSZ vezérigazgatónak – aki az MTK vezetőségi tagja volt – egy beszédrészlete annak igazolására, hogy az egyik fő vád, a faji megkülönböztetés mennyire hamis volt. Ez a beszéd a magyarságról és annak faji kérdéséről szól, amelyet Orbán Balázs temetésén tartott: *„Ha valaki végképp, visszavonhatatlanul elkötelezve magát a magyar sorsközösség egyeteméhez, ha valaki idegen sorsközösség iránt nem érez vonzalmat, vágyódást, magyar az, akármilyen összetételű legyen is vére. A magyarsághoz tartozás a fajelmélet minden tücskével-bogarával szemben csupán a magyar szolidaritás osztatlan kizárólagosságát, tehát minden idegen szolidaritás iránti közömbösség érzését követeli. Az a magyar, s mindenki magyar, aki ennek a követelménynek megfelel.”*⁵⁹¹

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9 V-2000/9 Magyar Közösség ügy

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 1.a, 2.b.

Ráday Levéltár (RL)

C/230. Soos Géza hagyaték

C/80. Szent-Iványi Domokos hagyaték

FELHASZNÁLT IRODALOM

Arany Bálint: *Koronatanú*. Püski Kiadó Kft, Budapest, 1990.

M. Kiss Sándor: *A várva várt ratifikáció. Jegyzetek a diktatúra természetrajzából*. In: Magyar Szemle 1999/1-2, 77-93.

Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Jaffa kiadó, Budapest, 2017.

Szekér Nóra: *A Magyar Közösség Története*. PhD értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2009.

Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés 1941-1972*. Magyar Szemle könyvek, Budapest, 2016.

591 Szekér, 2017, 69.

Embermentők és családjaik sorsa a diktatúrákban

1. Bevezető gondolatok a közös gondolkodás fontosságáról

A 2019. november 14-én az Országház főrendiházi üléstermében rendezett konferenciának és tanulmányomnak is célja a kritikus vészkorszakok embert sújtó és embert mentő tevékenységeinek megismerése, az erről folytatandó közös gondolkodás ösztönzése. A közös gondolkodást a hívők és nem hívők, a keresztény és zsidó elkövetők, valamint a keresztény és zsidó áldozatok között több tényező akadályozza már közel 80 éve. Közülük kettőt emelek ki, egy érzelmit és egy politikait. Ahhoz, hogy a mai kor embere megismerje az embermentés fogalmát és történelmi tényként fogadja el, háttérismeretek szükségesek. Tanulmányomat ennek érdekében az embermentés korának és az előzményeinek bemutatásával kezdem.

A közös gondolkodást akadályozó egyik érzelmi tényezőre Tábor Béla mutatott rá a *Zsidóság két útja* című könyvének utószavában. Eszerint sok holokausztot túlélő számára: „*elviselhetetlennek tűnt az a gondolat, hogy abban a környezetben kell élniük, ahol minden csak meggyilkolt szeretteikre és múltjukra emlékeztette őket, s hogy az utcán nyüzsgő járókelők közt talán a gyilkosok cinkosai is szembe jöhetnek velük. Ezek a kivándorlás mellett döntöttek.*”⁵⁹²

A kor közösen átélt traumáit, az egyéni és közösségi sérelmeket, érzéseket hívőknek és ateistáknak, zsidóknak és nem zsidóknak egymás között és egymással kell meg- és kibeszélniük. A múlt feldolgozása nemcsak egyéni és közösségi, hanem társadalmi szinten is megkerülhetetlen. A közös gondolkodás alapja pedig a közös sors, amelynek része természetesen a sérelem is.

Ha a traumákat a közös sors felől közelítjük, megértjük azokat, akik a kivándorlás mellett döntöttek, mert dönthettek így is. De meg kell értenünk azok fájdalmát is, akik nem a kivándorlást választották, és azokét is, akiknek nem is volt lehetőségük a

⁵⁹² Tábor, 1990, 172.

választásra. Fontos látni, hogy a német megszállást követő nyilas hatalomátvétel után a Rákosi-, majd a Kádár-korszak áldozatainak, köztük több holokauszt túlélőnek is, máig ezzel a generációkon átívelő traumával kell együtt élnie, azokkal a sérelmekkel, amelyek a diktatórikus rendszerek velejárói. El kellett viselni azt is, hogy az üldözők feltűnően és kihívóan élvezték, birtokolták azokat a javakat, amelyeket az áldozatoktól elraboltak, sőt az életfeltételeiket is megszabták. Ennek veszélye napjainkig fennáll.

*„A népirtások után vagy a kirekesztés jellemezte időszakot követően – mondta az indexnek Zana Katalin – a társadalomban együtt kell élnie a traumát okozó bűnösöknek, az áldozatoknak és a szemtanúknak. Ez a körülmény jelentősen megnehezíti, sőt adott esetben ellehetetleníti a történetek feldolgozását. A történetek tabuvá válnak, nem lehet róluk beszélni. A szavak helyett az élménymegosztás primitívebb formája, a transzgenerációs atmoszféra közvetíti az előző nemzedék által megélt érzéseket. Ezzel együtt felerősödik annak a veszélye, hogy a trauma újból felszínre bukkan egy vagy akár több évtizeddel később.”*⁵⁹³

A transzgenerációs trauma mellett a társadalmi előítéletek is gátolják a gondolkodást.

*„Vannak olyan kérdések – írta Gereben Ágnes –, amelyekben évtizedeken át elpusztíthatatlanul élnek a részben ismerethiányból, részben tudatos dezinformációból, részben konok „megélhetési” vakságból fakadó előítéletek.”*⁵⁹⁴

Az 1945 utáni politikai elit jelentős része, s ma már többnyire a leszármazottaik számára ezek az előítéletek akadályozzák, hogy szembenézzenek a múlttal és az egymást követő diktatórikus rendszerekkel. Jó példa erre többek között ifj. Rajk László életútja.⁵⁹⁵ Ifj. Rajk számára Kádár Magyarországa – édesanyja börtönből szabadulását követő 1954 nyara – a biztonság, a szabadság és a korlátlan lehetőségek korszaka volt.

*„Tizenöt éves koromban, az első gimnáziumi évem után, másfél hónapot dolgoztam egy farmon Angliában, aztán voltam ugyanott egy nyelviskolában érettségi előtt. Visszafelé Angliából mindig megálltam Párizsban...”*⁵⁹⁶ Ifj. Rajk László miután Budapesten építészmérnöki diplomát szerzett a montreáli McGill Egyetemen is tanult.

Ellentétben az itt élők többségével, akiknek nemcsak a Rákosi-korszakban, hanem Kádár Magyarországon is kitaszított „osztályidegen”, „nem kívánatos elem” „népelenség”-ként kellett élnie. Nem végezhettek képzettségüknek megfelelő munkát, nem utazhattak, gyerekeik nem tanulhattak magyar közép- és felsőoktatási intézmények-

⁵⁹³ Bako–Zana, 2020.

⁵⁹⁴ Gereben, 2008, 7.

⁵⁹⁵ Rajk, 2019.

⁵⁹⁶ Rajk, i. m., 85.

ben, nemhogy külföldi egyetemeken, és közel 25 ezer ember az 1953-as amnesztia után fedél nélkül maradt.

A közös gondolkodást akadályozó másik tényező az a politikai ok, hogy a hatalom birtokosai 1945-től közel öt évtizedig tartó uralmukat a politikai rendőrség terrorjának és az „ideiglenesen hazánkban állomásozó” szovjet katonáknak köszönhették. Erről bővebben kell szólni.

2. Történelmi előzmények

„Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt Fegyverszüneti Egyezmény alapján létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) 1947. szeptember 15-éig, a Párizsi Békesz Szerződés letétbe helyezéséig működött Magyarországon. Az egyezményből fakadó tényleges ellenőrzési és intézkedési jogosítványok gyakorlása, valamint ezek önkényes kiterjesztése folytán a bizottság a szovjet katonai megszállás tényét közvetlen politikai és gazdasági befolyássá alakító testületként működött. Mindez természetesen része volt a II. világháborút követő nemzetközi konszenzusnak, melyben a „Felszabadított Európáról” szóló jaltai deklaráció ellenére mind a szovjet fél, mind az angolszász nagyhatalmak hallgatólagosan tudomásul vették, hogy a megszálló csapatok többé-kevésbé saját képükre formálják a megszállt ország társadalmi berendezkedését.”⁵⁹⁷

Nagy Ferenc miniszterelnök levéltári irataiból⁵⁹⁸ is tudjuk, hogy 1945 és 1947 között számtalan jelzés érkezett az 1945-ös parlamenti választásokon abszolút győzelmet arató Kiszgazda Párt vezetőihez a jogállamiság megszűnésének tapasztalatairól, a lakások, ingatlanok lefoglalásáról, a Magyar Kommunista Párt tagjainak és a szovjet katonák önbíráskodásairól.⁵⁹⁹ Nagy Ferenc és kormánya akkor úgy gondolta, hogy türelemmel kell várni a békeszerződésig, nem szabad provokálni a szovjeteket, s a SZEB katonáinak távozását követően majd visszaállítható lesz a jogállamiság, hiszen a Magyar Kommunista Pártnak az országban nem volt társadalmi bázisa. Nem így történt, annak ellenére, hogy a Magyar Kommunista Pártnak valóban nem volt társadalmi bázisa.

Többek között az 1945 után hatalomra került új politikai elit munkájának is eredménye, hogy Magyarországot gyakran vádolták, sőt vádolják ma is azzal, hogy „Hitler utolsó csatlója volt, fasiszta, antiszemita”, amiért a „magyar társadalom” kollektí-

⁵⁹⁷ Cseh, 2000.

⁵⁹⁸ MNL OL XIX-A-1-e Nagy Ferenc – 1946-47.

⁵⁹⁹ „Mácsovics Lajost pártunk választmányi tagját egy orosz alezredes felkereste azzal, hogy lakását (XIII. Kartács u. 20.) egy orosz alezredes részére lefoglalja. Amikor tiltakozott elvitték.” 1946. május 7. MNL OL XIX-A-1-e VII/1 Rendőrségi és bírósági ügyek. 82.

ven bűnös. Ezen a retorikán kell a közös gondolkodás segítségével változtatni, hogy „tudjuk, miben vétkeztünk, mikor, hol és mikép.”⁶⁰⁰

Az egykori szovjet blokk országaiban, Magyarországon is, az 1980-as évek végétől a kormányok nem indítottak vizsgálatokat, nem vonták felelősségre a kínzások és tömeggyilkosságok elkövetőit, még azokat sem, akiknek személye azonosítható volt. Gondoljunk pl. a Biszku-perre. Az igazságérzet sérült ezáltal. Ehhez hasonlóan súlyos következmény, hogy mindmáig kevesen foglalkoznak a közel 50 évig tartó szovjet rendszer családok életére és egészségére gyakorolt kumulatív hatásával. Applebaum ezt a traumát egy család példáján keresztül mutatta meg. *„Egy férfit bíróság elé állítottak, és agyonlőttek, mint «a nép ellenségét»-t, a feleségét lágerbe vitték, mint a «népellenség hozzátartozóját»-t, a gyermekei árvaházakban nevelkedtek és bűnbándákba álltak be. Az anyjuk belehalt a stresszbe és a gyászba, az unokatestvérei, nagynénjei és nagybátyjai minden kapcsolatot megszakítottak egymással, nehogy maguk is bajba kerüljenek. Családok bomlottak fel, barátságok értek véget, a hátramaradtak súlyos teherként viselték a félelmet halálukig.”*⁶⁰¹

Számtalan példát idézhetnék hazánk 1945 utáni történetének a magyar családok életét kísérő traumák többirányú hatásáról, de erre a tanulmány keretei nem adnak lehetőséget. A hitlerizmus és a sztálinizmus egyaránt fokozott megterhelést jelentenek még évtizedek távlatából is a családok életére. Ezzel szembenézni ma is erkölcsi dilemma, ugyanakkor megkerülhetetlen kötelesség.

A német megszállást és a nyilas hatalomátvételt követő fegyverszüneti megállapodás idején, 1945-től, lehetett arról beszélni, olvasni, hogy mi történt a német megszállást követő időszakban, 1944 márciusát követően, amikor több százezer zsidót koncentrációs táborba vittek. A túlélők jelentős részének szanatóriumokban, pszichológusok segítettek feldolgozni mindazt, ami velük és családjakkal történt. A szovjet rendszer áldozatai évtizedekig nem beszélhettek szenvedéseikről. Magukra maradtan, lélegzetvételnél is időket sem hagyva újabb és újabb megpróbáltatások vártak rájuk. A rendszerváltást követően sem álltak rendelkezésükre pszichológusok, így az évtizedes traumák a gyógyulás reménye nélkül betokosodtak.

A traumák utókezelését illetően jelentős az eltérés, ezért meglehetősen érzékeny téma az embermentés témaköre. 1944-ben, a több százezer ártatlan áldozat⁶⁰² ellenére, sokan mentették az üldözötteket, majd a magyar állam 1945-től rehabilitálta a jogfosztottakat erkölcsi és anyagi értelemben egyaránt. Idézek az 1946. évi XXV. „a

600 Részlet József Attila: *Nem tudhatom* c. verséből.

601 Applebaum, 2005, 299.

602 Braham, 2015.

magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről” szóló törvényből.

„(2) Megemlékezve a demokratikus kormányoknak azokról a rendeleteiről, amelyek a faji üldözésnek hamis indoklásra támaszkodó, a lakosság egy értékes és hazafias részét méltatlanul sújtó, idegen eredetű összes barbár szabályait hatályon kívül helyezték, a jogegyenlőséget visszaállították és ezzel a jóvátétel jogi feltételeit megteremtették: a Nemzetgyűlés egyszersmind a magyar nép elismerését és háláját nyilvánítja mindazoknak, akik a külső és belső megfélemlítéssel bátran dacolva, önzetlenül és áldozatkészen álltak üldözött embertársaik mellé és ezzel sokezer emberi életet mentettek meg a pusztulástól. Ezzel kifejezésre jutott a magyar nép egyetemének ellenállása, amely a reakciós rendszerrel szemben is mindaddig megakadályozta a faji üldözés nemzeti szocialista brutalitásainak maradéktalan érvényesülését, amíg a német megszállás és hatalmi erőszak teljessé válása be nem következett. Ez az ellenállás világossá tette, hogy a magyar nép nem azonosítja magát a faji üldözéssel.”

1946-ban még a közbeszéd⁶⁰³ része lehetett a sokezer ember mentése. Az, hogy a zsidótörvények „idegen eredetű, barbár szabályok”, hogy a magyar jogalkotás és a közigazgatás náciellenes hivatalnokai, a német megszállásig, sőt azután is, életük kockáztatásával akadályozták a faji üldözés maradéktalan érvényesülését. Deborah S. Cornelius amerikai történész a zsidótörvények végrehajtása kapcsán a következőket írta. „A britek jogosan ítélték el a törvényeket, de egy olyan törvénytisztelő nép, mint a brit, nem volt képes megérteni vagy elhinni, hogy létezhetnek hatályos törvények, amelyeket a kormány vagy csak részben hajtat végre, vagy egyenesen szabotál.”⁶⁰⁴

1945 után nem volt az 1944-hez hasonló jelentős szervezett és egyéni embermentés, csak több százezer áldozat.⁶⁰⁵ A német megszállás során aktív embermentők, ítéletek nélkül, vagy koholt vádakkal kerültek „B” listára, internálótáborba, börtönbe, zárt táborokba, kitelepítésre, a többi osztályidegenné nyilvánított személlyel együtt.

A rendszerváltást követően is elmaradt az igazságtétel. A 90-es évektől a privatizáció és a kárpótlás véglegesítette a Rákosi-korszak⁶⁰⁶ vagyonfosztását. Idézem Görgey Gábort.

„Ezekben a lopott házakban általában még azok laktak, akiknek, mint a rendszer kedvezményezettjeinek, annak idején, miután az osztályellenséget kisöpörték belőlük,

603 Lévai, 1948.

604 Cornelius, 2015, 128.

605 Egyetlen számot szeretnék idézni a hatalom birtokosai által elismert áldozatokról. Az 1953. évi közkegyelmi rendelkezések végrehajtásának adatait, amelynek aláírója (1953. november 23.) Piros László, Gerő Ernő belügyminiszter első helyettese volt. A fogvatartottak és egyéb szabadságkorlátozó intézkedések hatálya alatt álló személyek száma: 758.611 fő. MNL OL M-KS-276 f. 65 cs. 184 öe.

606 Gyarmati, 2011.

kiutalták az ingatlanokat. Akik a bitorolt lakásokat és villákat nem csupán nevetséges áron vehették meg – a bűnös magántulajdont tagadó kommunizmus nagyobb dicsőségére –, hanem még erre is tizenöt éves OTP kölcsönt kaptak. A történelmi családok, az egykori uralkodó osztályok és polgárság tulajdona tehát végül oda került, ahol állítólag történelmileg a helye volt: a győztes munkásosztály funkcionáriusaihoz, illetve a rendszer hű kiszolgálóihoz. Telekkönyvileg bejegyezett magántulajdonként. Miközben az eredeti tulajdonosok lassan és többnyire nyomorúságosan elpusztultak.”⁶⁰⁷ Görgey Gábor szülei Tulipán utcai villájáért 290 ezer forint értékű kárpótlási jegyet kapott, míg az ÁVÓS fia, aki bentlakóként jelképes áron megvásárolhatta, 80 millió forintért adta el a villát. A vagyon átcsoportosítása politikai döntés volt a szabad választásokat követő Magyarországon.

A közös gondolkodás célja a diktatórikus rendszerek családok életére gyakorolt hatásának bemutatása. Mindkét közeli diktatúra a zsidó-keresztény etikát és értékrendet, a szabadságot és a magántulajdont, és nem utolsósorban az egyének pusztá életét támadta, szüntette meg.

Hazánkban a szovjet rendszer előzménye, ujjgyakorlata a szovjet mintájú 1919-es tanácsköztársaság, a szovjet hadsereg nélkül 134 napig tarthatott.

Nem kerülhető meg a közös gondolkodás arról a kettősségről sem, hogy bár a tanácsköztársaság népbiztosainak többsége zsidó származású volt, a közös zsidó-keresztény etika és értékrend ellen léptek fel. Nem kímélték ezen értékrendet valló zsidókat sem. Az akkori népbiztosok és elkövetők, akik ha éppen nem lettek a sztálini tisztogatások áldozatai, Sztálin utasítására tértek haza Magyarországra 1944-ben. Ezáltal lett az új politikai elit meghatározó része 1919-es emigráns, vagy Moszkvában nevelkedett leszármazottja, az úgynevezett „moszkovita”. Így az 1945-től induló szovjet rendszer vezetői nagy számban zsidó származásúak voltak. Egyik évfolyamtársam az egyetemen így jellemezte magát és családját: „*mi nem zsidók vagyunk, hanem kommunisták.*”

A szovjet támogatással működő rendszer sem tett különbséget zsidók és keresztények között. Származástól függetlenül akart megszabadulni a számára idegen és ellenséges kultúrahordozóktól. Ezért nem lehet megkerülni azt, hogy 1919, 1944 és az 1945 utáni évtizedek együtt kerüljenek az erkölcs mérlegére, és így váljanak a közös történelmi gondolkodás részévé. De nem az 1945 utáni években született tendenciózus feldolgozások, hanem a korabeli gondolkodók és a még emlékezők írásainak felhasználásával.

607 Görgey, 1999, 72-73.

A szembenézés évtizedek óta várat magára, emiatt a kezeletlen beteg góc tovább gennyesedik. Célunk és dolgunk a sebek kitisztítása, a sérelmek és a történelmi tények együttes és közös feldolgozása.

2. 1. A „két néplélek hatalmas és nagyot szülő egyesülése” és akadályai.

A zsidó-magyar viszony.

A zsidó-magyar kapcsolat az évszázados együttélés során gyakran változott. 1911-ben Alexander Bernát arról írt, hogy: *„A magyar nemzethez való viszonyunkat nem akarom itt bővebben fejtegetni, ahhoz külön alkalom kell, de a szellemi egybeolvadás itt szépen előrehaladt, bármennyire is berzenkednek tőle azok, akik a zsidót nem értik az egyik, és azok, akik a magyart nem értik a másik táborban. Ez a föld predesztináltnak látszik a két néplélek hatalmas és nagyot szülő egyesülésére. Sehol úgy nem fogadtak bennünket, mint itt. De mi sem jöttünk üres kézzel s léha szívvel. Évezredekre előre senki sem láthat, de a társadalmak mai helyzetét tekintve, azt hiszem, mindnyájunknak, az egész emberiségnek érdekében áll, hogy a zsidó értékek el ne vesszenek.”*⁶⁰⁸

Bródy Sándor 1915-ben egy tízéves kislánynak ad tanácsot, aki orosz tea árusításával ugyanannyit keres naponta, mint amennyi egy törvényszéki bíró napi jövedelme.

„– De miért nem tanulsz magyarul? Tudod-e mi a hála?

– Azt tudom. Bent van a Bibliában.

– Ha tudod, miért nem gyakorlod? Látod, kislány, az ellenség elől ide menekültél apáddal, anyáddal, a testvéreiddel. És itt jó sorod van. Jól bánnak veled. Szívesek hozzád az emberek. Segítségére vannak. Megveszik az árudat. És ez a hely, ahol vagy, Magyarországon. Ha nem okosságból, hálából kell neked megtanulnod a nyelvet.”⁶⁰⁹

2. 2. A tanácsköztársaságról

S jött 1919, a 134 napos szocialista forradalom, amelynek vezetői néhány kivételtől eltekintve zsidó származásúak voltak. Az oroszokkal szövetséges magyar szovjetköztársaság, amikor megszűnt a szólásszabadság, a jogállam, a család, a haza, a vallás, s *„egy magasabb rendűnek vélt eszme – a kommunizmus – nevében mindenfajta partikularitás, így a zsidó vallás ellen is megindult a hajsza.”*⁶¹⁰

Gyurgyák János a tanácsköztársaság eseményei közül kiemelte az intézményesített terrort, a sajtó világát és az állami bürokrácia átszervezését. Annak alátámasztására és bemutatására, hogy ez mit jelentett, idézem az Angol Magyar Bank 1920. évi köz-

608 Bernát, 2000, 52.

609 Bródy, 2000, 56.

610 Gyurgyák, 2001, 103.

gyűlésének jegyzőkönyvét, a két olasz tudósító megállapításait, a bürokrácia átszervezésének gyakorlatáról pedig Stern Samut.

„Az úgynevezett tanácsköztársaság pénzügyi népbiztossága bankunkat és vállalkozásainkat is »szocializálta«, igazgatóságunk működését felfüggesztette és intézetünk élére előbb úgynevezett »ellenőrző megbízottakat« (direktóriumot) majd pedig vezetőül egyik 22 éves gyors- és gépírónőnket rendelte ki »üzleti biztosi« címmel. 1919. április vége felé az úgynevezett tanácskormány igazgatóságunk és ügyvivő igazgatóságunk több tagját túszerűen börtönbe vetette, vezető tisztviselőink nagy részét pedig szabadságolta. A proletárdiktatúra a magántulajdon megszüntetésével tudvalevőleg feladatává tette az eddigi gazdasági intézmények szétrombolását. E feladat elvégzésére azonban nem jutott elég ideje. De így is, nem szólva arról a kárról, mely a produktív munka szünetelése folytán előállott, a diktatúra esztelen gazdálkodása számottevő veszteségeket okozott különösen azáltal, hogy az alárendelt jelentőségű alkalmazottaknak szolgáltatásukkal és az intézetek és vállalatok teherviselő képességével arányban nem álló javadalmazásokat folyósított.”⁶¹¹

„Fegyveres vörös csapatok törnek be a házakba: fosztogatnak, pisztolyt szegeznek öregekre, gyermekekre egyaránt, hogy megakadályozzák az ellenállást, hogy megtudják a rejtékhelyeket.”⁶¹²

„Vásárolni? Még a kevés megmaradt áruból sem lehet a házbizalmi írásbeli igazolványa nélkül. Minden lakóház lakói kebelükből két bizalmi választanak, akik megbírálják a vásárlás jogosultságát. Legyen az cipő, ruha vagy akárcsak egy fogkefe is. Néha megvan a vásárlási igazolvány, de nincs mit venni véle. A bolsevizmus egy hónap alatt mindenéből kifosztotta a várost.”⁶¹³

„Az újságokat szocializálták. Régi címüket megtartották ugyan, de azonfelül mindezt elvesztették, régi jellegükből kivetkőztették valamennyit. Csak azt közölhetik, amit a kormány megenged, s ez valamennyi újság számára ugyanaz.”⁶¹⁴

Stern Samu Emlékiratai kommünre vonatkozó fejezetében így írt: „Az ijedelem csak akkor kezdett lábra kapni, amikor egyre-másra jelentek meg rendeletek, és gyilkos harcot hirdettek a kapitalizmus ellen. A világnézeti harc azonban mit sem ér ennivaló nélkül. Jól tudták ezt a népbiztosok is, és éppen ezért legfőbb problémájuk az élelmezés kérdése volt, mert a falusi lakosságnak ugyan hiába szónokoltak a kommunizmus vi-

611 Az Angol-Magyar Bank közgyűléseinek jegyzőkönyvei. 1920. In: Breuer-Rudas Családi Archívum. Rudas Gyula, Rudas Pál nagyapja királyi kormányfőtanácsos, a Ferenc József rend lovagja, az Angol-Magyar Bank igazgatósági tagja volt. Fia, id. Rudas Pál az Angol-Magyar Bank aligazgatója volt, mielőtt munkaszolgálatra vitték. Mauthausenből jött haza 1945-ban. 1951-ben Budapestről három gyerekével együtt kitelepítették.

612 Fracccaroli és Mainardi, 2003, 32.

613 I. m., 29.

614 I. m., 20.

lágót megváltó eszméjéről, hasztalan prédikáltak, hogy más, új és jobb életet hoznak. A birtokos paraszt csak azt látta, hogy a falu dologkerülői, naplopó, orosz fogságból hazakerülő és dolgozni nem akaró katonák a hangadók a kocsmában és a gyűléseken, s úgy akarják megoldani a földosztás kérdését – ami a nincstelen és a birtokos parasztot egyaránt érdekelt volna, ha maga is kaphat a szétosztandó földből –, hogy nemcsak a gróf földjét akarják szétosztani, hanem a birtokos parasztét is. Érthető, hogy elment a kedvük mindentől, amit kommunizmusnak hívnak.⁶¹⁵

A 134 nap mérlege „hivatalos jelentések és bírói ítéletek alapján 590 egyén meggyilkolása nagyobb részt teljesen ártatlanul. Egymaga Szamuely Tibor száznál több ártatlan embert gyilkolt le. Ez a szám és névsor azonban nem teljes. Hiányoznak az adatok azokról a területekről, amelyeket időközben elszakítottak. Nincsenek benne azok sem, akik kétségeesükben öngyilkosok lettek vagy az elszenvedett bántalmazás és fogva tartás folytán utóbb elhaltak.”⁶¹⁶ Végül nem volt megállapítható azoknak a szerencsétleneknek száma sem, kiket egyes vörös parancsnokok a harctéren a Vörös Hadsereg kebelében kivégeztettek, vagy akiket ellenforradalmi harcokban ellenforradalmárok öltek meg. Valószínűleg ezeknek száma is kitesz még pár százat.⁶¹⁷

„Nem volt egy kor sem a magyarság életében – fogalmaztak az olasz tudósítók –, midőn állami élete ennyire lesüllyedt volna... Ezeréves államisége, ezeréves kereszténysége és ezeréves szabadsága egyaránt a végső veszélyben forogtak. A magyar kommunizmus bukása éppen olyan aljas és erkölcstelen volt, mint uralkodása. Vezetői összeomlása utolsó előtti pillanatában gyáván külföldre szöktek. Nem szabadsághősök voltak, akik életüket áldozták eszményeikért, hanem a szabadság gyáva gyilkosai.”⁶¹⁸

„S amikor 1919 augusztusában a népbiztosokat szállító vonat kigördült a Kelenföldi pályaudvarról, a Budapestet elhagyó bolsevik vezérek nem kisebb, hanem még nagyobb káoszt hagytak maguk után.”⁶¹⁹ – írta Gyurgyák János

A számunkra lényeges közös gondolkodáshoz kiemelten fontos Kóbor Tamás értékelése a káoszról és a következményekről. „Az antiszemitizmus most valóban mindenben uralkodó hangulat, melyet a bolsevizmus váltott ki, s a nehéz megélhetés réme táplál fel bizonyos politikai elvet. Nem fakad sem a magyar lélekből, sem a keresztény világnézetből.”⁶²⁰

615 Stern, 2004, 105-106.

616 Az olasz tudósítók, akik szemtanúk voltak a tanácsköztársaság vérvizatarában írtak a gyilkosságokon kívül a kegyetlenkedésekről is. Egyes foglyokat úgy megkínóztak, hogy azok öngyilkosságot követtek el. Másoknak össze-törték csontjaikat, szájukba literszám öntöttek forró vagy sós vizet, tüket szurkáltak a körmük alá, hátrakötözött karral felakasztották őket. Számuk sok ezerre rúgott. Fraccaroli és Mainardi i. m., 195.

617 dr. Váry, 1922, 1.

618 Fraccaroli és Mainardi, i. m., 196.

619 Gyurgyák, 2001, 109.

620 Kóbor, 2000, 79.

1911 óta, amikor Alexander Bernát két néplélek egyesüléséről írt gondolatait megfogalmazta, sok minden történt. Ami akkor még ilyen szép baráti viszony volt, az 1919, 1944, és 1945 után történtek következményeként megváltozott. Az egyensúly visszaállításához lenne szükség egy görcsöket feloldó tárgyilagos párbeszédre.

2. 3. A kommunista diktatúra lényege

„Az igazsághoz keresztül hazudni magunkat.”⁶²¹

A kommunista diktatúra közel öt évtizedig tartott. A diktatúra élharcosai, az elkövetők hitték, hogy tetteikért sosem vonják őket felelősségre. Az ötven év a magyar társadalom oktatásában, nevelésében és kultúrtörténetében végzetes következményekkel járt. Kihagyták, elhallgatták azokat a szerzőket akik, pl. az 1919-es tanácsköztársaság hiteles krónikásai voltak, mint például Tormay Cécile. Vagy más olyan szerzőket, akiket Lukács György – aki a 19-es kommün közoktatási népbiztosa, majd 1945-ben egyike volt az emigrációból hazatért moszkovitáknak – elhallgattatásra, tönkretételre ítelt. Ilyen volt Hamvas Béla, Kerényi Károly, Prohászka Lajos, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor.

Az új eszméről, a kommunizmusról, amelynek „az igazsághoz keresztül kellett hazudnia magát”, így írt Gyurgyák János. *„Az új eszme egyszerre kínálta identitásválságok radikális megoldását, továbbá apai örökségként kapott messianizmusuk kiélését, azaz a földi paradicsom megvalósítását, végül – s erről se feledkezzünk meg – egyszerre kínálta számukra a hatalmat és a társadalmi felemelkedést, amelytől – néhányuk kivételével, mint például Lukács – korábban meg voltak fosztva.”*⁶²²

Elveinek, tanításainak a társadalomra gyakorolt, napjainkig tartó és ártó jelenléte, hatása miatt érdemes a kivételt képező Lukács Györggyel bővebben foglalkozni. Gazdag család leszármazottja, hazai és külföldi egyetemeken tanult, tudományos társaságok alapítója vagy tagja. A háború Lukácsot a kapitalizmus bírálójává tette, és úgy gondolta, hogy a kapitalizmus megsemmisítése jelentheti a jövőt.

Lukács szerint a polgári társadalom és világ az első világháború idején a „tökéletesedett bűnösség”, a fichtei „teljes bűnösség” állapotába került, emiatt nem elég e válságból elméleti kivezetést keresni, hanem meg kell találni a gyakorlati kiutat is. Lukács számára a gyakorlati kiút az volt, hogy belépett a kommunista pártba. Barátainak, többek között a Vasárnap Kör tagjainak (Balázs Béla, Fogarasi Béla, Hajós Edit, Hauser Arnold, Mannheim Károly, Ritoók Emma) meghökkenésére úgy gondolta, hogy a kultúra a cél, aminek érdekében a diktatúra csak eszköz. Minthogy az élet telítve van az erkölcs és a valóságos tevékenység közötti konfliktusokkal, a tanácsköz-

621 Lukács, 1971, 17.

622 Gyurgyák, i. m., 108.

társaság idején Lukács György a proletárdiktatúra kultúrpolitikájának irányítójaként levonta azt a következtetést, hogy kötelesség végrehajtani a „bünt”. Politikusként a „cél szentesíti az eszközt” álláspontjára helyezkedett.⁶²³

Lukács György elméleti szinten is megfogalmazta mit jelent az, hogy a cél szentesíti az eszközt. *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írásában 1918 novemberében még a kommunizmus elfogadása ellen érvelt. „*A bolsevizmus azon a metafizikai föltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges, mint Razumihin mondja a Bűn és bűnhődés-ben: az igazsághoz keresztülhazudni magunkat. E sorok írója nem képes ezt a hitet osztani és ezért feloldhatatlan erkölcsi dilemmát lát a bolsevik állásfoglalás gyökerében, míg a demokrácia – hite szerint – csak emberfeletti lemondást és önfeláldozást követel azoktól, akik tudatosan és becsületesen végig akarják csinálni. De ez, ha talán emberfeletti erőt igényel is, nem lényegében megoldhatatlan kérdés, mint a bolsevizmus erkölcsi problémája.*”⁶²⁴

1919 januárjában kinyilvánított véleménye ellenére a KMP tagja lett, amely döntése a Vasárnapi Kör tagjait sokkhatásként érte. *Taktika és etika* című 1919 májusban megjelenő írásában már arról értekezett, hogy ütött a világforradalom órája, választani kell. Bármelyik lehetőség kerekedjen is felül, szörnyű bűnöket fognak elkövetni a győzelem érdekében.⁶²⁵

„Ellenkezőleg: az etikai öneszmélet rámutat arra, hogy vannak helyzetek – tragikus helyzetek –, amelyekben lehetetlen úgy cselekedni, hogy bűnt ne kövessünk el; de egyúttal megtanít arra is, hogy még ha két bűn között kell is választanunk, akkor is van még mértéke a helyes és a nem helyes cselekvésnek. Ez a mérték: az áldozat. És úgy, ahogy az egyén két bűn között választva akkor választ helyesen, ha alacsonyabb rendű énjét áldozza fel a magasabb rendű, az eszme oltárán, úgy fennáll ennek az áldozatnak mérlegelő ereje a kollektív cselekedetek számára is; csakhogy itt az eszme, mint a világtörténeti helyzet parancsa, mint a történetfilozófiai hivatottság ölt testet... Ropsin (Boris Savinkov, az 1904–06-os orosz forradalom terrorista csoportjának vezére) egyik regényében így fogalmazta meg az egyéni terror problémáját: gyilkolni nem szabad, fel-tétlenül és megbocsáthatatlanul bűn, de elkerülhetetlenül szükséges; nem szabad meg-tenni, de meg kell tenni... Ez ugyanezen regényének más helyén abban látja a terrorista

623 Lukács György és Sárói Szabó Tibor hadosztályparancsnok agyonlövötte Csupor Lajost, Málik Ferencet, Fenyő Nándort, Sück Emilt, Tóth Lajost, Varga Károlyt Poroszlón, a Tiszaparti töltés mellett gyávaság vádjával. dr. Váry, i. m., 104.

624 Lukács, 1971, 17.

625 Kis, 2004, 636. „Lukács György életpályájának központi problémája az 1918–19 telén végrehajtott fordulat: csatlakozása a kommunista mozgalomhoz és világnézeti azonosulása a marxizmussal. Ez az esemény új megvilágításba helyezte addigi fejlődését, és döntően befolyásolta mindazt, amit később gondolt és tett. Ahhoz, hogy az egészet értsük, értenünk kell az életre szóló döntést. De úgy tűnik, nem érthető.”

tették nem igazolását (ez lehetetlen), hanem végső erkölcsi gyökerét, hogy ő nemcsak életét áldozza fel testvéreiért, hanem tisztaságát, erkölcsét, lelkét⁶²⁶

Lukács György a „kulturális terrorizmus” elnevezésű programjával népbiztosként, már 1919-ben a nevelés, oktatás fontosságára is felhívta a figyelmet.

*„Itt a nevelés kérdésében egyesül a látszólagos ellentét. Kérlelhetetlen osztályharc a burzsoázia ellen, egészen addig, amíg (mint osztály) meg nem semmisült. Teljes egyenlőség a nevelés terén. Gyermekkel szemben nincs osztályharc, mert minden gyermekben az eljövendő, az osztálykülönbséget nem ismerő társadalom kezdő tagját kell látni.”*⁶²⁷

Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, meg kell szűnjön a jogállamiság, mert olyan jogrendre van szükség, „amellyel a proletárosztály kényszeríti az őt alkotó egyes egyéneket, hogy osztályérdeküknek megfelelően cselekedjenek: önmagára is alkalmazza a diktatúrát.”⁶²⁸ Lukács szerint, ha a proletáriátus osztályuralmát helyezzük az eddigi osztályuralmak helyébe, „akkor a diktatúra, a terror, az osztályelnyomás álláspontjára kell helyezkednünk.”⁶²⁹

A terror, az osztályelnyomás és az igazsághoz kerestülhazudni magunkat álláspontja győzött 1919-ben 134 napra, 1945 után viszont évtizedekre.

1945 után a magyar kultúrtörténethez való viszonyt nem az évezredes hagyomány, hanem a társadalomra rákényszerítendő és átvenni köteles szovjet minta határozta meg. Lácisz elvtárs, a Cseka egyik főnöke utasítása így hangzott: „Ha nyomoznak, ne irományok és bizonyítékok után kutassanak, hogy mit tett vagy mondott a vádlott a szovjet hatóságok ellen. Először is azt kérdezzék tőle, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, milyen származású, milyen nevelésben, oktatásban részesült, mi a foglalkozása.”⁶³⁰

A táborokba nem azért zárták az embereket, amit elkövettek, hanem azért, mert azok voltak, akik. A gyermekek is osztoztak szüleik sorsában, azaz nem oldódhatott fel a nevelés kérdésében a látszólagos ellentét, ahogy Lukács György megfogalmazta „a szeretetre, a megértésre és az összetartozásra” épülő társadalom és a kíméletlen osztályharc között. Kiderült, hogy az ellentét nem látszólagos, hanem valós. A zárt táborokba hurcolt, vagy a kitelepített családok az 1953-as amnesztiát követően fedél nélkül maradtak. A megbélyegzett családok gyerekei is megbélyegzettek maradtak, hiszen nem tanulhattak, nem utazhattak, nem élhettek emberhez méltó életet, éppúgy, mint szüleik. Hívók és ateisták, zsidók és nem zsidók egyformán.

626 Lukács, 1919. május In: Mesterházi, 1987.

627 Lukács, 1971, 21.

628 Lukács, i. m., 26.

629 Lukács, i. m., 15-17.

630 Courtois, 2000, 16.

A valóság a lukácsi tanítás-nevelés zsákutcáját mutatja, de ez nem jelenti azt, hogy nincsenek ma is követői.

A következőkben bemutatom néhány család sorsán keresztül, hogy a hatalom szempontjából 1945 után Lácisz elvtárs útmutatása érvényesült, és a tettek valóban nem számítottak. A diktatórikus rezsimnek ugyanis nem tűrik az önálló gondolkodást és cselekvést. Robert Conquest amerikai történész szerint: *„Kétségtelenül minden országban léteznek olyan emberek, akik lélektanilag csak a megfelelő pillanatra és rezsimre várnak. Az Eichmann – féle mentalitás mintha ott lappangott volna Németországban, amíg Hitlernek egyszer szüksége nem lett rá. Magyarországon az 1940-es években feltűnt szemforgató söpredék is már adva volt, s a Rákositól és Farkasoktól csak a nagy történelmi lehetőséget kapta meg. Az ilyen, erkölcsileg és intellektuálisan félművelt réteg különböző formákban a világon mindenütt létezik.”*⁶³¹

3. Embermentők és családjaik egyéni élettörténetei.

Akik nem tudták és nem akarták
keresztülhazudni magukat az igazsághoz.

3.1. Breuer Pál királyi honvédtiszt, aki megkapta a „Világ Igaza” címet

Breuer ezredes zsidókat és kiskatonákat mentett 1944-1945-ben. 1950-ben családjával együtt zárt táborba került. Minden ingóságukat és ingatlan vagyonukat elkobozták. Mindezt annak ellenére, hogy az ÁVH egyik zsidó vezetőjének birtokában volt a közjegyzői nyilatkozat Breuer ezredes embermentéséről, valamint arról, hogy a 85-ik újoncképző gyalogezred parancsnokaként megakadályozta, hogy a nyilasok az újoncokat besorozzák.

„A nagyapám – írta unokája Breuer Klára – erdélyi volt, a cipszer családnak abból az ágából, amelyik valamikor – nem tudom mikor – Lőcse-Késmárk környékéről ide vándorolt. Olyan família, amelyiknek a tagjai a helyi közösségekben itt-ott kitűntek. Persze nem országos hírrel. Tehát ő észak-erdélyi, Magyarlápason még mindig élnek rokonaink. A nagyapám 1895-ben született és az első világháború kezdetén épp jogásznak készült, a kolozsvári egyetemen beiratkozott első évesnek. Behívták

Breuer Pál (1895–1957)

631 Conquest, 2003, 97.

katonának, és gyakorlatilag az egész háborút végigharcolta, megsebesült, kitüntették stb. Már főhadnagyként szerelt le, Trianon után jelentkezett a honvédelmi minisztériumban, hogy nem tud hazamenni, és munka kell. Így lett bújtatott katonatiszt, vámőr a déli határon, azt hiszem Zalátán. Itt ismerte meg a nagyanyámat, Ney Erzsébetet, akinek a családja a Bácskából települt „fel”, mert nem akart szerb lenni. Különben klasszikus francia nevű sváb kispolgárok voltak, rendes vagyonnal, gazdasági iskolai tanító, kendergyáros, földbérli – ő volt Erzsébet édesapja, Ney György. A nagyapám végül hivatásos katonatiszt lett, és így éltek a II. világháború kezdetéig a Dunántúlon. A háborúban egyik fontos cselekménye, hogy sokáig volt Muraszombaton helyőrség parancsnok, és nagyon jól csinálta, azért nem vitték onnan el. Itt szerintem számított, hogy vegyes területről származott, értette mi a nemzetiségi együttélés. Részt vett az erdélyi bevonuláson is, Kolozsváron ő mondta a díszbeszédet a katonák részéről az ünnepségen. A nagyapám

nem volt aktív ellenálló, de amikor tudott segíteni, akkor megtette. Apa többször elmesélte azt a mittenwaldi történetet, amiről a Waldman nyilatkozat szól. Waldman Ernő szolgált még kiskatonaként a nagyapám alatt évtizedekkel előbb, és feltételezte, hogy segít, ha kéri. És amikor jelentkeztek nála, akkor azonnal befogadta őket, bedugta őket magyar katonaruhába, és fogdába dugta őket, hogy „katonaszökevények”. Az ss őrnagy háromszor jött értük, hogy adja ki őket, és nem tette meg, azt mondta, hogy ő csak a magyar honvédelmi minisztertől fogadhat el utasítást – szívesked-

Kyilatkozat:

Alulosa hünkösögi felelősigem tudatában a követhető hat
jelenet ki.

Greiner Pál levele a 85. nyelvtanítási gyalogtárhoz volt a parancsnoka.

Ar mulitett gy.e. hóra körzetből 1944. decembereben felsőpa-
rancsra (HM) a nyugati országhatár mentén - Somorja körze-
tébe - települt.

A nyilas propagandisták erőszakos módon próbálták a nyugati kiegészítő csapatokat befolyásolni, hogy a Budapesti védelmére hozzájáruljanak az állandósítandó alakulatokba önként jelentkezőknek. Az akkori magyar parancsok semint önálló ellátásában semmit sem érti yaband megakadályozni.

Greuer János kérdés az akkori városlegények s helyeszigonyok kö-
rött: a helyes fogva ábra megafeltet a módját, hogy a nyilatkozat
az alapján meg lehet látni, hogy a bírósági beadványok vagy
elutasítások az Ebből ki lehet látni, hogy a megafeltet meg-
adható volt.

Ne pöytäkirjoissa peräkkäin Nimitettiin näihin paoli telepi-
sita alkaneiden mekaniikka, luokka a, y. e. kokelehtien tarkoituksella
käsittelyä ja on otettu huomioon, jolla on ollut suuri
huomio.

Mitään a 85. jk. qy. e -ben helyjokkhem yolgálatot, Bremer
Pal epedeznel puti rendellenesírók követtáimil volt alkál-
mazni tudomást keresni.

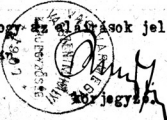
, Nevezettel sem rokon, sem adó-hitelzői viszonyban nem állok.

Vaspenzini hály, 1947. március 11.

Prinzipal
Bureau
Tamm

Вр. II. Саломея и. 26. ф. 2.

Alulírott Kőrjegyző igazolom, hogy az előírások jelenlétében és sajtóközleg történtek.
Vasszerényi 1947 március 11. 46

121185

Breuer ezredes 1945 áprilisában az 1944. december 1-ével Léva városában megalakult újonczred parancsnokaként a bajorországi Garmisch-Partenkirchenben állomásozott ezredével. 1945. április 30-án befogadták a Mittenwald kőbányájából megszökött zsidó rabokat. A mentésről a Holokauszt Emlékközpont

Az ezredes fia, dr. Breuer Pál visszaemlékezésében így örököltette meg az édesapjától hallottakat:

633 2016. január 26. Holokauszt Emlékközpont – Embermentők névsora.

Szombathelyi 2. kerületi igazoló bizottság.

329... szám.
ig. biz. — 1946.

Határozat

nemes Breuer Pál lt.ezredes- t, aki
Háza: Szilágy vm.: / városban (községben) 1895. év
július hó 24. napján született, a 24.300/Eln ig. biz. 1945. számú
H. M. körrendelet alapján
igazoltak
jelentjük ki.
Szombathely, 1946. július hó 10. napján.

Lencs Gábor
az igazoló bizottság elnöke.

Ligeti János *János László*

Példán János *Szabó János*

Várkonyi Gyula
az igazoló bizottság tagja

Szombathely, 1946. július 10.

„Garmischban rengeteg épület, köztük laktanya is volt, mert itt volt a német hadsereg legnagyobb téli kiképző központja. Fürdőváros és síparadicsom is volt, sőt 1936-ban a téli olimpiát is itt rendezték. Apámnak 1945. április 30-án reggel, amikor a laktanyába bement, jelentették, hogy 12 fő magyar zsidó koncentrációs rab megszökött a közeli Mittenwald kőbányájából, és bekéredzkedett a magyar laktanyába. A kőbánya pedig a hírhedt Dachau egyik allágere volt. Apám erre elrendelte, vegyék őket nyilvántartásba, öltöztessék át őket magyar katonaruhába, és vegyék őket állományba. Mindannyian megmenekültek.”⁶³⁴

Breuer ezredes amerikai hadifogságba került és 1946-ban tért haza családjához. A háború után igazolták.

Az új, „népi” hadsereg nem tartott munkájára igényt, nyugdíját megvonták.

Az ezredesből magángazda lett a Baranya megyei Drávafokon, ahol apósa, mióta áttelepült családjával együtt a magyarországi Baranyába, földbérő volt. A család a két háború között is gazdálkodásból élt, nem Breuer Pál tiszti fizetéséből.

Az egyik megmentett rab, Waldman Ernő is visszatért Baranya megyébe, Sellyére. Első gyermekük névadó ünnepségére meghívták Breuer ezredes családját is. Waldman Ernő kárpitos műhelye jól jövedelmezett, ennek ellenére 1947 végén kivándorolt Izraelbe. Előtte elbúcsúztak az ezredes családjától, és Ernő átadott egy közjegyző által hitelesített nyilatkozatot arról, hogy Breuer Pál a háború végén kiknek és hogyan mentette meg az életét.

A Breuer család minden tagja részt vett a mezőgazdasági munkában, s 1950-ben már egy jól felszerelt parasztgazdaságot működtettek, három lóval, három tehénnel és három anyakocával. 1950. június 23-án a magyar társadalom – és jogtörténet legnagyobb szegényére – bírói ítélet nélküli közigazgatási határozattal a család min-

634 Dr. Breuer, 2010, 133.

M Á S O L A T !

Az 5.000/1946.M.E.számú rendelet 4.§./2/bekezdése alapján a honvédelmi minisztérium-
ban alakított bizottság.

Tárgy: nemes Freuer Pál ht.ezds.
közszolgálatból való elbocsátása.

V É G H A T Á R O Z A T ;

Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében kiadott 5.000/1946.
M.E.számú rendelet 4.§./2/ bekezdése alapján a honvédelmi minisztériumban ala-
kitott 1/a.számú bizottság nemes Freuer Pál /1895.Korváth Jozsef/ht.ezds. tag-
dása, Baranya megyei lakost a mai napon tartott tárgyalás alapján a hivatkozott
rendelet 2. §-a /2/ bekezdésének a.pontja alapján végelbírás alá vonta és minden-
nemű ellátási vagy a szolgálat alapján támasztható egyéb igény kizárásával - a
tényleges szolgálatból elbocsátotta.

Ez ellen a véghatározat ellen az 5.000/1946.M.E.számú rendelet 4.§./6/
bekezdése értelmében jogorvoslatnak - ideértve a közigazgatási vagy más bírósá-
gi eljárást is - nincs helye.

Rróól a bizottság a magyar honvédelmi minisztert tudomásulvétel és további
intézkedések végett értesíti.

Budapest, 1946. szeptember 30.

dr. Wagner s.k.

a bizottságnak a magyar miniszterelnök által kijelölt elnöke.

Vászonyi s.k.

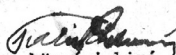
a bizottságnak a szakszervezeti
tanács által kijelölt tagja.

Pentay s.k.

a bizottságnak a magyar honvé-
delmi miniszter által kijelölt
tagja.

A másolat hiteles.

Bogdása, 1946.XI.29.

községi bíró.

den tagját egy új családi kényszermunkatáborba, Lenin-tanyára hurcolták.⁶³⁵ A házat utolsónak elhagyó Breuer Pálné kezében kis kendőbe csomagolva az iratok és az ékszerek voltak, amit a család lakhelyének elhagyását végrehajtó ávos kirántott a kezéből és visszadobott a házba.

Az ékszereknek nyoma veszett, de a család szerencséjére az iratok, köztük a Waldman nyilatkozat, az ÁVH parancsnokságára került. Ennek köszönhető, hogy négy hónap múlva a kényszermunkatáborból az államvédelmisek elvitték Breuer ezredest az Andrássy út 60-ba. Magánzárkába került, nem

verték meg, csak éjjel nem feketett le aludni. Az ötödik héten az álmatlanságtól az összeroppanás határán volt, amikor egy zsidó őrnagy közölte vele, hogy olvasta a Waldman nyilatkozatát és meg fogja menteni, de előbb írjon alá egy kisebb vádpontot.

A pécsváradai állami közjegyző.
192/1938. ügyszám.

N y i l a t k o z a t .
Alulírott Waldmann Ernő 1910. évben Bethlen községben született kár-
pitesmester, sellyei lakos, büntetőjogi felelősségem tudatában teszem
meg nyilatkozatomat, melyet bármikor hajlandó vagyok eskü alatt úgy
a bíróságnál, mint bármely más hatóságnál is megismételni.
Breuer Pál ezredes urat, még 1932. év óta ismerem, ugyanis nevezett
néhai édesanyámmal együtt gyerekeskedett Magyarországon Szekes-
belyen vm.-ben. Nevezett Magyarországra mint mint a karpiskolában pa-
rancsnok volt. Már ezen ezen időben is demokratikus magatartásról
tanuskodott, mert a legszívesebben megkérdezte, hogy úgy a pántek es-
ti, mint a más alkalomkor volt izr. istentiszteletekre a karp, isko-
la zsidó tagjai kötelesek voltak megjelenni.
A zsidótörvény ideje alatt, 1938-39-es években kitüntetett bennünket,
illetve családunkat, hogy mint tényleges katonatiszt is állandóan
járt családunkhoz.
1945. évben április hó 30-án Mittenwald-ban felső Bajorország Breuer
Pál ezredes parancsnoksága alatt levő csapatok mentettek meg engem
és deportált társaimmal együtt. Nevezettek: Dicker Géber Nyiregy-
háza, Fried Géza Nagykároly, Friedmann József Madaras Kelecsvár mel-
letti és az Róvics Léva Léva Géber Léva Izrael Demó Kelecsvár stb.
A németek üldözése elől védelmükbe vették, a legbarátságos módon bántak
velünk, elláttak bennünket mindennel. A tisztikarnak és a legénységnek
sem házfias magatartása részben Breuer ezredes érdeme. A legénység,
kikkel beszéltünk, állandóan azt hangsúlyozta, hogy vallásfelekezeti
különbség nélkül minden honfitársat meg kell védeni az üldözések és
németek ellen.
Sellye 1947. évi március hó 19. Olvashatatlan aláírás s.k.
Tám: Raffay János s.k. Olvashatatlan s.k. aláírás.
Fenti aláírások előttem történtek: Sellye 1947. III. 19. Olvashatatlan
s.k. aláírás.
Baranyavármegye Sellyei Közjegyzőség felirata körbélyegző.

Tanúsítom, hogy ezen özvegy Breuer Pál és házastársai Család-
puszta lakos részére kiadott hitelt mindenben megfizetik
az előttem eredetben felmutatott bélyegzőkúli Sellyén 1947. évi má-
rcius hó 19. napján kelt és magának iratba foglalt nyilatkozattal.
Pécsvárad, 1938. /8/ Egyezkedés a bíróságnak: 1947. november
hó 18. /: Tízemelődik /: napján.

Állami közjegyző.
PÉCSVÁRAD

635 Hortobágy, Nagykunság és Hajdúság területén 12 zárt tábor létesített a politikai rendőrség 1950 júniusától. Ezek a következők: Árkus, Borsós, Borzas-Mihályhalma, Ebes, Elep, Erzsébet-tanya, Lászlómajor, Kócspuszta, Kónya, Kormópuszta, Polgár-Lenintanya, Tedej, Tiszszaszentimre. A deportáltak létezését bizonyító okmányokat, személyi igazolványokat, diplomákat stb. megérkezéskor elvették és elégették. A táborparancsnokok azt mondták: „Magukkal fogjuk megszírozni a földet.” „Itt fogtok megdöglenni.” A táborlakók fizikai megsemmisítése volt a hatalom célja. A deportáltak „otthona” gazdasági célra készült épületek, gépszín, kukoricagóré, valamint istálló: juhakol, marhais-tálló, tyúkól, disznóól volt. Több száz ember élt egy fedél alatt, a juhakolokban, a földre szórt szalmán, az istállóban széldeszakából tákolat emeletes ágyakon. Egy embernek 40-50 centiméter jutott. A „luxushelyezést” a tyúkól és a disznóól jelentette, ahova két, négy illetve hattagú családok egyedül költözhetek. Fűtés nem volt, egy tűzhely „fűtötte” az istállót vagy a gazdasági épületet. Tisztálkodási lehetőség, mosdóhelyiség ugyancsak hiányzott. Víz a kútból húzhatták, táboronként egy-egy kút állt rendelkezésre. A lavórokban mosakodókat kifeszített lepedőkkel takarták el a többiek elől. Az elhurcoltak leleményességére bízták, hogy megteremtsek maguknak a higiéniát.

A végelgyengülés határán álló ezredes akkor aláírta, hogy szidta a szovjet hadsereget és másnap már átszállítottak a Margit körúti katonai börtönbe. Ott később háborús bűnösként 13 havi börtönre elítélték, így előbb szabadult, mint a család többi tagja. A Borsod megyei Sajóabonyban kapott villanyszerelő segédmunkási állást és munkásszállási elhelyezést. Néha raktárosokat helyettesített, s ilyenkor megszűntek a lopások. Néha az Ipari Villanyszerelő Vállalatnál dolgozó 200 fő kelet-német szakmunkás mellett volt tolmács. 1955-ben az államvédelem kötelezte az Ipari Villanyszerelő Vállalatot, hogy a háborús bűnös Breuer Pál egykori ezredest sajóabonyi munkahelyéről azonnal bocsássák el. Vállalata a közeli berentei részlegéhez helyezte át.

A család többi tagja a Lenin-tanyai zárt családi kényszermunkatáborból 40 hónap múlva szabadult. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1034/1953. (VII.26.) számú határozata feloldotta a rendőrhatalom őrízeti alárendeltségét, de az elkobzott ingó- és ingatlan vagyont sosem kapták vissza, s viselték évtizedekig, a rendszerváltásig a „népellenesség” bélyegét. Az ezredes felesége, édesanyja és a nagyobbik fiú 1953 októberében egy Bonyhádon élő ismerős segítségével ideiglenesen egy nyári-konyhába költözhetett. A kisebbik fiú a bonyhádi gépállomáson helyezkedett el, és ugyancsak munkásszálláson lakott, miután az albérlet nem volt alkalmas öt személy befogadására.

Dr. Breuer Pál, az idősebb testvér visszaemlékezésében arról írt. *„Apámnak volt egy mondása, hogy a család központja az alatt a csillag alatt van, amelyik az anyánk feje felett lebeg.”*⁶³⁶

A csillag nem tudott Sajóabonytól, illetve Berentétől Bonyhádig ragyogni, így a család csak az álmokban egyesülhetett. Az öttagú család három helyen két munkásszálláson és egy nyári konyhában lelt „otthonra”. A kilenc ember életét megmentő Breuer Pál ezredest és családját meghurcolták, és a „normális” életet, amely az otthonra, a családot s a képzettségnek megfelelő munkát jelenti, számukra lehetetlenné tették. Breuer ezredes háborús bűnös minőségében is védte a közösség vagyonát, és tolmácsolt. Ember maradt az emberhez méltatlan körülmények között is. 1957-ben családjától távol, 62 évesen, a berentei munkásszálláson halt meg. A vállalat igazgatója részvétét fejezte ki családjának, és kifizette a holttest Pécsre való szállítási költségét. Így került végre a 14 m²-es nyárikonyha közelébe, amely felett a család csillaga lebegett.

2016-ban a 93 éves dr. Breuer Pál, Breuer Pál ezredes fia, átvette a Holokauszt Közalapítvány és az Igaz Emberek Társasága édesapja tevékenységét méltató elismerő oklevelét, amelyet a Waldman-féle nyilatkozat alapján állítottak ki.

636 Dr. Breuer, i. m., 201.

3. 2. A gettóból orvosi táskában kimentett csecsemő

Dr. Vass László 1944-ben az újpesti gettóból orvosi táskájában kihozta egy orvos kollégája harmadik, a gettóban született gyermekét. A kisfiút nagyszüleihez vitte. A már felnőtt gyerek dr. Vass Lászlót, annak halála előtt néhány hónappal felkereste, hogy köszönetet mondjon életéért.

Dr. Vass László 1927-ben fejezte be az orvosi egyetemet. Gyermekgyógyász magánrendelést folytatott, és tüdőgyógyász is volt. 1944-ben többször értesítették és kérték az újpesti gettóból kicsempésztett „cetlikkel”, hogy orvosi segítségre is szükség van. Április elején egy két gyermekes orvos család harmadik, újszülött gyermekéhez hívták. Szokatlan orvosi feladat várta. Egy egészséges csecsemő szorult ellátásra. Ő a három hetes csecsemőt étterrel elaltatta és orvosi táskájában kivitte a gettóból. Mivel a nagyszülőket nem vitték el, a szülők kérésére náluk helyezte el a csecsemőt. A kisfiú később Moszkvában szerzett műszaki diplomát, és orosz feleséggel tért haza.

Dr. Vass László 1945 után is dolgozhatott orvosként, ugyanis tudták róla, hogy a betegek között sosem tett különbséget. 1945 előtt és azt követően is ingyen kezelte a bebörtönzött kommunisták gyerekeit, de bárkit, aki az orvosi beavatkozást nem tudta megfizetni. Leánya, Millnerné Vass Margit megtisztelte konferenciánkat részvételével. Dr. Vass László hivatalosan nem részesült a Világ Igaza kitüntetésben, hiszen azt a megmentettnek kellene kérnie. Erre napjainkig nem került sor, de a nemzet emlékezetében dr. Vass László Igaz Ember.

3. 3. „Diktatúrákkal szemben, hajlíthatatlanul”⁶³⁷

Lajtha László zeneszerző 1944-ben Szeszler Tibor oboaművészt és Vermes István brácsaművészt mentette a református egyház segítségével szerzett hamis keresztlevelekkel és igazolásokkal. 1948-ban a nemzetközi hírnévvel rendelkező művész nem volt hajlandó aláírni Mindszenty József esztergomi érsek elleni állásfoglalást. Állásától megfosztották, műveit nem játszották.

Lajtha nemcsak 1944-ben segített azoknak, akik rászorultak, hanem 1945 után is. 1950-ben, a felekezet nélküiség korszakában, misét komponált „In diebus tribulationis” vagyis a „szorongattatás, kínzatás és gyötrődés napjaiban” címmel rámutatva alkotásának idejére. A XX. század első felének „a három nagy magyarjaként” – Bartók, Kodály, Lajtha – számontartott zeneszerzőinek egyike volt, aki 69 opuszt hagyott ránk. 1945 után, miután megtagadott mindenfajta együttműködést az új politikai hatalommal, népdalkutatóként jegyezte a hivatalos művészetpolitika.

637 Solymosi Tari, 2013, 311-320.; Solymosi Tari, 2010.

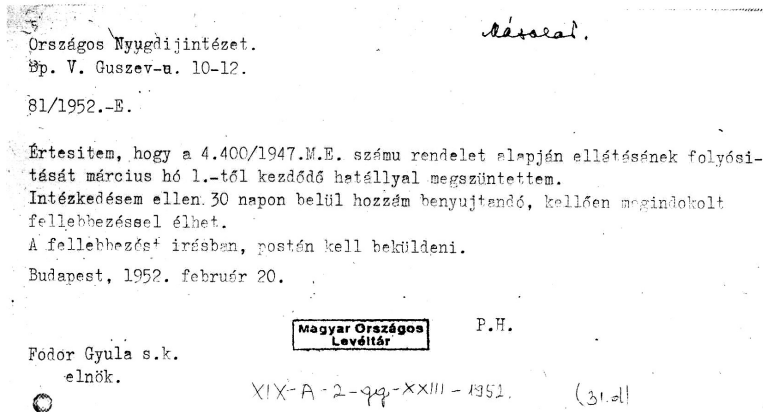
Lajtha Lászlót 1955-ben a Francia Szépművészeti Akadémia tagjává választották. A kitüntetés átvételére nem utazhatott Párizsba. A budapesti Francia Intézet akkori igazgatója, Guy Turbet-Delof művészi és tudományos érdemei után Lajtha politikai érdemeit is kiemelte, „azon igen ritka magyar személyiségek egyike, akik semmiféle kompromisszumra sem voltak hajlandók az országot hét éve uraló rendszerrel szemben. Így meg tudta őrizni művészi és emberi függetlenségét, állandó bizonyítékát adva szellemi tartásának, és a nyugati kultúra iránti elkötelezettségének.”⁶³⁸

Lajtha az 1956-os forradalom leverésekor komponált VII. szimfóniájáról francia kritikusa azt írta, hallja a tankok dübörgését, amelyekkel leverték a forradalmat. Így nem véletlen, hogy Lajtha Lászlónak még a nevét is ki szerették volna törölni a magyar zenetörténetből.

3. 4. „Ne csinálj egy lépést se!”⁶³⁹

Zsindely Ferenc és felesége, Tüdős Klára a nyilas uralom ideje alatt Istenhegyi úti villáját belülről teljesen átalakította, nemzetközi kapcsolatait (többek között a svéd követségi másodtitkárral, Raoul Wallenberggel⁶⁴⁰) megmozgatta, hogy minél többeket menthessenek meg a biztos pusztulástól. A menedéket kérőknek nem nézték sem a felekezetét, sem a pártállását, csak azt, hogy segítségre van szükségük. Így került a villába Apró Klára két gyermekkel, de más kommunisták is. A Zsindely házaspárt 1951-ben kitelepítették, majd 1952-ben Zsindely Ferenc nyugdíját is elvonták.⁶⁴¹

Ekkor írt levelet Zsindelyné Tüdős Klára Apró Klárának, hogy kitelepítésükkor az

638 Guy Turbet-Delof levele Florent Schmittnek, 1955. szeptember 15. Magyar fordításban közreadta: Gyenge Enikő. Lásd: *Muzsika* 46/4 (2003. június), 10–16.

639 MNL OL XIX-A-2-gg-XXIII-1952.

640 A svéd menleveleket Batizfalvy Nándor hitelesítette, amelyek egyébként svédországi beutazásra nem lettek volna alkalmasak, mert a 3 korona fordítva volt rajtuk.

641 A 4400/1947. M. E. sz. rendeletre hivatkozással 1950-től folyamatosan vonták el a korábbi uralkodó osztály tagjainak, az osztályidegenné bélyegzettek nyugdíját, azokat, akik több évtizedes munkaviszonnyal rendelkeztek. Fellebbezéseikre, ahogy a Zsindely házaspáréra is, a pénzügyi fedezet hiánya volt a válasz. Néhány esetben előfordult, hogy a nyugdíj helyett 200 forint kegydíjat megállapítottak a többszöri fellebbezést benyújtóknak.

7.)

Balatonkúri 1952. II. 28.

Kedves Kári.

Úgy érzem magam mint a kísértet aki éjfélkor az
őreinek ablakán kopog.

Amióta utójára találkoztunk sűrűn találkoztunk le-
rom ami melünk történt: Kitelepítésünkkel a Kulcs-
miniszter szabad elköltöztetésre engedte, László fő-
komisszárral együtt. Ők a két fiával /iskolások/ négyen
barnák s mi férivel ketten mert elváltunk után
édesanyám röviddel meghalt. Ellen ez villában
kapunk hárfelügyelőséget úgy, hogy mindnyájan
lejöhetünk együtt. László közgazdasági bíró volt,
nyugdíjra nov. 1-től bevonultak. Féri bácsi febru-
ár elején ez nőmre visszahamar kapott. Ottho-
kén az őt bevitte a Haynal Klinikára. A his-
tória szívtrómbózisát állapított meg. Digitális
kürre átvették a Bajcsy-Zsilinszky Kórházba
ahol most kezelik. Tegnapelőtt áramosították a
villát ahol lakunk, ami reméljük, hogy nem
tesz bennünket újra kontalanokká. A mai pos-
tával megjön Féri bácsi nyugdíjának megvon-
tatásáról az értesítés, melynek másolatát ide
mellékelem. Ő 60 éves és nagyon meg-
fogyott. Eddig sorjában van kerténkedés,
de sajnos a szívvel ez most már nem meg-
csinálható. 56 éves vagyok, nagyon elfáradtam s a

XIX-9-2-98-XXIII-1952

Magyar Országos
Levélár

(31. d.)

3 Naposamos munkát amit talán kaphatnék, nek
karon bírom. Amikor régi otthonunkat elhagytuk
mindenemmel sél ajándékoztam mincstelen fiatal
pároknak. Nagyon helyesünk tehát a templom
egyerével azonos.

Nem tudom Klári tudok-e és akarok-e raj-
tunk segíteni?

Kissé idegéről nem kopogtatnam volna s ak-
kor sem, ha ferri bácsi nem beteg, de így meg
kell-e próbálnom, hogy kátha emlékeztet
meg ráuk.

Szeretettel ölel Lóival együtt

Klára néni,

4/ Kovács István Elvtársnak!
M.D.P. Központ.

Tudom sok dolgod van, de a mellékelt levelet olvasd át. Zsindelyné, akit Te is ismersz, azt kéri tőlünk, hogy férje kapja vissza a nyugdíját, amit most vesznek el tőle. A szabadsághegyi villájából tavaly lett kitelepítve. Balatonlellén házmasterkedik. Mivel 44.-ben sokat segített bennünket, úgy gondolom folyósítani kellene számára a nyugdíját. De szeretném véleményed megtudni mielőtt az ügyben intézkednénk.

Zsindelyné levelét mellékeljük.

Elvtársi üdvözzettel:

Apró Antal
Építőanyagipari miniszter.

Magyar Országos
Levéltár

XIX-A-2-gg-XXIII-1952.

(31. d.)

ingatlan vagyonukat elvették, az ingóságokat fiatal pároknak ajándékozták, hiszen nem vihették magukkal, azaz helyzetük a „templom egerével” azonos.

A segélykérő levélre nem jött válasz.

A levéltári iratokból tudom, hogy Apró Antal egymagában nem mert dönteni, ezért a szín-

tén mentett Kovács Istvánhoz⁶⁴² fordult, aki azt tanácsolta neki. „Ne csinálj egy lépést sem.”

Apró Antal így cselekedett.

Apró Klára Zsindely Ferenc halálát követően 1963-ban, 11 évvel a segítség kérése után, az özvegyen maradt, Balatonlellén élő Tüdös Klárát lakáshoz juttatta Budapesten. Nem saját vagyonából, hanem a párt tette meg kérésére a nemzet vagyonából. Zsindely Ferenc és Tüdös Kára saját villájukban bújtatták Apró Klárát és gyermekeit 1944-ben, s még sok más üldözöttet is. Ellátásukat magánvagyonukból fedezték, s a felelősséget is ők ketten vállalták. Apróék 1952-ben a Rákosi-korszakban nem vállalták a segítségnyújtást, annak ellenére, hogy az életüket az egész család a Zsindely házaspárnak köszönhette. Vártak, és csak a Kádár-korszakban léptek. Kádár ugyanis minden társadalmi csoportból kiválasztotta a megbízható, a párthoz hű embereket, a „tettestársakat”, akiknek nem kellett félni, nyugati színvonalon élhettek, gyerekeik utazhattak, külföldi egyetemeken tanulhattak.

Zsindelyné Tüdös Klára 1980-ban halt meg. 2001-ben megkapta a Világ Igaza címet, Apró Klára kezdeményezésére.

3. 5. Hogyan változik 1944 és 1951 között az embermentés befolyással történő üzérkedéssé

Dr. Kovács Gábor 1944-ben élelmet juttatott egy zsidó munkaszolgálatos század tagjaihoz, majd a század elvezénylését követően 24 embert elbujtatott tanyája pincéjé-

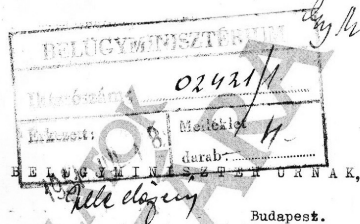
642 Kovács István 1952-ben a budapesti pártbizottság első titkára volt.

ben. Feleségével együtt gondoskodott élelmükről. 1951-ben kitelepítették, miután megfosztották minden ingó- és ingatlan vagyonától.

Dr. Kovács Gábor és felesége segítségével a 24 egykori munkaszolgálatos megmenekült. Az embermentést két irattal is bizonyította, amely alapján 1947-ben „igazolandó” lett. Az igazolás indoklása a következő: *„A népbíróság az ügyiratokat átvizsgálva megállapította, hogy az igazoló bizottság által kihallgatott tanúk az igazolás alá vontat demokratikus gondolkodású embernek jellemezték. Az igazolás alá vont sárosdi tanyáján a németek visszavonulásakor 24 munkaszolgálatost elrejtett, élelemmel ellátott, s ezáltal azoknak lehetővé tette, hogy a felszabadító csapatokat bevárhassák. A népbíróság az igazolás alá vont eme utóbbi, saját biztonságát is veszélyeztető tettét oly nagy nyomatékkal értékeli javára, hogy az egyszerű MÜNE tagság ellenére is igazolandónak tartja.”*

1947-ben egy munkaszolgálatos század élelmezéshez történő hozzájárulás, majd 24 ember életének megmentése még elég volt ahhoz, hogy igazoljanak egy ügyvédet, akit azért kellett volna büntetni, mert egy szakmai szervezetnek „egyszerű” tagja volt. 1945 után minden szervezetet, egyesületet, különösen azokat, amelyek nevében a „nemzeti” jelző szerepelt, mint például a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, fasisztának, ezért megsemmisítendőnek nyilvánították és törölték.

Dr. Kovács Gábor 1951-ben Budapest város Hűvösvölgyi Kertészetének segédmunkása volt. A Budapestről kitiltó végzést 1951. július 9-én megfellebbezte. Eredménytelenül. A család Mezőberénybe történt kitelepítése után hamarosan börtönbe került. Felesége belügyminiszterhez írt kérvényből tudunk róla, amelynek dátuma

Panasza:

Dr. Kovács Gábor budapesti, V.
Kossuth Lajos utca 14 sz. lakosnak,

a kitelepítési határozat ellen.

A./B./C./D/. mellékletek.

Másolat.

N y i l a t k o z a t.

Alulírott zsidó munkaszolgálatosok, akik Kovács Gábor
sárosdi lakos gazdaságában laktak 1944. nov. 4.-től mai napig, a-
lábbiakat jelentjük ki:

Kovács Gábor és neje mindenben a legmesszebbmenően tá-
mogatott, élelmiszerekkel ellátott, elrejtett és élelmezett vala-
mennyiünket.

Robert Graham Luseland, Sask Canada.
Grünbaum Ernő Kisterenye
Blechner Sándor Eger
Szipszér István Hatvan
Klein Tibor Eger
Sámuel József Szendehegy
Hirschfeld Lipót Balassagyarmat
Sebők Imre Hatvan
Markovits Aurél Salgótarján.
Fényes József Gyöngyös
Polgár László Hatvan

Graham Róbert sk.
Grünbaum Ernő sk.
Blechner Sándor sk
Szipszér István sk
Klein Tibor sk
Sámuel József sk.
Hirschfeld sk.
Sebők Imre sk.
Markovits Aurél sk
Fényes József sk.
Polgár László sk.

Sárosd, 1944. december 9.

ABSC 2.5.6. 52/2 - 2421

7

1937. 2. 5. 6. 52/2-2471

30

SEBŐK IMRE

Másolat.

okleveles gépészmérnök.

Hatvan. Telefon: 33 sz.

Nagyságos Dr. Kovács Gábor Urnak,

Budapest.

Kérésére az igazoltatásához való felhasználásra az alábbiakat közlöm:

"1944 november 4.-én a 101/307 zsidó munkás századdal kerültem Sárospadra Dr. Kovács ur tanyájára. Mint a század mérnöke csaknem naponként időmben volt vagy Dr. Kovács urral vagy a feleségével beszélni. Mindenkor a legmesszebbmenően támogatták a századunkat. Naponként korlátlan mennyiségben bocsátott rendelkezésünkre tejet 20 filléres literenkénti maximális áron. Ugyancsak több alkalommal vaját is adott nagyobb mennyiségben. Mindenben rendelkezésünkre állt és legmesszebbmenően segített szomorú helyzetünkben. Személyes beszélgetéseim alkalmával német ellenes kijelentéseket tett és biztosan vette a német vereséget. Az angol rádió híreit állandóan követte velük és a hadi helyzetet tárgyaltuk meg ezzel kapcsolatban. Felajánlotta, hogyha a század parancsot kap az eltávozásra, amennyiben megszökönk, 10-15 embert szívesen elbujtat és éllemez is. Így is történt. December 3.-án Szipezer István nevű társammal együtt a kastélyunk a pincéjébe bujtatt, mikor a század elvonult és ott is maradtunk mindaddig, míg 6 nap múlva az orosz csapatok bevonultak. Ezen idő alatt, hogy feltűnő ne legyen dr. Kovács ur felesége legnagyobb titokban reggel, délután és este meleg ételeket hozott egy kosárba elrejtve, hogy a személyzet se tudhassa és kétségbeeső helyzetünkben a kedvező rádió hírekkel vigasztalt. Közben portyázó tábori csendőrök és német alakulatok vonultak át a tanyán és szálaltak is meg a kastélyban, azonban még az ott tartózkodásuk alatt is dr. Kovács ur és felesége lejöött hozzánk a pincébe pár pillanatra és reményt öntött bálánk. Dr. Kovács ur és felesége életüket mentette meg azzal, hogy segítséget nyújtott hidegtetésünkben és bármilyen fórum előtt érdekeben nyugodtan állók ki. Kijelentem még, hogy már a múltban is bátor és magatartású voltam és mint kommunisát internált, majd rendőri felügyelet alá helyezett a hatvani rendőrség; az üszetartás c. nyilas lap cíket irt ellenem. Jelenleg is aktív tagja vagyok a hatvani kommunista pártnak és ennek dacára állílok Dr. Kovács ur mellett. A múltbeli magatartásait nem ismerem, de a fentközlöttek, mint igazságot nem hallgathatom el."

Teljes tisztelettel: Sebők Imre s.k.

A fenti aláírás jelenlétében történt.

Hatvan 1946 február hó 7. F.H. Olvashatatlan aláírás, városi főlegyező, polgármesterhelyettes.

TÖRTÉNELMI ÉRTÉKELÉS
LEVÉLTÁR

Nb.Ig.II.4966/1945.sz.

A Magyar Köztársaság Nevében!

A budapesti népbíróság, minr fellebbezési bíróság dr. Kovács Gábor ügyvédnek igazoló fellebbezési eljárásában a Budapesti Ügyvédi Kamara igazolóbizottságának 1946 évi február hó 25. napján kelt 2/1971/1946 számú határozata ellen az igazoló bizottság jogász tagja részéről használt fellebbezés következtében az eljárás a 4080/1945.M.E.sz. rendelet 7.§-a alapján megtartott nyilvános tárgyalás alapján megvizsgálva és meghozta a következő

h a t á r o z a t o t:

A népbíróság az igazoló bizottság határozatát a 4080/1945.M.E. sz. rendelet 11.§.-a alapján megváltoztatja és az igazolás alá vontat az 1080/1945.M.E.sz. rend. 20.§.2.bek.1.pontja alapján

i g a z o l t -

nak jelenti ki.

A hivatkozott rendelet 18.§. felhívása folytán alkalmazandó a Bp.482.§.-a alapján a fellebbezési eljárással kapcsolatban felmerült 15.Forint költség az áll. kincstár terhére.

Az 1080/1945.M.E.sz.rendelet 23.§.-a alapján a határozatot az igazolás alá vontatva, a Budapesti Ügyvédi Kamarával, az igazoló bizottsággal közölni rendeli és az Igazságügyminiszternek felterjeszti.

I n d o k o l á s:

A megfellebbezett határozat megfette ig.alá vontat az alábbi indokok alapján. Az igazoló bizottság az igazolás alá vont előadása és a becsatolt iratok alapján tényként állapítja meg, hogy az igazolás alá vont, aki az ügyvédi közlésben tekintélyes szerepet vitt, tagja volt a MUNK.-nek; tehát egy olyan egyesületnek, melynek néplétszám, nemzetrontó magatartása és irányzata közismert volt. Nevezettnek sem a belépés, sem pedig az ezen egyesületben való benntaradásra semmiféle kényszerítő oka nem volt és így, mint tekintélyes ügyvéd fémjelzett egy olyan egyesületet, mellyel minden közösséget meg kellett volna tagadnia.

Figyelemmel azonban az iratokhoz csatolt nyilatkozatokra egy részről, a mentő tanúk vallomásaira másrésztől. a bizottság úgy találta, hogy a rendelkező részben foglalt büntetés áll igazolás alá vont magatartásával arányban.

A határozat ellen az ig. bizottság jogász tagja súlyosbításért fellebbezést jelentett be.

A népbíróság az ügyirataokat átvizsgálva megállapította, hogy az ig. bizottság által kihallgatott tanúk az ig.alá vontat demokratikus gondolkodású embernek jelmeztek. Az ig.alá vont sérosvi tanúján a németek visszavonulásakor 24 munka-szolgálatot elvértett, elelemmel ellátott s ezáltal azok k lehetővé tette, hogy a felszabadító csapatokat bevárassák.

A népbíróság az ig. alá vont eme utóbbi, saját biztonságát is veszélyeztető tettét oly nagy nyomattékkal értékeli javára, hogy az egyszeri "MUNK" tagság ellenére is igazolándónak tartja, ezért a 4080/1945.M.E.sz.rendelet 15.§.-ában foglalt rendelkezésre hivatkozással, a rendelkező rész értelmében határozott.

Budapest. 1947.évi január hó 30.napján.

Dr. Piri Gábor s.k. tanácsvezető bíró.

Népbírók: Forrai Iván s.k. dr. Halász Rezső s.k. Tavaszi József s.k. Benkő Ede s.k. Dr. Révész Sándor s.k. Kormos Imre s.k.

P.N. Dr. Zuhayné s.k.

1951. szept. 4, hogy „befolyással való üzérkedés miatt vele szemben jogerősen kiszabott egy és félévi börtönbüntetését a budapesti Markó utcai ügyészégi börtönben” töltötte. Az embermentés tényének igazolása a mentettek által, befolyással való üzérkedés büntetének minősült.

3. 6. Nyugalmazott honvédőrnagyból földművelő, majd hontalan

Unger Ervin Semmelweis u 4. számú házban lévő lakásában rejtegette Sárosiné szül. Nagel Blankát, valamint Fried Sándort és nejét, a családjukkal együtt 1944-ben. 1951-ben kitelepítették őt is családjával együtt.

Nagel Blanka, Fried Sándor és felesége igazolta 1951. április 5-én, hogy életüket Unger Ervinnek köszönhetik. Unger Ervin nyugalmazott állományú honvédőrnagy nyugdíját már 1950. aug. 18-tól indoklás nélkül megvonták. Ezt követően Tahitótfalut választotta állandó lakhelyéül, hiszen nyugdíj nélkül egyetlen megélhetési forrása a Tahitótfaluban lévő földje lett. Ennek ellenére Mezőberénybe kitelepítették Budapest V. ker. Semmelweis u. 4. sz. házban lévő lakásából feleségével és gimnazista fiával.

Igazolom

mint a Budapest Semmelweis-u 4 n. ház meg-
bizottja, hogy a házban lakó Unger Ervin
ny áll honvédőrnagy 1944 november havától
kezdv politikailag üldözötteket rejtgett
lakásán.

Hverekesen: Sárosiné n. Nagel Blankát
és Fried Sándor és nejét
családjával együtt.

Budapest 1951 április-hó 5. en

Dócsa István
honvédtörzsőrnagy

3. 7. „Lepecsételt otthonok – megpecsételt sorsok”⁶⁴³

Dr. Radnóti László ügyvéd zsidó kollégáit mentette 1944-ben. 1952-ben Szegedről feleségével és fogadott leányával együtt a Hortobágy, Nagykunság és Hajduság területén létrehozott 12 zárt tábor közül az Ebesi táborba vitték. Két kiskorú fiúgyermeke Salgótarjánban nyaralt, így ők kimaradtak az elhurcolásból, de a család szétesett. A 12 éves fiúknak nem lehetett elmondani, hogy szüleiket és nővérüket békeidőben, ítélet nélkül zárt táborba vitték. A fiúk úgy gondolták, hogy a szüleiket elrabolták. Nagyot nem tévedtek.

Dr. Radnóti László fogadott lánya a következőket írta a velük történetekről. *„És akkor, a huszadik század derekán koholt vádak, illetve nem is vádak, hanem mindenféle mendemonda alapján Szegeden és környékén egyetlen éjszaka alatt hétszáz embert összeszedtek, kiharangsolták őket az otthonaikból és mint az igavonó barmokat marhavagonba rakják. Elszállítják a néhány perc alatt összeszedett kis motyójukkal a Hortobágyra. Ott közlik velük, hogy ők mostantól fogva itt élnek, levelet nem írhatnak, csomagot nem kaphatnak, egymással nem beszélhetnek, el nem mehetnek, viszont dolgozhatnak a földeken és ezért még enni is kaphatnak, természetesen csak akkor, ha teljesítik a normát, és kifizetik az ebéd árát. Gyerekek, öregek, fiatalok, betegek, nők és férfiak.”*⁶⁴⁴

1953 októberében szabadultak, de csak a kényszerlakhelyüket hagyhatták el, nem állt vissza az elhurcolás előtti törvényes állapot, azaz fedél nélkül maradtak. Ismerősök támogatásával albérletbe költözhetek. Alkalmi segédmunkákból éltek, majd 1957-ben nagy változás következett, dr. Radnóti László Soltvadkerten végre ismét bekerült az ügyvédek közé. Fogadott leánya Bozsó Éva, így írt dokumentumregényében. *„Ahány koldusszegény ember volt Vadkerten vagy Kiskunhalason, mind hozzá futott. Mindenkinek ellátta az ügyét, nem kért érte semmit, mert megsajnálta a szerencsétlent. Ruhája nem volt, cipője nem volt, a táskája olyan kopott volt, hogy azt már egy valamirevaló koldusgyerek sem viselte volna. De volt nagy szíve és üres pénztárcája. Boldog volt, ha valaki egy pár csirkét vagy tíz tojást hozott neki honoráriumként, és azonnal befutott Anyámhoz a postára jelenteni a nagy eseményt. Anyám megadással tűrte ezt a kicsit gyermeteg magatartást, azt hiszem megértette, hogy a lelkében kettétört embertől nem is várhat többet.”*⁶⁴⁵

A megélhetést nem, de némi emberi méltóságot nyújtó munka sem tartott sokáig. A forradalom leverését követően csak a politikailag megbízható jogászok maradhat-

643 Dubayné, 2011.

644 Dubayné, i. m., 101.

645 Dubayné, i. m., 179-180.

tak az ügyvédi testületben. Dr. Radnóti László is áldozatul esett az ügyvédek elleni politikai leszámolásnak az 1956-os forradalom leverését követően.⁶⁴⁶

Leánya, Bozsó Éva az 1944-ben megmentett baráthoz, dr. Réczei Lászlóhoz fordult, aki 1958-ban, a forradalmat leverő megtorlás időszakában Nezvál Ferenc igazságügy miniszter első helyettese volt. Segítségével Radnóti Lászlót néhány hónapra visszavették az ügyvédi kamarába, de hamarosan ismét kizárták.

3. 8. „Nekem emberségesnek lenni kötelességem”⁶⁴⁷

Batizfalvy Nándor zsidók ezreit mentette meg a vészkorszakban. 1945-ben Karl Lutz segítségével családjával együtt Svájcba emigrált, és egy menekülttáborban várt sorsára. A menekülttáborban lévő zsidók feljelentették a svájci hatóságnál, hogy ő volt a zsidók pusztulásának egyik okozója. Svájcban perbe fogták, majd elfogadták Batizfalvy érveit és a benyújtott dokumentumokat, sőt, megadták neki a svájci tartózkodási engedélyt. Magyarországon még ma is háborús bűnösnek tartják számon.

Róna Ágotának köszönhetjük, hogy Batizfalvy tevékenységét megismerhettük. Ágotát tizennégy évesen az édesanyjával együtt mentett meg Batizfalvy. Róna Ágota egy svájci kis faluban élt. Hatvan év elmúltával úgy gondolta, meg kell tudnia az általa addig ismeretlen ember kilétét. Levelet írt a különböző embermentőkkel foglalkozó szervezeteknek. Az általuk küldött fényképek segítségével felismerte Batizfalvy Nándort, a megmentőjüket! Róna Ágota felkutatta a svájci eljárás német és francia nyelvű jegyzőkönyveit, lefordította, illetőleg lefordíttatta, majd miután felvette a kapcsolatot Batizfalvy leszármazottaival, nekik is elküldte a dokumentumokat. A család az iratokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában helyezte el. Engedélyükkel hozzáférhettem a 2030-ig titkosított hagyatékhoz.

Gestapo és a nyilasok elől Batizfalvy Svájcba menekült. Carl Lutz adott neki és családjának a beutazáshoz szükséges iratokat, aki 1944-ben svájci alkonzulként, Batizfalvy segítségével magyar zsidók tízezreit mentette meg bravúros hivatali trükkökkel és bátor fellépéssel. Batizfalvy Svájcban menekülttáborba került, ahol néhány szintén oda menekített zsidó felismerte. Egyesek azt mondták, hogy a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságból (KEOKH) ismerik. Feljelentették, kérdőre vonva a

646 Az 1957. évi 66. tvr, majd 1958. évi módosítása megalkotta az erkölcsi bizonyítvány megadásának szabályrendszerét, amivel a politikai megbízhatóság kritériumait fordította le a jogi normák nyelvére.

647 „Egy alkalommal, 1943 körül, amikor egy zsidó családot hozzásegített az ország elhagyásához – repülőjegyet szerzett nekik, és kikísérte őket a budaörsi repülőtérre – a családfő borítékban át akart adni neki negyvenezer pengőt, hogy így köszönje meg a kijuttatásukat. Batizfalvy azonban elhárította magától a pénzt, és azt mondta: – Adják oda azoknak, akik megsérültek a háborúban, megvakultak, vagy elvesztették a végtagjaikat; nekik nagyobb szükségük van rá. Nekem emberségesnek lenni kötelességem. Kő, 2018.

svájci ügyészséget: miért hagyják, hogy egy náci tömeggyilkos a menekülttáborban gondtalanul éljen. A következmény az lett, hogy Batizfalvyt letartóztatták és vád alá helyezték, szerencsére Svájcban, s nem Magyarországon.

Mialatt a vizsgálat folyt, Batizfalvynak egyrészt lehetősége nyílt arra, hogy leveleket írjon azoknak a személyeknek, akikről tudta, hogy a megmentőjük volt, másrészt kapcsolatba lépett olyan emberekkel, akikről tudta, hogy igazolni fogják a tevékenységét. Az igazolások eljutottak a svájci hivatalos szervekhez, s a végén megszületett az ítélet. Svájcban 1946-ban felmentették, és ügyészi védelem alá helyezték.

A per során több tény került bizonyításra. 1941-ben, közel húszezer orosz és lengyel zsidót, azokat, akik a KEOKH határozata értelmében nem tudták bizonyítani magyar állampolgárságukat, a honvédség által megszállt magyar katonai közigazgatású szovjet területre szállították. Kiderült azonban, hogy – helyi túlkapások következtében – magyar állampolgárokat is ide, Kőrösmezőre vittek. Batizfalvyt a helyszínre küldte hivatali főnöke, Siménfalvy Sándor, hogy szüntesse meg a törvénytelenéseket. Batizfalvy kétezer magyar állampolgár kitelepítését akadályozta meg. Köztük elsősorban idős vagy beteg emberek voltak, kisgyermekes édesanyák, valamint egy teljes szerelvény kitelepítésre szánt magyar zsidó.

A nyilasok 1944 novemberében a zsidókat Budapesten, a lóversenypályán vagy az óbudai téglagyárban gyűjtötték össze, hogy gyalogmenetben a német határra küldjék őket, harckocsik ellen árkot ásni. Batizfalvy Nándor felváltva járt mind a két helyre. Keresett valamilyen indokot, hogy kiemeljen embereket. Sugárzott belőle a magabiztosság és a jóság, úgyhogy Róna Ágota édesanyja odament hozzá, és azt merte mondani neki, hogy: „Mi keresztények vagyunk.” Batizfalvy rájuk nézett, „ismerem önöket” – mondta, majd kivitte őket a Kerepesi útra, és megvárta amíg felültek egy villamosra. Ezt követően Hegyeshalomra utazott, a gyalogmenetek átadó állomására, ahonnan még legalább ezer embert mentett ki, amiért az ottani nyilasparancsnok feljelentette 1944-ben!

A kommunista magyar állam is „háborús bűnösneként” Batizfalvy kiadatását kérte Svájctól. Az akkori szovjet irányelvek szerint azok is háborús bűnösnek számítottak, akik életük kockáztatásával kiálltak Magyarország függetlenségéért, és ezzel a szovjet hatalom ellenfelei lettek. A politikai nyomás pedig hatott a svájci államra is. Azt tanácsolták Batizfalvynak, hogy amint teheti, hagyja el Svájcot, és lehetőleg a tengerentúlra vándoroljon ki. Batizfalvyt a svájci állam kártalanítani akarta a tényeket nélkülöző meghurcoltatás és az ellene indított per miatt. Minthogy a jogi diplomáját nem hasznosíthatta és valamiből el kell tartania a családját, beíratták Svájc leghíresebb séfjéhez egy mesterszakács tanfolyamra, amelyet el is végzett, s oklevelet szerzett. Amikor lehetővé vált, kivándorlási igényét is benyújtotta. Első-

nek Argentína vállalta a befogadását. Kalandos úton kiutaztak az Andok lábához, s Budapest néven éttermet nyitottak. Tizenöt évig ez az étterem volt a megélhetési forrásuk. Később az Egyesült Államokban élő Slachta Margit szerzetesnő, az első magyar női képviselő segítségével át tudtak vándorolni az Egyesült Államokba, ahol lányai ma is élnek. Ők is segítették az *Emberségesnek lenni kötelességem* című film megszületését, Mudry Péter alkotását.

4. Mit tettek az egykori megmentettek?

Nagyon fontos, hogy különbséget tegyünk az 1945 után a hazájukat kényszerből vagy más okból elhagyó zsidók, a többi túlélő itthon maradó, a hatalomtól távol maradó és a hatalmat birtokló zsidók magatartása között. Erre is álljon itt néhány példa.

4.1. A hazájukat elhagyó zsidók, akik arra emlékeztek, hogy voltak megmentőik

A Koszorús-akció és a Magyar Függetlenségi Mozgalom megmentettjeiről alig tudunk, hiszen évtizedekig elhallgatták hazánkban a százazrek mentésének tényét. Akik beszéltek arról, hogy életüket a Koszorús-akciónak köszönhetik, nem Magyarországon éltek, mint például a Bécsben otthonra talált Almási Szabó János, aki részt vett 1992-ben a Dohány u 2/a falán lévő emléktábla avatásán. Felszólalt és megemlékezett Koszorús ezredes és hős katonái tetteiről.

Tom Lantos 1994. május 26-án, a magyar holokauszt ötvenedik évfordulóján beszédet mondott⁶⁴⁸ a Washingtoni Képviselő-

házban. „Azért szólok ma fel, hogy az elismerésemet fejezzem ki a magyar holokauszt egyik nagy hőse, Koszorús Ferenc iránt, aki saját életét erősen kockáztatva magyar zsidók ezreit mentette meg attól, hogy náci haláltáborokba deportálják őket.”

Charles Fenyvesi Amerikában élő író, a Koszorús könyv megjelenés előtti ajánlásában a következőket írta: „Hitler, Sztálin és tanítványaik átírták a történelmet, hogy

⁶⁴⁸ A felszólalást angol és magyar nyelven lásd Hantó és Szekér, 2017, 244-247.

uralják a jelent és a jövőt. Akik túléltek démoni terveiket, tartoznak az utókornak azzal, hogy terveiket megghiúsítsuk, és ez a könyv fontos része ennek a törekvésnek.”⁶⁴⁹

John Lukács ugyancsak Amerikában élő történész a Koszorús könyv megjelenés előtti ajánlásában írta: „1944 volt Magyarország újkori történelmének legszomorúbb és legtragikusabb éve. Akkor is voltak becsületes jó magyarok; de nevük majdhogynem ismeretlen. A jó Isten persze tudta és tudja. De egy-két hősré hadd emlékezzünk. Ilyen volt Koszorús Ferenc ezredes. Számtalan életet mentett meg, de mindennek mélyén létezett a valódi emberszeretete, olyan mértékben, hogy a munkája nem csak a magyar politikai történelemben tartozik, hanem mindenkor nagy magyar érték.”⁶⁵⁰

A Chorin, Kornfeld, Mauthner és Weiss család tagjait vagyonukért cserébe 1944. június 26-án a németek kiengedték Magyarországról. Erről Gideon Hausner így írt: „Pénzt követelni életekért nem számított újdonságnak a megszállt Európában. Előfordult Hollandiában is néhány ilyen eset: és Wisliceny is kötött efféle üzleteket Szlovákiában. Magyarországon több változatát is kipróbálták. A Gestapo röviddel az ország megszállása után letartóztatta Chorin Ferencet, a Gyáriparosok Országos Szövetsége elnökét, vele együtt családja, valamint a Kornfeld, Mauthner és Weiss család számos tagját. Hosszas alkudozások után e négy finánciós család írásba foglalt megegyezést kötött az SS-szel – 25 évre átadja minden magyar ipari és bankérdekeltségét – ennek fejében az SS kiviszi a semleges külföldre a négy család megjelölt tagjait, mintegy 40 személyt.”⁶⁵¹

A fenti „megegyezés” nem teljesen fedi a valóságot. Chorin Ferenc a német megszállás másnapján a zirci apát kocsiján Zircre távozott. A Gestapo emberei onnan hurcolták el Pestre, az Astoria szálló pincéjébe, ahol kihallgatások sorozata várta. Ütlegelések és pofonok után vitték az obendorfi táborba, ahonnan az SS gazdasági törzskarának vezetője, Kurt Becher szabadította ki 1944 áprilisában.

Az egyoldalú „megegyezés” a család többi tagja számára azt jelentette, hogy írásban le kellett mondaniuk minden magyarországi vagyonukról. Chorin Ferenc felesége megtagadta az aláírást, de felvilágosították, hogy nincs választási lehetősége. A család minden tagjának „önkéntes” aláírásával igazolt lemondását követően hagyhatták el hazájukat.

Chorin Ferenc pályafutása során mindig támogatta a fontos nemzeti ügyeket. Néhányat kiemelek. John F. Montgomery számol be arról az 1940. november 8-i beszélgetésről, aminek során Chorin Ferenc és mások is „arra biztatják Eckhardt Tibort és gróf Bethlent, hogy hagyják el az országot, és menjenek ki Angliába vagy Amerikába. Először is, ha a németek bejönnek, mindkettőjüket koncentrációs táborba zárják, másodszor pedig kellene, hogy legyen valaki Angliában és Amerikában is, aki képes elma-

649 Hantó–Szekér, i. m., 5-7

650 Hantó–Szekér, i. m., 5-7.

651 Hausner, 2004, 214-215.

gyarázni a magyar álláspontot... ha a németek elfoglalnák az országot, új kormányt lehetne alakítani Amerikában vagy Angliában... Megkérdeztem tőle, hajlandó lenne-e finanszírozni egy ilyen vállalkozást... azt mondta, hogy igen.”⁶⁵²

Az 1950-es években csomagokat küldtek az Egyesült Államokból, hogy segítsenek az 1945 után vagyonukat elvesztett családok megélhetésében. Chorin Ferenc családjának a magyarországi üldözötteket segítő tevékenysége iratanyagának egy része az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába került Széchenyi Ágnes közvetítésével, aki az iratanyagot Strasserné Chorin Daisy megbízásából Budapestre hozta 2010-ben.⁶⁵³ Strasserné Chorin Daisy a 2011-ben, a Budapestről történt kitelepítés hatvanadik és a zárt táborokba hurcolás hatvanegyedik évfordulójára rendezett konferenciára levelet⁶⁵⁴ küldött, amelynek egy részletét idézem.

„Sokan kérdezték tőlem, hogy kitől kaptuk a címekeket. Nem tudok erre ma már válaszolni, de tudom, hogy jöttek címek az egész szabad világból, állandóan nagyobbodott a nálam lévő lista. A Chorin család Magyarországon maradt tagjai közül Weiss Edith, édesanyám testvére itthonról segített a listák összeállításában és továbbításában, az 1953-as amnesztiát követően az ismét engedélyezett IKKA csomagok címzettjeinek kiválasztásában.

Akkor nem tudtuk, hogy ezek a csomagok elértek-e a megjelölt helyekre a címzettekhez? Csak később hallottuk, hogy sok csomag megérkezett, néhány persze elveszett. De mi – akik Isten segítségével – szabadon éltünk, boldogok voltunk, hogy ha csak egy egész kicsit is – tudtunk segíteni, talán itt-ott még egy mosolyt is elő tudtunk varázsolni, vagy egy könnyet letörölni, úgy sikerült elérni, amit akartunk.”

Chorin Ferenc támogatta családtagjaival és barátaival együtt azt az alapítványt, amelyet 1949-ben John Flournoy Montgomery az Egyesült Államok volt budapesti nagykövete hozott létre a Portugáliában letelepedési engedélyt kapott vagyontalan Horthy család megélhetésének biztosítására.

Dr. Fáy-Halász Gedeon 1956-ban New Yorkban készített feljegyzése szerint „Rögtön megkezdődött az újságírók, érdeklődők, segíteni vágyók özönlése. Mi alig tucatnyi-an voltunk, akik reggeltől éjszakáig híreket szereztünk be telefonon, távirón, rádióadások vételével stb. Sorozatosan interjúkat adtunk, ismertetőket szerkesztettünk. Anyagot gyűjtöttünk és sokszorosítottunk. Harmadnapon megjelent az ősz Chorin Ferenc: – Fiúk, kedvem volna hazarepülni, és részt vállalni az eseményekből – mondotta –, de öregember vagyok, és egészségem sem áll valami jól, így felajánlom ezt a jelképes váltásdíjat. – Ezzel az asztalra dobott egy ötvenezer dolláros csekket, megkérdezte, mivel segíthet még, és könnyezve távozott.”

652 Frank, 2000, 304-305.

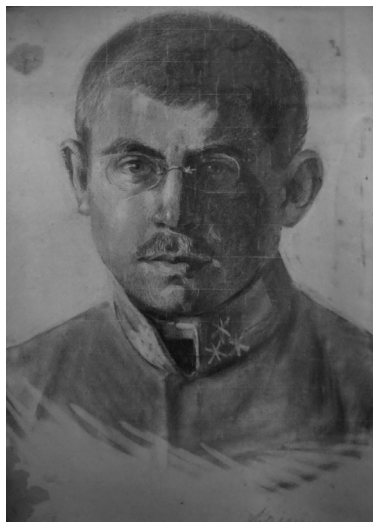
653 The support and help given by the Chorin Family. In: Hantó, 2011, 234-238.

654 Strasserné Chorin Daisy levele olvasható In: Hantó, i.m., 321-322.

4.2. A megmentett munkaszolgálatosok hogyan segítették Lisznyói Intze Bélát

Lisznyói Intze Béla – Sugár Zoltán Amerikában élő fiának, Sugár Istvánnak elmondása szerint – 1944-ben a parancsnoksága alatt munkaszolgálatot teljesítő zsidók életét megmentette. 1945 után Lisznyói Intze Béla minden vagyonát elkobozták, s a túlélő egykori munkaszolgálatosok támogatták anyagilag minden hónapban. Ez biztosította megélhetését.

„Édesapám, Silberfeld Zoltán (magyarosított neve: Sugár Zoltán) 1894. május 12-én Gyöngyösön született. Lisznyói Intze Bélának köszönhettem, hogy túlélte a második

Ez a rajz készült Sugár Zoltánról tisztii uniformisban, az első világháború alatt.

világháborút. Feleségét és két gyermekét Auschwitzba vitték, ahol mindhármukat megölték. A háború után édesapám második házasságából születtem, 1947-ben. Édesapám 1972 decemberében meghalt, de biztos vagyok benne, hogy nagyon örülne annak, hogy Lisznyói Intze Béláról szó lesz az embermentőkről emlékező konferencia kötetben. A történettel kapcsolatban nincsenek dokumentumaim, de elég jól emlékszem rá, mivel édesapám többször beszélt róla. Édesapámat a Horthy időszakban besorozták munkaszolgálatosnak. A század Kiskunlacházán volt és Lisznyói Intze Béla, egy nemesi család sárja és hivatásos katona, volt a századparancsnok. A Horthy proklamáció napján azt tanácsolta a század tagjainak, hogy vonattal és minél hamarabb utazzanak haza. Közben a nyilasok átvették a hatalmat. Édesapámat és a többi hazautazó munkaszolgálatost

elfogták, amikor szálltak a vonatról és visszavitték az egységükhöz. Szökevényeknek tekintették, és meg akarták büntetni őket. Azonban Lisznyói Intze Béla saját életét veszélyeztetve megvédte a század tagjait a fasisztáktól. Mondván: „Csak a saját testemen keresztül bántalmazhatják századom tagjait!” Elérte, hogy senkit sem bántalmaztak és mindannyian túléltek a második világháborút.

A háború után, amikor a kommunisták kerültek hatalomra, elvették a nemesi származású Lisznyói Intze Béla minden vagyonát, és mint szegény segédmunkás élte tovább életét. Édesapám nagyon hálás volt neki azért, hogy annyi zsidó életét megmentette. Haláláig rendszeresen látogatta a század tagjait, hogy pénzt gyűjtsön Lisznyói Intze Béla támogatására. Ezekre az útjaira engemet, a kisiskolás fiát, is magával vitte. Ekkor már édesapám látása nagyon rossz volt, és én figyelmeztettem, hogy mikor kell le- és

fellépni a járdáról. Lisznyói Intze Bélával még édesapám halála után is megmaradt a kapcsolat. Esküvőmre, 1974. augusztus 28-ra is meghívtuk.

Édesapám bátyja, Silberfeld Jakab, békéscsabai főrabbi volt. Lehetősége lett volna elkerülni, hogy Auschwitzba menjen, de ő úgy döntött, hogy békéscsabai hittársaival együtt marad. A koncentrációs táborból nem jött vissza.”⁶⁵⁵

ZSIDÓ SZERVEZETEK

Yad Vasem

A jeruzsálemi Emlékezés hegyén lévő többhektáros komplexum egyik része a Világ Igazai faszor, a nem zsidók részére, akik zsidókat mentettek a holokauszt alatt. A Világ Igaza (vagy másképpen Népek Igaza) a nem zsidóknak adható egyik legmagasabb izraeli állami kitüntetés. 2018. január 1-jéig összesen 26 973 kitüntetést ítéltek oda, ebből 861-et magyar állampolgároknak.

A 2009-es Holokauszt Emlékközpont adatbázisa szerint a cím magyar elnyerőinek 10%-a kapta a címet az 1960-as években, 13% a 70-es években, a többség a 90-es évektől, amikor az érintett mentők már nem éltek. Az ő helyzetükön, vagyonfosztásukon, évtizedekig tartó szenvedésükön a kitüntetés nem változtatható. A 861 egyéni mentő, Izrael állam által nemzsidónak adható, legmagasabb kitüntetése a magyar nemzeti emlékezet szempontjából sorsdöntő. Az az ország, ahol az állami és társadalmi szervezetek mellett ennyi egyéni mentőt ismertek el, és akik képviselik ugyan, de nem jelenítik meg az összes tényleges egyéni életmentők számát, büszke lehet történetére.

A budapesti Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékhely 2004-ben épült. A vészorszak áldozatainak emlékhelye, ahol mindenki méltóképpen emlékezhet meghurcolt és elpusztított szeretteire, családtagjaira, ember- és honfitársaira és mentőikre.

Ariadné csoport

Az Ariadne csoport 2000-ben alakult Budapesten. A túlélők és az őket megmentők, illetve leszármazottaik, vették fel a kapcsolatot egymással, évtizedek elteltével. Tevékenységük a nemzeti emlékezet fontos részét képezi.

4. 3. A hatalom birtokosaivá vált kommunisták viselkedése megmentőikkel

A hatalomra került kommunisták határozták meg a sztálini utasítások szerint, hogy mi történjék hazánkban, s akiket Szolzszenyicin így jellemez: „*A kommunizmus nem ismeri a szegényt, az emberi méltóságot, és fogalma sincs arról, amit a keresztény etika így hív: lelkiismeret.*”

A kommunista Magyarország „jogállamiságát” az alábbi történetek jellemzik. Apró Antal, a hatalom birtokosainak egyike, a hozzá érkezett nyugdíjkérelmekkel is

⁶⁵⁵ Sugár István közlése, 2019. szeptember 4.

foglalkozott. Azokban az esetekben, amikor még a minimális tíz éves munkaviszony-
nyal sem rendelkezett a kérelmező, Apró Antal a közös munkásmozgalmi múltra való
hivatkozással engedélyezte a nyugdíj folyósítását.

M-13

Apró Antal elvtárshoz
a Minisztertanács elnökhelyetteséhez.

MINISZTERTANÁCS TITKÁRSÁGA	
Érkezett: 1955. jún. 8.	
Íktatószám	Kelbírlet
8/A.	—

Mint Vezető elvtárhoz, és régi ismerőshöz fordulok, hogy mint
egyedülálló időssasszony részére nyugdíj folyósítását engedélyez-
ni sziveskedjen.

Egész életemen keresztül mint háztartási alkalmazott dolgoztam,
egyetlen gyermekemet kívül a munkásmozgalomban éveken keresztül
résztvettem, a fasiszták mint munkaszolgálatost megölték.
Teljesen egyedülálló vagyok és sokat nélkülözök, egészségesileg
sem állok a legjobban.

Fiammal együtt az illegális mozgalomban is részt vettem, jelenleg
is végzek pártmunkát, a felszabadulás óta szüntelenül.
Éveken keresztül a VII/1-es alapszervben mint takarító is dolgoztam
de sajnos nem voltam végig bejelentve.

Hatvan éven felül vagyok és a férőháztalan Mariska nénit a sok
nélkülözés már tönkre tette.

Nincs kire támaszkodnom, kérem a méltányossági szempontok figyelem-
be vételét is.

Apró elvtárs is még biztosan emlékszik Mariska néniire a "V.S."
megbizottira, ezért fordulok az Elvtárshoz és kérem a sürgős
segítségét.

Budapest 1955 június 1.

Lőwy Mária
Budapest VII. Dembinszki utca 37 I.

Lőwy Mária

Magyar Országos
Levélár

XIX-A-2-93-XXIII-1955,

(3.d)

Készlet

F e l j e g y z é s

Kérésünkre a Panasziroda felkereste Lówy Mária elvtársnőt és a következőket jelenti:

Apró elvtársat a Mémoszából 1933. óta ismeri. Többször találkoztak a Mémoszban, Apró elvtárs sógornője / Vargáné / lakásán és a Murányi utcai zöldségüzletben. Legutóbb 1949.-ben találkoztak, amikor Apró elvtárs azt mondta, hogy ha szükség van valami forduljon hozzá.

1934. óta párttag, párttagsága el van ismerve. Az mozgalomban résztvett, mint VS, Gyermekbarátoknál is dolgozott. Lakásán szemináriumot tartottak Weisz Tibor, Székely István, stb.

Lówy Mária 61 éves. Az MSZT Hernád u. 8 sz.alatti 2. sz. körzetében takarító. Havi fizetése 200.- Ft. Ebből 56.- Ft. lakbér, rádió, párttagság, Szakszerv. tagdíj, MNDSZ tagdíj, úgy hogy élelemre alig marad havi 100.- Ft. Egyszoba-konyhás lakásban lakik, rendkívül tiszta, nagyon egyszerű, kellemes, eszerény, elvtársnő.

Fiát: Lówy Miklóst 1942-ben a nyilasok mint munkaszolgálatost elvitték, azóta semmi hír róla. Vasesztergályos volt, aki vele együtt résztvett a mozgalomban.

A nyilasok őt is meghurcolták, lakását felforgatták, összes iratait elvitték. Ezért egyetlen fényképe sincs.

Idős korára, valamint izületi és szívbetegségére való tekintettel nyugdíjba szeretne menni, de 10 éves munkaviszonya még nincs meg, ezért " kivételes " nyugdíjat szeretne kapni.

Budapest, 1955. augusztus 10.

Vargáné
/Varga Ferencné/

Magyar Országos
Birodalom

XX-A-2-98-XXIII-1955.

(31.d)

Minisztertanács Elnökhelyettese
L/333-1 1955/XII/24/A.

Apró Antal elvtárs kezéhez
a Miniszter Tanács Elnökhelyettesének.

B u d a p e s t . V .
Országháza.

Tisztelt Apró Elvtárs!

Hálás szívvel köszönöm meg Önnek, hogy nékem az elhagyatott
idős, beteges asszonynak, a Mozgalom régi harcosának
nyugdíj ügyét rendeztette.

Köszönöm, hogy szívügyet csinált belőle, helyzetem átérzve
az illetékesek felé rendelkezett.

Most már öreg napjaim gondtalanul telnek ezt megköszönöm
Pártunknak, Kormányzatunknak és Önnek ismételten.

Mariska néni szíve még jobban egyggyé forrott Pártunkkal,
és sohasem fogom elfelejteni, hogy elvesztett Fiam helyett
gondoskodnak egy idős édesanyáról.

Budapest 1955 december 5.

Magyar Országos
Levéltár

Elvtársi Üdvözléssel:

Lóczy Mária
Lóczy Mária

Budapest VII. Dembinszki utca 37 I.

XIX-A-2-gg-XXIII-1955.

(31.d)

Zsindely Ferencnek, aki feleségével Tüdös Klárával együtt Apró Antal négytagú családját is mentette, nem járt a nyugdíj, sőt a kegydíj sem. Miközben a hirdetett elv és a törvény szerint is a nyugdíj független az állampolgár politikai magatartásától. Folyósításának feltétele a nyugdíjas kor elérése, a megfelelő munkaviszony és a járulékok befizetésének ténye, egy jogállamban.

Dr. Réczei László az igazságügy miniszter helyetteseként intézkedhetett volna, hogy megmentője Radnóti László 1958-tól is kamarai tag lehessen. Nem tette. Réczei László 1945-től a Törvényelőkészítő Osztály vezetője volt, többek között az igazolóbizottsági, a népbíróági és a hóhértörvény kapcsolódik a nevéhez. E törvények politikailag határozták meg a „háborús bűntett”, a „népellenes bűntett” és a „népellenes vétség” fogalmát. A cél, hogy a teljes korábbi politikai és gazdasági elit a vádlottak padjára ültethető legyen. E törvényeknek köszönhetően tízezrek és családjaik élete siklott ki régi kerékvágásából, váltak saját hazájukban megbélyegzetté, hontalanná és jövőtlenné.

A Rákosi, majd a Kádár-korszak hazug, de gondolatformáló nevelése társadalomromboló hatását mutatja, hogy dr. Réczei Lászlót 1996-ban március 15-e alkalmából Horn Gyula miniszterelnök előterjesztésére Göncz Árpád köztársasági elnök a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével tüntette ki. A hivatalos indoklás szerint „kiemelkedő szakmai, tudományos és közéleti tevékenysége, egész életútja elismeréseként”. 1996. november 5-én dr. Kövér László, a Fidesz képviselője, interpellációt nyújtott be a miniszterelnökhöz: *Mondd meg, kit tüntetsz ki, s megmondom, ki vagy!* címmel.

Kuncze Gábor belügyminiszter válaszában ismertette, hogy a javaslatot dr. Réczei 90. életének betöltése alkalmából Kovács László külügyminiszter tette.

5. Zárógondolatok

Az évtizedekig tartó Rákosi- és Kádár-korszak a nemzetért, közösségért felelősséget vállaló ember kiirtására törekedett. József Attila szavaival, azt az embertípust, aki tudja, hogy „*Hiába fűrösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat.*”⁶⁵⁶

A Rákosi-, majd Kádár-korszak irányítható, gyökértelen egyedeket kívánt létrehozni, s ebben az aczéli kultúrpolitika, amelynek elméleti megalkotója Lukács György, igen sikeresnek bizonyult.

A rendszerváltás utáni első, szabadon választott Országgyűlés csaknem kétharmados többséggel fogadta el a Zétényi-Takács-féle elévülési törvény vagy lex Zétényi

656 József Attila: *Nem én kiáltok c.* verséből részlet.

szövegét 1991. november 4-én. Göncz Árpád köztársasági elnök előzetes normakontrollra küldte a törvényt. 1992. március 3-án a Sólyom László vezette Alkotmánybíróság a Zétényi–Takács-féle törvényt részleteiben is, egészében is alkotmányellenesnek minősítette. Így nem léphetett hatályba.

Ha idejében sikerült volna rendezni az igazságtétel kérdéskörét, akkor nem szembesültünk volna olyan jogi képtelenségekkel, mint dr. Réczei László 1996-os kitüntetése, vagy hogy Biszku Béla úgy halt meg, hogy nem kellett felelnie tetteiért. Az igazságtétel, a bűnök megnevezése és megmérettetése elmaradt.

E tény még inkább arra kell kényszerítse az elkövetők leszármazottait, hogy ők is nézzenek szembe a múlttal. Ha nem teszik, mások fogják a tükröt tartani, és a szembenézést kikényszeríteni.

Beszélni kell a Rákosi- és a Kádár-korszak áldozatainak, köztük a korábbi embermentők szenvedéseiről is. A kötetben szereplő Ara Jeretzian az egyik általa megmentett dr. Völgyesi Ferenc orvos feljelentette a szovjet megszállóknál, amikor Ara édesanyja az egykori megmentetthez fordult segítségért, Völgyesi azzal utasította el, hogy az igazság elmondása túl kockázatos lenne. 1944-ben Ara Jeretzian számára is túl kockázatos volt a többszáz ember mentése, de vállalta a kockázatot, mint ahogy sokan, állami intézmények és magánszemélyek egyaránt. Alátámasztják ezt azok a dokumentált tanulmányok, amelyek ebben a kötetben láttak napvilágot.

A „szocializmus” erkölce szerint neveltek nem tettek semmit megmentőik megmentéséért, mert azt kockázatosnak tartották. Cinikus, gyáva, gyűlölködő és hazug ez az életforma. Pedig ezen az alapon ítékeztek, és ítékeznek ma is a nemzet, és a valódi nemzetmentők felett. Elődeik rémtetteit visszavetítik a múltba, és az önfeláldozó valódi hazafiakat vádolják az elkövetett gonoszságokkal. Megvalósítják azt a jól kidolgozott taktikát, miszerint vádold meg ellenségedet azzal, amit magad elkövetsz vagy elkövettél.

Bármennyire kockázatos és kellemetlen ez az érintettek számára, a múltat be kell vallani. Elmaradt a törvényi felelősségre vonás a rendszerváltást követően. Emiatt a magyar parlament sosem mondta ki, hogy a „kommunista diktatúra” létrehozói és működtetői éppúgy felelősek tetteikért, mint a náci diktatúra megalkotói és működtetői, hogy mindkét diktatúra egyaránt emberellenes volt. A felelősség kimondása akkor is fontos, ha a létrehozók ma már nem élnek. A múlt bevallása nélkül nincs közös gondolkodás és nem élhetünk békében és egymásért hazában.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Objektum dossziék (O-dossziék)

0-9-553. Hercegszántó község

O-9558. Csátalja

O-9975/8. Kitelepítettek

O-9698/6. Rehabilitációs jegyzőkönyvek

3.1.9 Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

3.1.9. V-122405. dr. Pásztói Ámon miniszteri tanácsos

3.1.9. V-141629. dr. Kapos György és társai

V-54660. dr. Sándor Jenő

4.1. A-612/1. Minisztertanácsi előterjesztés

K-1140. – Hortobágyra kitelepítettek

2.5.6. – 80/30 Zsindely Ferenc

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-1-e Nagy Ferenc – 1946-47

XIX-A-2-gg Apró Antal

M-KS-276. f. 52. cs. MDP Központi vezetősége üléseinek napirendi jegyzéke

M-KS-276 f. 53. cs. MDP Központi Vezetősége Politikai Bizottsága üléseinek napirendi jegyzéke

M-KS 276. f. 65. cs. 184. öe. Rákosi Mátyás titkári iratai

P_2206 Batizfalvy Nándor rendőrfőkapitány hagyatéka

CSALÁDI ARCHÍVUMOK

Breuer-Rudas Családi Archívum

Koszorús Családi Archívum

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bakó Tihamér – Zana Katalin: *Transgenerational Trauma and Therapy The Transgenerational Atmosphere*. Published February 26, 2020 by Routledge

Bernáth Alexander: *Zsidóproblémák*. In: *A zsidóság útja*. Összeállította: Kőbányai János. Múlt és jövő Kiadó, Budapest, 2000.

Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. RTV–Minerva–Kossuth, Budapest, 1982.

Bokor Péter: *Zsákkutca – A Századunk sorozat interjúi*. RTV–Minerva–Kossuth, Budapest, 1985.

Braham, Randolph L. (szerk.): *A népiértés politikája I-II. – A holokauszt Magyarországon*, Park Kiadó, Budapest, 2015.

Dr. Breuer Pál: *Emlékezetem*. Breuer és Rudas Könyvkiadó, Budapest, 2010.

Bródy Sándor: *Zsidókról*. In: *A zsidóság útja*. Összeállította: Kőbányai János. Múlt és jövő Kiadó, Budapest, 2000.

Conquest, Robert: *Kegyetlen évszázad. XX. Század Intézet*, Budapest, 2003

Cornelius, Deborah S.: *Kutyaszorítóban. Magyarország és a II. világháború*. Rubicon könyvek, Budapest, 2015.

Courtois, Stéphane: *A kommunizmus vétkei*. In.: Stéphane Courtois–Niocolas Werth – Jean – Louis Panne – Karel Bartosek – Jean-Louis Margolin – Andrzej Paczkowski: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2000.

Cseh Gergő Bendegúz: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. augusztus 22-i ülésének jegyzőkönyve*. In: *Történelmi Szemle 2000/3-4*.

Dubayné Bozsó Éva: *Lepecsételt otthonok – megpecsételt sorsok*. Alterra Kiadó, Budapest, 2011.

- Eichmann, Adolf: *Tárgyalástól ítéletig – Feljegyzések a börtönből.* (szerk. Sipos Péter) Trifer Kiadó, Budapest, 1999.
- Fracccaroli, Arnaldo és Lauro Mainardi: *Hullaszag van mindenütt.* Kárpátok Őre és a TIMI Kft, Budapest, 2003.
- Gereben Ágnes: *Beszélgetések a Gulagról.* Helikon Kiadó, Budapest, 2008.
- Görgey Gábor: *Adria szirénje.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Gyarmati György: *A Rákosi-korszak – Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* ÁBTL-RUBICON, Budapest, 2011.
- Gyenge Enikő: *Guy Turbet-Delof levele Florent Schmittnek, 1955. szeptember 15.* Muzsika 46/4 (2003. június), 10–16.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Hantó, Zsuzsa: *Banished families. Communist repression of „class enemies” in Hungary.* Magyar Ház Kiadó, Budapest, 2011.
- Hantó Zsuzsa (szerk): *Haramiák és emberek.* Pytheas Könyvmanufaktúra, Budapest, 2013.
- Hantó Zsuzsa és Szekér Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért – Koszorús Ferenc, az embermentő.* Koszorús Ferenc Emlékbizottság, Budapest, 2017.
- Hauser, Gideon: *Ítélet Jeruzsálemben – Az Eichmann-per története.* Európa Kiadó, Budapest, 1984.
- Kis János: *Lukács György dilemmája.* In: Holmi 2004/06
- Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett – Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben.* Libri Kiadó, Budapest, 2014.
- Kő András: *Az embermentő.* In: Magyar Hírlap, 2018. augusztus 31.
- Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről.* Officina, Budapest, 1946.
- Lévai Jenő: *Zsidósors Magyarországon.* Magyar Téka, Budapest, 1948.
- Lukács György: *Történelem és osztálytudat.* Magvető Kiadó, Budapest, 1971.
- Lukács György: *Taktika és etika. 1919. május.* In: Mesterházi Miklós szerk: L Molnár Csaba: *Unokáink a koronavírusot fogják nyögni.* Index. 2020.06.04.
- Macartney, C. A.: *October Fifteenth. A history of modern Hungary 1929–1945. Part I-II.* The Edinburgh University Press, London, 1956–1957.
- Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött. 1–2.* Európa–História, Budapest, 1990.
- Rajk László: *A tér tágassága (életinterjú).* Magvető Kft, Budapest, 2019.
- Roosevelt követe Budapesten. *John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941.* Kiadja: Frank Tibor. Corvina, Budapest, 2002.
- Solymosi Tari Emőke: *Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról.* Hagyományok Háza, Budapest, 2010.
- Solymosi-Tari Emőke: *Diktatúrákkal szemben, hajlíthatatlanul. Lajtha László az üldözöttekért.* In: Hantó Zsuzsa szerk: *Haramiák és emberek.* Pytheas Kiadó, Budapest, 2013.
- Stern Samu: *Emlékirataim. Versenyfutás az idővel!* Babel Kiadó Budapest, 2004.
- Szekér Nóra: *Titkos társaság – A Magyar Testvéri Közösség története.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.
- Szent-Iványi Domokos: *The Hungarian Independence Movement, 1939–1946.* Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2013.
- Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon a német megszállás után.* In: Múltunk, 2013, 1. sz. 59–105.
- Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. 1956-os Intézet, Corvina, Budapest, 2008.*
- Tábor Béla: *A zsidóság két útja.* Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Török Bálint: *Farkas esz meg, medve esz meg. Szent-Iványi Domokos és a magyar függetlenségi mozgalom.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel-Budapest, 2004.
- Dr. Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon.* HOGYF EDITIO, Budapest, 1922.

„Háborúk és forradalmak után a katonai és politikai szereplőket, a megtörtént legfontosabb eseményeket a hivatalos történetírás, tankönyvek, emlékművek, utcanévek, kulturális események örökítik meg. Ebben a könyvben az olvasó, a szerzők lelkiismeretes kutatómunkájának eredményeként, az archívumok mélyén rejtőzött dokumentumok, újságcikkek, családok által őrzött emlékek és más, kevésbé ismert vagy elhallgatott, rejtett emlékiratok alapján ismerheti meg bátor állami tisztségviselők, katonatisztek, szakemberek, elkötelezett politikusok és a mindennapi élet egyszerű embereinek életútjait. Azokról szól ez a könyv, akik a megszálló hatalmakkal szemben álltak, saját biztonságuk és életük kockáztatásával vettek részt az üldözöttek – zsidók és nem zsidók – mentésében. Köszönet illeti a szerkesztőket, Hantó Zsuzsát és Tassy-Becz Évát munkájukért, amivel hozzájárultak a magyarországi 1940-es és '50-es évek tragikus történelmének megismeréséhez.”

Anthony Oberschall emeritus professzor, USA

„A huszadik század borzalmaival túlélők emlékei között megtaláljuk azokat a bátrakat is, akik ellenálltak a pusztító hatalmaknak, a jobb vagy a baloldal vérengzéseinek. Akik életüket kockáztatva mentették a mindenkor hatalom által üldözötteket. Hantó Zsuzsa és Tassy-Becz Éva szervezésében az emlékeztető konferencia, majd annak a könyv formájában való megjelenése megnevezi az eltűnt, elhallgatott, ismeretlen hősokeket, elmondja történetüket, ezzel köszönve meg nekik így utólag mindazt, amit embertársaikért, az emberiségért tettek. A világ csak a semleges országok diplomatáinak tetteiről tud, de erkölcsi kötelességünk, hogy az utókor számára beszámoljunk azokról a hősokekről is, akik hétköznapi munkájuk végzése közben és gyakran annak a fedezéke alatt mentették meg emberek százait, ezreit. Ez a könyv több ilyen történetről beszámol, de tudjuk, hogy rajtuk kívül még sokan mások is mentettek embereket. A keresztény magyarországi embermentők mellett idetartoznak a faji törvények szerint zsidónak számító embermentők is. Elérkezett az ideje, hogy tetteik elismerésével és terjesztésével megadjuk ezeknek a hőseinknek is a nekik járó tiszteletet és a megérdemelt köszönetet.”

Szablay Ilona tb. főkonzul emerita, író, fordító, USA